BAŞBAKANLIK KÜLTÜR MÜSTEŞARLIĞI
CUMHURİYETİN 50. YILDÖNÜMÜ YAYINLARI : 6/2

MONDROS'TAN MUDANYA'YA KADAR

II. Cilt

6/2

Dr. SELÂHATTİN TANSEL

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ BÖLÜM

I — Havza'dan Erzurum Kongresine kadar Mustafa Kemal Paşa ve onunla ilgili önemli olaylar ..... 1 - 54

II — Erzurum, Balıkesir, Alaşehir Kongreleri. Bu kongrelerin toplandığı sıralarda ve daha sonra meydana gelen olaylar ..... 55 - 96

III — Sivas Kongresi ve bu kongre sırasında Damat Ferit Paşa Hükûmeti. Kuvâ-yi Milliyecilerin aldığı tedbir ve kararlara karşı bazı şehir ve kasabalardaki tepkiler. Damat Ferit Paşa'nın son teşebbüsleri ve isti'fası ..... 97 - 144

İKİNCİ BÖLÜM

I — Ali Rıza Paşa Hükûmet'nin, Kuvâ-yi Milliye ile bozulmuş olan ilişkileri düzeltme teşebbüsleri sırasında iç hareketler ve bu arada İ'tilâf Devletlerinin Türkler ve Türkiye hakkında verdikleri bazı kararlar ... 145 - 206

II — Kilikya, Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu'da önemli olaylar ..... 207 - 234

İndeks .....

BİRİNCİ BÖLÜM

I

Havza'dan Erzurum Kongresine kadar Mustafa Kemal Paşa ve Onunla ilgili önemli olaylar

Yüzbaşı Hurst'un Raporu.

Mustafa Kemal Paşa'nın Havza'daki faaliyeti gözden kaçmamış, özellikle oradaki Rum papaz'ı, gördüklerini ve duyduklarını bütün ayrıntıları ile Samsun Metropolit'i Germanos'a, o da, İngiliz yardım subayı yüzbaşı L. H. Hurst'a bildirmişti. Verilen haberler arasında, Mustafa Kemal Paşa'nın bir çok Rum'u Havza'da tutukladığı da vardı. Bunun üzerine Hurst, yanında tercümanı ve kontrol subayları Yüzbaşı Salter ve Yüzbaşı Elliot olduğu halde bir haziran'da Samsun'dan Havza'ya hareket etti ve orada, belki de bütün bu haberlerin ilk kaynağı olan Rum papaz'ı ile görüştü, bundan sonra Mustafa Kemal Paşa'yı da ziyaret eden Hurst,» durumun fena bir gelişmede olduğu» kanaatı ile Havza'dan ayrıldı (1). O, 12 Haziran'da Amiral Calthorpe'a gönderdiği raporda Mustafa Kemal Paşa'ya dair toplayabildiği ma'lûmatı bildirmiş ve Mustafa Kemal Paşa'dan şüphelendiğini de açıklamıştı (2).

Mustafa Kemal Paşa geri çağrılıyor.

Mustafa Kemal Paşa'ya verilen geniş yetkilerden kendisine haber verilmemiş olan, onun ve onunla birlikte büyük bir heyet'in Anadolu'ya gönderilmesinden daima rahatsızlık duyan İngilizlerin Karadeniz Ordusu

(1) G. Jaeschke, 3, S. 126.

(2) «Damat Ferid M. Kemal'e güvenilebileceğine kefâlet ettiğinden İngilizler» onun Anadolu'ya gönderilmesinden şüphe etmemişlerdi. Bak, G. Jaeschke, 4, S. III. Yalnız «Karadeniz Britanya Ordusu Karargâhında Binbaşı van Millingen'in yanında War Office'in irtibat subayı yardımcısı olan Bennet», Mustafa Kemal Paşa ve heyetinden şüphelendiğini iddia etmekte, hatta vize için kendisine başvurulduğu zaman bunu reddettiğini, fakat bir saat sonra vizelerin verilmesi için emir geldiğini söylemektedir. Bak, G. Jaeschke, 4, S. III.

Başkomutanı General Milne, 19 Mayıs'da Dokuzuncu Ordunun daha önce lağvedilmiş olmasına rağmen neden bu orduya bir müfettişin gönderilmesi gerektiğini Harbiye Nezâretinden sormuştu (3). Ona 24 mayıs'da cevap verildi ve, Konya'da olduğu gibi yeniden bir müfettişlik kurulduğu, ta'yin edilen müfettiş'in geniş bir bölgeye dağılmış olan askerî birliklerin her çeşit hareketlerini denetliyeceği, aynı zamanda bu «Çevredeki silâh, süngü kolu ve top kamalarının sür'atle gönderilmesi işinin de bu müfettişin» görevleri arasında olduğu bildirildi. (4). Fakat bu sıralardadır ki Mustafa Kemal Paşa'nın yapmak istediği şey sezilmiş olmalıdır ki; 6 Haziran'da General Milne, Harbiye Nezâreti'ne bir yazş yazarak, Mustafa Kemal Paşa gibi «Seçkin bir general'in, kurmay heyeti ile birlikte memleket içinde dolaşması, kamu oy'unu tedirgin etmektedir. Askerlik bakımından da bu general'in iş görmesini lüzumlu bulamıyorum. Onun için Kemal Paşa ile kurmay heyetinin hemen geri çağrılması lâzımdır diyordu (5). Bu hal biraz can sıkmış olmalıdır ki Osmanlı Harbiye Nâzırı ertesi gün General Milne'e bir yazı göndererek durumu yeniden açıkladı ve «Böyle bir müfettişin vilâyetleri dolaşmasının kamu oyu'nu rahatsız mı veya tersine teskin mi edip edemeyeceğinin takdirini memleketin tecrübeli bir askeri ve evlâdı ve özellikle bu işte sorumlu bir Nâzır'ı» olarak kendisine bırakılmasını istedi, fakat bundan da

(3) General Miln'in yazısı aşağıdadır: «Devletlû efendim hazretleri. Dokuzuncu Ordu'nun bir teşkilât icabı olarak lâğvedildiği anlaşılmış iken Dokuzuncu Ordu birliklerine bir genel müfettiş ve Dokuzuncu Ordu için dahi bir Kurmay Başkanı ile bir Kurmay Hey'eti'nin neden dolayı Sıvas'a yollanmakta olduğunun anlaşılamadığını zât-i âlinize iş'ar eylemekle mübâhiyim. Subayların ne gibi görevler yapacaklarının ve düşünülmekte olan düzenlemenin neden ibaret olduğunun lütfen izah buyrulmasını istirham eylerim. Karadeniz Ordusunu Baş Komutanı nâmına Duncan». Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi sayı I, Belge 15. Vesikanın aslı için bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı, 19. Belge, 493.

(4) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı 1. Belge 16.

(5) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi sayı 1. Belge 17. Vesikasının aslı için bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi sayı 19 Belge 494.

bir sonuç alınamadı (6). Çünkü 8 Haziran'da Amiral Calthorpe Osmanlı Dışişleri Bakanlığ'na verdiği bir nota ile, «Samsun sancağından endişe verici haberler aldığını», «bazı kötü niyetli kimselerin hâdise çıkarmaya çalıştıklarını» ve bu işte Mustafa Kemal Paşa'nın baş rolü oynadığını açıkladıktan sonra Karadeniz Ordu'su Baş Komutan'ı General Milne tarafından, Mustafa Kemal Paşa'nın görevinden alınması için Osmanlı Harbiye Nâzırlığı'na direktif verildiğini hatırlatıyor ve içteki kargaşalıklar «Irklar arası dînî bir hal alırsa ciddî sonuçlar doğuracaktır, ilçelerinde bir hâdise çıktığı takdirde sorumlu tutulacakları bütün ilgili sivil idarecilere bildirilmelidir» diyordu (7). Belki de bu yazının alınmasından sonra Mustafa Kemal Paşa'nın geri çağırılması işi Bakanlar Kurulu'nda görüşülmüş ve «Harbiye Nezâreti» 8 Haziran'da Paşa'yı geri çağırmıştı (8). Bu durum karşısında Mustafa Kemal Paşa, kömür ve benzin yokluğundan dolayı dönmesinin gecikeceğini bildirdi, fakat niçin geri çağırıldığını da sordu (9). Mustafa Kemal Paşa'nın bu telgrafına karşı hazırlanan cevapta, «Faaliyyeti kendilerince bilinen zât-ı âlîlerinin, o bölgedeki memuriyyetlerini uygun görmeyen İngilizler İstanbul'a çağırılmanızı istediler. Memleketin geçirmekte bulunduğu hal, Nezâret-i bu İngiliz isteğini yerine getirmek zorunda bıraktığını arzederim» deniliyordu (10). Fakat Harbiye Nâzırı bu telgrafın çekilmesine razı olmadı ve 15 Haziran'-

(6) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi sayı 1 Belge 18.

(7) Selâhi Sonyel. Türk Kültürü, sayı 85, sayfa 37.

(8) Harbiye Nezâreti'nin telgrafı aşağıdadır: «Dokuzuncu Ordu Kıtaâtı Müfettişliğine. Maiyyet-i aliyyelerindeki istimbotlardan biriyle buraya teşrifiniz rica olunur. Şevket Turgut». Bak, Harb Tarihi Vesikaları, sayı, 1 Belge, 19.

(9) Havza'dan, Mustafa Kemal Paşa'nın Harbiye Nezâreti'ne çektiği telgraf şudur: «Hareketimin kömür ve benzin eksikliğinden dolayı geciktiğini bu günki telgrafnamemle arz ve sebeplerinin giderilmesini istirham eylemiştim. Ancak hareket suretimi ona göre düzenlemek üzere çağrılma sebebinin lütfen açıklanmasını rica eylerim. 11 Haziran, 35 (1919). Dokuzuncu Ordu kıtaâtı Müfettişi Mustafa Kemal» Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi sayı, 1 Belge 20.

(10) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı, 1 Belge, 21.

da Mustafa Kemal Paşa'ya «İstanbul'a davetiniz Hükûmet-i Seniyye kararı neticesidir» diye cevap verdi (11). Ancak, bu cevap Mustafa Kemal Paşa'yı tatmin etmemişti. O, gerçeği öğrenmek istiyordu. Bunun için durumu gizlice «Erkân-i Harbiyye-i Umûmiye Reisi» (Genel Kurmay Başkanı) olan Cevat Paşa'dan sormuş, o da, «Zat-ı âliniz gibi değerli bir generalin halen Anadolu vilâyetlerinde dolaşmasının kamu oyu üzerinde iyi etkı bırakmayacağından bahsederek İstanbul'a çağırılmanızı İngilizler istedi» demişti (12). Halbuki tarihî görevinin başladığını kabul eden Mustafa Kemal Paşa (13), bu sıralarda kurtuluş için yapılması gerekenleri düşünüyordu. Nitekim 8 Haziran'da Ankara'daki 20. Kolordu'nun Komutan'ı Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'nın gönderdiği bir telgraftan Rauf (Orbay) Bey'in Ankara'ya geldiğini ve Kolordu komutanı ile birlikte Osmancık veya İskilip'te kendisiyle görüşmek istediklerini (14) öğrendiği vakit çok memnun olmuş ve her ikisini, görüşmek üzre, Havza'ya davet etmişti (15). Çünkü o, artık İstanbul'a dönmemeye kararlı idi. Ancak, 11 Haziran 1919'da 15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa'ya bir yazı göndererek, İstanbul'a dönmesi hususunda Harbiye Nezâ-

(11) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, say, 1 Belge, 22.

(12) Kâzım Karabekir, S. 48. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, 1.15.

(13) Amiral Calthorpe, 23 Haziran 1919 tarihli bir telgrafında, «Mustafa Kemal Paşa takriben bir ay önce Samsun'da askeri umumî müfettiş olarak Sadrazam tarafından şüphesiz tam iyi bir niyetle ta'yin olunmuştu. Ancak Samsun'a vardıktan sonra kendisini, millî duyguların ve yabancı düşmanlığının mihrâkı haline getirmiş olduğu görüldü» diyor. Bak, G. Jaeschke, 4. S. 113.

(14) Ali Fuat Cebesoy, 1, S. 38.

(15) Bu hususta Mustafa Kemal Paşa'nın Ali Fuat Paşa'ya çektiği telgraf aşağıdadır: «Ankara'da 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa hazretlerine. Telgrafınızı öğleden sonra saat yedi'de aldım. Arkadaşımızla ve zât-ı âlînizle birlikte görüşmekliğimiz fevkalâde önemli ve lüzumludur. Ancak benzin azlığı beni buraya bağlamıştır. Osmancık'a kadar zahmet ve fedakârlığı göze aldıktan sonra yolculuğu Havza'ya kadar uzatmanızı ve mümkünse yarın yola çıkmanızı özellikle rica ederim. Hareketinizin ve Havza'ya ne vakit varabileceğinizin bildirilmesini makina başında bekliyorum. Re'fet ve Hâmit Beyleri de da'vet edeceğim. Osmancık'ta kesin lüzum olmadıkca zât-ı âlînizin de hüviyetiniz hakkında kimseye bilgi vermemenizi uygun buluyorum. Gözlerinizden öper ve hasretle gelişinizi bek-

reti'nden aldığı emri ve bu arada Cevat Paşa'nın açıklamasını bildirdi. Ayrıca «milletin hukuk ve istiklâlini ta'yin uğrunda milletle beraber çalışmak» isteğini de belirterek Kâzım Karabekir Paşa'nın bu hususstaki kanaatini sordu (16). Kâzım Karabekir Paşa'dan aldığı cevap herhalde kendisini çok memnun etmişti. Çünkü Paşa, «Yüce fikirlerinize tamamiyle katılıyorum» demekte idi (17). Öte taraftan Mustafa Kemal Paşa, Padişâh'a yolladığı bir yazı ile durumu aşağıdaki şekilde açıkladı: Bu günkü tehlikeli durumdan vatanı, devlet ve milletin bağımsızlığını ve hânedânın altıbuçuk yüzyıllık tarihini, siz başta olmak üzere ancak «Millî ve kutsal bir kudretin varlığının haykırılması» kurtarabilir. İstanbul'dan ayrılacağım gün huzurunuzda bulunduğum sıralarda düşman gemilerinin saraya çevrilmiş toplarını göstererek «Ben artık memleket ve milleti nasıl kurtarmak lâzım geleceğini tasavvurda tereddüde dûçar oluyorum» dedikten sonra milletin bu kötü durumdan hem kendini ve hem de sizi kurtarabileceğini söylemiştiniz. Ben bu gönül dileğinizden içime doğan azm ve îmân ile acizane görevime devam ediyorum ve buyruklarınıza uyarak Sadrazam'a önemli işleri dâima arz ediyor ve gereğini yapıyorum. Öte taraftan bir aydan beri bütün Anadolu'da yaşayan halkın düşünce ve isteklerine, komutan ve memurların «Hissiyat ve icrââtına vukuf ve nüfûz hasıl ettim» ve sonunda şunu anladım ki bütün millet uyanıktır, «Devlet ve milletin bağımsızlığını, saltanat ve hilâfetin haklarını te'yid için» çok azimli ve inançlıdır. İstanbul'da iken milletin bu kadar kuvvetli olduğunu düşünemezdim. İşte bu va-

lerim. Dokuzuncu Ordu Kıtaâtı Müfettişi Mustafa Kemal». Bak, Ali Fuat Cebesoy, 1, S. 68. Rauf Bey 24 Mayıs'ta İstanbul'dan hareket ederek Bandırma, Balıkesir, Manisa, Alaşehir ve Afyon üzerinden Ankara'ya gelmişti. Yanında eski İzmit Mütesarrıfı Süreyya Bey (İzmit Milletvekili Süreyya Yiğit) ile Adana cephesinde Tufan Yüzbaşı adıyla şöhret kazanan Yüzbaşı Osman ve Balkan Savaşlarından beri Türk Ordusu'nda görevli bulunan «Hintli Yedek Subay Abdurrahman» Beyler vardı. Bak, Ali Fuat Cebesoy, 1, S. 66.

(16) Nimet Arsan, S. 29. Kâzım Karabekir, S. 48.

(17) Kâzım Karabekir, S. 48.

sıf ve durumda bulunan ve size sarsılmaz bir surette bağlı olan bu asîl milletimizin «Azm ve celâaletini» son defa yayımladığınız «Hatt-ı hümâyûn» artırmıştır. «Yalnız dikkate değer ve acı» olan şudur ki, bu temiz Anadolu halkı bu günki nazik durumda bile, İstanbul'daki fikir ayrılıklarından ve «Fesat çıkarmak âdetinde bulunanların aşırı isteklerinden pek üzgündürler». Gerçekten «İstanbul muhitinin bozulmaya elverişli ahlâkı ve bundan faydalanmayı bilen yabancılar, devlet ve milletin yok olması ve devlet ve millete ve Padişâh'ına içten bağlı ve fedakârlıkla hizmet kaabiliyetinde olanların ortadan kaldırılması için pek ileri gitmek yürekliliğini gösteriyorlar (18) ». Ben daha İstanbul'da iken, bana verilmiş olan görevlerin yerine getirilmesi sırasında, yabancıların ve «Bazı fesat erbaînın mutlaka tezvirât» yapacaklarını ve bu görevlere engel olmaya çalışacaklarını «Şevketmeâb'ım» a «İhsas» a çalışmış ve özellikle Sadrazam ve devlet adamlarından bazılarına açıkca ifade ederek böyle bir durum karşısında «Ali İhsan Paşa ve Yakup Şevkî Paşa'ların âkîbetine giremeyeceğimi ilâve eylemiştim». Halbuki bugünkü millî uyanışı, istilâcı menfaatlarına uygun görmiyen İngilizler ve bu arada, vatanın zararına da olsa, onlara hoş görünmek isteyen «zayıf seciyyeliler» beni kandırarak İstanbul'a çağırıyorlar, bu mümkün değildir. Buna zorlandığım takdirde istî'fa edeceğim, fakat Anadolu'da ve «Sîne-i millette kalacağım ve vatanî görevlerime devam edeceğim. Tâ ki millet istiklâle kavuşsun, saltanat ve hilâfet-i muazzama-i hûmâyunları yok olmaktan korunmuş olsun» diyordu (19). Ancak, bu baş vurmalar, uyarmalar da bir sonuç vermedi. Çünkü onun İstanbul'a çağırılması sadece İngiliz baskısından değil

(18) «Atatürk bununla bir çok mühim siyasî ve askeri erkânın İngilizler tarafından mevkilerinden uzaklaştırılması veyahut İngilizler tarafından tevkif edilmesini kasd etmekte idi. Bak, Melzıg, S. 20

(19) T.B.M.M. Zabıt Cerîdesi, 1. S. 10. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C. 1. S. 15.

hükûmetin işlerine karışmasından (20), 24 Mayıs'ta Amiral Calthorpe'un verdiği notaya karşı (21), ileri sürdüğü müteleâlardan ve özellikle «Tezahürat-i milliyeyi men ve tevkif için nefsimde ve hiç kimsede kudret ve tâkat» göremiyorum demesinden (22) büyük mitingler tertibine seebp olmasından ve bütün bunların onun gelecekteki düşüncelerinin birer belirtisi gibi kabul edilmesinden ileri geliyordu. Şu bir gerçekti ki, İstanbul ile Mustafa Kemal Paşa, vatanı kurtarma hussuundaki düşüncelerinde ortak bir anlayışa sahip bulunmuyorlardı. İstanbul, kurtuluş yolunu yabancı bir devletin himâyesinde veya dostluğunda bularak bunu sağlamaya uğraşıyor ve bu tutumunu zedelemek isteyenlere iyi bir gözle bakamıyordu. Mustafa Kemal Paşa ise kurtuluş için direnmenin esas olduğunu bu sebeple de milletin bu fikir etrafında toplanmasının gerekli bulunduğunu kabul ediyordu (23). Ayrıca, İstanbul'dakiler daha bu tarihte «Aldandıklarını anlamış (24) ve belki de Mustafa Kemal Paşa'nın Osmanlı Hânedan'ı hakkındaki düşüncelerini sezmiş bulunuyorlardı. Bundan dolayıdır ki, onlar yani Saltanatçılar, o andan itibaren yalnız istilâcılara değil fakat aynı zamanda Mustafa Kemal Paşa'nın yarattığı güçlüklerle de karşı karşıya geldiklerini gördüler ve bu güçlükleri; kendi gelecekleri bakımından çok tehlikeli buldukları için, Mustafa Kemal Paşa ve onunla birlikte çalışanların aleyhine düşmanla işbirliği yapmayı düşü-

(20) Saltanat Şûrası'nın toplanmasından sonra, 27 Mayıs'ta, Mustafa Kemal Paşa Sadrazam'a bir mektup yazmış ve «Türkiye Havas Reuter ajansının Saltanat Şûrası hakkında verdiği bilgiyle İstanbul gazetelerinin aynı hususlarda verdikleri bilgilerin arasında farklar bulunduğunu söyliyerek bunların hangisinin doğru olduğunu sormuş, ayrıca Paris Barış Konferansı'nda nelerin savunulması lâzım geldiğini de hem hükûmete hem de halka duyurmuştu. Bak, T.B.M.M. Zabıt Cerîdesi, 1, S. 9.

(21) Bak, C. I., S.

(22) Nutuk, 1, S. 19.

(23) Damat Ferit Paşa ve Şeyhülislâm Sabri Efendi bile Kuvâ-yi Milliyye'nin mücâdelede ma'nen haklı olduğunu red edemiyorlardı». Bak, G. Jaeschke, 4, S. 132.

(24) G. Jaeschke, 4, S. 124.

necek kadar alçaldılar. Bu, affedilmez bir hata idi. Tarihteki yüzlerce kötü örneğe böylece bir yenisi daha ekleniyor, makam ve iktidar hırsı, aynı milletten olan insanları bir daha bu yola itiyordu. Ancak, Mustafa Kemal paşa hakkındaki iyi düşüncelerini belki de en son kaybeden kişilerden birisi Sultan Vahidüddin'dir. Çünkü, onun millî mücadele karşısında zaman zaman heyecanlandığı ve duygulandığı söylenmektedir (25).

12 Haziran'da Havzalılarla son bir görüşme yapan Mustafa Kemal Paşa 13 Haziran'da bu kasabadan ayrılarak Amasya'ya gitti (26). Onun Amasya'da kaldığı süre içinde bazı önemli olaylar cereyan etmiş, yazışmalar olmuş ve kararlar verilmişti. Bunları aşağıdaki şekilde özetlemek mümkündür:

Bir kongre.

I — «Vilâyât-i Şarkiyye Müdafaa-i Hukuk-i Milliyye Cemiyyeti» nin Erzurum şubesi 17 Haziran 1919'da bir vilâyet kongresi topladı. Bu kongreye Erzurum'a bağlı «sancak ve kazalardan gelen» 21 delege katılmış ve bunlara Erzurum merkezinin hazırladığı bir rapor sunulmuştu. Bu raporda iç ve dışda yapılan Ermeni propagandası ile Kürdistan özgürlüğü sorunları incelenmekte

(25) Sultan Vahidüddin'in yaveri onun hakkında bu hususta şöyle demektedir, «Sultan Vahidüddin milli mücâdeleye, milli kurtuluş hareketine bütün gönlüyle bağlı idi. Hareket başladıktan sonra beni sık sık huzuruna çağırır, dahili ve askeri vaziyetler üzerinde benden fikir alırdı. Taş basması büyük bir harita yaptırmışdım. Bu harita üzerinde kırmızı ve mavi bayraklarla vaziyeti Sultan'a izah eder ve askerî durumu gösterirdim. Kuvâ-yi Milliyye hareketleri üzerinde her muvaffakiyyet haberini alışında derinden bir oh çeker, ferahlar ve dünya'ya yeni gelmiş gibi olurdu». Bak, Necip Fazıl Kısakürek, S. 153.

(26) Amasya'lılar Mustafa Kemal Paşa'yı candan karşılamışlardı. O, Amasya'lılarla yaptığı konuşmalarda memleketin durumunu açıklıyor ve onları harekete geçmeye kışkırtıyordu. Bir toplantıda «Amasya'lılar dedi. Daha ne bekliyorsunuz? Düşman Samsun'a ayak basacak olursa ayağımıza çarıklarımızı giyip dağlara çıkmamız, vatan toprağını son kaya parçasına kadar savunmamız gerekecek. Eğer tanrının iradesi bizim yenilmemizi uygun görmüşse, yapacağımız şey evimizi barkımızı ateşe vererek yurdu harabeye çevirdikten sonra ıssız bir çöle çekilmektir. Amasya'lılar, hepimiz bunu yapacağımıza yemin etmeliyiz. Amasya halkı Mustafa Kemal'in emirlerini yerine getirmeğe hazır olduklarını bildirdiler.» Bak, Kinross, 1, S. 270.

ve İstanbul'da Noradonkiyan adındaki ermeninin başkanlığında toplanmış olan ilmî bir cemiyyetin iddiaları çürütülmekte idi. Çünkü Noradonkiyan'ın başkanlığındaki bu cemiyyet Ermenilerle Kürtleri bir ırktan sayıyor ve Kürtlere Ermeni harflerini kabul ettirme gayretini güdüyordu (27). İşte beş gün çalışan kongre bu raporu incelemiş ve önemli bir takım kararlar almıştır. Bunlar, «Osmanlı câmiasından» ayrılmamak ve bunun için her türlü fedakârlığa katlanmak, Ermeni istîlâsını şiddetle karşılamak, bu sebeple de «Bekçi teşkilâtı adı altında halkı silâhlamak», köylerin ve mahallelerin 1300 - 1310 doğumlularını «Seyyar kuvvet», 1285 - 1300 doğumlularını ise «sabit kuvvet» olarak teşkilâtlandırmak, bunlardan vakti hali yerinde olmayanlara silâh verilmek, düşman istîlâsından dolayı dağılmış olan okulları ve bu arada öğretmen okulunu yeniden açmak ve müslümanların bulundukları topraklardan göç etmelerini önlemek gibi kararlardı (28).

Amasya Tamimi.

II — Bir aydan beri idareciler, askerî makamlar, millî teşekkülller ve halkla yapılan temaslar ve yazışmalar Mustafa Kemal Paşa'ya çok cesaret vermiş ve millî teşkilâtın hızla gelişmekte olduğunu anlatmıştı (29). Ancak, Mustafa Kemal Paşa'nın bir komutan olarak, «Genel durumu artık» idare etmesi mümkün değildi. Çünkü Istanbul'a dönmesi hakkında verilen emri dinlememesinden ve İngilizlerin ona karşı gittikçe artan şüphelerinden sonra Mustafa Kemal Paşa'nın ordu müfettişliğinde kalamıyacağı tabiî idi. Bunu kendisi de tahmin etmiş olmalıdır ki, daha 12 Haziran'da «Bu gün artık bir üniforma sahibi değilim, size evvelce bildirdiğim gibi sadece bir millet adamıyım» demişti (30). Esasen o, girişeceği teşebüslerin ve yapacağı işlerin bir an önce kişisel olmak niteliğinden çıkarılmasını ve bütün milletin birlik ve dayanışmasını sağlayacak ve temsil edecek bir hey'et adına»

(27) C. Dursunoğlu, S. 65.
(28) Aynı eser, S. 28.
(29) Nutuk, 1, S. 21.
(30) G. Jaeschke, 4, S. 129.

yapılmasını gerekli sayıyordu (31). Onun için daha 18 Haziran 1919'da Edirne'deki Kolordu Komutanı'na «Anadolu ve Rumeli Millî kuruluşlarını birleştirerek bir merkezden temsil ve idare eylemek üzere Sivas'ta umûmi bir millî hey'et toplamak» istediğini (32), «Anadolu ve Rumeli vilâyetlerinin delegelerinden meydana gelmiş kuvvetli bir merkez hey'etinin kurulması için» Sivas'a söz sahibi iki kişinin gönderilmesini istedi (33). Bu çok önemli bir davranıştı. Çünkü Mustafa Kemal Paşa bu suretle kurtuluş için aldığı kararların en başta gelenlerden birisini açıklamış bulunuyordu. İşte bu fikri biraz daha geliştirmek ve genelleştirmek üzere o, «Millî mücâdele» nin tanınmış üç kişisi olan Rauf Orbay, Ali Fuat Cebesoy ve Rafet Bele ile Amasya'da 19 Haziran 1919'da buluşarak müzakerelerde bulundu (34) ve yeni Türk devletinin kurulması yolunda varılan kararları bir taraftan Konya'da bulunan ordu müfettişi Cemal Paşa'ya bir taraftan da Erzurum'daki kolordu komutanı Kâzım Karabekir Paşa'ya bildirdi (35). Her iki Paşa'nın tasvib etmesinden sonra da (36) bu kararları 21/22 Haziran 1919 gecesi ilgililere duyurdu. «Amasya ta'mîmi» adını alan bu tarihî belgede, yurt bütünlüğünün ve Türk

(31) Nutuk, 1, S. 21.
(32) Aynı eser, S. 22.
(33) Nutuk, 3, S. 11. Vesika, 19.
(34) Rauf Bey ile Ali Fuat Paşa, Ankara'da buluştuktan ve Mustafa Kemal Paşa ile mektuplaştıktan sonra Havza civarına gelmiş, fakat onun Amasya'da olduğunu öğrenince oraya gitmişlerdi. Rafet Bey ise Amasya'da tesadüfen bulunmuştur.
(35) Mustafa Kemal Paşa'nın Kâzım Karabekir Paşa'ya gönderdiği yazı aşağıdadır: «15. Kolordu Komutanlığına: İstanbul'daki zevât-i âliye ile enine ve boyuna yapılan konuşmalar sonunda bize kavuşmak üzre hareket eden eski Bahriye Nâzırı Rauf Beyefendi, İzmir vilâyeti içinden geçerek ve oradaki komutan arkadaşlarımızın da görüşlerini alarak Ankara üzerinden 20. Kolordu Komutan'ı Ali Fuat Paşa ile birlikte bu gün Amasya'yı teşrif eylediler. Genel durum hakkında görüşüyoruz, neticeyi yarın arz edeceğiz. Hepimiz ayrı ayrı selâm ve ihtiram ile gözlerinizden öperiz. Amasya, 19/6/1335». Bak, Nimet Arsan, S. 36. Kâzım Karabekir, S. 52.
(36) Kâzım Karabekir Paşa, Sivas Kongresinden önce Erzurum Kongresinin yapılmasını ve bu kongreye Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey'in de katılmalarını istemişti. Bak, Ali Fuat Cebesoy, 1, S. 172.

istiklâlinin tehlikede olduğu, acz içinde bulunan Osmanlı Hükûmeti'nin kendine düşen görevleri yapamadığı, milletin istiklâlini, ancak milletin kendi azm ve kararının kurtaracağı, bunun için de her türlü tesir ve kontrolden uzak kalabilecek bir millî hey'etin lüzumlu olduğu ve Sivas'ta bir millî kongrenin hemen toplanmasının gerekli bulunduğu belirtiliyor, yapılacak kongre için her ilin «Her livâsından milletin güvenini kazanmış üç delegenin» acele yola çıkarılması, her ihtimal düşünülerek bu işin gizli surette yapılması isteniyordu (37).

İstanbul'da bazı kişilere gönderilen mektup.

Amasya Tâmîmî şifre ile «Mülkiye ve askeriyye makamlarına» bildirilirken İstanbul'da bulunan bazı kişilere de duyurulmuş ve ayrıca kendilerine Mustafa Kemal Paşa'nın imzasını taşıyan bir mektup gönderilmişti (38). Bu mektupta, vatanın bölünmesi tehlikesi, millî vicdanı bir kurtuluş isteği etrafında ve «Müdafâa-i Hukuk-ı Milliyye ve Redd-i İlhak teşkliâtı adı altında, hızlı bir surette toplamaya başlamıştır». Fakat yalnız mitingler ve gösteriler büyük amaçları hiç bir vakit gerçekleştiremez, fakat bunlar milletin bağrından doğan ortak kudrete dayanırlarsa kurtarıcı olurlar. Ancak, şu bir gerçektir ki, bu günkü kötü durumu daha korkunç şekle sokan sebepler,

(37) Amasya Tamîmi'nin hükümleri Mustafa Kemal Paşa tarafından aşağıdaki şekilde özetlenmektedir. 1) «Vatanın tamamiyyeti, milletin istiklâli tehlikededir. 2) Hükûmet-i Merkeziyye, deruhde ettiği mes'ûliyyetin icâbatını ifâ edememektedir, bu hal milletimizi ma'dum tanıttırıyor. 3) Milletin istiklâlini, yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır. 4) Milletin hal ve vaz'ını derpiş etmek ve sadâ-yı hukukunu cihana işittirmek için her türlü tesir ve murakabeden âzâde bir hey'et-i Milliyyenin vucûdu elzemdir. 5) Anadolu'nun bilvucûh en emin mahalli olan Sivas'ta millî bir kongre'nin serian in'ikadı tekarrür etmiştir. 6) Bunun için tekmil vilâyetlerin her livâsından milletin i'timadına mazhar üç murahhasın sür'at-i mümkine ile yetişmek üzre hemen yola çıkarılması icab etmektedir. 7) Her ihtimale karşı keyfiyetin bir sırr-ı millî halinde tutulması ve murahhasların lüzum görülen mahallerde seyahatlarının mütenekkiren icrâsı lâzımdır. 8) Vilâyat-ı Şarkiyye namına 10 Temmuz'da Erzurum'da bir kongre in'ikat edecektir. Mezkûr tarihe kadar vilâyât-i sâire murahhasları da Sivas'a vasıl olabilirlerse Erzurum Kongresi'nin âzâsı da Sivas içtima-i umûmisine dahil olmak üzere hareket eder». Bak, Nutuk, 1, S. 22.
(38) Nutuk, 1, S. 25.

İstanbul'daki birbirine karşı olan cereyanlardır, Anadolu'nun temiz ve kutsal millî isteğini zararlı bir şekilde ayrı kalmaya uğratan, siyâsî ve mill îolmayan propagandalardır. «Kuvâ-yi Milliyye'yi böyle yanlış yönlere sevk ederek dağıtmanın cezasını çekmekteyiz. Onun için İstanbul'un bu muhalif cereyanları bundan sonra «Artık Anadolu'ya ve âmâl ve millî hayata hakim değil, tâbi olmak mecburiyet-i vataniyyesindedir». Bu halin İstanbul düşmanlar tarafından boşaltılıncaya kadar da böyle olması gerekir. İşte mektubumda belirttiğim durum, çok acele olarak millî bir kongrenin toplanmasını gerektirdiğinden bu husus her tarafa duyurulmuştur. İngilizlerin yaptıkları propagandalar sonunda «Baş veren Kürdistan istiklâli gibi cereyanlara» taraftar olanlar bile yapılan yazışmalardan sonra lehimize dönmüş ve kongreye da'vet edilmişlerdir. «Bu millî ve hayatî mesele için» sizin de yapacağınız büyük fedakârlıklar vardır. Bana gelince, bu millî amaç elde edilinceye kadar milletime, «Anadolu'dan sîne-i milletten ayrılmayacağıma» ve milletin bir ferdi gibi çalışacağıma, kutsal tanıdığım şeyler adına söz verdim.» Hiç bir kuvvet bu millî azme engel olamayacaktır» deniliyordu (39).

Ali Kemal Bey'in genelgesi.

III — Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'dan beri yaptığı işleri dikkatle izlediği anlaşılan hükûmet, onun hareketlerinin barış müzakereleri üzerinde kötü tesir yaratacağını kabul ederek ve İngiliz baskısını da dikkate alarak (40) bazı kararlar aldı ve bu kararlara uyan İçişleri Bakanı Ali Kemal Bey de illere ve Müstakil sancaklara» bir genelge gönderdi. Üzerinde ibretle durulması gereken bu genelgede Bakan, «İşgallerden ne derece müteessir» ve kırgın olursak olalım bir bugün varlığımızı sadece siyasî yollardan savunabiliriz, herhangi bir mücadeleye girişmemize imkân yoktur. Bu itibarla Paris Konferansına katılan delegelerimizin politik yollardan yürüyerek vatanımızı kurtaracaklarını umuyoruz. Onun için durumu güçleştirecek haller yaratmamak gerekir. Millî bir ordu teşkil ederek millî bir savunma hazırlamak, «Şu sıralarda son derece muhtaç olduğumuz memleket asâyişini bozmak ve unsurlar arasına düşmanlık» sokmak demektir. Bu İ'tilâf Devletlerinin memnuniyetsizliğini meydana getirecek ve devletimizin «Selâmetine son bir darbenin» vurulması olacaktır. Onun için «Bu gaflete, safdillikle ve vatanperverlik düşüncesiyle dalanları nasihatlarla uyarınız, olmazsa zorla yola yatırınız» diyordu (41). Harbiye Nâzırı da (Millî Savunma Bakanı) 22 Haziran'da 14. Kolordu'ya gönderdiği bir yazı ile Ali Kemal Bey'in fikirlerini aşağı yukarı tekrarlıyordu (42). Anlaşılıyordu ki, Paris Barış Konferansı'na çağırılmayı dahi bir kurtuluş umudu sayan ve bu konferans önünde gerekli savunmayı yaptıktan sonra hakların elde edilebileceğini kabul eden İstanbul hükûmeti, sükûnet içinde beklemeği lüzumlu görüyordu. Halbuki ne devletlerin baskısı, ne de herhangi bir düşünce hükûmeti bu yola sevk edememeli idi. Çünkü bu tarzdaki bir hareket, düşmana karşı hazırlıklara girişmiş olanlar arasında bir takım tereddüdlerin doğmasına seebp oldu. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, Pâdişah'a bir telgraf çekerek, hükümdarını ve mukaddesatını kurtarmağa karar vermiş olan Türk milletinin kudretini inkâr etmenin «Tarihin ve millî vicdanın hiç bir zaman affedeme-

(39) Mazhar Müfit Kansu, 1, S. 143. Bu mektuplara gelen cevaplardan bazılarının özetleri için Bak, Ali Fuat Cebesoy, 1, S. 91-93.

(40) 17 Haziran'da Amiral Caltharpe, Osmanlı Hariciye Nezâretinden (Dışişleri Bakanlığı) «Sıvas ve Konya bölgelerinde ciddi tahripler ve müttefiklerin menfaatlarına aykırı hareketler yapan Mustafa Kemal ve Cemal Paşa'ların hemen geri çağırılmalarını» istemişti. Bak, Tevfik Bıyıklıoğlu, 1, S. 13.

(41) T. Gökbilgin, 1, S. 143.

(42) 14. Kolordu'ya Harbiye Nezâretinden gönderilen yazı aşağıdadır: «Barış müzakerelerine başlandığı ve genel durum lehimizde bir cereyan almağa yüz tuttuğu şu zamanda millî harekât ve teşkilâtın devamı memleket ve milletimiz için iyi sonuç vermeyeceği zat-ı âlilerince de mâlum bulunduğundan esasen orduyle hiç bir ilgisi olmayan bu gibi teşkilâtın gerekli nasihatlarla önüne geçilmesini rica ve hükûmetin bu isteğinin yerine getirildiğine dair hemen gönderilecek cevap ve mütalealarınızı beklemekteyim, efendim. Harbiye Nâzırı Şevket Turgut». Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı 6 Belge 123.

yeceği» bir hal olduğunu, yapılmak istenilen şeyin hiç bir yerde «Câ-yi kabul ve tatbik» olamayacağını ve bu gibi hallerin «Hükûmete güvensizlik göstermek gibi pek fena» sonuçlar doğuracağını bildirmiş (43) ve bu suretle Pâdişah'ı bir defa daha uyarmak istemişti.

Milletin sesini boğmak istiyenler.

İçişleri Bakanı'nın bu genlegesinden bir gün önce Mustafa Kemal Paşa'yı çok üzen bir olay daha cereyan etmiştir. Bu, Posta ve telgraf Genel Müdürlüğünün «Redd-i İlhak heyetlerinin telgraflarının çekilmemesine dair gönderdiği» bir genelge idi (44). Mustafa Kemal Paşa'ya göre bu telgrafla milletin sesi boğulmak isteniyordu. Bu sebeple 20 Haziran'da Sadâret Makamına bir telgraf göndererek «Müdafaa-i Hukuk-ı Milliyye ve Redd-i İlhak Cemiyyetleri tarafından verilecek telgrafların» çekilmemesi hakkında Posta ve Telgraf Genel Müdürlüğü tarafından emir verildiğini duydum. Milletin sesini boğmaktan başka hiç bir suretle yorumlanamayan bu cânîce hareketin gelecekte meydana getireceği büyük sorumluluğun düşünülememesi üzüntüye sebep olmuştur, diyor ve bu emrin hemen geri alınmasını istiyordu (45). Fakat emrin geri alınmasını beklemeden aynı tarihde Kolordu'lara da bir yazı göndererek, Posta ve Telgraf Genel Müdürlüğünün yazısının «Vatanın mahvına sebep» olacak nitelikte bulunduğunu, bu emre uyulmaması lâzım geldiğini, aksine hareket edenlerin «Divan-ı Harb'e» verilmesini bildirmişti (46). Bu sadece bir tehdid değildi.

(43) Melzig, S. 23.

(44) Refik Halit Karay, S. 127.

(45) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı, 6., Belge 111.

(46) Mustafa Kemal Paşa'nın telgrafı aşağıdadır: «Müdafaa-i Milliyye ve Redd-i İlhak Cemiyyetlerinin verecekleri telgrafların çekilmemesi hakkında Posta ve Telgraf Genel Müdürlüğünden bütün telgraf memurlarına emir verildiğini duydum. Milletin sesini boğarak meşru haklarını istemekten menetmeğe ve vatanın mahvına sebep olmağa matuf olan bu emri hiç bir namuslu telgraf memurunun yerine getireceğini ümit etmem. Fakat böyle bir namussuzluğa cüret edecek olanlar olur ise hemen Divan-ı Harblere verilmesini emreylerim. Yukardaki emrin kolordulara verildiği. 20 Haziran 1335» Bak, Refik Halid Karay, S. 129.

Çünkü Erzurum Telgraf Baş Müdürü, Genel Müdürlüğün emrine uymak istediği zaman Mustafa Kemal Paşa onu tutuklamış ve hapsettirmişti (47).

Mustafa Kemal Paşa'nın yerine Kâzım Karabekir Paşa getirilmek isteniyor.

Daha önce İstanbul'a dönmesi için verilmiş olan emri dinlemeyen Mustafa Kemal Paşa'nın bu tutumu karşısında ilgili makamlar, 21 Haziran'da 15. Kolordu'ya bir şifre göndererek Kâzım Karabekir Paşa'nın, Mustafa Kemal Paşa'ya vekâlet edeceğinin kararlaştırılmak üzere olduğunu bildirdiler ve 15. Kolordu'ya kimin tavsiye edildiğini sordular (48). Kâzım Karabekir Paşa'nın 22 Haziran'da bu yazıya verdiği cevap çok ilginçti. Diyordu ki: Şu anda benim Erzurum'dan ayrılmam doğru değildir. Esasen Kolordu'ya da vekâlet edebilecek münasip bir kimse yoktur. Ancak, değerli komutanların birer bahane ile iş başından uzaklaştırılması bizim mahvımızı çabuk hale getirecektir. «Eğer sıhhî durumunun görev yapmasına engel olmasından başka bir sebep yoksa Mustafa Kemal Paşa'nın müfetişlikten ayrılması tehlikeli olacaktır.» (49);

Komutanlar ve Mülkiye amirleri yerlerini terketmemeli.

Mustafa Kemal Paşa kendi hakkında yürütülen bu işlemlerden bekli de tamamiyle habersizdi. Esasen o, bu haller üzerinde düşünecek bir zamana da malik değildi. İstanbul'dan her şeyin gelebileceğini zaten kabul etmiş olan Mustafa Kemal Paşa, 23 Haziran 1919'da Kâzım Karabekir Paşa'ya gönderdiği bir şifrede Amasya kararları ile «İstihdaf olunan» millî amacın gerçekleşmesine kadar komutanların hiç bir suretle makamlarını bırakmamaları gerektiğini, kendileri bu makamdan uzaklaş-

(47) Refik Halid Karay, S. 139.

(48) 15. Kolordu'ya gönderilen şifre aşağıdadır: «15. Kolordu Kumandanı Kâzım Paşa hazretlerine. Zât-ı âlilerinin Mustafa Kemal Paşa'ya vekâleten tayininiz düşünülmektedir. 15. Kolordu Kumandanlığı için yerinize kimi tavsiye ediyorsunuz ve bundan başka oraca yaptığınız işleri mütalâa ve efkârınıza vakıf olarak takib etmek üzere Kolordu Erkân-ı Harbiye Reisliğine kimi teklif ediyorsunuz. Acele olarak bildirilmesini rica ederim. Şevket Turgut, Cevad.» Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı, 2. Belge 25.

(49) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı, 3. Belge 41.

tırılmak zorunda bırakılırlarsa, yerlerine tayin edilecek-lere, aynı gayeye hizmet ettikleri takdirde, makamlarını terkedebileceklerini bildirdi ve aksi takdirde yeni gelen-lerin istifaya ve geri dönmeye icbar edilmelerini istedi. Bundan başka, doğu vilâyetlerine gönderileceğini duy-duğu eski İçişleri Bakanı Mehmed Ali Bey'e bu memu-riyeti kabul etmemesini yazdığını, fakat buna rağmen gelirse «İkinci bir ihtardan sonra tevkif» ettireceğini, hükûmetçe görevinden uzaklaştırılacak bir vali veya mü-tesarrıfın hiç bir suretle görevlerini bırakmayarak işleri vekâleten görmesini ve eğer bunları yerlerinde bırakmak mümkün olmazsa o halde komutanlar için gerekli görülen tedbirlerin bunlar için de aynı olacağını, «Hükûmet millî teşebbüslerimize karşı her ne suretle tecavüz elini uza-tırsa uygun surette hemen karşı harekete geçilmesini de bildirdi (50). Halbuki «Vükelâ Meclisi» 23 Haziran'da onu, çağırıldığı halde gelmediği ve «Ahaliyi hükûmete karşı tahrike teşebbüs ettiği» (51) gerekçesiyle, azlede-rek yerine Bahriye Nâzırı Hurşit Paşa'yı tayin etmiş ve Mustafa Kemal Paşa'nın bundan sonra yapacağı «Tebliğat ve iş'arların, resmî mahiyeti haiz» olmadığının ilgili vilâ-yetlere, «Dahiliye Nezâretince», bildirilmesini kararlaştır-mıştı. Bundan dolayıdır ki, Dahiliye Nâzırı Ali Kemal Bey bir yazı ile vilâtetlere Mustafa Kemal Paşa'nın azledildi-ğini bildirdi. Ali Kemal Bey'in bu hususta gizli genelge-sinde, Mustafa Kemal Paşa'nın, büyük bir asker olmakla beraber zamanın siyasetini o derecede bilmediği için, üs-tün vatanseverlik ve gayretine rağmen, yeni memuriyye-tinde başarılığı olamadığı, İngiliz fevkalâde mümessilinin taleb ve ısrarı ile azledildiği bildiriliyordu (52). Ancak gazetelerde Mustafa Kemal Paşa'nın azledildiğine dair bir «İrade-i Seniyye» görülmemişti. Çünkü hükûmetçe Mustafa Kemal Paşa'nın azline karar verildiği halde Har-biye Nâzırı henüz bu kararı Bâbiâli'ye göndermediği

Mustafa Kemal Pa-şa'nın azli ve «Da-hiliye Nazırı» Ali Kemal Bey'in ge-nelgesi.

(50) K. Karabekir, S. 57. Nimet Arsan, S. 39.
(51) T. Gökbilgin, 1, S. 144.
(52) Ali Fuat Cebesoy, 1, S. 77.

için azil işi, formalite bakımından tamamlanmamıştı (53). Sorumlu makam olan «Harbiye Nezâreti'nin» bu işi benimsemedikçe Sadâret Makamının da bunu yürüt-mesi fazla işgüzârlık olurdu. Onun için de azil keyfiyyeti gerçekleşmemişti (54). Bu hal İçişleri Bakanı Ali Kemal Bey'i güç duruma düşürdü. Bununla beraber Ali Kemal Bey kendi inandıklarını yapmakta devam etti ve 26 Ha-ziran 1919 da ilgililere bir genelge yolladı. O, bu genel-gesinde, Anadolu'da bazı bölgelerde askerî makamlarca vatandaşlardan bir kısmının silâh altına çağırıldığını, savaş için yardım parası toplandığını, «İz'an ve irfâna» uygun olmayan, aynı zamanda mütâreke hükümlerine aykırı bulunan bu işler için hükûmet merkezinden bir emir çıkmamış olduğunu, bunları yapanların kanunen sorumlu olduklarını söyledikten sonra silâh ve cephane noksanlığının herhangi bir devletle savaşmaya imkân vermediğini, böyle bir savaşa girildiği takdirde ezile-ceğimizi ve «Davamızı siyaseten de kayb» edeceğimizi be-lirtiyordu. Bundan başka aynı beyannâmede halkın as-kerler tarafından verilecek emirlere uymamaları, uyan-ların sorumlu tutulacaköları da açıklanıyordu (55).

(53) Refik Halid Karay, S. 138.

(54) Refik Halid Karay, S. 138. «Meclis-i Vükelâ'nın üye çoğun-luğu Mustafa Kemal'in geri döneceğini ümid etmektedir. Bu sebep-ten evvelce kararlaştırılmış olan azlinden dönülmüştür.» Bak, G. Jaeschke, 4, S. 132.

(55) Ali Kemal Bey'in genelgesinden bazı parçalar aşağıdadır: «Konya vilâyetinde, Karesi ve Kütahya havalilerinde bazı yerlerde ordu müfettişlerinin emri ile 311-316 doğumluların silâh altına ça-ğırıldığı ve diğer doğumlulardan gönüllü toplandığı ve sefer harç-ları için yardımlar konulduğu anlaşıldı. Merkezce böyle bir emir çıkartılmadığı için kanun ve usul de değildir. Bu günkü durumu-muza ve mütareke şartlarına aykırı, anlayış ve sezişe de uygun olmayan bu hareketlerin elbette gizli sebepleri olacağı için bu işe kalkışanlar şiddetle sorumlu tutulacak ve kanunen takib olunacak-lardır.» «Ordu müfettişleri bu seferberliği hazırlamaya kalkışırlar-ken düşünmüyorlar ki, silâhlanma ve donatım, son derece sınırlı-dır. Ve mütâreke ahkâmı ile elimiz ayağımız bağlıdır. Biz bugün Yunan ve İtalyan ve hangi bir devletle olursa olsun harbe girieme-yiz, girersek hem halkımızı ezdirir, hem de davamızı siyaseten kaybederiz».

«Bu hakikatler meydanda iken ordu müfettişleri ve askerî âmirle-rin yukarıda açıklanan işlere girişmeleri vatanperverâne hareketten

Ali Kemal Bey'in genelgesi karşısında duyulan heyecan.

Gerçi bu yazının yayımlandığı gün Ali Kemal Bey ile Harbiye Nâzırı Şevket Turgut Paşa, «Kabine'nin millî duygular ile yoğrulmuş olan üyeleri» tarafından istifaya mecbur edildiler (56). Fakat Ali Kemal Bey'in çok yıkıcı olan genelgesi ilgililer katında büyük bir sinirlilik yarattı. Özellikle 15. ve 20. Kolordu komutanları üzerindeki etki büyük oldu. Bu sebeple askerî birliklere gönderdiği bir emirde 15. Kolordu Komutanı «Seferberlik ilânına kanunen» yetkisi bulunduğunu, doğuda herhangi bir bölgeye bir saldırı olduğu takdirde verilecek seferberlik emrine uymayanların «Divan-ı Harb kararı ile mahv ve ifna» edileceklerini açıkladı (57). 20. Kolordu Komutanı da Amasya'dan Ankara'ya döndüğü vakit bu beyannâmeden haberdar olmuş ve 27 Haziran 1919'da «Batı Anadolu'nun bütün komutanlarına, mülkiye amirlerine ve millî kuruluşlara» bir yazı göndermişti. O, bu yazıda «Meclis-i Vükelâ» kararı ile «Memâlik-i Osmaniyye'nin» dokuz kolordu bölgesine ayrıldığını, bu bölgelerin üç ordu müfettişliği emrine verildiğini «Ordu müfettişleriyle kolordu komutanlrının» askerilik işlerinden başka memleketin önemli iç işleri için sivil memurlara gerekli talimat ve emirelri verebileceklerine dair yetki verilmiş olduğunu bildirdikten sonra kendi kolordusunun hangi bölgeleri ve illeri içine aldığını, bu bölge komutanlarının kimler olduğunu açıklıyordu (58). Bu yazıya göre bölge komutanları «Bölgelerinin» en büyük mülkiye memurları ile iş birliği yaparak güvenliği koruyacak, Osmanlı tebaası arasında iyi geçinmeyi sağlayacak, siyasî maksadlarla kurulmuş olan çete ve eşkiyayı ortadan kaldırmak için jandarmaya yardım edecek, «Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye ve Redd-i İlhak Cemiyyetlerinin» kurulmasına ve onların işlerine yardım ve hizmet edeceklerdi (59). Bölge komutanları aynı zamanda millî kuvvetlere de yardımla yükümlü idiler. Fakat bu iki komutanın gösterdikleri reaksiyona rağmen İstanbul, herhangi bir fikir değişikliğine lüzum görmedi, millî mücadelenin lideri olmaya doğru hızla ilerleyen Mustafa Kemal Paşa'yı, daha yetkisiz hale getirmeye çalıştı. Nitekim «Harbiye Nezâreti» 28 Haziran 1919'da «3. ve 15. Kolorduların her hususta bundan sonra doğrudan doğruya Nezâret ile muhabere edeceğini» kendilerine bildirmiş (60) ve bu suretle de 3. Ordu Müfettişliğinin yetkilerinden bir kısmını almıştı. 29 Haziran'da da Posta ve Telgraf Genel Müdürlüğü, Mustafa Kemal Paşa tarafından verilen telgrafların kabul edilmemesini teşkilâtına yeniden bildirdi (61).

Mustafa Kemal Paşa Sivas yolunda.

İstanbul'da bu olaylar cereyan ederken Mustafa Kemal Paşa Amasya'daki işlerini bitirmiş ve 26 Haziran'da Rauf Bey'le birlikte (62) Tokat-Sivas üzerinden Erzuruma'a gitme küzere Amasya'yı terkederek (63) Tokat'a gelmişti. 26/27 Haziran gecesini burada geçiren ve

---

ziyade beş senelik kötü idare ile memleketi bu hale getirenlerin vicdanlarından olsun utanmadan hâlâ onlara yardım eyleyenlerin kışkırtmaları sonucu olmak gerektir. Bu hususa dair bilhassa dikkatinizi çekerim. Bu fesatların önünü almak için ne yapmak lâzımsa yapınız. Suçsuz ahaliyi uyarınız. Böyle acıklı ve çok korkulu zamanlarda memurlarımıza ve halkımıza düşen en büyük görev her ne endişe ile olursa olsun memleket asayişini asla bozmamak ve unsurlar arasında aynı düşüncenin sağlanmasına mümkün mertebe çalışarak yakın bir geçmişin o uğursuz hatalarını unutturmak ve az çok bu açık direktiflere uygun olmayarak askerler tarafından verilecek emirleri yerine getirmemektir. Getirenlerin o emirleri verenler gibi sorumlu tutulacaklarını anlayınız. Durum güç olsa da hak ve hakikat yolu pek açık olduğu için o güçlüğün altından kalkarsınız. Ancak içten inanmıyanlardır ki bu görevi yapmakta kusur ederler. Böylelerinin ise şiddetle yola getirileceğinin hükûmetçe kararlaştırılmış olduğunu tekrar beyan eylerim». Bak, Ali Fuat Cebesoy, 1, S. 79.

(56) G. Jaeschke, 4, S. 130. O sırada Damat Ferit Paşa'ya vekâlet etmekte olan Şeyhülislâm Sabri Efendi de Ali Kemal Bey'in «Durumu başaracak kudrette olmadığını ve dinsiz olduğu için de kötü görüşlü olduğunu» söylüyordu. Bak, G. Jaeschke, 4, S. 132.

(57) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı 8. Belge, 171.

(58) Ali Fuat Cebesoy, S. 80.

(59) Aynı eser, S. 81.

(60) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı, 2. Belge 26.

(61) Refik Halid Karay, S. 142.

(62) 20. Kolordu Komutanı daha önce görevi başına hareket etmişti. Bak, Ali Fuat Cebesoy, 1, S. 77.

(63) Nutuk, 1, S. 28. Mustafa Kemal Paşa 25 Haziran'da Amasya'dan ayrıldı. Bak, T. Bıyıklıoğlu, 1, S. 83.

özellikle Alevîlerle çok yakından ilgilenen Mustafa Kemal Paşa (64) 27 Haziran'da Sıvas'a hareket etmişti. Halbuki onun azli Anadolu'nun her tarafında yankılar meydana getirmiş, idare adamları üzerinde tereddütler yaratmıştı. Bu arada Sıvas Valisi Reşit Paşa, İçişleri Bakanlığına bir telgraf çekerek, Sıvas'a doğru gelmekte olan Mustafa Kemal Paşa hakkında ne yolda bir işlem yapılması lâzım geldiğini sormuş, İçişleri Bakanına vekâlet eden (65) Adliye Nâzırı (Adalet Bakanı) Hoca Vasfi Efendi de bu soruya «Hükûmetçe azledilen ve asî tanınan Mustafa Kemal Paşa» hemen tutuklanmalı ve zaman geçirilmeden İstanbul'a gönderilmeli şeklinde bir cevap vermek istemişti (66). Fakat bu telgrafı şifreye çevirecek olan memurlar, durumdan kabinedeki öteki nâzırları haberdar edince iş değişti. Çünkü bu nâzırların teşebbüsü ile Hoca Vasfi Efendi «Dahiliyye Nâzırlığı vekâletinden» uzaklaştırılmış, bu makama getirilen yeni Nâzır ise Sıvas Valisinin telgrafına «Mustafa Kemal Pasa hazretleri hakkında mazul bir generale karşı yapılması icab eden muameleyi yapınız» demişti (67). Şu halde Sıvas Valisi Reşid Paşa azledilen herhangi bir generali karşılar gibi hareket edebilecekti. Ancak Sıvas'ta onun aleyhinde bazı tertibler hazırlanıyordu. Bunları hazırlayanların başında Sıvas Hürriyet ve İtilâf

(64) Mustafa Kemal Paşa 26 Haziran'da Tokat'tan Konya'daki İkinci Ordu Müfettişine aşağıdaki telgrafı çekti: «Konya'da İkinci Ordu Müfettişliğine. Tokat ve çevresinin islâm nüfusunun yüzde seksen ve Amasya çevresinin önemli bir kışmını Alevi mezhep olanlar teşkil ediyorlar ve Kırşehir'deki Baba Efendi Hazretlerine fevkalâde merbut bulunuyorlar. Vatanın ve milli istiklâlin bu günkü tehlikesini bilfiil görmekte olan adı geçenin bu andaki kanaatı şüphe yoktur buna pek elverişlidir. Bunun için söz sahibi ve güvenilir bazı kişileri görüştürerek kendilerince muvafık görecek Müdafaa-i Hukuk-ı Milliyye ve Redd-i İlhak Cemiyetlerini takviye edecek surette bir kaç mektup yazdırılarak bu çevredeki hatırı geçer Alevilere dağıtılmak üzere Sıvas'a gönderilmesini pek faydalı sayıyorum. Bu bapta muavenet-i samilerini istirham ederim. Üçüncü Ordu Müfettişi Fahri Yaver Mustafa Kemal». Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergesi, sayı, 6. Belge, 113.

(65) İçişleri Bakanı Ali Kemal Bey istifa etmişti.

(66) Tarık Mümtaz Göztepe, S. 198-200.

(67) Aynı eser, S. 200.

Partisi Başkanı Halid Bey ile Elâzığ Valiliğine tayin edilmiş olan ve memuriyet mahalline gitmek üzere Sıvas'a gelmiş bulunan Ali Galip Bey vardı. Bu zat Sıvas Valisi Reşid Paşa'yı ziyaret etmiş ve konuşma sırasında Mustafa Kemal Paşa'dan da bahsetmişti. Bunun üzerine Reşid Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın azlini bildiren telgrafı ona göstermiş, fakat onun İstanbul'a «celbinin» «Harbiye Nezâretine» ait bir iş olduğunu da sözlerine eklemişti (68). Ancak Ali Galip Bey bu fikirde değildi. Mustafa Kemal Paşa'nın hemen yakalanarak İstanbul'a gönderilmesini istiyordu. İşte bu isteğin ileri sürüldüğü dakikalarda idi ki, valinin odasına Hürriyet ve İ'tilâf Partisi Başkanı Halit Bey ile Belediye Başkanı girmişti. Ali Galip Bey, konuşmasını bunların yanında da devam ettirince Halit Bey söze karıştı ve Mustafa Kemal Paşa'nın yakalanmamasının vatana ihanet etmek olduğunu söyledi. Bu müdâhaleden sinirlenen Reşit Paşa, daha bir kelime söylerse dışarıya çıkarılacağını parti başkanına ihtar etmiş, Ali Galip Bey'e de Mustafa Kemal Paşa'nın Elazığ iline geldiği vakit kendileri tarafından tutuklanabileceğini söylemişti (69). Sivas valisinden yüz bulamayan bu insanlar konaktan ayrılır ayrılmaz Mustafa Kemal Paşa'nın azledildiğini halka duyurmak için hemen harekete geçtiler ve Sivas'ın en kalabalık caddelerindeki duvarlara, Mustafa Kemal Paşa'nın «Hâin, âsî, muzır bir adam» olduğunu (70), görevinden uzaklaştırılmış bulunduğunu, «Yakalanıp İstanbul'a gönderilmesinin bir gün meselesi» olduğunu belirten beyannameler yapıştırdılar (71). Fakat «Dahiliyye Nâzırı» Ali Kemal Bey'in isti'fa haberi (26 Haziran) özellikle Ali Galip Bey'i biraz şaşırtmıştı. Buna rağmen o, Resit Paşa'yı tekrar ziyaret ettiği vakit sözü yeniden Mustafa Kemal Pasa'ya getirerek: Eğer Elazığ ili içinde bulunmuş olsaydı Mustafa Kemal Paşa'yı hemen tutuklaya-

(68) C. Yularkıran, S. 46.

(69) Aynı eser, S. 46.

(70) Nutuk, 1, S. 27.

(71) C. Yularkıran, S. 49.

bileceğini söylemişti. İşte bu esnada Reşit Paşa'ya, Mustafa Kemal Paşa'nın Tokat'tan Sivas'a hareket ettiğini bildirir telgrafı geldi. Bu telgraf, Mustafa Kemal Paşa'nın Tokat'tan hareketinden altı saat sonra çekilmişti (72). Mustafa Kemal Paşa'nın emri ile geç çekilmiş olan bu telgraf Sivas'a vardığı vakit Paşa da Sivas yakınına gelmiş bulunacak ve bu suretle de eğer Sivas'ta Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları aleyhine olumsuz bir cereyan varsa bu cereyanın başında bulunanlar herhangi bir tedbir lamamış olacaklardı. Reşit Paşa, Elazığ valisiyle Sivas Hükûmet konağındaki odasında, Mustafa Kemal Paşa'nın tutuklanıp tutuklanmaması hakkında yaptıkları tartışma sırasında gelen bu telgrafı okuduktan sonra, Elazığ valisine uzatarak «İşte kendisi geliyor, buyurun, tevkif edin» demiş (73), o da «Ben tevkif ederim dedimse benim vilâtetim dahilinde olursa tevkif ederim demek istedim» deyince orada bulunanların hepsi birden «Haydi öyleyse istikbaline gidelim» diyerek odayı terketmişlerdi (74).

Mustafa Kemal Paşa Sivas'ta.

Mustafa Kemal Paşa'yı, Sivas'a girerken Sivas valisi törenle karşılamayı düşünmüş, fakat buna imkân bulamamıştı. Çünkü onun gelişini haber aldığı sıralarda Mustafa Kemal Paşa, Sivas'ın hemen kenarında bulunan «Ziraat Nümune Çiftliğine» gelmiş bulunuyordu. Bunla beraber vali, Mustafa Kemal Paşa'ya haber göndererek orada biraz istirahat etmesini rica etti ve zaman kazanmak istedi. Fakat bunun, kendisini tevkif etmek üzere bir hazırlık tedbiri olabileceğini düşünen Mustafa Kemal Paşa hemen Sivas'a girilmesini emretmişti (75). Nitekim bu sıralarda Numune Çiftliği'ne kadar gelmiş

(72) Nutuk, 1, S. 28. Telgraf aşağıdadır: «Şimdi Tokat'tan Sıvas'a müteveccihen hareket olunduğunu ve zât-ı devletleri ile şereflenmek imkânının yaklaşmak ve gerçekleşmek üzere bulunmasından dolayı samimi surette duygulandığımı arz eylerim. Üçüncü Ordu Müfettişi Mustafa Kemal» Bak, Vehbi Cem Aşkun, S. 36.
(73) Nutuk, 1, S. 29. Reşit Paşa bu telgrafı Elâzığ valisine uzattı ve «Buyurun, okuyun, sonra da kalkın tertibat alın, Üçüncü Ordu Müfettişini yakalayın» demişti. Bak, C. Yularkıran, S. 56.
(74) Nutuk, 1, S. 29.
(75) Aynı eser, S. 29.

olan ve istirahat edilmesi ricasını tekrarlayan valiyi Mustafa Kemal Paşa, bir tedbir olmak üzere kendi otomobiline alarak şehre girdi (76).

Mustafa Kemal Paşa, Sivas'da halk ve asker tarafından büyük sevinç gösterileriyle karşılandı. O, kolordu komutanlığı'na gelir gelmez hemen Elazığ Vâlisini yanına çağırmış ve bir süre ayakta tuttuktan sonra oturtarak ona tekdirden hakarete kadar varan sözler söylemiş ve bu arada millî harekâtı açıklayan bir konuşma yapmıştı. Bundan sonra Ali Galip Bey bazı şeyler söylemek istedi ise de Paşa buna müsaade etmemiş ve onu yanından uzaklaştırmıştı (77). Fakat Ali Galip Bey, çok önemli şeyler arzedeceğini söyleyerek aynı günün gecesinde tekrar Paşa'nın huzuruna çıkmağa muvaffak oldu ve Elazığ vâliliğini almaktaki maksadının sadece memlekete hizmet etmek olduğunu, Sivas'da bir gün kalmasının sebebinin de kendisiyle görüşüp gerekli direktifleri almak istemesinden ileri geldiğini söyledi ve bu sözlerin doğruluğuna Mustafa Kemal Paşa'yı inandırdığı için Elazığ'a gitme izini aldı (78).

Mustafa Kemal Paşa, azledilmiş olduğunu kabul etmiyor.

Azli haberi her tarafa duyulmuş olan Mustafa Kemal Paşa, buna karşı ilk gerçek reaksiyonunu,

(76) Aynı eser, S. 29. Reşit Paşa'ya göre olay şu surette cereyan etmiştir: Reşit Paşa valilik odasında Elâzığ Valisi Ali Galib Bey'le konuştuğu bir sırada Mustafa Kemal Paşa'nın Tokat'dan Sivas'a hareket ettiğini bildirir telgraf gelmişti. Bunun üzerine Reşid Paşa, Mustafa Kemal Paşa'yı karşılamak için hemen harekete geçti. Ancak durumdan vilâyet ileri gelenlerini bile haberdar edecek kadar bir zaman yoktu. Bu sebeple Mustafa Kemal Paşa'nın Ziraat Nümûne Çiftliğinde biraz dinlenmesi lüzumlu görülmüştü. Fakat Mustafa Kemal Paşa, bunu kendi aleyhinde alınmak istenen bir tedbir olarak düşündüğü için, hemen harekete geçilmesini ve Vâli'nin de otomobilde yanında bulunmasını istemişti. Onun Reşid Paşa'dan şüphelendiği anlaşılıyordu. Nitekim, yolculuğun rahat geçip geçmediğini soran Reşid Paşa'ya, O, «Sen onu bunu bırak da Sivas'da yapılan hazırlıkları anlat. Beni tevkif etmek için kaç kişi bulabildin ve bunları nerede pusuya yatırdın» demişti. Fakat biraz sonra bu şüphenin yerinde olmadığını anlayan Mustafa Kemal Paşa, gülümseyerek, «İhtiyat iyi şeydir, size de tavsiye ederim ve bu mâcerâyı unutmamanızı isterim» demişti. Bak, C. Yularkıran, S. 59, 60.
(77) C. Yularkıran, S. 61.
(78) Nutuk, 1. S. 30.

28 haziran 1919'da Harbiye Nezâreti'ne gönderdiği bir telgrafla gösterdi. Çünkü bu telgrafda O, «Müdâfaa-i Hukuk-ı Milliye ve Redd-i İlhak Cemiyetleri'ne» yardım ettiğimden «ve İngilizler tarafından taleb edildiğimden dolayı azledildiğimi «Dâhiliye Nâzır'ı Ali Kemal Bey» gereklilere bildirmiştir. Halbuki ben ne Pâdişah'dan, ne Sadâret'den ne de Harbiye Nezâreti'nden azlime dair bir teblîgat aldım. Öyle ise Ali Kemal Bey'in bu genelgesi, «Rüesâ-i devlet arasında tefrika ve memlekette kanunsuzluk, inzibatsızlık» ve netice itibariyle millet arasında anarşi yaratmak isteyen bir zihniyetin sonucudur, bu ise pek korkunçtur. Gerçi Ali Kemal Bey'in görevden ayrılması (79), onun davranışının hükümetçe de benimsenmediğini göstermiş ve onun bu tutmunun, yurttaşlar üzerinde meydana getirdiği kötü tesisleri kısmen olsun silmiş ise de, Meclis-i Vükelâ'nın tamamiyle karar ve kanaatı dışında yapıldığına kesin olarak inanmış bulunduğum (80) bu korkunç ve sorumluluğu gerçekten ağır düşüncelerin» gelecekte milletin ve yurdun selâmeti bakımından büyük zararlar doğuracağını «Tekrar arza mecburiyyet duydum» diyordu (81). İkinci Ordu Müfettişliğine, Kolordulara ve mülkî makamlara gönderdiği aynı tarihli bir yazıda da Mustafa Kemal Paşa, Harbiye Nezâretti'ne bildirdiklerini tekrarladıktan sonra, eğer memuriyyetimin sona erdiğini Pâdişah bana bildirirse o takdirde «Resmî görev ve sıfatımdan sıyrılmış olduğumu

(79) Ali Galip Bey 26 Haziran 1919'da istifa etti.

(80) Mustafa Kemal Paşa'nın azline Meclis-i Vükelâ karar verdi. Bak, T. Gökbilgin, 1, S. 144.

(81) Mustafa Kemal Paşa'nın 28 Haziran 1919'da Harbiye Nezâreti'ne gönderdiği telgraf aşağıdadır: «Müdâfaa-i Hukuk-ı Milliye ve Redd-i İlhak Cemiyetlerine müzâheretimden ve İngilizler tarafından talep edildiğimden bahisle azl olunduğumu daha bazı yersiz sözler ilâvesiyle Dâhiliye Nâzır'ı Ali Kemal Bey'in mülkiye makamlarına gizlice tebliğ eylediğini işittim. Âcizlerini bu memuriyyete nasb ve ta'yin buyuran Zât-ı Hazret-i Pâdişâhî'nin bu babda hiç bir buyruklarını almadığım gibi ne sadâret makamından ve ne de Harbiye Nezâret-i celilesinden azlime dâir bu âna kadar hiç bir emir almadım. Onun için Ali Kemal Bey'in bu gizli genelgesinin ne gibi yanlış ve bozuk düşünceler altında cereyan ettiğini ve rüesâ-i devlet arasında tefrika ve memlekette kanunsuzluk ve inzibatsızlık ve binnetice millet arasında anarşi doğurulmasına sebep olan bu zihniyyetin ne kadar tehlikeli olduğunu vâreste-i arz görüyorum. Ali Kemal Bey'in azlini bildiren telgraf haberleri, adı geçenin hareket hattının Hükûmet-i seniyye'ce benimsenmemiş olduğunu tamamen göstermiş ve memlekette meydana getirmiş olduğu yanlış anlama, bu suretle kısmen giderilmiş ise de Meclis-i Vükelâ'nın tamamen karar ve kanaatı dışında yapıldığına kesinlekle kani' bulunduğum bu korkulu ve sorumluluğu cidden ağır düşüncelerin millet ve memleketin gelecekteki selâmeti için ne büyük zararlar doğurabileceğini tekrar arza mecburum. Adı geçen hakkında yapılacak muameleyi takdir-i fahîmânelerine arzederim. Üçüncü Ordu Kıtaatı Müfettişi Mirlivâ Mustafa Kemal. 28 Haziran 1335. Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı, 2. Belge 27.

herkesten önce ben kendim her tarafa bildiririm. Fakat böyle bir halde de «Vatan'ın kurtuluşuna dayanan dînî ve millî görüşümü, sîne-i millette bir ferd olarak dahi ta'kib etmek benim için en yüce bir görev ve en kesin bir emeldir.» Bununla beraber hükümetin bana tanıdığı yetkilerle Üçüncü Ordu Müfettişliği ve bunun sorumluluğu üzerimde bulundukca, ilgili makamların, «Tebliğlerimi icrası zarûrîdir» diyordu (82). Ancak Mustafa Kemal Paşa'nın Sivas'dan Erzurum'a hareket ettiği sıralarda hükûmet'in durumu daha da sıkışmıştı. Çünkü General Milne, 29 haziran 1919'da Harbiye Nâzırlığına getirilmiş olan Ali Ferid Paşa'ya, 30 haziran'da bir yazı göndererek, Sivas ve Konya'da silâhlı çeteler teşkil edilmek suretiyle Müttefik Devletlerin çıkarlarına aykırı faaliyetlerde bulunulduğunu, bu faaliyyetlerin ittihadcılar tarafından idare edildiğini ve bu kişilerin «Osmanlı Hükûmetinden ayrı müstakil hedefleri» bulunduğunu söyledikten sonra «Bu hareketin başlıca teşvikçilerinin Sivas'da Mustafa Kemal Paşa, Konya'da ise Cemal Paşa» olduğunu açıklayor ve iki general'in «Derhal İstanbul'a çağrılmalarını» istiyordu (83). Harbiye Nâzırı, General Milne'in yazısın ıalır almaz gereklilerle, hatta Saray'la görüşmüşve belki de ondan sonra M. Kemal Paşa'ya 30

İngilizler, Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a dönmesini istiyorlar.

(82) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı 6. Belge 114. Melzig, S. 26. T. Gökbilgin, 1. 150.

(83) G. Jaeschke, 4, S. 133. Amiral Calthorpe, 2 Temmuz'da General Milne'in yazısının bir suretini Osmanlı Dışişleri Bakanlığı'na göndererek Mustafa Kemal Paşa ile Cemal Paşa'nın hemen «kayıtsız, şartsız ve müddetsiz olarak geri çağrılmalarını» istemiş ve «mektubum alındıktan sonra ne muamele yapıldığının derhal tarafıma bildirilmesini rica ederim» demişti. Bak, G. Jaeschke, 4, S. 134.

haziran 1919 tarihli telgrafı çekmişti. 2/3 temmuz gecesi Mamahâtun'da Mustafa Kemal Paşa'nın eline geçen bu telgrafta Ferid Pasa onu İstanbul'a çağırıyor ve İngilizler tarafından bazı komutanlara, özellikle Ya'kub Şevki ve Ali İhsan Paşalara yapılan muâmelenin kendisi için bahis konusu olmadığını söylüyordu. Bununla beraber hava değişimi izni almak suretiyle İstanbul'a gelmemenin mümkün olduğunu, Padişah'ın düşüncesinin de bu yolda olduğunu sözlerine ekliyordu (84). İşin en enteresan tarafı, bu âna kadar Mustafa Kemal Paşa'nın hareketlerinden tedirgin görünmemiş ve sesini çıkarmamış olan Saray, bu defa mesele ile yakından ilgileniyordu. Nitekim, Harbiye Nâzırı'nın, kendi adına konuşmasını bile yeter görmiyerek doğrudan doğruya harekete geçti ve 2 temmuz 1919'da Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf gönderdi. Mâbeyn baş kâtibi Ali Fuad Türkgeldi Bey'in imzalamış olduğu bu telgrafta; hakkınızda «Âsâr-ı teveccüh ve hayırhâhi» besliyen padişâhımız, aşağıdaki hususların tebliğine beni memur etmiştir:

Vatan-severlik duygularınızın neticesi olarak giriştiğiniz bazı teşebbüsler İngilizler'in dikkatini çektiği için, hükûmeti sıkıştırmağa kalkışmışlardır. Halbuki «Devletimizin bu andaki durumu taşraca sanıldığı ve tahmin edildiği derecede kaygı ve tasalanmayı gerektirecek halde değildir. Bimennihilkerîm devletin mevcudiyet ve istiklâl'in te'minine muvaffakiyyet hasıl olunca merkez'i saltanat'dan taşranın kurtarılması esas olur». Onun için Padişâhımız, İstanbul'a dönmenizi, «Belki ecnebîlerin hükûmeti tazyîk ile hakkınızda haysiyet kırıcı bir işlem» yapmaları düşüncesiyle, uygun görmemekte, dâireniz tarafından azliniz cihetine gidilmesini de yerinde bulmamaktadır. Onun için «Ahval tavazzuh» edinceye ve barış kararlaşıncaya kadar istediğiniz bir şehir ve kasaba'da iki ay hava değişimi izni almanızı en isabetli bir

(84) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 2. Belge 28.

hareket olarak görmektedir deniliyordu (85). Çok dikkate değer olan bu telgraftan Sultan Vahîdüddin'in Mustafa Kemal Paşa'ya karşı, belki devlet ileri gelenlerinden bir çoğunun düşüncelerine aykırı olarak (86), hâlâ düsmanca bir tavır takınmadığı, tersine olarak onun haysiyet ve vakarını dahi düşünmekte olduğu anlaşılmaktadır. Eğer bu telgrafla, Mustafa Kemal Paşa'yı, hareketsiz bırakmak gibi bir maksad güdülmiyorsa o takdirde, Mustafa Kemal Paşa'dan istenilen tek şey iki ay izin alarak sükûnet içinde kalmasıdır. Pâdişah'a göre bu tarzdaki bir hareket, yabancılar tarafından yapılan baskının durdurulmasına, «Devletin mevcudiyet ve istiklâli»nin sağlanmasına hizmet edecek ve Mustafa Kemal Paşa'nın eski görevinde kalmasına yarayacaktı. Ancak Mustafa Kemal Paşa, hava değişimi izni almak suretiyle de olsa başladığı işten ayrılmayı düşünmedi. Çünkü kurtuluş, sâdece onun yürüdüğü yoldan gitmekle sağlanabilirdi.

Mustafa Kemal Paşa Erzurum'da.

Mustafa Kemal Paşa, 3 temmuz 1919'da, ikindi vakti, Erzurum'un Ilıca mevkiinde idi. Burada kendisini, Müdâfaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nden bir hey'et ile 15. kolordu komutanı Kâzım Karabekir Paşa ve maiyyeti karşı-

(85) Saray'dan çekilen telgrafın metni aşağıdadır: «Evvel ve âhir keşide buyrulan telgraf-nâme-i vâlâları manzûr-ı âlî olarak Şevketmeâb Efendimiz Hazretleri hakkınızda perverde eyledikleri âsâr-ı teveccüh ve hayırhâhi icâbınca suret-i hususiyyede vesâyâ-yi âtiyenin tebliğine âcizlerini me'mûr buyurmuşlardır. Nezd-i âlîde ma'lûm hissiyyât-ı vatan-perverâneleri sâikasıyle o havâlice bazı tertîbât ve teşebbüsâta ibtidâr eylemeleri, İngilizlerin nazar-ı dikkatlerini celb ile hükûmet tazyîka kıyam etmişlerdir. Devletimizin vaz'iyyet-i hâzırası taşraca zan ve tahmin edildiği derecede mûcib-i endişe ve telâş değildir. Bimennihilkerim devletin mevcudiyyet ve istiklâlin te'minine muvaffakiyyet hâsıl olunca merkez-i saltanattan taşranın kurtarılması esas olur. Şu sırada Zât-ı âlîlerinin... Dersaâdet'e avdetleri belki ecânibin hükûmeti tazyîk ile hakkınızda haysiyet-şikenâne bir muâmele vukua getirilmek mülâhazasiyle tavsiye buyrulmamakta olduğu gibi Dâire-i Harbiye'ce azilleri cihetine gidilmesi de nezd-i âlîde tecviz edilmediğinden Harbiye Nezâretinden iki ay müddetle tebdil-i hava istenilerek ahvaal tevazzuh ve sulh tekarrür edinceye kadar ihtiyar buyrulacak bir şehir veya kasaba'da istirahat eylemeleri en muvâfık suret olarak tahattur buyrulmaktadır». Bak, Melzig, 28, 29. İslâm Ansiklopedisi, S. 736. G. Jaeschke, 4, S. 135.

ladı. Kolordu komutanının bu şekildeki hareketi, bir ordu müfettişini karşılamaktan ziyade Mustafa Kemal Paşa'ya karşı duyduğu sevgi ve saygıdan ileri gelmişti. Nitekim bu komutan o gün Mustafa Kemal Paşa'ya, askerlikten ayrılsanız bile size karşı saygım devam edecektir. demeği lüzumlu, hatta şerefli bir iş saymıştı (86). Bu hal, hükûmet katında gititkçe gözden düşen Mustafa Kemal Paşa için çok önemli idi. Çünkü bu suretle hiç olmazsa Erzurum'da güven içinde bulunabilecekti. Ayrıca Kâzım Karabekir Paşa'yı halk da çok seviyordu (87). Onun için Mustafa Kemal Paşa Ilıcadan rahatlatıcı ve ferahlatıcı izlenimlerle ayrılarak «Ahâlinin ve askerin cidden samîmî tezâhürleri içinde Erzurum'a» girdi (88). Geceyi kolordu binasında geçiren Mustafa Kemal Paşa, ertesi gün Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti'ni ziyâret etmiş, orada iki saat kadar kalmış ve bu süre içinde konuşmalar hep, Erzurum'da toplanacak kongre'ye dâir olmuştu (89).

Ilk toplantılar.

Erzurum'da Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında ilk toplantı «Erzurum kalesi muhafızlığına âit küçük bir binada geceleyin ve âdeta gizli bir cemiyet kurmuşcasına» yapıldı (90). Bu toplantıda (91) Mustafa Kemal Paşa devletin o günkü durumunu, bunun karşısında hükûmet'in aczini açıkladıktan sonra yapılması gereken şeyler üzerinde durmuş, «Millî hâkimiyyete dayanan kayıtsız şartsız müstakil bir Türk devleti teşkil etmek ve bu amaca mutlaka varmak» için çok hızla teşkilâtlanmak lâzımgel-

(86) K. Karabekir, S. 67.

(87) Ilıca'da Mevlûd adındaki bir köylü, Ermenilere bir karış toprak verilemiyeceğini söyledikten sonra Kâzım Karabekir Paşa'yı göstererek «Paşa bize bir kere arş desin. Bak gör o zaman neler olur neler» demişti. Bak, Mazhar Müfit Kansu, 1, S. 24.

(88) Nutuk, 1, S. 30.

(89) C. Dursunoğlu, S. 90.

(90) M. Müfit Kansu, 1, S. 30.

(91) Bu toplantıya aşağıda adları yazılı olan kişiler katılmışlardır: Kâzım Karabekir Paşa, Hüseyin Rauf (Orbay) Bey, Erzurum Vâlisi Münir (Akkaya) Bey, İzmit Mütesarrıfı Süreyya (Yiğit) Bey, Ordu Müfettişliği Kurmay Başkanı Kâzım (Dirik) Bey, Kurmay Binbaşı Hüsrev (Gerede) Bey, Doktor Binbaşı Refik (Saydam) Bey, Mazhar Müfit (Kansu) Bey. Bak, M. Müfit Kansu, 1, S. 30.

diğini söylemiş (92) ve fakat bunun için pek çok tehlikelere göğüs germek de gerekir demişti. Ayrıca «Bu tehlikelere göğüs vermeğe kendisinde iktidar, azm, imkân ve cesâret» görmiyenlerle işbirliği yapmanın mümkün olmıyacağını söyleyen Mustafa Kemal Paşa, teşkilâtın ve bu millî hareketin başına geçecek bir şef'in hemen ta'yinini de şart olarak ileri sürüyordu. Bu ta'yini şimdilik toplantıda bulunanlar yapacak, daha sonraki zamanlarda bu hak, Türk milletine âit olacaktı (93).

Mesele çok önemli idi, herkes düşünüyordu. Çünkü konuşmalardan, hükûmet'in değişmesinden ziyade idâre şeklinin değişeceği anlaşılıyordu, hatta toplantı'da bulunanlardan birisi bu idâre şeklinin ne olabileceğini bile sormuştu (94). Bu itibarla karara gitmek çok zordu, zaten nerede ise sabah olacaktı. Onun için Mustafa Kemal Paşa, her hangi bir karara varmadan toplantıya son verdi. Fakat daha sonra yapılan toplantıda mesele çözülmüş, Mustafa Kemal Paşa başa geçirilmiş ve onun vereceği emirlere kayıtsız ve şartsız tâbi olmayı oradakiler kabul etmişlerdi (95).

Mustafa Kemal Paşa'yı geri getirme çabaları

Hükümet, sebepleri ne olursa olsun, Mustafa Kemal Paşa'yı, ordunun başında görmekten artık huzursuzluk duyuyordu. Çünkü onu, hükümeti saymayan ve yetkilerinin çok dışına çıkan bir kişi olarak görüyordu. «Cülûs-ı Hümâyûn'u» tebrik etmek üzere Saray'a, ayrıca Harbiye Nezâreti ile Kolordulara göndermek istediği telgrafları,

(92) M. Müfit Kansu, 1, S. 30-32.

(93) Aynı eser, 33.

(94) Nasıl bir idâre şekli düşünüldüğünü soran Mazhar Müfit Bey'e Mustafa Kemal Paşa, «Bu mesele hakkında şimdiden bir şey söylemek istemem, hatta mevzu-i bahs etmemek doğru olur» demiş, fakat onun bu sorusunu 7/8 Temmuz 1919 gecesi aşağıdaki şekilde cevaplamıştı: 1) «Zaferden sonra şekl-i hükûmet cumhuriyet olacaktır. 2) Pâdişah ve Hânedân hakkında zamanı gelince icâb eden muâmele yapılacaktır. 3) Tesettür kalkacaktır. 4) Fes kalkacak, medeni milletler gibi şapka giyilecektir. 5) Lâtin hurufu kabul edilecektir». Bak, M. Müfit Kansu, 1, S. 35 ve 131.

(95) M. Müfit Kansu, 1, S. 34.

hükümet emrine uyarak (96) çekmek istemiyen Erzurum Posta Başmüdürü ile merkez müdürünün tutuklaması ve bu durumu 4 Temmuz'da bir genelge ile her tarafa duyurması ise (97) onun, hükûmeti tanımadığının yeni bir örneği idi (98). Onun için hükümet, kendi varlığını tehdid edici gördüğü Mustafa Kemal Paşa'yı, geri çevirmek için çeşitli tedbirlere baş vurdu. Önceleri yumuşak hareket etmeği en uygun bir tarz olarak denemek istedi ve bu sebeple de 5 temmuz'da Harbiye Nâzırı makine başında onunla konuştu, İstanbul'a dönmesi için ricada bulundu, şeref ve haysiyyetinin korunacağını, «Hayat ve istikbâlinin müemmen» olacağını (99) söyledi. İ'tilâf Devletleri temsilcileri ile Padişah'ın da, İstanbul'a dönmesini beklediklerini (100) ve esasen Paris Konferansı'nın vereceği kararlara boyun eğmekten başka yapılacak bir iş olmadığını da sözlerine ekledi (101). Buna karşılık M. Kemal Paşa, benim «Vatan ve milletin selâmetine hizmet etmekten başka bir gayem ve maksadım» yoktur. Böyle olduğuna göre İ'tilâf Devletleri temsilcilerinin «Mütevehhim bulunmalarının bir takım ağrâz ve tezvîrattan» meydana gelmesi düşünü-

(96) 6 Temmuz'da, cemiyetlerin ücret ödemeden telgraf çekemiyecekleri Başmüdürlüklere bildirilmişti. Bak, Refik Halit Karay. S. 149.

(97) Durum Erzurum vilâyet makamına aşağıdaki şekilde duyurulmuştu:

«Erzurum Vilâyet-i Celilesine.

Erzurum 4/7/35

Utufetlû Efendim Hazretleri

Azl ve nasbım hukuk-ı Şâhâne cümlesinden olduğu ve azlim katiyyen vâki' olmadığı halde infisal etmiş olan Nâzır-ı sâbık Ali Kemal Bey'le Telgraf Müdîr-i Umûmisi Refik Halid Bey'in gûyâ azl edildiğim cihetle telgraflarımın kabul edilmemesi zemininde kizbü dürûğa ve bazı hatar-nâk hissiyyata müstenid harekâtı vâkıalarının hukuk-ı Şahâne ve uhdemde olan vekar ve haysiyet-i devlete tecâvüz olmakla beraber rûh-ı maslahatı da ihlâl eylediğinden ta'kibât-ı kanûniyyede bulunulmasını makam-ı âliyesine arzettim. Bu gün Cülüs-ı Hümâyûn-ı Hazret-i Pâdişâhiyi berâ-yi tebrik gerek Mâbeyn-i Hümâyûn Başkitâbetine ve gerekse Harbiye Nezâret-i Celilesine, Vilâyâta ve Kolordulara olan telgrafnâmelerim Erzurum merkezinde ihfâ ve ibtal edilmek gibi gayr-i meşru' harekâtın şerîk ve vâsıta-i icrâîsi olan Erzurum Baş Müdürü ile merkez müdürü verdikleri izâhât ve vesâik üzerine uhdemdeki vekar ve haysiyet-i devleti te'yid ve muhâfaza için hapis ve tevkif ve Divân-ı Harb'a tevdi'

lebilir. O takdirde beni çok iyi tanıyan, Padişâh'ın ve hükûmet'in istek ve emirleri dışında çıkmadan çalışacağıma güveni olan «Zât-ı devletlerinin», İ'tilâf Devletleri temsilcilerine yapacakları açıklamalarla onlarda doğan şüphelerin giderileceğine inanıyorum dedi. Bundan başka O, hiç bir sebep yok iken İzmir ve Antalya'nın işgal edildiğini, silâhsız halkın Rum eşkıyasına doğratıldığını, binlerce insanın ırz ve nâmusuna tecâvüz edilmiş olduğunu ve Aydın vilâyetinde fâciaların hâlâ devam etmekte bulunduğunu söyledikten sonra bunlar, biraz önce «Oradan Nureddin Paşa'nın alınmasının ve vahîm bir kumanda değişmesinin şükrânı sonucu mudur? diye bir soru sordu ve eğer bulunduğum bölge için de böyle «Kanlı bir sonuç hazırlanmış ve buna mâni' görülen kumanda hey'etlerinin» değiştirilmesi lüzûmu duyulmuş ise o halde İ'tilâf Devletleri temsilcilerinin vatanı mahvetmeği hedef tutan bu teklifleri karşısında hükûmet adamlarımızın «İkinci bir hiyânete vâsıta olmaktansa millet ferdleri arasına ferd olarak karışması uyulmayı gerektirecek bir vatanseverlik olur» dedi (102). Görülüyor ki, konuşmanın bu kısmı, o tarihte iktidarda bulunanlara iyi bir ders mâhiyetinde idi, Ferid Paşa da Mustafa Kemal Paşa'yı haklı buluyordu. Bununla beraber makina başında yapılmış olan bu konuşmalardan bir sonuç alınamadı ve konuşmalar 8 temmuz gecesine bırakıldı (103). Bu arada Mustafa Kemal Paşa Harbiye Nezâretinin daha önce gönderdiği bir telgrafı cevapladı ve özellikle aşağıdaki noktalar üzerinde durdu: 1) Paris

ettirilmiştir. Her tarafla ve bilhassa son günlerde makamât-ı âliye ile de resmi muhâberatım kendilerince ma'lûm olduğu halde bundan tegafül ve tecâhül etmeleri mes'ûliyyetlerini teşdid eylemiştir. Berâ-yi ma'lûmat ta'mîm olunur. Olbabta. Üçüncü. Ordu Müfettişi Fahri Yâver-i Hazret-i Şehr-yârî Mirlivâ M. Kemal». Bak, T. İ. T. E. Arşivi, 24/3529.

(98) İ. İnönü, Millî Mücâdele, 6 Nisan tarihli Ulus Gazetesi.

(99) K. Karabekir, S. 69.

(100) Melzig, S. 21.

(101) Aynı eser, S. 32, 33.

(102) Aynı eser, S. 32, 33.

(103) K. Karabekir, S. 70

Konferansı kararlarına boyun eğmekten başka bir şey yapılamayacağını söylüyorsunuz. Bu kararlar nelerdir? En son ajans haberleri «Millî istiklâlimizi ve mukadderâtımızı pek ümitsiz bir halde gösteriyor, meselâ Paris Konferansı» Pontus, İzmir, Kilikya meselelerinde aleyhimize kararlar vermiş ve doğu illerimizde bir «Ermenistan hâkimiyyeti kabul ve te'yid eylemiş ise», bunlara boyun eğen ve kabullerine karar veren kimlerdir? «Vatan ve milletin kutsal haklarını imhâ eden» bu kötü durumları ortadan kaldırmak için Sadrazam, «Ne gibi olumlu ve maddî te'mînatla ve ümitle» geri dönmüştür? 2) Hakkımda çok yalnış düşünceler ve telkînler meydana gelmiş bulunuyor. Eğer bu gün yurdumuzda millî bir kudret varsa o, «Felâketlerden mütenebbih olan milletin kalb ve dimâğından doğmuştur.» Ben sadece buna tâbi' bulunuyorum. İşin en hayret ettiğim tarafı, benim için İngilizlerden alınan te'mînattır. Çünkü onlar, «Devlet ve milletleri» adına ve şerefine resmen imza koydukları mütâreke hükümlerine bile saygı göstermiyerek sınırsız tecâvüzlerde bulunmuş ve bir çok haysiyyet kırıcı örnekler vermişlerdir. Bu itibarla onlara inanmak pek safca bir hareket olur. Yalnız şuna inanılmasını isterim ki «Eğer memleket'in kurtuluş ve selâmeti» benim çekilmeme bağlı olsaydı, bunu kayıtsız, şartsız kabul ederdim. Halbuki durum böyle değildir, tersine olarak benim iş başından çekilmem yanlış ve tehlikeli bir hareket olur. Çünkü, mütâreke'nin imzasından beri hükûmetin âciz ve zayıf görünmesi ve «Kuvve-i milliyyeden zerre kadar kuvvet almaması», İ'tilâf Devletlerinin «İstîlâ emellerini» kolaylaştırmıştır. Gerçekten şimdiye kadar kurulan hükûmetlerin za'fı, Batı Anadolu'nun bazı kısımları ile İstanbul'da Hükümdâr'a mahsus Saray'ların işgaline kadar yol açmış ve «Kuvve-i milliyyeyi tefrik ve imhaya» sebeb olmuştur. Böyle bir tutum bu gün de Doğu Anadolu'nun kaybı sebeplerini hazırlamaktadır. Şimdiki kabine'den «Buna âlet ve vâsıta olmaması vatanperverliği temennî olunur». Sizden öncekilerinin yüksek komuta makamlarında yaptıkları değişiklikler ve değiştirilen komutanlrın yerine kudretsiz ve zayıf olanları göndermeleri de işgallerin bir sebebi oldu. «Nureddin Paşa ve onun yerine getirilen Ali Nâdir Paşa hâdisesini millî tarih teşhîr edecektir». Eğer bu gün işgal ettiğiniz makam «Vatan ve milletin selâmetini te'mîne» yetecek kadar bir kudrete sahib değilse o halde, vatan'ın bir kısmında sizden öncekilerin açtığı yaraları bu defa aynı vatan'ın doğu kısmında açmağa, sizin gibi vatansever ve hamiyyetli bir kişinin razı olması için bir mecburiyet yoktur, «İstiklâlini zâyi' eden makamınızın terki suretiyle tarihin ayân olan bir sahîfe-i bî-âmânından» sıyrılmanızı «Bütün erbâb-ı nâmûs ve hamiyyet beklemektedir» dedi (104).

Yazışmalar ve konuşmalardan Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a dönmiyeceği seziliyordu. Nitekim onun bir telgrafı bu sezişi gerçekleştirdi. Çünkü o, bu telgrafında memleketlerinin Ermenilere va'd edildiğini bilen ve bu yüzden heyecan içinde bulunan Doğu Anadolu halkı arasında kalacağını açıklamıştı (105).

İngilizlere karşı Re'fet Bey'in direnişi.

İngilizler, bir çok şeyler yapabileceğine inandıkları Mustafa Kemal Paşa'nın bir taraftan «kanun dışı muâmelesi görmesini istemiş» (106), bir taraftan da bazı tedbirler alma yoluna gitmişlerdi. Bunların arasında Samsun'a asker çıkarma işi de vardı. Gerçekten 5 temmuz 1919'da onlar, 154 Hint'li askerle birlikte bir çok hayvan ve malzemeyi Samsun'a çıkarmışlardı (107). Üçüncü Kolordu Komutanı Albay Refet Bey (General Re'fet Bele), Samsun'daki İngiliz temsilcisinden bu çı-

(104) Melzig, S. 33-37.

(105) Bu hususdaki telgraf aşağıdadır: «Ferit Paşa Hazretlerine. Ermenistan'a mev'ûd olduğunu bilmekle heyecan ve galeyanda bulunan Vilâyât-ı Şarkiyye ahâlisi arasından çıkıp gelmek hususundaki teklif-i devletlerini ifâ'da irâde-i şahsiyemi isti'malden ma'nen ve maddeten memnu' bulunuyorum. Vazi'iyyetin takdirini müsellem olan fetânet ve nüfûz-ı nazar-ı sâmîlerine arzeylerim eefndim». Melzig, Bak, Melgiz, 37.

(106) Mustafa Kemal Paşa'nin Erzurum'a hareket ettiğini duyan Amiral Calthorpe, onun «kanun dışı muamelesi görmesini istedi». Bak, T. Bıyıklıoğlu, 1, S. 13.

(107) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 5. Belge 98.

karmanın sebeplerini sorduğu vakit temsilci, bu askerlerin ve malzemenin Batum'un kısmen boşaltılmasından ötürü buraya getirildiklerini ve şimdilik asker sayısının bin'e çıkarılacağını, fakat Merzifon'daki birliği değiştirmek üzere gönderilecek 150 kişiden başka hiç bir kuvvetin Anadolu içine sokulmayacağını bildirmişti. Bu durum karşısında Üçüncü Kolordu Komutanlığı, asker çıkarılmağa devam edildiği takdirde Samsun'daki güvenlikten sorumluluk kabul edilemiyeceğini, iç kısımlara da asker sevkine izin verilemiyeceğini İngiliz temsilcisine tebliğ etti (108) ve savunmada bulunmak üzere Kavak yöresine «Millî ve askerî kuvvetlerle bir topçu taburu» yolladı (109) ayrıca, olaylardan Harbiye Nezâreti'ne de bilgi verdi. Ancak, bütün bu olan bitenlerden İstanbul'un daha önceden haberi olduğu anlaşılıyordu. Çünkü, 7 temmuz'da Üçüncü Kolordu'ya çektiği bir telgrafta Harbiye Nâzırı «Şimdi haber aldık. İngiliz kıtaatının Samsun'a ihracı üzerine müdâfaa tertibâtı almışsınız. Bu emri ihtimal Mustafa Kemal Paşa'dan telâkkî ettiniz» dedikten ve İngilizlerin Samsun'a çıkmaktaki maksadlarının bu bölgeyi işgal etmek için değil, Mustafa Kemal Paşa'nın bozduğu güvenliği sağlamak için olduğunu belirttikten sonra esâsen İngilizlere karşı direnmenin bir fayda sağlamayacağını, tersine olarak böyle bir direnmenin Samsun bölgesinin işgaline sebep olabileceğini, hatta bu işgali bahâne ederek öteki devletlerin de başka yerleri işgal edebileceğini söyliyor ve «Meclis-i Vükelâ» kararının İngiliz çıkarmasına ve ilerlemesine karşı konulmaması şeklinde olduğunu bildiriyordu. Bundan başka aynı Nâzır yine bu telgrafında, İngilizler, «Mustafa Kemal Paşa'nın camilerde halk'a alenen telkînlerde buulnmasından dolayı geri dönmesini istediler ve kendisine ilişmiyeceklerini resmen va'dettiler. Fakat Mustafa Kemal Paşa geri dönmeği red etti, ta'kîb ettiği politika ile memleketi ikiye bölme tehlikesiyle karşı karşıya getirdi. Öte taraftan İngilizler, onu yakalamak için asker gönderecek ve girdikleri yerlerden bir daha çıkmayacaklardır. Eğer« Mustafa Kemal Paşa vatanını seviyorsa onun faydası için hemen dönmelidir» diyordu (110). Görülüyor ki Mustafa Kemal Paşa, vatan'ı kurtarmak için vatanseverleri etrafında toplamağa çalışırken, vatan'ı seviklerini söyliyen bazı kişiler de onun davranışlarını vatanı bölmeğe yarar hareketler kabul ediyor ve bu yüzden tuttuğu yolu terketmesini istiyorlardı. Anlaşılıyor du ki vatan'ı sevmekte bir iştirak vardı, fakat onu kurtarmak için düşünülen yollar ayrı ayrı idi.

(108) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 6. Belge 133.

(109) M. Ârif, S. 30.

Üçüncü Kolordu, Harbiye Nezâreti'nin 7 temmuz 1919 tarihli telgrafına 8 temmuzda verdiği cevapta İngiliz birlikleri hakkında bilgi verildikten sonra bunlara karşı durulacağı hakkında daha önce verilmiş olan kararla Mustafa Kemal Paşa'nın bir ilgisi yoktur ve Mustafa Kemal Paşa bu anda Erzurum'dadır, ne ile meşgul olduğu bilinemiyorsa da Sivas bölgesinde bulunduğu sıralarda yaptığı iş ma'lumdur, bu yörede O, halkı galeyâna getirmek değil teskîne çalışmıştır, deniliyordu (111). Fakat Üçüncü Kolordu Komutanı'nın, Mustafa Kemal Paşa'nın bu işle bir ilgisi yoktur demesine rağmen Paaşa'nın bu işle yakından ilgilendiği 8 temmuz 1919'da gönderdiği bir şifreden anlaşılmaktadır. Çünkü O, bu şifrede, çıkarmanın protesto edildiğini, çıkanlardan başka tek bir neferin karaya ayak basmasına müsaade» edilmiyeceğini ve deniz kıyısından iç kısımlara gidecek herhangi bir kuvvete engel olunacağının İngilizlere bildirilmiş olduğunu yazıyordu (112). İşte Mustafa

(110) R. Halid Karay, S. 150.

(111) Aynı eser, S. 152-155.

(112) Mustafa Kemal Paşa'nın şifresi aşağıdadır: «5/7/35 günü İngilizlerin Batum'un kısmen tahliyesini bahâne ederek Samsun'daki kuvvetlerine zamîmeten kasaba'ya 150 Hindli asker ihrâc eyledikleri ve Batum'dan daha bin kişi getireceklerini bildirdikleri cihetle esas memleket'in (?) kat'iyyen mütehammil olmadığı bu hâli protesto edilmiş ve çıkanlardan başka tek bir neferin dahi karaya ayak basmasına müsaade olunamayacağı ve sahilden dâhile hiç bir

Kemal Paşa'nın ve Üçüncü Kolordu Komutanı Refet Bey'in bu tutumları karşısında İngilizler Samsun'a yeniden asker çıkarmaktan vazgeçmiş, (113), fakat Amiral Calthorpe, hemen hareekte geçerek Refet Bey'in geri çağrılmasını istemişti. Bu baskı sonundadır ki Hükûmet, Refet Bey'i azl etti (114), geri çağırdı ve onun yerine «Harbiye Dâiresi Reisi Miralay Selâhattin Bey'i» ta'yin etti. Öte taraftan Refet Bey isti'fasını vermiş ve yerine ta'yin edilene görevini terkederek Sivas'a doğru yola çıkmıştı (115).

Mustafa Kemal Paşa'nın azli ve isti'fası.

Mustafa Kemal Paşa'nın İngiliz kuvvetlerinin Samsun'a çıkmalarına engel olunacağı hakkında Harbiye Nezâreti'ne gönderdiği yazı, belki de Üçüncü Ordu Müfettişi olarak imzaladığı son yazı idi. Çünkü bu tarihte o, azledilmiş bulunuyordu. Gerçekten 7/8 Temmuz gecesi Mustafa Kemal Paşa Saray tarafında nmakine başına çağrıldı (116), İstanbul'a dönmesi istendi, fakat bir saat kadar süren bir konuşma sonunda Mustafa Kemal Paşa İstanbul'a

kuvvetin hareketine müsaade olunamayacağı suret-i kat'iyyede kendilerine bildirilmiştir. Bu babda icâb eden tedâbîr ve tertîbât-ı askeriyye alınmıştır. Teşebbüsleri hâlinde hâsıl olacak vahîm neticeden doğrudan doğruya kendilerinin mes'ûl olacağının tebliği lâzımdır. Bu hususta son derece azm (ü) şiddet gösterilmesini ve başka surette harekete imkân bulunmadığını arzeylerim. 8/7/35. Üçüncü Ordu Müfettişi Mustafa Kemal». Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 5. Belge 98.

(113) İngilizler 27 Eylül 1919'da Samsun ve Merzifon'u boşalttılar. Bunun sebebi, millî hareket'in Anadolu'daki gelişmesidir. «Merzifon'un tahliyesinde Reşid Bey-Zâde Sırrı Bey'in teşkil ettiği mahallî kuvvetin büyük hizmeti olmuş, bu kuvvet İngilizleri, Merzifon'dan Samsun iskelesine gidinceye kadar hırpalamıştır». Bak, İ. H. Danişmend, 4, S. 461.

(114) Refet Bey 13 Temmuzda azl edildi. Bak, Takvîm-i vekayi', 3600.

(115) «İstanbul'dan bir İngiliz gemisi ile, Harbiye Dâiresi Reisi Miralay Selâhattin Bey, beni tebdil etmek üzere geldi. Benim dahi aynı gemi ile avdetimi nezâret emrediyor. Selâhattin Bey, maksad dâhilinde çalışacak. Vaziyyet-i umûmiyyeye nazaran kumandayı mûmâileyhe devri muvâfık buldum. Ve Harbiye Bakanlığına hitâben isti'famı verdim. Ayrıca tafsîlât veririm. Sivas istikametinde hareket ediyorum». Bak, Ö. Sami Coşar, İstiklâl Harbi Gazetesi, No. 54.

(116) M. Müfit Kansu, 1, S. 38. Nutk'da bu tarih 8/9 Temmuz olarak gösteriliyor.

dönmeği red edince karşı taraftan kısaca «O halde resmî vazîfeniz sona ermiştir» denildi (117). Mustafa Kemal Paşa'nın böyle bir sonuçla karşılaşacağı tabiî idi. Bu sebeple de arkadaşları, özellikle Kâzım Karabekir Paşa ve Rauf (Orbay) Bey, Refet (Bele) Bey, onun isti'fasını lüzumlu görmüş ve daha önce bunu kendisine tavsiye etmişlerdi (113). Buna rağmen Mustafa Kemal Paşa bu tavsiyelere uymadı. Fakat 7/8 temmuz gecesi postahane'de Saray'la yaptığı konuşmadan sonra saat onbir'e on kala Harbiye Nezâreti'ne ve saat onbir'de de Saray'a isti'fasını bildirdi (119).

İsti'fasından sonra Mustafa Kemal Paşa'ya gösterilen sevgi ve saygı.

Mustafa Kemal Paşa isti'fa edişinden pek üzgün görünüyordu. Çünkü, başlamış olduğu işlerin hepsi yarıda kalabilir, komutanlar ve arkadaşları kendisinden ayrılabilirlerdi. Nitekim isti'fasından biraz sonra arkadaşı ve «Karargâhının Kurmaybaşkanı Kâzım (Dirik) Bey, koltuğu altındaki dosya ile oda'ya girerek; Paşam, askerlikten isti'fa eylediğinize göre bundan sonra benim

(117) M. Müfit Kansu, 1, S. 38. Mustafa Kemal Paşa, 7 Temmuz tarihini ve «Serkâtib-i Hazret-i Şehr-yârî Ali Fuad» Bey'in imzâsını taşıyan bir telgrafla azledildi. Bu telgraf aşağıda aynen verilmiştir: «Paşa Hazretlerine, Me'mûriyyet-i âliyelerine hasb-el-icâb hitâm verilmiş olduğundan hemen bilâ teehhur Dersaadet'e avdetleri irâde-i kat'iyye-i Hazret-i Pâdişâhî iktizâsındandır efendim». Bak, R. Halid Karay, S. 156. Mustafa Kemal Paşa'nın azline dair hükûmet tebliği 3596 sayı ile Takvîm-i vekayi'de aşağıdaki şekilde yayımlanmıştır: «Üçüncü Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'nın me'mûriyetine hitam verilmiştir. İşbu irâde-i Seniyye'nin icrâsına Harbiye Nâzırı memurdur. Sadrazam Vekili Şeyh-ül-İslâm Mustafa Sabri, Harbiye Nâzırı Ferid»

(118) Kinross, I, S. 277. Refet Bey 1 temmuz 1919'da Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf çekmiş ve «En uygun olan tarzın» askerlikten ayrılması olduğunu bildirmişti. Bak, K. Karabekir, S. 66.

(119) M. Müfit Kansu, 1, S. 38. Onun Saray'a gönderdiği İsti'fanâmenin sureti aşağıdadır: «Mbey-ni Hümâyûn Cenâb-ı Mülûkâne Başkitâbeti celîlesi vasıtasıyle Atebe-i Ulyâ-yi Hazret-i Pâdişâhî'ye. Şimdiye kadar gerek Zât-i Akdes-i Hümâyûnlarına ve gerek Harbiye Nezâreti'ne vâki' olan ma'rûzâtımda vatan ve millet'in ve makam-i muallâ-yi Hilâfet'in ma'rûz ve giriftâr olduğu avâkib-i elîme ve buna karşı mütehassıl âlâm ve evzâ-ı milliyyeyi tekmil safahat ve hakikatiyle arzettim, bunu ifâ etmekle mukaddesâtımın nefs-i âcizâneme tahmîl eylediği en yüksek vicdânî vazîfelerden birini yapmış oldum. Âmâl ve teşebbüsât-ı übeydânemin İngilizlerce vazife suretinde değil, şekl-i âharda telâkkî olunmasından nâşî Hükûmet-i Seniyyelerinin müşkil bir vaz'u tazyik altında kaldığı irâde ve ifham

vazifede devam etmeme imkân kalmadı, evrâkı kime teslim etmemi emir buyurursunuz» (120) demek suretiyle bunun ilk örneğini vermişti. Fakat bu örnek ikileşmedi, tersine olarak onu destekleyenler çok oldu. Nitekim Kâzım Bey'in bu hareketinden biraz sonra, 15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa, Mustafa Kemal Paşa'yı ziyaret etti ve hazır ol durumunda onu selâmlayarak, bundan sonra da kolordum ve ben, emirlerinizi eskisi gibi yerine getirmeği bir şeref bileceği dedi (121), bununla da yetinmiyerek, 13 temmuz 1919 da gönderdiği bir telgrafla ona olan bağlılığını belgelendirdi (122). İkinci Ordu Müfettişine vekâlet eden Albay Selâhattin Bey'le birlikte müfettişliğe mensup bütün subaylar da bu isti'fadan cidden üzüntü duymuşlar ve bunu bir telgrafla Mustafa Kemal Paşa'ya bildirmişlerdi (123). Yirminci Kolordu Komutanı ise onu tesellî ve takviye

buyruluyor. Hükûmet-i Seniyyelerinin ve Pây-ı taht-ı Saltanat-ı Hümâyûnlarının zaten ne gibi tazyik ve şerâit-i elîme-i inhisâr altında bulunduğu gerek çâkerlerince ve gerek bütün millet-i necibelerince tamâmen ma'lûm ve ayân olduğu cihetle bu tazyik ve inhisârın daha ziyade tevsiine ve bâ-husus pek büyük revâbıt-ı sıdk-ı ubûdiyyetle merbut bulunduğum kalb ve âmâl-i müşfika-i Hümâyunlarının dûçâr-i kelâl olmasına hiç bir vechile râzı olamayacağım cihetle yalnız me'mûriyyet-i âcizâneme değil tekmil mübâhâtını vatan ve milletin ve makam-ı akdes-i Hümâyanlarının nur u feyz-i necâtından alan pek çok sevdiğim mübârek hayât-ı askeriyyeme de vedâ' suretiyle arz-i fedâkârî eylerim. Makam-ı Saltanat ve Hilâfet'in ve millet-i necbelerinin hayatımın son noktasına kadar dâima hâris-i sâdık bir ferdi gîbi kalacağımı kemâl-i ubûdiyyetle arz ve te'mîn eylerim. Silk-i celîl-i askeriyyeden isti'fa ettiğimi Harbiye Nezâreti'ne arzettim. Sıhhat ve âfiyet-i cenâb-ı Mülûkâneye düâ ve her türlü âfâttan masûn buyrulmalarını Cenâb-ı Kibriyâ'dan niyaz eylediğim muhât-ı ilm-i âlî buyruldukta ferman. Mustafa Kemal». Bak, R. Halid Karay, S. 156.

(120) F. Kandemir, 1, S. 41. Kâzım Bey (Dirik), Mustafa Kemal Paşa'ya: «Artık maiyyet-i devletinizde bana bir vazife kalmadığından Karabekir Paşa'nın maiyyetinde bir vazifeye ta'yinime delâlet buyurmanızı rica ederim» demişti. Bak. Ali Fuat Cebesoy, 1, S .100.

(121) K. Karabekir, S. 73.

(122) Karabekir Paşa'nın telgrafı aşağıdadır: «13/7/1335 Erzurum. Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine. Hidemât ve fedâkârlığı bütün cihanca müsellem olan ve ordu ve milletin mâbih-il-iftihârı bulunan zât-ı sâmilerinin isti'faya mecburiyyetinden dolayı şahsım ve kolordum son derece müteessirdir. Yalnız gaye-i mukaddese-i milliyyemiz içün mücâhededen hiç bir an geri durulmayacağı hakkın-

eder bir telgraf gönderdi (124). Fakat onu en çok tesellî edenlerden birisi Rauf Bey (Orbay) olmuş, bu olaydan sonra kudret ve itibârının büsbütün artacağını söylemişti, (125). Ayrıca O, yayımladığı bir beyanname ile «Hakkını, toprağını ve istiklâlini» savunmağa karar vermiş olanlarla birlikte çalışmak üzere ayrıldığını bildiriyor ve «Vatan ve milletin halâsı ve istiklâli, makam-ı Saltanat ve Hilâfet'in masûniyyeti» sağlanıncaya kadar Mustafa Kemal Paşa ile bulunacağına and içtiğini açıklıyordu. Öte taraftan, Mustafa Kemal Paşa'nın isti'fası ile Rauf Bey'in beyannâmesi'nin, yurdun her köşesinde metin olarak bilinmesi herhalde lüzumlu görülmüş olmalıdır ki, buna göre tertîbat alınmıştı (126).

daki va'd-i sâmileriyle müteselli olduğumuzu arz ile vatan ve milletimiz içün her türlü mesâide Cenâb-ı Hakk'ın muvaffakiyyet ihsan buyurmasını tazarru' eder ve kolordu'mun ihtirâmât ve ta'zimât-ı mahsusasını takdim eylerim efendim. 15. Kolordu Kumandanı, Mirlivâ Kâzım Karabekir». Bak. Kâzım Karabekir S. 46, 47.

(123) İkinci Ordu Müfettişliğinden gelen bu telgrafta: «Cümlemizin perestiş-kârı olan hürriyet ve istiklâl-i milletin tahlisi uğrunda daha serbest mücâdele etmek azm ü kararıyle Paşa Hazretlerinin silk-i celîl-i askerîden vâki' olan isti'faları İkinci Ordu Müfettişliğine mensub erkân, ümerâ ve zâbitân'ı müteessir etmiştir. Ancak isti'fa-yi vâki' makasıd-ı vataniyyenin başka bir kisve altında istihsâline ma'tuf olduğundan bu hareket umûma gıbta-fermâ olmuştur. Cümleten muhterem ellerini öperek vatanın hayrına ma'tuf her bir emellerinde tevfîkât-ı İlâhiyye'ye mazhar olmalarını İkinci Ordu Müfettişliği kıtaatı nâmına temennî ile cümlemizin hidemât-ı celile-i vataniyyeye muvaffakiyyetini Cenâb-ı Hak'dan niyaz eylerim efendim. Selâhattin» deniliyordu. Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 7. Belge 140.

(124) 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'nın telgrafı da şudur: «Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine. Dört taraftan dûçâr-ı tearruz olan vatan-ı mukaddesimiz en buhran-engiz günleri yaşamakta ve kırk asır'dır hâkim olan büyük milletimize zencîr-i esâret vurulmak istenilmekte iken vatan-perver her kalb'de tuğyân eden hiss-i vatan ve fedâkârinin başına geçerek azm ve irâde-i milliyyeyi izhâr ve i'lâya çalışan zât-ı âlî-i kumandânilerinin yine bu maksad-ı mukaddesin tamâmî-i icrâsı ve te'mîn-i muvaffakiyyeti için meslek-i mukaddes-i akseriyyeden silk-i celîl-i cihâd'a iltihak suretiyle çekilmeleri bendeleri başta olduğum halde kolordu ve mıntakam dâhilinde bulunan bilumum kumandan ve me'mûrîn-i mülkiyyeyi dâğdâr-ı teessüf etti. Fakat teveccüh edilen maksad-ı millî başında, mâni' gördükçe azmi artan bir ferd-i mücâhid olarak çalışmaları müjdesi bu teessürü izâle ile beraber aynı gayeyi istihdâf eden bilumum erbâb-ı hamiyyeti de mâni' gördükçe makam-ı res-

«Hey'et-i Fa'âle Başkanı» ve ilk toplantı.

Mustafa Kemal Paşa isti'fa ettiğini 9 temmuz'da Erzurum Müdâfaa-i Huku-ı Milliye Cemiyeti'ne bildirmişti (127). Bunun üzerine Cemiyet, 10 temmuz'da Paşa'ya, «Mücâhid-i Muhterem Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine» diye bir başlık taşıyan yazısını göndererek» Vezâif-i muhtelife-i vataniyye ile mükellef bulunan Hey'et-i Fa'âle» Başkanlığı'nın kendisine verildiğini arzetti (128). Bu hal Mustafa Kemal Paşa'yı her halde çok duygulandırmıştı (129). Çünkü bu cemiyyet, Onu bağrına basan belki de ilk sivil kuruluş idi.

Hey'et-i Fa'âle Başkanı olarak ilk toplantıyı 10 temuz 1919'da yapan Mustafa Kemal Paşa, o gün toplantıda bulunanlara (130), bir Avrupa haritası üzerinde

---

miden bittecerrüd mücâhede'de zât-ı devletlerine peyrev olacaklarına i'timâd buyrulmasını arzeylerim ve devâm-ı muvaffakiyyet-i âliyelerini Allahü Azimüşşan'dan tezarru' eyleriz. Ali Fuat». Bak, Ali Fuat Cebesoy, 1, S. 99.

(125) O, bütün yetkilerinden uzaklaştırıldığı esnâda yanında bulunan Rauf Bey'e: «Raufcuğum, her şey bitti. hele böyle buhranlı zamanlarda makam ve rütbenin halk üzerindeki tesiri büyüktür. Bunlarsız ne yapılabilir? dediği vakit Rauf Bey ona: Bilakis Paşam, asıl şimdi mevki' ve i'tibârınızın bir kat daha arttığı kanaatındayım. Vatanın kurtarılması da'vâsına bir millet ferdi gibi nefsinizi vakfedişiniz üzerine gerek ordu gerekse halk gözünde eskisinden fazla sevgi ve i'timâda mazhar olacağınızdan eminim» diye cevap vermişti. Bak, F. Kandemir, 1, S. 41.

(126) Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum vilâyetine verdiği isti'fanâme'nin metni ile aşağıda yayımlanan metin arasında bir iki kelime farkı vardır. Bu farklı isti'fanâme ile Rauf Beyi'n beyannâmesini, 13. Kolordu Komutanlığı, Bitlis vilâyetine aşağıdaki şekilde tebliğ etmişti: «Suret. Mübârek vatan ve milleti parçalanmak tehlikesinden kurtarmak ve Yunan (ve) Ermeni âmâline serfürû (Kurban) etmemek için mücâhede-i milliyye uğrunda milletle beraber serbest surette çalışmağa sıfat-ı resmiye ve askeriyyem artık mâni' olmağa başladı. Bu gaye'i mukaddese için milletle beraber nihâyete kadar çalışmağa mukaddesatım nâmına söz vermiş olduğum cihetle (pek) âşıkı olduğum silk-i celîl-i askerîye bu gün vedâ' ve isti'fa ettim. Bundan (sonra) gaye-i mukaddese-i milliyyemiz için her türlü fedâkârlıkla çalışmak üzere sine-i millette bir ferd sıfatiyle (bir ferd-i mücâhid suretiyle) bulunmakta olduğumu (ta'mimen) arz ve i'lân ederim (eylerim). Mustafa Kemal».

«Suret. Vatan ve milletimizin inkıraz ve inkisâm-ı kat'isini tamamiyle hazırlamakta olan bu günkü düşman harekâtı ve bütün eli (ayağı) bağlı olan Dersaadet'deki hükûmet-i merkeziyyemizin nâçârî yüzünden vâki' mümâşâtı karşısında hakkını ve top-

siyâsî ve askerî durumu izah etmiş, «Türkiye için millî bir müdâfaanın teşkilâtlandırılmasından başka yapılacak bir iş olmadığını» söylemiş ve İ'tilâf Devletlerinin, çeşitli anlaşmazlıkları yüzünden bir şey yapmağa muktedir olamayacaklarını da sözlerine eklemişti (131). İşte bu konuşmanın sonlarına doğru idi ki Kâzım Karabekir Paşa, «Günün birinde «Pâdişah bana, kolorduyu Kızılırmak hattına çek der ve ben bunu kabul etmezsem ne olur?» diye bir soru ortaya attı (132). Aradan çok zaman geçmesine rağmen, değerlendirilmisi hâlâ çok güç olan bu soru (133). dinliyenleri düşündürmüştü. Gerçi Râif Efendi, «Paşa Hazretleri hurrûc-i ale-s-Sultan'dan bahs etmek istiyorlar» demek suretiyle (134) işi kendine göre açıkladı. Fakat müzâkerelerin bu yolda genişlemesine imkân bırakılmadı. Çünkü böyle bir tartışma tehlikelihaller doğurabilirdi (135).

---

rağını ve istiklâlini müdâfaa ve fedâya (?) azmeyleyen cereyan ve irâdei- milliyye (müdâfaa ve muhâfazaya azim ve galeyan ve irâde-i milliyye) uğrunda bir ferd-i âciz olarak çalışmak için Dersaadet'den çıktım, Aydın tarîkı ile gelerek Mustafa Kemal Paşa Hazretleriyle (Hazretlerinin ve) bütün rüfekasının cihâd-ı millîsine (millilerine) iştirak ettim. İstanbul'un solgun, mahsur (mahzun) semâsı altında kaynayan dindâr ve nâmuskâr ve hareketli (hararetli) bir kan vardır. Paytaht'ın bütün nâmuskâr ricâli alesseviyye ve bilfiil (nâmuskâr ricâl ve ulemâsı bilfiil) temasta bulunduğum Hüdâvendigâr ve Karesi ve Ankara ve Sivas (Hüdâvendigâr, Aydın, Karesi ve Sivas) vilâyetlerinin tabakat-ı milliyyesi tamamiyle bu gaye (bu ruh) ile mütehallî (müteali) olup mübârek milletin kudret-i milliyyesine rabht-ı ümid ve âmâl eylemiştir (mübârek Anadolu'nun kudret-i milliyyesine îmân eylemistir). Vatan ve milletin halâs ve istiklâli, makam-ı saltanat ve Hilâfet'in masûniyyeti bilfiil te'mîn olununcaya kadar Mustafa Kemal Paşa ile çalışmağa (çalışacağımıza) mukaddesâtımız nâmına ahd ü mîsak (Ahd ü peyman) eylediğimizi arz ve i'lân eylerim. Bahriye Nâzır-ı esbakı Rauf».

Üçüncü Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin askerlikten isti'fasına dâir ve esbak Bahriye Nâzırı Rauf Bey'in Üçüncü Ordu Erkân-ı Harbiyyesinden tebliğ edilen vedâ'nâme ve beyannâmelerinin birer sureti bâlâya çıkarılmıştır. Bunların mıntakanız dâhilinde vatan'ın en hücrâ köşelerinde bilcümle evlâd-ı vatan'a aynen tebliğ ve ifhâmı hassaten mütemennâdır». Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 2. Belge 37. Bu suretleri Dâhiliyye Nezâreti, 21 Temmuz'da Harbiye Nezâreti'ne gönderdi. Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 2. Belge 38.

(127) C. Dursunoğlu, S. 92.

(128) Aynı eser, S. 93.

Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey Erzurum delegesi oldular.

İkinci toplantı'da, Erzurum Kongresi'nin 23 temmuz 1919 da açıklanması kararlaşmıştı. Fakat Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey'in bu kongereye katılabilmeleri için delege seçilmeleri gerekiyordu. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa kendisinin ve Rauf Bey'in Erzurum'dan seçilmesini de istiyordu (136). Halbuki Erzurum'da seçimler yapılmıştı. Bununla beraber Mustafa Kemal Paşa'nın isteği yerine getirilmiş yani seçilenlerden iki kişi isti'fa ederek yerlerini Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey'e bırakmışlardı (137). Bundan başka, Erzurum Kongresine öteki cemiyetlerden de delegeler geleceği için Erzurum'daki cemiyyet, Mustafa Kemal Paşa'ya, «Merkez Hey'et-i aliyyesi nâmına beyan-ı rey ve mütalea eylemek vazife ve selâhiyetinin» verilmesine dâir İstanbul'daki Vilâyaât-i Şarkiyye Müdâfaa-i Hukuk Cemiyyet'ine bir telgraf çekti (138). Fakat azl edilmiş ve isti'fa etmiş olmasına rağmen, hâlâ üniformasını ve yâverlik kordonlarını taşıyan Mustafa

(129) Erzurumlular ve Vilâyât-ı Şarkiye Müdâfaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti hakkındaki duygularını Mustafa Kemal Paşa daha sonraki tarihlerde aşağıdaki şekilde açıkladı: «Efendiler, askerlikten isti'famı müteâkib Erzurum halkının bilâ istisnâ ve Vilâyât-ı Şarkiye Müdâfaa-i Hukuk-ı Milliyye Cemiyeti'nin Erzurum Şu'besi'nin hakkımda pek bâriz surette gösterildikleri i'timâd ve samimiyyetin bende bıraktığı unutulmaz hâtıraları burada alenen zikretmeği bir vecîbe addediyorum». Bak, Nutuk, I, S. 45.

(130) Bu toplantıda, Vilâyât-ı Şarkiyye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliyye Cemiyeti Erzurum Şu'besi «Hey'et-i İdâre Reisi Râif Efendi» ile Hey'et-i İdâre üyelerinden emekli Binbaşı Süleyman Bey, emekli Binbaşı Kâzım Bey, Albayrak Gazetesi Müdürü Necâti Bey, Dursun Bey - Zâde Cevat Beylerden başka, Rauf Bey'le (Orbay) Kâzım Karabekir Paşa da bulunmuşlardı. Bak, C. Dursunoğlu, S. 94.

(131) C. Dursunoğlu, S. 94.

(132) Aynı eser, S. 96.

(133) «Biz o zamanlar Kâzım Paşa'nın ilk sözlerini Müdâfaa-i Hukukdan kesin bir söz almak ve halk adına hey'eti bağlamak ma'nâsında anlamıştık». Bak, C. Dursunoğlu, S. 96.

(134) C. Dursunoğlu, S. 96.

(135) Müzâkereleri bu tehlikeli yola girmekten Albayrak Gazetesi Müdürü Necâti Bey, «Paşa Hazretleri, o zaman memleketin hakiki sahibi olan millet size emir verir ve hududdan ayrılmamanızı ister» diyerek kurtar mış, Paşa da, «O zaman vaziyyet değişir ve hareket meşrû' olur» demişti. Bak, C. Dursunoğlu, S. 96.

(136) C. Dursunoğlu, S. 98.

(137) Nutuk, I, S. 46.

(138) Nutuk, 3, S. 25. Vesika 37.

Kemal Paşa ile arkadaşı Rauf Bey'in, Erzurum Kongresine katılıp katılamayacakları Erzurumlular arasında tartışmaya konu olmuştu. Çünkü özellikle Mustafa Kemal Paşa'nın «Millî kuvveti istediği yere» sürükleyebileceğinden korkuluyordu (139). Fakat sonunda bu şüpheler, Kâzım Karabekir Paşa'nın müdâhalesi ile ortadan kalktı (140).

Rawlinson.

Kurtuluş için Türkiye'nin hemen her yerinde yoğun bir faaliyetin görüldüğü bu sıralarda Erzurum'da bulunan İngiliz yarbayı Rawlinson bazı güçlükler çıkartmağa yeltendi. Bu kişinin on andaki görevi, «Mütâreke şartlarının tatbikine nezâret ve Osmanlı ordusuna âit silâhları işgal kuvvetlerinin kontroluna tâbi' depolara sevk eylemeği» sağlamaktı (141). Bu itibarla 22 nisan 1919'da 10 kadar İngiliz askeriyle Erzurum'a gelmiş olan bu yarbay (142), kendi işinin dışındaki şeylerle meşgul görünmüyor, görevine âit işlerde ise, Osmanlı askerî makamlarına saygısızlık gösterecek kadar titiz hareket ediyordu (143). Bu hal Kâzım Karabekir Paşa'nın kolordu komutanlığı görevine başlamasına kadar sürmüştü (144). Ancak Rawlinson'un görevinin sadece askerlik ve silâhlar işiyle ilgili olmadığını söyleyenler vardı. Bazılarına göre o, «Bağımsız bir Ermenistan kurulması yollarını araştıracak» tı (145). Bazılarına göre de, «Lord Curzon, Türk milliyyetçilerinin asgarî hangi şartları kabul edebileceklerini» öğrenmek istidiği için Rawlinson, «Anadolu'ya gelince Mustafa Ke-

(139) K. Karabekir, S. 75, 76.

(140) Aynı eser, S. 76.

(141) M. Müfit Kansu, I, S. 47.

(142) C. Dursunoğlu, S. 71.

(143) Rawlinson, Erzurum'a gelir gelmez, kolordu'ya vekâlet eden komutan'a sormak lüzumunu duymadan, tümenlere bazı tebligatta bulunmuş, hatta bir tümen komutanının tutuklanması için emir bile vermişti. Bak, K. Karabekir, S. 24.

(144) K. Karabekir, S. 24.

(145) Rawlinson, «Bağımsız bir Ermenuistan kurulması yollarını araştıracak ve Türklerin silâhlarını teslim etmelerini düzenliyecekti». Bak, Kinross, I, S. 276.

mal'le görüşecek, bu hususu aydınlatmağa çalışacaktı (146). Belki de bundan dolayı 9 temmuz'da ziyâret ettiği Mustağa Kemal Paşa'ya, Erzurum'da bir kongre'nin toplanacağını duyduğunu, bunun açılmamasının daha uygun olacağını söyleyecek kadar ileri gitti, hatta bunun millet tarafından verilmiş bir karar olduğunu söyleyen Mustafa Kemal Paşa'ya, İngiliz hükûmeti'nin bu kongrenin toplanmasına müsaade etmiyeceğini ve gerekirse müdâhale bile edileceğini bildirdi (147). Bunun üezrine Mustafa Kemal Paşa, «O halde biz de mecbûrî ve zarûrî olarak kuvvete kuvvetle karşı koyar ve her halde milletin kararını yerine getiririz» dedikten sonra «Ne bahâsına olursa olsun kongre'yi açacağız» diyerek sözlerini bitirmiş ve ayağa kalkmak suretiyle görüşmenin sona erdiğini ihtar etmişti (148). Bundan sonradır ki, Erzurum'da toplanacak olan bukongre'ye bir İngiliz müdâhalesinin yapılabileceği düşünülmüş ve bu sebeple kongreyi, sivil giydirilmiş polis ve jandarmaların korumaları tedbiri alınmıştı (149).

Veliahd'ın «lâhiyası».

Erzurum'da bu olaylar cereyân edereken İstanbul'da çok sinirli bir hava esmekte idi. Çünkü Sadrazam Damat Ferit Paşa, Paris Barış Konferansı önünde Türk haklarını gerekli surette savunamamış ve âdeta tahkîr edilerek geri çevrilmişti (150). Damat Ferit Paşa'yı ve izlediği politikayı öteden beri beğenmeyenlerden birisi olan Veliahd Abdülmecid Efendi de (151), ihtimal Ferit Paşa'nın düştüğü bu kötü durumdan faydalanmayı dü-

(146) «İngiliz hariciyyesi yetkililerinden A. R. Tilley 16 Ekim'de kaleme aldığı Yarbay Rawlinson'la ilgili raporunda şöyle diyordu: ..... Rawlinson'un vazifesi kolay olmayacak. Mustafa Kemal'in Arablar'la entrika çevirmemesini, Ermenileri katletmemesini, Anadolu'da olay çıkarmamasını istiyoruz. Bu gibi hareketlerde ne kadar az bulunursa kendisi için ilerisi o kadar daha iyi olur.. Rawlinson, görüşmelerinde gayet dostâne davranırsa İtalyan, Yunan ve belki Fransızlar endişeye düşebilirler. Şimdilik Mustafa Kemal'den uzak kalması gerektiği kanısındayım. H. rumuzunu kullanan diğer bir hâriciyyeci, şu yorumda bulunuyordu: Kabul, fakat daha sonra Asya Türkiye'sinde yegâne canlı kuvvet olarak kendisiyle (Mustafa Kemal'le) anlaşmağa varmamız icâbedecek. Rawlinson, General Milne'in intelligence ajanı olarak Erzurum'a gidiyor». Gerçekten Rawlinson, Mustafa Kemal Paşa'nın kişiliği hakkında, Lord

şünmüş ve 16 temmuz 1919'da Pâdişah'a bir «lâyiha» sunmuştu. Bu lâyiha'da Veliahd, son zamanlarda Anadolu'nun bazı kesimlerinde meydana gelen karışıklıklara, mütârekeden beri, ne İstanbul ne de öteki iller halkını tatmîn edici bir idârenin kurulmamış olmasını sebep olarak gösteriyordu. Veliahd'a göre bu hükûmetler, hak ve adâleti kuramamışlar, tersine olarak, kendi çıkarlarını ön plânda tuttukları için, halk arasına vatan düşmanlarının da istediği, «Şikak ve nifâkı» sokmuşlardı. Bu yüzden husule gelen karışıklıklar ve artan ihtiraslar Türk milletini, en «Vahîm» bir zamanda millî birilkten mahrum bırakmıştı. Şimdiki hükûmet ise Edirne, İzmir ve doğu illeri gibi her an tehlike ile karşı karşıya kalan vatan parçalarında gerekli tedbirleri almamış, hatta «Ahâlinin, hukuk-ı milliyyelerini muhafaza» etmek üzere, giriştikleri çalışmalarına da yardımcı olmamıştı. Nitekim İzmir'in işgalinden sonra «Ahâlide uyanan müdâfaa-i vatan» duygusu, «Dâhiliyye Nezâreti'nce yağmagerlik, çetecilik» gibi deyimlerle kötülenmeğe çalışılmıştı. Osmanlı Devleti'nin Paris Barış Konferansı'na da'vet edilmesi işi gerçi halk'da büyük bir umut ışığının yanmasına sebep olmuştu. Fakat Sadrazam'ın bu konferans'a sunduğu «Muhtıra'da» lüzumlu şeyler yerine lüzumsuz meselelerden ve örneğin «Harb, taktîl ve tehcîr» meselelerinden söz etmesi «Rumeli'de, hudud-ı şarkiyye'de, ahîren İzmir'de binlerce müslüman'ın öldürülmesinden

Curzon'a gerekli bilgileri vermiş ve «Müstakbel büyük bir İslâm Cumhuriyeti» kurulması ihtimâlinden de bahsetmişti. Bak, Selâhi R. Sonyel, Türk Kültürü Aylık Dergisi, Sayı 89, S. 319, 320.

(147) M. Müfit Kansu, I, S. 44, 45.

(148) Bu konuşmanın yapıldığı sırada hazır bulunan Mazhar Müfit Bey, müzâkereler bu noktaya varınca hemen yerinden kalkmış ve oda kapısını açarak «Lûtfen Colonel» demek suretiyle Rawlinson'u dışarı dâvet etmişti. Bak, M. Müfit Kansu, I, S. 45.

(149) M. Müfit Kansu, I, S. 47.

(150) Bak, Cilt I.

(151) Damat Ferit Paşa Sadrazam olduğu vakit Veliahd, onu tebrik bile etmemişti. Bak, Ali Fuad Türkgeldi, S. 219.

bahsetmemesi», sorumlulukların milletin sırtına yüklenmesine ve umut ışığının sönmesine sebep oldu; «Memâlik-i Şâhânenin hercü merc içinde ve muhtac-ı muâvenet» bir halde bulunduğunun söylenmesi, ise yabancıların müdâhalesini da'vet etti. «Muâhedeler tarihinde» bir eşi olmayan Ferit Paşa muhtırasının «Kaide ve cslûb-i diplomasiye, icâbatı hal ve vaziyyete gayr-i muvâfık şekil ve mâhiyyeti» ise çok ağır surette cevaplanmasına ve Türk delegelerinin geri çevrilmesine sebep oldu. Bu itibarla durum pek korkunçtur. Devlet ve milleti bu hâle getirenler hakkında elbette vakit geçirilmdeen gerekli işlem yapılmalıdır diyen Veliahd, Konferans'ın, İ'lân edilen prensiplere sadık kalarak Türkler hakkında «Tamamen âdil olacağının» kabul edilmiyeceğini, bu sebeple de «Devlet ve milletin muhâfaza-i hukuk» nun ancak birlik halinde bulunmakla mümkün olacağını söyledikten sonra aşağıdaki tavsiyelerin yerine getirilmesini istiyordu: 1) Hilâfet ve Saltanat makamı hiç bir partiye temâyül etmemeli ve sadece «Muhtelif cereyân-ı efkârı ve harekât-ı umûmiyyeyi tevzin ve te'lif» eylemeli. 2) Acele seçim yapılmalı. 3) Partiler arasındaki düşmanlık duyguları kaldırılmalı ve hemen «Milletin i'timâdına mazhar tecrübeli» ve işten anlar devlet adamlarından mürekkeb bir hükûmet kurulmalı. 4) Dış durum yeter derecede açığa çıktığına göre muktedir ve mütehassıs devlet adamlarından bir istişâre hey'eti kurulmalı ve bugünkü şartlar altında kabul edilebilecek barış şartları ilân edilerek «Bu suretle menâfi-i hayâtiyye-i memlekete mugayir mukarrerâtın suduruna tekaddüm» olunmalı. 5) Geçmişi bir tarafa iterek genel af ilân edilmeli. 6) Anadolu'da kurulmuş olan cemiyyetlerin istekleri incelenmeli ve bunlardan «Ahvâle göre menâfi-i umûmiyyeye elverişli» ve faydalı olanlar kabul ve icra edilmeli. 7) Ahâli arasında gittikçe artan «Münâferti» kaldırarak «Millet-i İslâmiyyeyi bir kütle-i vâhide hâline» getirmek için gayret harcanmalı (152).

(152) K. Karabekir, S. 291.

Fakat Veliahd'ın, üzerinde önemli durulması lâzımgelen bu tavsiyelerine Pâdişah, her halde değer vermedi. Öte taraftan Mustafa Kemal Paşa'nın isti'fası ve askerlik mesleğinden ayrılma olayı nerede duyuldu ise orada büyük yankılar meydana getirdi ve Türk halkının Mustafa Kemal Paşa'ya karşı olan güvenini büstün artırdı. Sözün kısası Mustafa Kemal Paşa İstanbul hükûmetinden uzaklaştıkça millete yaklaştı; yaklaştıkça sevildi, sevildikçe benimsendi ve sonunda bu sevgiye dayanan büyük bir otorite oldu. Buna karşılık Anadolu'da, İstanbul hükûmetine saygı duymayanlar çoğaldı. Nitekim 11 temmuz 1919'da Konya'daki komutan, hiç kimseye sormadan, Konya postahânesi'nden geçecek olan mektup ve telgrafların sansür'e tâbi' olacağını emretti, bir gün sonra da Uluborlu Kaymakamı, aynı işi yapmak üzere bir jandarma subayını görevlendirdi (153). 20 temmuz'da Samsun Mütesarrıfı Hâmit Bey, Pâdişah'a bir telgraf çekilerek, «Kırksekiz saat zarfında milletin i'timâdını hâiz bir kabine'nin teşkil» edilmesinin ve bir kurucu meclis toplanmasının istenmesini, bunlar yapılmadığı takdirde Pâdişahın da hükûmetin de tanınmamasını, Erzurum'da bulunan Mustafa Kemal Paşa'ya teklif etti (154). Bütün bunlar hükûmet aleyhine bazı hareketlerin başladığını, askerî ve mülkî makamların hükûmete karşı duydukları saygı ve bağlılığın kaybedildiğini gösteriyordu. Harbiye Nâzır'ı Ferit Paşa, belki bu yüzden Pâdişah'a, 20 temmuz 1919'da «Ahvâl-i dâhiliyye ve hâriciyyeyi» tahlîl eden bir rapor sundu ve bu raporda «Anadolu'daki harekât-ı milliyye rüesâsı ile anlaşmağa lüzûm» olduğunu belirtti (155). İşte bütün bunların ve Paris Konferasında uğradığı başarısızlığın sonucu olarak ve özellikte Mustafa Kemal Paşa'yı tutulayabilecek bir hükûmet kurmak amacıyle (156) Damat

(153) R. Halid Karay, S. 178, 160.
(154) M. Müfit Kansu, I, S. 58.
(155) Ali Fuad Türkgeldi. S. 252.
(156) G. Jacsehke, 4. 138.

Damat Ferit Paşa'nın isti'fası ve yeniden hükûmeti kurmağa memur edilmesi.

Ferit Paşa hükûmeti, 19 temmuz'da isti'fa etti ve fakat yeni hükûmeti kurmağa yine aynı kişi memur edildi. Ancak bu halden kimse memnun olmadı, hatta bu yüzden partiler, «Hürriyet ve İ'tilâf'ın merkez-i umûmîsinde» toplanarak aşağıdaki hususları Pâdişah'a ve millete duyurmağa karar verdiler: 1) Kurulmuş olan «Üçüncü Ferit Paşa kabinesi, gayr-i meşrûtî bir kabinedir». 2) Bu kabine,devletin dış siyâsetini ve içişlerini yürütecek ehliyet ve yeterlikte değildir. 3) «Damat Ferit Paşa şimdiye kadar hukuk-ı mukaddese-i milliyyenin muhâfaza ve müdâfaası hususunda gösterdiği acz-ü taksîrden dolayı kat'iyyen 'itimâda lâyık değildir», bundan dolayı düşürülmesi ve yeine hekesin güvenebileceği ve milletin yüksek menfaatlarını korumağa muktedir «Bir kabine'nin teşkîli» lâzımdır, bütün partiler bu hususta «Müttehid ve müttefik'dirler» (157). Fakat her şeye rağmen Damat Ferit Paşa iş başında kalacak, tutumunu değiştirmeyecek, bir taraftan Veliahd Abdülmecid Efendi'yi susturma yollarını araştırırken (158), bir taraftan da millî hareekti idâre edenlere karşı faaliyyetini artıracaktı. Nitekim o, daha kabinenin kimlerden kurulacağı bile resmen belli olmadan yani 20 Temmuz'da bir genelge yayımladı (159) ve «Paris Konferansında bulunduğum altı haftalık gaybûbetim esnâsında Anadolu'nun iktisâb ettiği karışıklık ve iğtişaş çok teessüfe değer» demek suretiyle (160) Anadolu'da husûle gelmekte olan uyanışı hoş kar-

Damat Ferit Paşa'nın bir genelgesi.

(157) Lütfü Simâvi, S. 249. İbnül Emin Mahmud Kemal İnal, S. 2047.

(158) Damat Ferit Paşa, Veliahd'ın aşağıdaki şeyleri yapmamasını istiyordu: 1) «Münâsebetsiz kimselerle görüşmemek. 2) Şevketmeâb'ı lâyihalarla ta'cîz etmemek. 3) Çamlıca'dan Dolmabahçe'ye nakleylemek. Veliahd, bu istekleri yerine getirmediği için sonunda Damat Ferit Paşa onu, kuvâ-yi milliyecilerle temasda olduğunu söyleyerek İ'tilâf Devletleri mümessillerine şikâyet etti. Bunun üzerine İngiliz ve Fransız mümessiller» «İttihad ve Terekkicilerle işbirliği yapmasının sakıncalarına dikkati çekmek için» Veliahd'a Ryan'ı gönderdiler. Veliahd onu sonuna kadar dinledikten sonra Hükümdarla kendi arasındaki anlaşmazlığın sadece Damat Ferit Paşa yüzünden olduğunu söylemiş, İzmir'in işgalinden sorumlu olan bu paşa'nın, Paris Konferansı karşısındaki hatalı davranışlarından sonra

şılamadığını bir defa daha çaıklıyordu. Halbuki bu şekildeki düşünüş, sadece millî harekete karşı beslenen bir duygunun ifâdesi değil fakat aynı zamanda büyük bir gafletin eseri oluyordu. Çünkü Mondros Mütârekenâmesi'nin 24. maddesi gereğince İ'tilâf Devletleri, Doğu illerinde çıkacak herhangi bir karşılıklık yüzünden o bölgeyi işgal etme hakkını kazanıyorlardı. Şu halde Sadrazam, bir karışılıklığın çıktığını söylediği için vatanın bu paçasını da tehlikeye atmış oluyordu. O, yine bu genelgseinde, anayasa'ya aykırı olarak Erzurum'da açılması düşünülen millî kongrenin engellenmesi gerekir diyordu. Çünkü bu hareket, on agöre, «İrâde-i Şahâne'ye, memleketin yüksek menfaatlerine» de aykırı idi (161). Fakat her ne oluras olsun hükûmetin, Mustafa Kemal Paşa meselesine bir son vermek istediği anlaşılıyordu. Çünkü Dâhiliyye Nâzırı Âdil Bey de Sivas Vâlisine bir telgraf çekerek Rauf Bey'in Sivas «Ahâlisinden bazıalrı ile temasta bulunarak Mustafa Kemal Paşa ve rüfekası nâmına tahrîkâtta» bulunduğunu, memleketi tehlikeye atacak olan bu hâlin önüne geçilmesini ve ge-

bile hâlâ iktidarda kalışını tenkîd etmiş ve halkın onu istemediğini açıklamıştı. Ayrıca kabinenin Tevfik, İzzet, Çürüksulu Mahmud Paşalardan birisi tarafından veya Ahmed Riza Bey gibi «Halk'a hitab edebilen» bir kişi taragından kurulabileceğini de söylemişti. Daha sonra sözü Yunan zulmüne getiren Veliahd, onların kısa zamanda Anadolu'da 20 bin Türk'ü öldürdüğünü, halkın Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'e itâat ettiğini de söylemişti. Bak, Taner Baytok, 39. Selâhi R. Sonyel, S. 46. Veliahd, kendisinin millî hareketle «veya bu hareketi yapanlarla hiç bir râbıtası olmadığını» söylemişti. O bu sözleri «İngilizleri şimdilik baştan savmak» için söylemişti. Bak, G. Jaeschke, 4, S. 15. Ryan Veliahd'a Çamlıca'da oturmamasını tebliğ etti, bir ara «O' sarayında göz habsine» alındı. Bak, Lütfü Simavi, S. 262, 263.

(159) Bu genelge 20 Temmuz tarihlidir. Damat Ferit Paşa 19 Temmuz 1919'da isti'fa etmiş ve 21 Temmuz'da kabineyi yeniden kurmuştu.

(160) Bu genelge 3604 sayılı Takvîm-i Vekayi'de yayınlanmıştır. 23 tarihli Ajans haberleri arasında da vardır. Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı, 3. Belge, 44.

(161) Aynı genelge.

reken tedbirlerin alınmasını istemişti (162). Halbuki bu tarihlerde Rauf Bey Sivas'ta değildi. Buna rağmen Sivas Vâlisi Reşid Paşa, 22 temmuz 1919 tarihli telgrafı ile hükûmete, Rauf Bey'in 25 gün önce, Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa ile Sivas'a geldiğini ve sonra yine Paşa ile birlikte Erzurum'a gittiğini; Sivas'da bulunduğu süre içinde herhangi bir harekete girişmediğini; sadece hoşgeldin demek maksadı ile bazı kişiler tarafından ziyâret edildiğini bildirdikten sonra Sivaslıların sadâkatinden bahsetti ve bu anda Erzurum'da bulunmakta olan Mustafa Kemal Paşa'nın ve Rauf Bey'in ne ile meşgul olduklarını bilmediğini belirtti (163). Halbuki Sivas Vâlisi bir çok şeyler biliyordu.

(162) C. Yularkıran, S. 72.
(163) Aynı eser, S. 73.

II

Erzurum, Balıkesir, Alaşehir Kongreleri. Bu kongrelerin toplandıkları sıralarda ve daha sonra meydana gelen olaylar

1 — Kongreler:

Erzurum Kongresi

Erzurum Kongresi, Mustafa Kemal Paşa'nın «Mütevâzı' bir Mekteb» diye vasıflandırdığı bir okul'un küçük salonunda 23 temmuz 1919'da toplandı ve Müdâfaa-i Hukuk-ı Milliyye Cemiyyeti Başkanı Râif Efendi'nin kısa bir konuşması ile açıldı (1), ondan sonra Şîran Üyesi Müftü Hasan Efendi maksada uygun bir duâ etti (2), daha sonra da «Mustafa Kemal Paşa oy birliğiyle reis seçildi» (3). Bunun üzerine kürsüye gelen Mustafa Kemal Paşa (4), memleketin o günkü durumunu ve devletlerin Türkiye'ye karşı takındıkları tavrı açıkladıktan sonra Türk milletinin harekete geçtiğini, çeşitli adlar altında bir takım teşekküller kurduğunu, bu suretle doğan millî cereyan ve «Celâdet ruhu» nun, «Mübârek vatan ve millet'in mukaddesâtını tahlis ve himâyeye müstenid son sözü söyliyecek ve hükmünü» uygulayacak bir kudret olduğunu belirtti. Mısır, Hindistan, Afganistan, Suriye, İrak'da istîlâcı devletlere

(1) Saat tam II'de açılan Kongre'ye, Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey ve Kâzım Karabekir Paşa saat onbuçuk'da gelmişlerdi. Fakat Kongre'nin açılışından biraz önce Kâzım Karabekir Paşa oradan ayrıldı. Bak, C. Dursunoğlu, S. 108.

(2) Düâ arabça idi. Bak, Nimet Arsan, S. 50. Düâ Türkçe yapılmıştı. Bak, C. Duesunoğlu, S. 109.

(3) C. Dursunoğlu, S. 109.

(4) O gün, başkanlık kürsüsüne çıkan Mustafa Kemal Paşa'nın sırtında askeri elbise vardı. Bundan rahatsızlık duyan Gümüşhâne milletvekili Zeki Bey, «Paşa, evvelâ arkanızdaki elbisenizi ve göğsünüzdeki kordonları çıkarın ve sonra riyâset'e başlayın. Tehakkümden korkuyoruz» demişti. Bak, K. Karabekir, S. 83. Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum Kongresine başkan seçildiği gün sırtında askeri elbisesi vardı, kürsüye bu kıyafetle çıkmıştı. Fakat bu hal hoş karşılanmamış ve Sıvas delegesi Fazlullah Moralı, Paşa'nın diktatör olmasından korktuğu için ona, «Paşa Hazretleri, eğer makam-ı riyâsette riyâsetin idâmesini arzu buyuruyorsanız bizim gibi sivil olmanız iktiza eder, arkadaşlar böyle münasib görüyorlar» demiş ve baş-

karşı ayaklanmalar olduğunu bu arada «Millî istiklâllerini tehlikede gören ve her taraftan istîlâya ma'ruz kalan Rus milleti'nin» harekete geçtiğini, Macaristan ve Bulgaristan'da da yine bu devletlere karşı kıpırdanmalar olduğunu söyledi. İ'tilâf Devletleri arasındaki anlaşmazlıklardan da bahseden Mustafa Kemal Paşa nihâyet, İstanbul'daki hükûmet'in ve vatan sever bir çok insanın, düşman kontrolü altında bulunması sebebiyle, bir «Millî Şûrâ» nın ve «Kuvvetini millî irâdeden alacak sorumlu bir hükûmet'in» kurulmasının zarûrî olduğunu, bunun da ancak Anadolu'da yapılabileceğini sözlerine ekledi (5).

Millî Mücâdele tarihinde pek önemli bir yeri olan Erzurum Kongresi, Mustafa Kemal Paşa'nın açış söylevinden sonra hemen çalışmalara başlamış ve 7 ağustos 1919'da, doğu vilâyetlerimiz için çok önemli birtakım kararlara vardıktan sonra (6), yine Mustafa Kemal Paşa'nın bir söyleviyle kapanmıştı. (7). 7 ağustos 1919'da yayımlanan bir beyannâme'de açıklanan ve on madde altında toplanan bu kararları aşağıdaki şekilde

---

ka elbisesi bulunmadığını söyleyen paşa'ya Erzurum vâlisinin elbiselerinden biri giydirilmişti. Bak, Vehbi Cem Aşkun, S. 71.0 O gün Mustafa Kemal Paşa'nın sırtında caketatay başında da «Ala yakın bir fes vardı. Bak, C. Dursunoğlu, S. 108. Ona caketatay'ı Erzurum Vâlisi Münir Bey, fesi de Mazhar Müfit Kansu Bey vermişti. Bak, M. Müfit Kansu, I, S. 77.

(5) Nutuk, 3, vesika 38.

(6) Bu kararlar, daha sonra yapılmış olan Sivas Kongresinde, çok az bir değişiklikle, bütün yurda teşmil edilmiştir.

(7) Mustafa Kemal Paşa kongre'yi aşağıdaki nutku ile kapadı: «Muhterem efendiler. Milletimizin kurtuluş umudu ile çırpındığı en heyecanlı bir zamanda fedâkâr hey'et-i muhteremeniz her türlü zahmetlere katlanarak burada, Erzurum'da toplandı, hassas ve necîb bir ruh ve salâbetli bir îmân ile vatan ve milletimizin kurtuluşuna âit esaslı kararlar aldı, özellikle bütün cihâna karşı milletimizin mevcûdiyyetini gösterdi. Tarih bu kongremizi şüphesiz çok ender ve büyük bir eser olarak kayd edecektir. Muhterem hey'etinizin, sayın arkadaşlarımın hakkımda gösterdiği samîmî sevgi ve güvene buradan açıkça teşekkür etmeği bir görev sayarım. Ferahlık veren toplantımız sona ererken Cenâb-ı vâcib-ül-âmâl hazretlerinden avn ü hidâyet ve Peygamber-i zî şânımızın rûh-i pür-fütûhundan feyz-i şefâat niyâziyle vatan ve milletimize ve devlet-i ebed müddetimize mes'ûd âkıbetler temennî ederim». Bak, M. Müfit Kansu, I, S. 113.

özetlemek mümkündür: 1) «Trabzon vilâyeti ve canik sancağiyle Vilâyât-ı Şarkiyye adını taşıyan Erzurum, Sivas, Diyârbekir, Ma'mûret-ül Azîz, Van, Bitlis vilâyeti ve bu sâha dâhilindeki müstakil livâlar, hiç bir sebep ve bahâne ile birbirinden ve Osmanlı topluluğundan» ayrılması düşünülemiyen bir bütündür. Buralarda yaşayan müslümanlar birbirlerine karşı bir fedâkârlık duygusu ile dolu ve birbirlerinin sosyal ve ırkî durumlarına saygılı öz kardeştirler. 2) Vatan'ın bütünlüğü, mllî istiklâlin sağlanması ve «Saltanat ve Hilâfet'in masûniyyeti için kuvâ-yi milliyyeyi âmil ve irâde-i milliyyeyi hâkim kılmak esastır». 3) «Her türlü işgal ve müdâhale, Rumluk ve Ermenilik teşkili gayesine ma'tûf telâkki edileceğinden müttehiden savunma ve direnme esâsı kabul edilmiştir». Hiristiyan halka, siyâsî hâkimiyyet ve sosyal dengeyi bozacak surette yeni imtiyazlar verilmiyecektir. 4) Devletlerin bir baskısı karşısında hükûmte'in, bu bölgeyi bırakmak zorunda kalması ihtimâline göre «Makam-ı Hilâfet ve Saltanat'a merbûtiyyeti ve mevcûdiyyet ve hukuk-ı milliyyeyi kâfil tedâbir ve mukarrerât ittihaz olunmuştu». 5) Öteden beri vatanımızda birlikte yaşadığımız müslüman olmayan unsurların kanunlarla te'yid edilmiş mükteseb haklarına riâyet edilecektir; «Mal ve can ve ırzlarının» dokunulmazlığı zâten dînimiz, millî geleneklerimiz ve kanunlarımız iktizâsındandır. 6) Mondros Mütârekesiyle «sınırlarımız içinde kalan ve her bölgesinde olduğu gibi Doğu Anadolu Vilâyetlerinde de ezici bir çoğunluğu İslâmlar teşkil eden», iktisâdî ve kültürel üstünlüğü «Müslümanlara âit bulunan ve yekdiğerinden gayr-i kabil-i infikâk öz kardeş olan dîn ve ırkdaşlarımızla meskûn memleketlerimizin» bölünmesinden vaz geçilmeli, «Mevcûdiyetimize, hukuk-ı tarihiyye, ırkiyye ve dîniyyemize riâyet» edilmelidir. 7) «Devlet ve milletimizin iç ve dış bağımsızlığı vatanımızın bütünlüğü saklı kalmak şartiyle» , «İstilâ emeli beslemiyen bir devletin fennî, sınâî, iktisâdî» yardımı memnuniyyetle kabul edilecektir. 8) Her milletin kendi mukadderâtını kendisi-

nin ta'yin ettiği bu devrede, hükûmet-i merkeziyyemizin de irâde-i milliyyeye tâbi' olması zarûrîdir. Çünkü, irâde-i milliyyeye» dayanmayan bir hükûmet'in vereceği kararların ne içte ne de dışta «Mu'teber olmadığı ve olamayacağı» daha önce yapılmış «işlerle ve neticelerle sâbit olmuştur». Bu sebeple millî bir meclisi'n toplanması ve verilecek kararların bu meclise arzı şarttır. 9) «Vatanımızın ma'ruz kaldığı elemler ve hâdiseler ile ve tamamen aynı maksadla vicdân-ı millî'den doğan cemiyetlerin ittihad ve ittifâkından hâsıl olan kütle-i umûmiyye bu kerre Şarkî Anadolu Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti ünvânı ile genişletilmiştir». Bu cemiyyette particilik yoktur. Bütün İslâm vatandaşlar bu cemiyetin tabiî üyeleridir. 10) Kongre tarafından bir Hey'et-i Temsiliyye'nin seçilmesi kabul olunmuş ve köylerden itibâren il merkezlerine kadar mevcut millî teşkilât «Tevhid ve te'yid» edilmiştir (8).

Yurdun her tarafına yollanan bu beyannâme yabancı devletlerin temsilcilerine de gönderilmişti. Amerika Cumhur Başkanı Wilson'a ise, beyannâme'den başka bir de muhtıra yollanarak i'lân ettiği prensipler hatırlatılmış, nüfusunun yüzde sekseni Türk olan İzmir'in Yunanlılara verildiği söylendikten sonra, altı yüz yıllık «Bir saltanat'a ve 1500 senelik bir hayata mâlik olan Türk milleti» nin, bu kararlara boyun eğmiyeceği ve bu uğurda kanının son damlasının aksamına kadar mücâdele edeceği bildirilmişti (9).

Hey'et-i temsiliyye.

Kongre, dağılmadan önce, «Hey'et-i temsiliyye» nin seçimi işi ile meşgul oldu. Ancak bu hey'et'e kimlerin gireceği meselesi, Mustafa Kemal Paşa ile en yakın

(8) B. Sıtkı Baykal, S. 23.
(9) K. Karabekir, S. 102.

(10) Mustafa Kemal Paşa, arkadaşlarının bu hususlaki düşüncelerini öğrenmek üzere onlar arasında bir anket açtı, cevaplar aldı. Bunlar aşağıda verilmiştir: Kâzım Dirik Bey'in mütâlaası, «Mustafa Kemal Paşa hazretleri nokta i hücûm teşkil ettiği cihetle, Hey'et-i Temsiliyyeye girmemesi, eğer kongre a'zası ekseriyyetle müşarüileyh'in intihâbına talib ve taraftar ise mutlaka kabul ile red olunmaması, Rauf Beyefendi Hey'et-i temsilliyyeye girerek manzûme-i dâ-

arkadaşları arasında bile bir tartışma konusu olmuştu. Çünkü seçilecek 9 kişi arasında Mustafa Kemal Paşa da bulunmak istiyordu. Halbuki arkadaşlarından bazıları onun bu hey'et arasında bulunmasını sakıncalı görüyorlardı (10). Bununla beraber sonunda Mustafa Kemal Paşa Hey'et-i temsiliyye'ye girmiş (II), hey'et'in başkanı olmuş ve bu suretle de millî mücâdelenin «ilk siyâsî kuruluşunun» başına geçmişti (12).

Balıkesir Kongresi.

Kuva-yi milliyyecilerin, bazı şehir ve kasabalarda, ayrı ayrı tarihlerde toplantılar yaptıkları, kararlar aldıkları bilinmekte ve bunların en önemlilerinden birisinin Balıkesir Kongresi olduğu kabul edilmektedir. Gerçekten, Batı Anadolu'da kuvâ-yi milliyye'yi organize edenler, «Yunan tecâvüzâtına karşı müdâfaat ve mücâdelâtı tevhîd ve tesbît» etmek için, (13) 26-30 temmuz 1919 tarihleri arasında Balıkesir'de toplanmışlardı. Siyâsî hiç bir parti ile ilgisi bulunmayan bu toplantıya, Akhisar, Balıkesir, Balya, Bandırma, Bigadiç, Burhâniyye, Edremit, Erdek, Fart, İvrindi, Giresun, Gönen, Kepsud,

hiliyi elinde tutması ve dağılmak tehlikesine karşı bulunması (her halde bu noktada müşârünileyh'e fedâkârlık düşer) ve bu suretle Hey'et-i temsiliyye'de cereyan eden ma'lûmat ve mukarrerât'a dâima hey'et-i mahsusamizca vâkıf bulunulması ve ecnebilerin mürâcaatına karşı hâiz-i kelâm ve ma'ruf bir sîmâ'nın görünmesi. Kâzım (Dirik), 5 Ağustos 335».

«Hüsrev (Gerede) Bey'in mütâleası: 1) Hey'et-i Temsiliyye vilâyat ve müstakil sancakların seçeceği zevât olmalıdır. Ancak bu suretle millî bir kuvvet gösterilebilir. 2) Kemal Paşa Hazretleri, Rauf Beyefendi gibi şahsiyyetlerin girmesi, harekât ve teşkilât-ı milliyyenin bu gibi zevat tarafından yapıldığı hissini vermekten başka bir zararı olamaz. Hüsrev».

Mazhar Müfit Kansu'nun mütaleası»; «Hey'et-i temsiliyyeyi teşkil edecek zevat, bu ismin içâb ettireceği umûr ve husûsatı tedvir için lâzım gelen evsâfı hâiz ise o halde Mustafa Kemal Paşa Hazretleri ile Rauf Beyefendi'nin girmesine lüzûm görmem. Fakat aksi takdirde istihdâf edilen gaye zîr ü zeber olacağından her halde paşa hazretleriyle Rauf Beyefendi'nin girmesini lâzım değil elzem bulurum. Mazhar»

«İbrahim Tali' (Öngören) Bey'in mütâleası: Hey'et-i Temsiliyye buradaki kongre a'zaları tarafından intihab olunmayıp vilâyat veya elviye-i müstakile hey'et-i merkeziyyeleri tarafından intihab olunmalıdır. Vilâyetler ikişer, müstakil livâlar birer kişi intihab etmelidir. Hey'et-i Temsiliyyeye Mustafa Kemal Paşa Hazretleriyle Rauf Beye-

Kırkağaç, Konakpınar, Sındırgı, Soma ve Şamlı delegeleri katılmış, bunlar «Redd-i ilhâk» deyimi yerine «Hareket-i Milliyye Redd-i ilhâk» deyiminin kullanılmasını kabul etmiş ve verdikleri kararları 29 madde altında toplamışlardı. Bunların en önemlilerinden birisi, Yunan harekâtı devam ettiği sürece seferberlik hâlinde bulunulmasını ve herkesin «Hizmet-i vataniyye ile mükellef» tutulmasını istiyen 7. maddede idi (14). Da'vet edilip de gelmiyenler ve askerden kaçanlar hakkındaki hüküm d eçok enteresandı. Bu gibiler, yakalandıkları vakit yurt dışına veya Yunanlılar tarafına gönderileceklerdi (15). Amaca ulaşmak ve bütün hareketleri birleştirmek ve tesbit etmek için, Balıkesir'den iki, Akhisar, Ayvalık, Bandırma ve Soma'dan birer kişi getirilmek suretiyle teşkîl edilmiş olan «Hey'et-i merkeziyye'nin», millî kuvvetlerin artırılması, yeni gelenlerin donatılması gibi görevleri de vardı. Yunanlıları kovuncaya kadar savaşa devam etmeği en başta gelen görevi sayan ve kimseye tâbi' olmak istemiyen bu kongre'nin en dikkati çeken tarafı, daha sonra Sivas'da toplanacak olan Sivas Kongresi'ne delege göndermemesi ve bu suretle «Kısmen müstakil bir veziyyet almak zarûretinde» bulunduğunu açıklaması idi. Gerçekten Sivas'a yazılan bir mektupla Yunan cephesi karşısındaki nâzik durum açıklanmış ve «Müstekillen hareket» etmelerinin vatan menfaatları îcâbından olduğu bildirilmişti. Kendilerine göre bu çekingen hareketlerinin sebepleri arasında Sıvas'tan gelen telgrafların «Tamamiyle mütehakkikm» bir edâ taşıması da vardı (16). Bununla beraber doğuda gelişmekte olan teşkilâtla bunlar arasında ortak noktalar da mevcuttu. Bunlardan birisi her iki teşekkülün, Pâdişah'a karşı çok saygılı görünmesi idi. Nitekim Balıkesir Kongresi de toplantı sonunda Pâdişah'a çektiği bir telgrafta: Vatanı düşman işgalinden kurtarmak maksadiyle millî bir kongre hâlinde toplandıklarını, kongre üyelerinin, Yunanlıları kovuncaya kadar mücâdele etmeğe and içtiklerini ve fakat her şeyden önce «Zât-ı akdes-i Hilâfet-penâhîye» sadâkatı esas kabul ettiklerini belirtmişti (17). İ'tilâf Devletleri temsilcilerine gönderilen telgraflarda da, dört yıllık bir çarpışmadan sonra, devletlerin âdil olacaklarına inanan Türklerin, bu inançla mücâdeleyi terkettiklerini söyledikten sonra, Yunanlılar gibi «Bir vahşî milletin cinâyetkâr hücum ve savletlerine maruz bırakıldıkları için silâha sarılmak zorunda kaldıklarını, Karesi, Saruhan ve civârı ahâlisinin «Âmâl-i milliyye-

---

fendi'nin dâhil olması fikri aleyhine olduğumu arz etmiştim. Ancak mazbût ve muktedir adamların intihab olunamayacağı mütâleasına mebnî Rauf Beyefendi'nin hatta Süreyya Beyefendi'nin dâhil olmasını tecviz etmekteyim. Mustafa Kemal Paşa Hazretleri Sivas Kongresi'nin neticesine kadar serbest bulunmalıdır. İbrahim Tali'». İbrahim Süreyya Bey'in mütâleası: «Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Beyefendi'nin Hey'et-i Temsiliyye'de bulunmasında lüzûm ve menfaat vardır. Bulunmadıkları surette hiç bir kıymeti hâiz olamayacak olan Hey'et-i Temsiliyye'den bir hizmet ve menfaat vârid değildir. Meydana gelen bu ittihad derhal inhilâl edecek, kuvvet dağılacaktır. Paşa ile Rauf Bey, hey'ette bulundukları surette gerek şahıslarına gerek bu cemiyette vuku' bulacak tearruzlar daha sehl def' edilir. Kongre'nin arzu-yi umûmisi de müşârünileyhümâ'nın her halde Hey'et-i temsiliyye'ye dâhil olmaları cihetindedir. 5 Ağustos 1335, 11,30 sonra. İbrahim Süreyya». Bak, C. Dursunoğlu, S. 102. M. Müfit Kansu, I, S. 110.

(11) - Hey'et-i Temsiliyye üyelerinin adları aşağıdadır: Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey, Râif Efendi, İzzet Bey, Servet Bey, Şeyh Fevzi Efendi, Bekir Sami Bey, Sa'dullah Efendi, Hacı Musa Bey. Bak, Nutuk, I, S. 48.

(12) - Prof. Dr. Âfet İnan'ın «Erzurum Kongresi'nin ellinci Yıl dönü-

mü münâsebeti ile 23 Temmuz - 7 Ağustos 1919» adlı yazısı. Bu yazı için bak, B. Sıtkı Baykal, S. VII.

(13) H. Muhiddin Çarıklı, S. 112.

(14) 7 nci madde aynen şöyledir:» Yunan'a karşı harekât devam ettiği müddetçe milî seferberlik umûmî olup, herkes hizmet-i vataniyye ile mükelleftir. Yalnız şimdilik bazı manâtıkda alınan tevellüdât-ı muhtelife erbâbı vazifelerinde ibka edilmek şartiyle 300'den 309'a kadar ve îcâb-ı hâle göre diğer tevellüdât erbâbı da pey der pey celb ve sevk olunacaktır. Bak, H. Muhiddin Çarıklı, S. 113.

(15) «Vazife-i vatanıyyeye da'vet edilip de gitmemek için firar edenlerle cepheden firar edenlerin âilelerine dokunulmamak şartiyle kendileri memleket haricine çıkarılacak ve mümkün olursa Yunan tarafına gönderilecektir. Bak, H. Muhiddin Çarıklı, S. 115.

hareketlerinin sebepleri arasında Sivas'dan gelen tel-

(16) H. Muhiddin Çarıklı, S. 88.

(17) Aynı eser, S. 116.

lerini daha müsbet ve müsmir bir şekilde ta'yin ve izhar için» de millî bir kongre halinde toplandıklarını bildirdi. Yine bu telgrafla Anadolu'nu ngelenekleriyle «Ümran ve medeniyyet-i mâziye i'tibâriyle» Türk ve müslüman olduğu, nüfûsunun çoğunu Türklrin teşkil ettiği, Wilson prensipleri gereğince Anadolu'nun Türklere âit olması gerektiği, yurtlarının kurtuluşu için savaşmakta olan Türklerin, bu gayeye erişmeden hiç bir «Tavsiye ve ihtarı kabul» etmeğe niyyetli olmadıkları, eğer büyük devletlerin, dünyayı barışa kavuşturmak gibi bir istekleri varsa o takdirde hemen Anadolunun boşaltılmasını sağlamaları gerektiği kendilerine ihtar olundu (18).

Alaşehir Kongresi.

«Aydın cephesinde savaşan livâ, kaza ve nâhiye merkezleri millî hey'etlerinin» (19) yaptıkları ilk Nazilli toplantısı da dâhil, Batı Anadolu'da toplanmış olan kongrelerin hiç şüphesiz en önemlisi, 16-25 ağustos 1919'da Alaşehir'de yapılmış olanıdır. Çünkü yurdun bir kesimi hakkında en şümullü kararlara varan ve kurtuluş savaşı'na, kendi anlayışına göre, yön vermek istiyen bu çok dikkate değer kongre'de bir araya gelenler, biraz sonra Sivas'da yurt meselelerinin, bütünü ile ele alınacağını her halde bilmekte idiler. Buna rağmen ayrı bir toplantı organize etmeleri, Balıkesir Kongresi'nin taşımak istediği kimseye bağlı olmama düşüncesinin, burada da devam ettiğini göstermektedir. Belki de bundan ötürü, Sivas Kongresi'nin yapmak istediğini anlamamış gibi görünüyor, yani oradaki toplantıyı Ermenilerle çarpışmak üzere yapılacak mahallî bir toplantı kabul ediyor ve bu itibarla da Sivas Kongresince verilecek kararların kendilerince uygulanamayacağını düşünüyorlardı (20). Öte taraftan Alaşehir'de toplananlar, hükûmete karşı da bir sempati duymamakta idiler. Onun için, kendilerini ittihadcılık ve cumhuriyyetçilik ile itham eden bu hükûmeti, toplantı sırasında çok tenkîd edecek, hatta «Bu

(18) Aynı eser, S. 117.
(19) A. Tütenk, S. 32.
(20) H. Muhittin Çarıklı, S. 178 - 180.

kabineye i'timâd etmek hatalı değil tehlikelidir» diyeceklerdi (21). Ayrıca onlar, Yunan istîlâsından kurtulmak üzere ilk hamleyi kendilerinin yaptıklarını ve başladıkları işi iyi bir şekilde sonuçlandırabilmek için de «Düzenli teşkilâta mâlik bir orduya» ihtiyaç bulunduğunu kabul ediyor ve bu sebeple de çeteciliği redd ederek bütün cephelerin bir elden idâre edilmesini düşünüyorlardı. Gerçekten bu mesele çetin tartışmalardan sonra hall edilmiş ve komutanlık görevinin Kara Vâsıf Bey'e verilmesi uygun görülmüştü (22). Savaş'da şehid düşenlerin âilelerine ve yararlananlara yardım yapılmasını da kararlaştırmış olan bu kongre, teşkilâtın nasıl kurulacağı, nasıl çalışacağı hakkında bir yönetmelik'le 20 ağustos'da yayımlanan bir beyannâme hazırladı. Bu beyannâmede Yunan zulmünden ve bu zulüm karşısında harekete geçen kuvâ-yi milliyyeden bahsedildikten sonra Alaşehir Kongresi'nin millî bir kongre halinde toplandığı; Saltanat makamına bağlı bulunduğu; siyâset ve partilerle ilgili olmadığı; maksadının sadece Yunanlıların yapmış oldukları kötülükleri dünya medeniyyet âlemine duyurmak ve onları Anadolu'dan koğmak olduğu (23) açıklanıyordu. Kongre dağılmadan önce General Milne'e, İzmir'deki «Tahkikat Komisyonu» üyelerine ve «İzmir - Kasaba ve temâdî-i Osmanlı Demiryolları Müdiriyyet-i Umûmiyyesi» ne birer yazı göndermişti. General Milne'e gönderilen karşılık yazıda aşağıdaki hususlar belirtiliyordu: 1) İ'tilâf Devletlerinin «Tensîbiyle» İzmir ve civârını işgal eden fakat sonra işgal sâhalarını gittikçe genişleten Yunanlıların işledikleri cinâyetler karşısında harekete geçen millî kuvvetlerin gayesi, «Yunanlıların haksız ve hîlekârâne» tecâvüzlerine ve cinâyetlerine mâni, olmaktır, İ'tilâf Devletlerine karşı «Hiç bir fikr-i mahsusları yoktur». 2) Yunanlıların şimdi bulundukları yerlerden daha ileri gitmemeleri için verilecek emri Kongre, «Minnet ve şükranla» karşılar. Ancak bu emre,

(21) H. Muhittin Çarıklı, S. 186.
(22) Aynı eser, S. 201.
(23) Aynı eser, S. 240.

Yunanların ne derece bağlı kalacakları bizce belli değildir. Ayrıca bu emre uysalar bile bu hal, işgalleri altında bulunan bölgelerde yapmakta oldukları zulme bir engel teşkîl etmez. 3) Kongre, Yunanlıların şu anda bulundukları yerlerde kalmalarına razı olmayı, Yunan zulmünden kurtulmak için yerlerini terk etmiş olan yüz binlerce Türk'ün «Uzun bir zaman daha şurada burada sefîl ve perîşân bir halde mahvolmakla eşit sayar». 4) Kongre, Yunanlılar tarafından işgal edilmiş olan Türk topraklarındaki köyler ve kasabalarda yaşayan müslümanlara karşı ta'kib edilen yok etme politikasını bildiği için, Yunan askerlerinin bu yörelerde kalmasını kendi da'vâsına aykırı telâkkî eder ve bu sebeple de buraların Yunanlılar elinden alınmasını, «Huzûr ve sükûn-i âlem içün» tek çare olarak bildirir ve böyle olmasını rica eder. 5) Kongre Yunanlılar tarafından işlenen cinâyetlerin tedkik ve tahkik edilmesi hakkında verilen kararı, hakkın meydana çıkması bakımından çok isâbetli bulmuştur. Ancak, fâciaların tarafsız bir surette tahkik edilebilmesini, Yunan zulmünden dolayı yerlerini terk etmiş olan yüz binlerce Türk'ün, yerlerine dönmesi ile, bu dönüşün ise Yunanlıların bu toprakları terk etmesi ile mümkün görmektedir. Bunlar yerine getirildikten sonradır ki, Kuvâ-yi Milliye'nin durdurulması umulabilir. 6) İzmir ve civârının işgali mutlaka lâzımsa bunun, Yunanlılar yerine geçici olarak Müttefikler tarafından yapılması uygun olur (24).

İzmir'deki «Tahkikat Komisyonu» üyelerine gönderilen yazılarda aynı noktalara temas edildi, aynı isteklerde bulunuldu ve yine Yunan askerleri yerine geçici olarak Müttefiklerin işgali istendi. Çünkü Kongre, o tarihlerde, o şartlar altında ve özellikle Yunanlıların işlemiş oldukları cinâyetler karşısında, daha medenice hareket edebileceğini sandığı başka bir işgal kuvvetini da'vet etmeği, o andaki istirapları dindirme bakımından lü-

(24) H. Muhittin Çarıklı, S. 214.

zumlu görmüştü. Halbuki bu istek Yunan işgalinden daha az tehlikeli değildi. Acaba, büyük bir devletin işgalinden kurtulmanın, daha büyük çaba ve gayretlere ihtiyaç göstereceğini kongre üyeleri takdir edememişler mi idi? veya İ'tilâf Devletlerinden her hangi birinin dostluğuna mı güveniyorlardı?. Bunu bilemiyoruz ve sadece Vaktiyle İkinci Sultan Mahmud'un, «Denize düşen yılana sarılır» diyerek Ruslardan yardım istemesi gibi bir hal içinde bulunduklarını kabul ediyoruz.

Alaşehir Kongresi'nin bizce en dikkate değer davranışlarından birisi «İzmir - Kasaba ve temâdî-i Osmanlı Demir Yolları Müdiriyyet-i Umûmiyyesine», bir yazı göndermiş olmasıdır. Çünkü bu işletme ile İtilâf Devletleri ilgiliydi. Bu itibarla kumpanyanın işlerine müdahale etmek, bağlı olduğu devlete karşı bir harekete girişmek demekti. Halbuki General Milne'e yazılan yazı'da Müttefiklere karşı asla düşmanca bir hareketin bahis konusu olmadığı açıklanmışdı. Bununla beraber, memurlarının çoğunu Rum ve Ermenilerin teşkil ettiği bu kurumun Türklere karşı takındığı olumsuz tavır ve çıkardığı müşkilât karşısında kongre, her şeyi göze alarak bazı kararlara vardı ve bu kararlarını kumpanya genel müdürlüğüne aşağıdaki şekilde tebliğ etti: 1) İzmir - Kasaba demiryolu bir Osmanlı hattıdır, bu sebeple de hat'dan Türklerin herkesten çok faydalanması tabiidir. Onun için Yunan askerlerini itirazsız taşıyan kumpanya, aynı hakkı kuvâ-yi milliyye için de tanımalıdır. Buna uymamak «kumpanyanın yalnız sıfat-ı Osmaniyyesine değil hatta menâfi'i esâsiyyesine münâfî» olur. 2) Kumpanyada çalıştırılan bazı memurlar, Yunanlılar kadar bu vatana düşmanlık duygusu beslemektedirler. Bu hale son verilmesi gerekir. 3) Kongre yukardaki isteğinin hemen yerine getirilmesini ister. 4) Türklerle kumpanya arasındaki gerginliği meydana getiren şeyleri ortadan kaldırmak için en iyi çare, kumpanyada müslüman memurla-

rın çalıştırılmasıdır. 5) İstenilen hususlar meydana getirilmediği takdirde her vasıtaya baş vurulacaktır (25)

Görülüyor ki, Alaşehir kongresi kendi bölgesinde, teşkilâtlanmak üzere, gerekli tedbirleri alıyor ve hiç de yumuşak bir hal içinde bulunmuyordu. Yazılan yazılarda ve verilen emirlerde sırtını millete dayamanın kudreti açıkça sezilmekte idi.

2 — Kongreler sırasında ve daha sonra meydana gelen olaylar:

Sadrazam«ın, 23 temmuz 1919 tarihli ajans'da görülen beyânâtının (26) doğuracağı kötü sonuçları bildirmek ve bunların önlenmesini sağlamak amaciyle Erzurum Kongresi, 24 temmuz'da Pâdişâh'a bir yazı gönderdi (27). Bu yazşda vatanımızda «En sâkin zamanlarda bile» rastlanmayan bir sükûnet ve âsâyişin hüküm sürdüğü bu sıralarda Sadrazam'ın, «Anadolu'da iğtişâş zuhûr» ettiği ve anayasa'ya aykırı olarak «Meclis-i Meb'ûsân nâmı altında ictimâât vuku bulduğu» şeklindeki beyanlarının zararları üzerinde duruldu ve gerçeğe aykırı düşen bu beyanların yalanlanması, sonçtan bilgi verilmesi ve «Meclis-i Meb'ûsân» nın vakit geçirilmeden toplantıya çağrılması istendi (28). Aynı gün, 15. Kolordu Komutanının Harbiye Nezâreti'ne gönderdiği bir yazı ile, ayni hususlara temas edildi, büyük tehlikelere yol açması ihtimali olan Sadrazam'ın bu beyânının, yine Sadrazam tarafından yalanlanması lâzım geldiği ileri sürülmüştü (29). İşin en ilginç yanı» hükûmet'in düşünce ve kararlarından haberdar olması lâzım gelen Harbiye Nezâretinin, 15. Kolordu Komutanı'nın bu yazısını, 27 temmuz'da Sadârte Makamına gönderirken çok

(25) H. Muhittin Çarıklı, S. 218.
(26) Bak, S. 52.
(27) Bu yazı, «Zât-ı Şahâne'ye, Sadrazam'a, Belediyye Rüesâsına, Cemiyetlere, Rüesâ-i memûrîn-i Mülkiyye'ye, Büyük Kumandanlar'a» gönderildi. Bak, Nutuk 3, S. 30. Vesika 39.
(28) Nutuk 3. S. 30. Vesika 39.
(29) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı, 3. Belge, 44.

enteresan bazı mütâlealarda da bulunmasıdır. Bunlara göre, Anadolu'da yalnız Aydın ilinde Yunan işgalinden dolayı bir karışıklık vardır. Bunun dışında, müslüman çetelerin çıkardığı, «Mâhiyyetleri yankesicilik'den» öteye gitmiyen bir takım olaylarla bazı bölgelerde «Yunanlıların kışkırtmasıyle faaliyyet gösteren Rum çetelerinin», düzeni bozan hareketlerinden başka bir şey yoktur. Sadaret makamında bunun dışında bilgi varsa hemen Nezârete bildirilmek, «Aksi takdirde bir resmî beyannâme ile, memelekette intizâmı bozan ufak tefek eşkiyalık olaylarından başka bir olay yoktur» demek lâzımdır (30). Öte taraftan İstanbul hükûmetinin 24 temmuz'da Erzurum Kongresi hakkında 15. Kolordu Komutanından bilgi istediği ve bazı direktifler verdiği anlaşılmaktadır. Buna karşılık olarak Kolordu, 29 temmuz 1919' da Harbiye Nezâreti'ne bir yazı göndererek aşağıdaki bilgileri verdi: «Vatan'ın mâ'ruz kaldığı ma'lûm haller dolayısiyle İstanbul'da Vilâyât-ı Şarkiyye Müdâfaa-i Hukuk-ı Milliyye Cemiyyeti» kurulmuş ve bu cemiyyetin Doğu Anadolu'daki altı vilâyette (Vilâyat-ı Sitte) hükûmetçe bilinen birer şubesi açılmıştı. İzmir'in haksız yere ve ânî olarak Yunanlılar tarafından işgal edilmesi, Doğu illerinin Ermenilere verileceği söylentileri, sınırlarımız dışındaki müslümanlara karşı Ermeni zulüm ve tecâvüzlerinin günden güne artması; sınırlarımız içinde de görülmesi ve yine Ermenilerin, Sivas'a kadar ilerliyeceklerini pervasızca söylemeleri, Anadolu'nun bu kesiminde yaşayan halktaki Kaygı, ve korkuları artırdığı için «Vilâyât-ı şarkiyye Müdâfaa-i Milliyye Cemiyetleri» adına halk tarafından seçilen delegeleri Erzurum'da toplanma zorunda bıraktı. Bu suretle toplanmış olan kongre, tanınmış söz sahibi kişilerden, nüfuzlu ulemâ-kongre, tanınmış söz sahibi kişilerden, nüfuzlu ulemâdan, hukukçulardan, «Ricâl-i mu'tebereden» kurulu ve

(30) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı, 3.44, Belge, 45.

herkesce saygı duyulan bir kongredir. Kongre üyelerinin amaçları «Vatan ve milletin saâdet ve selâmetini» sağlamaktır ve bu kişiler maksadlarını her tarafta açıkça söylemektedirler. Anayasa'ya göre açılmış olan bu kongrede kanunlara aykırı bir durum yoktur. Sadece, anayasa'nın 7. maddesi gereğince dört ay sonra toplanması «Şân-ı meşrutiyyetten olan Meclis-i Millî'yi görmiyen, durmadan değişen hükûmetlerin nasıl bir siyâset ta'kib ettiğini bilmiyen, fakat doğu ve batı'da cereyan eden kanlı olayları ve haberleri «Muhâfaza-i nâmûs ve hayat endâşesi ile ta'kib eden millet» in, «Bütün azm (ve) emelini, bir umut ve kurtuluş noktası üzerinde toplamağa mecbur olduğu görülüyor». Bu sebeple, kanunlara uygun olarak açılmış olan bir kongreye müdâhale etmek yetkisini kendimizde göremedik. Bize göre, bu gibi hallerin önüne geçebilmek için vakit kaybedilmeden «Meclis-i Meb'ûsân'ın» toplantıya çağrılması lâzımdır (31) dedi. Fakat hükûmet, bu tavsiyelere uymaktan ziyade Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey'in tutuklanmalarının daha uygun olacağını düşünmeğe başladı. Ancak bu şekildeki düşünüş dışarıya sızmış olmalıdır ki 23/24 temmuz gecesi saat ikiyi geçtiği sıralarda İstanbul'daki gizli teşkilât Mustafa Kemal Paşa'ya: «Hükûmet tevkîfiniz hakkında askerî ve sivil makamlara emir verdi ve bir beyannâme neşrederek sizi âsî i'lân etti» cümlelerini kapsayan bir şifre göndermişti (32). Halbuki bu tarihte henüz Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey hakkında böyle bir karar verilmiş değildi. Fakat her halde meselenin bu suretle hall edilmesi için bazı konuşmalar yapılmış ve bazı tertipler alınmağa teşebbüs edilmişti. Nitekim 25 temmuz'da Dâhiliyye Nâzırı tarafından Sivas Valisine gönderilen bir telgrafta, Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Beyin hareketlerinin «Memleketin menâfi-i âliyesine» uygun olmadığı belirtiliyor ve devletin işlerine karışan kim olursa olsun yakalanması ve haklarında kanun hü-

Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey'in tutuklanmalarına karar veriliyor.

(31) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı, 3. Belge 42.

(32) M. Müfit Kansu. I, S. 86.

kümlerinin uygulanması isteniyordu (33). Gerçi bu telgrafta bir açıklık yoktu, fakat kimlerin tutuklanması istendiği de belli idi. Esâsen bu kapalılık da uzun sürmedi. Çünkü 29 temmuz 1919'da, «Meclis-i Vükelâ», «Mustafa Kemal ve Rauf Beylerin, hükûmet'in kararlarına ve tebliğlerine aykırı hareket ve tahriklerde devam ve ısrar etmekte oldukları» nı kabul ederek tutuklanmalarına karar verdi (34). Onun için ilgililere daha o gün yani 29 temmuz'da Dâhiliyye Nâzırı Âdil imzasını taşıyan ve Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey'in yakalanarak İstanbul'a gönderilmelerini bildiren birer telgraf çekildi (35). Bu telgrafa Erzurum Vâli vekili Kadı Hurşit Efendi, memlekete esaslı hizmetlerde bulunmuş olan bu iki değerli kişinin, halk arasında bir takım olaylara sebep olacağı için, tutuklanmalarının mümkün olmadığını bildirmek suretiyle (36) hükûmetin emrini yerine getirmemişti. Erzurum'da bulunan 15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa da, Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey'in tutuklanmalarına yardım edilmesi için verilen 30

(33) C. Yularkıran, S. 74.

(34) T. Gökbilgin, I, S. 170.

(35) Sivas Vâliliğine çekilen telgraf aşağıdadır: «Sivas vilâyetine. Mustafa Kemal ve Rauf Beylerin hükûmet'in tebligatına muhâlif tahrik ve teşviklerde devam etmekte oldukları imzaları altında neşretmekte oldukları beyannâmelerle vuku' bulan iş'ardan anlaşılmış olmasına binâen hemen derdest edilerek Derseâdet'e i'zamları Meclis-i Vâelâ karariyle tebliğ olunur. Harbiye. Nezâretinden kolordu kumandanlıklarına tebligat ifâ olunmuştur. 29 Temmuz 335. Dâhiliyye Nâzırı Âdil». Bak, Reşit Paşa, S. 76. Erzurum'a çekilen telgraf için Bak, Bekir Sıtkı Baykal, S. 21.

(36) C. Dursunoğlu, S. 127. Bekir Sıtkı Baykal, S. 22. Vâli vekili Hurşit Efendi, Mazhar Müfit Kansu için verilen tutuklama emrine, aşağıdaki alaylı cevabı vermişti: «Huzur-ı Sâmi-i Sadâretpenâhiye. İrâde-i sâmileri, Bitlis vâli-i sâbıkı olup, burada arkadaşları ile vatanî hizmetlerde bulunan Mazhar Müfit Beyefendi Hazretlerine tebliğ edilmiş ise de müşârün ileyh şimdilik asılmak niyyetinde olmadığını ve hâlen görülecek bir çok mühim vatanî işleri olduğunu beyan buyurmuşlardır. Gerçi taraf-ı dâiyânemden hemen tevkifi esbâbına tevessül edilmiş ise de me'mûrîn-i âidesi ve millet onların yerine dâîlerini tevkife kalkıştığından şahs-ı dâiyânem bu sebeple tehlike içindedir. Abd-i âcizin her türlü taarruzdan vikaye ve muhâfazası için Mustafa Kemal Paşa Hazretleri nezdinde tevassutta bulunmak üzere Mazhar Müfit Beyefendi Hazretlerine serîan ricâ ve tebligatta bulunulmasını arz ve istirham eylerim. Erzurum Vâli vekili Kadı el hac Hurşid». Bak, Mazhar Müfit Kansu, I, S. 94.

temmuz tarihli emre (37), Pontusçuların Karadeniz kıyılarına çeteler çıkardığı, Ermenilerin, Büyük Ermenistan hayâlini gerçekleştirmek üzere harekete geçtiği ve İ'tilâf Devletlerinin onlara yardım ettiği bu sıralarda, milletin saâdet ve selâmeti uğrunda çalışmakta olan Mustafa Kemal Paşa'nın tutuklanmasının, bu bölgenin de Rum ve Ermeniler tarafından işgal edileceği fikrini uyandıracağını ileri sürerek, uymadı (38), İstanbul hükûmeti'nin «En sâdık ve hürmetkâr bir cüzü olduğunu iddia eden Karabekir Paşa (39), o hükûmeti devirmeğe hatta devlet'in şeklini değiştirmeğe çalışan Mustafa Kemal Paşa'yı, bu suretle bir defa daha koruma cihetine gitmişti. Fakat İstanbul, Mustafa Kemal Paşa hakkındaki düşüncelerinden vaz geçmedi, hatta 1 ağustos 1919'da Dâhiliyye Nâzırı Âdil Bey, gazetecilere Mustafa Kemal Paşa ve onunla birlikte hareket edenlerin memleketin zararına çalıştıklarını, islâm ve hiristiyan tebaa arasına tefrika düşürdüklerini ve bu sebeplerden dolayı tutuklanmalarına karar verildiğini, halbuki «Kendilerine

Sadâret'in Harbiye Nezâretine sert bir ihtarı.

(37) 30 Temmuz 1919 tarihli emir şudur: «Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey'in, mukarrerât-ı hükâmete muhâlif ef'âl ve hareketlerinden dolayı hemen derdestleriyle Derseâdete i'zamları Bâbıâli'ce bi-t-tensîb mahallî me'mûriyyetine evâmir-i lâzime verildiğinden kolorduca ciddî muavenette bulunulması ve neticesinden ma'lûmat i'tâsı rica olunur. Harbiye Nâzırı Nâzım». Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı, 3. Belge, 48. Nutuk, I, S. 51. Bazı belgelerde Rauf Bey Yerine Re'fet Bey denilmektedir. Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı, 3. Belge, 48.

(38) Kâzım Karabekir Uaşa'nın cevâbı:» Zâta mahsustur. 1 Ağustos 35. Harbiye Nezâreti'ne. C. 30/7/1935 merkez dâiresi, 2733 şifreye. Mustafa Kemal Paşa ile Re'fet (Rauf olması lâzım) Bey'in mukarrerât-ı hükûmete muhâlif ef'âl ve hareketlerinden dolayı derdestleriyle Derseâdet'e i'zamları hakkında mahallî me'mûriyyetine emir verildiği cihetle kolorduca da ciddî muâvenette bulunulması emir buyruluyor. Hükûmet'in mukarrerât ve siyâseti ne olduğunu bilemiyorsam da Erzurum'da bulunan Mustafa Kemal Paşa'nın davranışlarında vatan ve milletin maksad ve çıkarlarına ve mevcut kanunlara aykırı telâkkî edilecek hiç bir hal ve hareketi olbadığını görüyorum. Adı geçen, mülk ve milletin seâdet ve selâmeti ile ilgili her vatansever kişi gibi yaşamaktadır. Pontus hükûmeti teşkili hülyasıyle Trabzon ve Samsun havâlîsine göçmen sıfatı ile akın akın silâhlı Rum çeteleri çıktığı ve Ermenilerin Büyük Ermenistan hayâlini besledikleri ve hududlarımıza kadar her türlü yürekler acısı halleri ve alçaklıkları yapmakta ve Sivas'a diye feryadda devam eyle-

önceleri hükûmetçe pek büyük bir güven beslenmiş» olduğunu söyledi (40). 3 ağustos'da ise Sadâret makamı, Harbiye Nezâreti'nin 27 temmuz 1919 tarihli yazısını cevapladı (41). Çok sert olarak verilmiş olan bu cevapta: «Millî teşkîlât adı ile çeteler tertib» ederek Aydın ilinde halkı askere da'vet eden, bu da'vete uymayan gençlerin ve «evlâdını göndermiyen ihtiyarların» öldürüleceğini, evlerinin yakılacağını i'lân eden, şehirleri işgal ederek hükûmet işlerine el koyan ve «Her tarafta silâhlı adamları ile halkın» elinden zorla parasını alan kişilerin birer yankesici olarak gösterilmesi anlaşılması güç bir te'vildir. Yine görevinden uzaklatırılan, askerlik mesleğinden çıkarılmış olan ve yakalanarak muhâfaza altında İstanbul'a gönderilmeleri istenilen Mustafa Kemal Paşa ile bir kaç gün Bahriye Nezâretini işgal eden Rauf Bey'in» davranışlarını; muhâberelerini; devamlı gizli seyahatlarını, zihinleri karıştırmak üzere cami'lerdeki propagandalarını; halkı kongre yapmağa

dikleri ve İ'tilâf mensûbîninin de bunlara gizli ve âşikâr her türlü yardımda bulundukları herkesçe ma'lûm ve bu hal İstanbul gazetelerinin bile yayınları ile sâbit olduğu halde hükûmet'in, varlığımız aleyhine hazırlanan bu müthiş tehlikeden habersiz durumda kalan millete hiç bir nefha-i ümid ve tatmîn vermemesi ve tersine olarak en aydın ve değerli kişilerin ve komutanların birer sûret ve bahâne ile millet arasından alınarak tecrîd ve haps ve tutuklanması, bir taraftan da silâhların ve sâirenin alınması özellikle tehlikeyi pek yakın gören ve hayat ve nâmûs korunması endişesi ile çırpınan bu bölge halkında pek haklı olarak Ermeni ve Rumların İzmir gibi ansızın buraları da işgal edeceği ve bütün müslümanların ayaklar altında çiğneneceği kanâatını hâsıl ettirmiştir ve bundan dolayı da millet kendi kuvvetine dayanarak bu duygularını yüce hükûmete işittirmeğe ve bunun için her fedâkârlığı yapmağa ve her ümitten mahrum bir halde nâmussuzca Ermeni ve Rumların süngü ve baltaları altında ölmekten ise nâmuskârâne müdâfaaya karar vermiş olduklarını evvelce arz etmiştim. Geçenlerde vukua gelen sürgü kolu ve kamaların esvkine mâni' olan ahval de böyle bir azm ve kararın neticesi olduğuna şüphe yoktur. Üçüncü tümen komutanı Yarbay Halit Bey'in bile mahfuzan sevkinin efkâr-ı umûmiyye üzerinde pek fena tesirler yapacağını ve belki de tümeninin mümânaat göstermesini ve isyânını intaç edeceğini arz etmiştim. Mustafa Kemal Paşa gibi memlekette nâmusiyle ve çok beğenilmiş askerî hizmetleri ve vatanseverliğiyle tanınmış ve bütün askerlerin de pek ziyâde hususî saygısını kazanmış, üstelik yirmi gün önce memleket'in yarısına komuta etmiş olan ve hal ve hareketinde millet ve

kışkırtmalarını; beyannâmeler yayımlamalarını ve «Şarkî Anadolu vilâyetlerinin mevâki'-i umûmiyyesinde bütün kaza ve livâ ve vilâyet mümessillerinden mürekkeb» toplantılar tertib ettirmelerini «meşru'» farz etmek, «Devlet lâfzının delâlet ettiği kavramı anlamamazlıktan gelme» demektir. «Çete tertibi suretiyle Trabulusgarb savaşının sürdürülmesi Balkan savaşını doğurdu» ve dünkü tebaamızın İstanbul kenarına kadar gelmesini musib oldu, bu suretle Birinci Dünya Savaşının sebepleri meydana geldi, Osmanlı Devleti bu günkü felâketli hâle düştü. On yıldır devleti felâketlere sürükleyenler, «Şimdi Anadolu kıt'asına musallat olmağa başladılar, aynı sebepler aynı sonuçları» doğuracağından bu nâzik zamanda bütün me'murların hükûmetin işlerini güçleştirmemesi gerekir deniliyordu (42).

Sadâretin bu yazısından, hükûmet makamlarının birbirlerinden ne derece ayrı düşündüklerini açıkça anlamak mümkün oluyordu. Esâsen askerlerin, çok azı

yurt menfaatlarına aykırı hiç bir şey duyulmamış ve görülmemiş bulunan bir kişinin tutuklanmasına kanunî bir sebep olamayacağı ve yukarda arz ettiğim haller dolayısiyle halk ve ordu nazarında da iyi bir hareket olarak telâkkî edilemiyeceği cihetle adı geçenin tutuklanmasına ve kolordu tarafından bu işe yardım edilmesine hâl ve durumun kat'iyyen müsâit olmadığını arz ederim, kaldı ki memleketi yok olma ve batma tehlikesinden kurtaracak tek çârenin tevekkül değil ancak milletin hak ve ruhunu âleme karşı izhar ve te'yid kanaatında olan Vilâyat-ı Şarkiyyede ve henüz Ermeni süngü ve baltalarının âlâm-ı nâmus-şikenânesini unutmuş bir tek insan ve bir tek ocak bulunmayan bu yörede böyle bir teşebbüsün icrâsı değil sezdirilmesi bile büyük fenalıkları meydana getirir. Esâsen günden güne daha belirgin ve pek geniş bir şekil almakta olan millî endişeyi tatmîn edecek samîmî ve vâkıfâne tedbirler alınması ve buna özellikle zât-ı sâmîleri gibi dindâr ve pek nâmuskâr tanınmış değerli bir kişinin nüfuzunu kullanması ve doğru yolu göstermesi pek yüce ve tarihî olur. Her halde bura ahvâlinin İstanbul'da ma'kûs telâkkî edildiğini zan ediyorum. Hükûmetin en sâdık ve hürmetkâr bir cüz'ü olduğuna kat'iyyen şüphe câiz olmayan âcizleri Anadolu'ya İstanbul'dan bu kadar yanlış ve hatalı gözlerle bakılmamasını ve çünkü bu bakış sonucunun pek acı ve perişanlık verici olacağı kanaatını bilmünâsebe tekrar arz etmeği bir yurtseverlik ve bir nâmus borcu saar ve bu gün âcizleri dahi şüphe ve mechûliyyet içinde bulunduğumdan, genel siyâsetimizden, hükûmet'in ta'kib ettiği maksadlardan ve mukarrerattan haberdar edilmekliğimi istirham ey-

hariç, genellikle millî harekete taraftar oldukları, ancak çok sıkıştıkları vakit hükûmetin izlediği politikaya uyar gibi göründükleri, davranışlarından sezilmekte idi. Bu hâli Sadrazam Damat Ferit Paşa da hissettiği için İngiliz Yüksek Komiserliği memurlarından Hohler'e, durumun gittikçe fenalaştığını, Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'in tutuklanmaları için verilen emre en çok askerlerin, özellikle Harbiye Nâzırı'nın karşı çıktığını, bu sebeple de nâzır'ın sadâkatından şüphelendiğini söylemişti (43).

15. Kolordu Komutanı'nın bir yazısı.

Mustafa Kemal Paşa'yı ve arkadaşlarını korumakta ve onlara hizmet etmekte en ileri gidenlerden birisi de, hiç şüphesiz, Kâzım Karabekir Paşa idi. 5 ağustos 1919 da Harbiye Nezâreti'ne gönderdiği bir yazıda bu paşa, Erzurum Kongresi'nin, yetmiş kadar üyesiyle toplantı halinde bulunduğunu, ancak bu toplantıya, Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'in daha İstanbul'da bulundukları sıralarda, doğu halkı tarafından karar verilmiş olduğunu, bu sebeple Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey'in kongre'nin toplanmasında bir tesirleri olmadığını, esâsen «Memleket'in ruhundan kopan bir heyecan ve kuvveti» bir iki kişinin faaliyyetine bağlamanın yanlış olduğunu, bununla beraber bu iki kişi aleyhinde vilâyetlere gönderilen yazıların iyi bir te'sir bırakmadığını, millî çoşkunluğun «Teskîni ve efkârın tatmîni için yegâne» çârenin bir millî meclis'in hemen toplanması olduğunu, bu hususta acele edilmezse «Vakayi'-i milliyyenin kendi kendine bu gayeye varacağını», Milletvekillerince benimsenmemiş her hangi bir politikanın «Kamu oyu» tarafından kabul olunamayacağını, millet meclisi'nin İstanbul'da toplanması mahzurlu görülüyorsa bunun

lerim. 15. Kolordu Kumandanı Mirliva, Kâzım Karabekir». Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı, 3. Belge 48.

(39) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, 3. 48.

(40) T. Gökbilgin, I. S. 170.

(41) Bak, S. 66.

(42) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 3. Belge 48.

(43) Ö. Sami Coşar, No. 69.

Anadolu'da toplanmasının mümkün olabileceğini bildirmişti (44). Fakat hükûmet, her halde, bu sıralarda en hayırlı tavsiyeleri bile dinliyecek durumda değildi. Çünkü bir taraftan kendisinin, bir taraftan bağlı bulunduğu devlet sisteminin yıkılacağını seziyor, ayrıca millicilerin tutumu yüzünden yurdun daha tehlikeli bir hale düşeceğini sandığı için bazı tedbirler almağı lüzumlu görüyordu.

Dâhiliyye Nâzırının Karesi Mütesarrıflığına gönderdiği 8 ağustos 1919 tarihli yazı, bu yolda alınmış tedbirlerden birisi idi. Çünkü bu yazıda aşağıdaki hususlar belirtiliyordu:

Karesi Mütesarrıflığına gönderilen yazı.

1) Hükûmetçe girişilen teşebbüsler sonunda Paris Barış Konferans'ı, Yunanların geçici olarak işgal ettikleri Türk topraklarının sınırlandırılması için karma bir komisyon'un kurulmasına karar vermiş ve İngiliz generali Milne'in başkanlığında kurulan bu komisyon İzmir'e gelmiştir. 2) Komisyon başkanı ve komisyona dâhil öteki generaller, inceleme yapmak üzere, bazı elemanlarını gereken yerlere göndereceklerini, bu elemanlara her türlü kolaylığın gösterilmesi için Türk memurlarına icâbeden tebliğin yapılmasını ve Yunanlılar tarafından geçici olarak işgal edilen yerler dışındaki Türk çetelerinin acele dağıtılmalarını istemişlerdir. 3) İçteki ve dıştaki meseleleri düzenliyecek ve idâre edecek tek kuvvet hükûmettir. Bunun dışında kalanların, sivil ve asker olsun, olaylara «Tamamen muttali» olmadıkları için dış politikanın gereklerini hükûmet kadar «ihâta ve takdir edemiyecekleri» tabiîdir. Bu sebeple onların, hükûmet kararlarına aykırı olan «Fikir ve mütaleaları îcab-ı hamiyyet-i vatanperverî'ye muvâfık olsa da muktezây-i siyâset ve menfaata» uygun düşmiyecektir, bu sebeple de millî teşkilât ve kongre adı altında meydana getirilmiş olan topluluklara lüzum yoktur. Onun için «Şurada burada her ne sebep ve maksadla olursa olsun

(44) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı, 3. Belge 50.

toplanan gayr-i resmî kuvvetler» hemen dağıtılmalı, gerçeklerden haberi olmayanlar ve bu gibi teşkilâtın memleket yararına olduğunu sananlar çeşitli vâsıtalarla uyarılmalı, zararlı tahrîk ve teşviklere katılmaları önlenmelidir. Yapılan uyarmalara rağmen hareketlerinde devam edecek olanlar bulunursa, kanuna aykırı ve «Vatanın selâmetine pek muzir» olan bu hareketlerinden dolayı hemen tutuklanmalı ve İstanbul'a gönderilmelidir (45).

Aynı Nâzır, 13 ağustos'da da Denizli Mütesarrıfına bir telgraf çekerek Alaşehir'de toplanacak olan kongreye engel olmasını istemişti (46). Fakat Anadolu'da bulunan devlet memurlarının çoğu millî hareketi destekliyordu. Bununla beraber hükûmetin tutumunu benimseyenler ve ona göre hareket edenler de vardı ve bunlardan birisi Trabzon Vâlisi Mehmet Galip Bey idi. Henüz İstanbul'dan dönmüş olan bu vâli, 31 temmuz 1919,da hükûmet ileri gelenleriyle memleket eşrâfına, Rum, Ermeni metropolitlerine ve yabancı temsilcilerine belediyye dâiresinde bir ziyâfet verdi, burada yaptığı konuşmada Pâdişah'ın Trabzonlulara selâm gönderdiğini söyledi, hükûmet'in izlediği politika üzerinde durdu, bu arada Ermeniler adına konuşan bir kişi de «Cins ve mezheb ayrılığı gözetilmeksizin millet ve memleket idâresi hakkında» mütalaalarda bulundu ve toplantı sonunda Trabzon halkının Pâdişah'a sıkı bir surette bağlılığı ifâde olundu (47). 4 ağustos'da Trabzon Müdâfaa-i Hukuk Cemiyyeti mensuplarından iki kişi Kâzım Kara Bekir Paşa'ya, Anadolu'da kurulmakta olan teşkilâttan hükûmet'in haberi olmadığını, bu teşkilâtın barış andlaşmasının imzalanmasına engel olduğunu, Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey hakkında tutuklu kararı verilmiş olmasına rağmen kongrede bulunmalarının doğru olmadığını bildirmişlerdi (48). Erzurum Kongresi sonunda Hey'et-i temsiliyye'ye

Trabzon'da ve İstanbul'da millicilere karşı olumsuz davranışlar.

(45) H. Muhittin Çarıklı, S. 240.
(46) Aynı eser, S. 242.
(47) K. Karabekir, S. 101.
(48) K. Karabekir, S. 103.

üye seçilmiş olan Trabzon delegeleri İzzet ve Servet Beyler de, Sivas Kongresi için da'vet edildikleri halde bunu kabul etmediler (49). Erzurum Kongresi'ne Sürmene delegesi olarak katılmış olan Ömer Fevzi adındaki kişinin, Trabzon'da yayımlanmakta olan Selâmet adlı gazetesinde ise, Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey aleyhinde bazı yazılar çıktı (50).

12 ağustos 1335 (1919) tarihli İkdam gazetesi, aradan bir ay geçmiş olmasına rağmen Mustafa Kemal Paşa'nın, askerlikten çıkarılması olayını, Pâdişah tarafından tasdik edilmesi münâsebetiyle, yeniden ele aldı (51). Bu arada Erzurum'daki kuvvetlerin başına Abdullah Paşa getirilmek istendi. Fakat millî hareketi engelleme yolunda atılmış olan bu adım karşısında millîciler

(49) Aynı eser, S. 147.

(50) Erzurum Kongresine katılmış olan Ömer Fevzi burada yapmış olduğu bir konuşmada «Kışlaları kapatalım, askerleri kâmilen terhîs edelim, sulh içinde yaşamanın şartlarını hazırlayalım ve gerekende askerî hizmetleri, milis teşkîlâtı kurarak ona tevdi' edelim» edildiği için her kesin nefretini kazanmış ve kürsüden indirilmiş bir kişi idi. Bak, M. Müfid Kansu, I, S. 102.

(51) İkdam gazetesinde çıkan yazı aşağıdadır: «Müfettişliğe ta'yin olduğu halde Anadolu'da harekât-ı milliye adı altında karıştırıcı olaylar yaratmak ve Erzurum'da akd eylediği kongre kararıyle bazı isteklerde bulunmak suretiyle hükümet-i merkeziyyeyi güç bir siyasî duruma soşmağa sebep olan Mustafa Kemal Paşa'nın bu hareketleri cezayı gerektirdiği cihetle kendisinin askerlik mesleğinden kovulması (ve) taşıdığı fahrî yaverlik rütbesinin kaldırılması hususuna karar verilmiş ve arz-ı atabe-i ulyâ kılınan karar dün tasdîk-i Hazret-i Pâdişâhî'ye iktiran etmiştir». Bak, M. Müfit Kansu, I, S. 79. Bu Karar için bak, Takvîm-i Vakayi', 3621. Fakat daha sonra bu hissî hareketin düzeltilmesi için bir takım teşebbüslerde bulunuldu ve 1919 aralık ayında mesele Harbiye Nezâretince Meclis-i Vükelâ'ya götürüldü ve aşağıdaki karar alındı: «Üçüncü Ordu Müfettişliğinden azl olunduktan sonra askerlik mesleğinden isti'fa ettiği halde hiç bir Dvân-i Harb hükmüne bağlı olmaksızın, idârı ta'kibâta dayanılarak askerlik mesleğinden koğulması ile nişan ve madalyalarının alınmasına irâde-i Seniyye sâdir olmuş bulunan Mustafa Kemal Paşa hakkındaki muâmelenin düzeltilmesi için kendisinin askerlikten isti'fa etmiş ve fakat tardolunmamış tanınması ve alınan nişan ve madalyalarının geri verilmesi için Pâdişah'ın irâdesinin alınması lüzumlu görülerek îcâb eden lâyihanın tanzîmî ve yürütülmesi hususunun Harbiye Nezâreti'ne iş'ârı kararlaştı». Bak, T. Gökbilgin, 2, S. 272.

hemen harekete geçtiler, 15. Kolordu Komutanı Kâzım Kara Bekir Paşa bu ta'yine taraftar olmayanların başında geliyordu. Onun için bir taraftan Abdullah Paşa'nın Trabzon'da karaya çıkarılmaması tedbirlerini aldı, bir taraftan da 13 Ağustos 1919'da Harbiye Nezâreti'ne bir yazı göndererek Abdullah Paşa'nın doğu'da görev almasının zararları üzerinde durdu (52). Bu durum karşısında Abdullah Paşa görevinden isti'fa etmek zorunda kalmıştı. Sadrazam Damat Ferit Paşa'ya gelince o, kuvâ-yi milliye'ye karşı istenilen şekilde hareket etmediğini kabul ettiği Harbiye Nâzırı Nâzım Paşa'yı, görevinden uzaklaştırarak, 13 Ağustos 1919'da bu göreve, «Kuvâ-yi milliye'nin hakkından ben gelirim» diyen Süleyman Şefik Paşa'yı getirdi (53). Gerçekten bu paşa, daha ertesi gün millî kuvvetler aleyhinde harekete geçerek askerî birliklere, güvenliği bozanlara karşı mülkî makamlarca istenecek yardımın hemen yapılmasını emretmiş (54), müfettişliklerin «Me'mûrîn-i mülkiye'ye talimat vermek» yetkilerinin, «Meclis-i Vükelâ kararıyle» kaldırılmış olduğunu bildirmiş (55), 14 Ağustos'da ordu müfettişliklerinin lâğvı hakında Sadarete bir yazı göndermiş, Birinci, İkici ve Üçüncü Ordu Müfettişliklerinin lâğvedildiğine dâir 16 Ağustos 1919 tarihli irâde-i Seniyye yi 18 Ağustos"da ilgililere duyurmuş (56) ve aynı etarihte Üçüncü Ordu Komutanlığının kaldırıldığına dâir irâde-i Seniyye'yi çıkartmıştı (57). Sözün kısası askeri birliklerin yetkileri daralmış ve doğu'daki askerî kudret kolordu seviyyesine indirilmişti. Fakat bu da yeter görülmemiş olmalıdır ki bundan sonra «Kolordu komudanları ile «kolordu ahz-ı asker» başkanlıkları birbirleri ile şifreli muhâberede bulunmayacak, ancak çok önemli işlerde, Harbiye Nezâretinin aracılığı ile bu

Süleyman Şefik Paşa ve olumsuz tutumu.

(52) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı, 8. Belge, 180
(53) Ömer Sami Coşar, No. 81. Takvîm-i Vakayi', 3623.
(54) K. Karabekir, S. 123.
(55) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı, 3. Belge, 54.
(56) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı, 3. Belge, 57.
(57) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı, 3. Belge, 58.

mümkün olacaktı. Savaş sona ermiş bulunduğu için komutanların, «Maiyyetleri» ile de şifreli muhârebeleri yasak edilmişti (58). Fakat bu emir özellikle Yirminci ve Onbeşinci Kolordular üzerinde büyük bir tepki yarattı. 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa (Cebesoy), Harbiye Nâzırı Süleyman Şefik Paşa'yı telgraf makinesi başına da'vet ederek ona bu işin sakıncalarını anlattıktan sonra, «Yirmi dört saata kadar şifre muhâbereye müsâade buyurmadığınız takdirde bütün telgrafhâneler askerî işgal altına alınarak mühâbereye eskisi gibi devam» olunacaktır dedi (59)x. 15. Kolordu komutanı Kâzım Kara Bekir Paşa ise, bir taraftan Harbiye Nâzırını sadrazam'a şikâyet etmiş, bir taraftan da bölgesindeki telgrafhanelere birer askerî memur yerleştirerek şifreli muhâbereye devam etmek suretiyle emri dinlememişti (60).

Erzurum'a ta'yin edilen yeni vali.

Bu tarihlerde idi ki İstanbul hükûmeti Erzurum'a Reşit Paşa ve Van'a da Mithat Bey adındaki kişileri vâli olarak ta'yin etmiş ve yola çıkarmıştı. Fakat her ikisinden de şüphelennildiği için Mustafa Kemal Paşa, Trabzon'daki «Gizli tümen kumandanı Halit Bey'e» (61), Van Vâlisi ile, Trabzon'a gelir gelmez, temâsa geçilmesini ve millî isteklere hizmet edecek bir kimse değilse, geldiği vapurla geriye çevrilmesini emretti (62). Reşit Paşa'nın ise Erzurum'a gelmesinde bir sakınca görülmedi, tersine olarak, hükûmet'in düşüncelerinin keşfedilmesi bakımından faydalı bile mütâlaa olundu. Bununla beraber Reşit Paşa tehlikeli görünüyordu. Çünkü O, kendisini Erzurum'un Ilıca mevkiinde karşılamış olanlara «Pâdişah'ın selâmını» getirdiğini ve «Erzurum'da türeyen celâlîlerin tenkîlini irâde buyurduğunu» söylemişti (63). Aynı günün akşamı Erzurum'a gelen ve hükûmet konağı önünde yapılan ferman okunma töreninden sonra (64), bu vali yine Celâlîlerden bahsetmiş ve millî hareketi bir isyân hareketi gibi göstererek «Köylere kadar hükûmet ve Padişah'ın düşüncelerini yayacak bir beyannâme yayımlayacağını da» söylemişti (65). Fakat bu hal Erzurum Müdafaa-i Hukuk-ı Milliyye Cemiyeti tarafından kırgınlıkla karşılandı, bu yüzden vali ile sert konuşmalar yapıldı, sonunda vali sözlerinin yanlış anlaşıldığını, anlatmak istediği kişilerin, ötede beride güvenliği bozarak halkın huzurunu kaçıran şakîler olduğunu söyledi (66), aynı zamanda Rauf Bey vasıtasıyla tarziye veren ve «Millî istekleri kutsal bir amaç tanıyarak bu yolda hizmet» edeceğini söyleyen bu vali (67) Erzurum'da kaldığı sürece sözünde durdu.

Tahkik Hey'etleri.

1919 Temmuzunun sonlarına doğru «Meclis-i Vükelâ» Bursa, Balıkesir, Konya, Afyon, Antalya, Ankara,

(58) «15. Kolordu Kumandanlığına : Kolordu Kumandanları ile Kolordu Ahz-ı asker rüesâsı ancak Nezâretle şifre muhâbere edebileceklerdir. Bunlar yekdiğeriyle şifreli muhâbere için Nezâret'in vesâtetine mürâcaat mecburiyyetinde olduklarından şifre ile muhâbere edebilecekleri önemli hususları doğrudan doğruya Nezâret'e yazacaklardır. Harb hâli kalkmış olduğu cihetle kumandanlar maiyyetleriyle şifre ile muhâberat icrâ etmiyeceklerdir. Bu hususlara dikkat edilmesi ve uyulması ta'mîmen tebliğ olunur». Bak, R. Halid Karay, S. 170. A. Fuat Cebesoy, I, S. 148.

(59) A. Fuat Cebesoy, I, S. 149.

(60) Kâzım Kara Bekir Paşa'nın, kendine bağlı birliklere gönderdiği emir aşağıdadır : «Harbiye Nezâretinden şifre ile muhâbere edilmemesi hakkında gelen telgraf ile verilen cevap suretleri aşağıdadır. Bölgeniz içindeki telgrafhânelere birer askerî memur konularak muhâberâtın eskiden olduğu gibi şifre ile cereyanı te'mîn ve şifreyi çekmekten kaçınan telgraf memurlarının hemen muhâfaza altında Divân-ı Harb'lere sevklerini rica ederim. Üçüncü Ordu Müfettiş vekili Mirlivâ Kazım Kara Bekir». Bak, K. Karabekir, S. 126.

Bu sert tepki ve belki öteki kolorduların da memnuniyyetsizliği karşısında Harbiyye Nezâreti bu emri geri almış ve durumu 21 Ağustos 1919'da posta idaresine bildirmişti. Bak, R. Halit Karay, S. 172.

(61) M. Müfit Kansu, 1, S. 133.

(62) Aynı Eser, S. 133.

(63) C. Dursunoğlu, S. 128.

(64) Osmanlı vali ve müstakil mutasarrıfları tayin edildikleri yere geldikleri vakit bir tören yapılır ve kendilerini göreve yetkili kılan ferman okunurdu. Bu törende şehrin memur, eşrâf ve ileri gelenleri bulunur, varsa, bando ve bir tabur asker de törene katılırdı. Ferman okunduktan sonra Padişah'a dua edilir kurbanlar kesilirdi.

(65) M. Müfit Kansu, I, S. 135.

(66) C. Dursunoğlu, S. 129.

(67) M. Müfit Kansu, I, S. 136.

Kastamonu, Samsun, Sivas, Trabzon, Erzurum illerine birer tahkik hey'eti göndermeyi kararlaştırdı. İkisi sivil biri asker olmak üzere üç kişiden kurulacak olan hey'etlerin açık görevi, gideceği bölgede meydana gelmiş olayların sebeplerini araştırmak, varacakları sonuçları raporlarla merkeze bildirmek, önemli ve acele göreceği şeyler hakkında merkezce verilecek direktife göre hareket etmekti (68). Fakat heyetlerin bu açık görevlerinden başka yapacakları işler de vardı. Bunlar, 11 madde halinde tesbit edilmiş ve Harbiyye Nâzırı Nâzım Paşa ile Dahiliyye Nâzırı Âdil Bey tarafından imzalanarak hey'etlere tebliğ edilmişti. Bu tebliğde Aydın, Balıkesir ve bunlara komşu yerlerde «Teşkilât-ı Milliyye namiyle çeteler» teşkiline başlanmış bu hal gittikçe genişleyerek her tarafa yayılmıştır. İdareleri bazı subay ve yedek subaylar tarafından ele alınmış bulunan ve «Demirci Mehmed Efe ve kuvâ-yı milliyye kumandanı Hacı Şükrü» uydurma adı altında her tarafa haber göndererek asker toplayan bu kuruluşlar, davet edildiği halde gelmeyenlerin, çocuklarını askere yollamak istemeyen babaların idam edileceğini ve evlerinin yakılacağını ilân etmişlerdir. Öte taraftan Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey'in Erzurum'da bir kongre toplamaya giriştikleri, halkı kışkırttıkları, beyannâmeler yayımladıkları ve çeteler teşkil ettikleri görülmektedir. Âsâyişi bozan ve kanuna aykırı olan bütün bu haller sebep gösterilerek büyük devletlerin, yurdun bu kısımlarını da işgâl etmeleri ve milli varlığımızı tehlikeye düşerecek kararlar almaları tabiidir. Gerçi bu gibi hallerin önüne geçilmesi gerekenlere tebliğ edilmiş fakat çeşitli sebepler yüzünden bir sonuç alınamamıştır. Ayrıca tahrikçiler ve teşvikçiler ve bunlara katılanlar hakkında «Cihet-i mülkiye ve askeriyye beyninde ihtilâfat hâdis» olmuştur. İşte yurd'un, hal ve geleceği bakımından çok tehlikeli olan bu hallerin, vakit geçirilmeden giderilmesi için, sivil ve askerlerden karma heyetler kurulmasına karar

(68) T. Gökbilgin, I, S. 176.

verilmiştir deniliyordu. Hey'etler, şimdiye kadar verilmiş olan kararların uygulanıp uygulanmadıklarını, mülkiye memurları ile askerler arasında anlaşmazlık bulunup bulunmadığını, ilgililerin görevlerini gerekli surette yapıp yapmadıklarını, yapmamışlarsa bundan ne gibi mahzurlar doğduğunu, çeteler teşkîline, kongre adı altında toplantılar yapılmasına kimlerin önayak olduğunu, «Beyannâme ve tehdidnâmeler neşrine» kimlerin teşebbüs ve bunlara kimlerin yardım ettiğini, bu gibi hallere mülkiye memurları ile askerlerden kimlerin müsâade veya tolerans gösterdiğini tahkik edecek, tahrikçileri tutuklayacak, mülkiye memurlarından ve askerlerden lüzumlu gördüklerini değiştirebilecek, yukardaki hallerden zarar gelebileceğini halka anlatarak silâhlarını toplamağa çalışacaktı (69). Bununla beraber Trabzon - Erzurum bölgesine gönderilmiş olan ve emekli generallerden Ali Fevzi Paşa ile Lâzistan eski Milletvekillerinden Ziya Bey ve bir de kâtibden kurulu tahkik hey'eti, 22 ağustos 1919'da hükûmete verdiği bir raporda meseleleri tamamiyle objektif bir surette ele almış ve mütârekeden sonra Samsun ve Trabzon'da ilgililer tarafından Rum çeteler teşkîl edildiğini, bu civara Rusya ve başka yerlerden de göçmen sıfatiyle Rumlar getirildiğini ve bu suretle bir Pontus Devleti kurulmak istendiğini, ayrıca doğuda bir Ermenistan kurulacağı söylentileri üzerine o bölgeler halkının endîşilenerek bir takım kuruluşlar meydana getirdiklerini, İzmir'in işgali ise bu kuruluşları Erzurum'da bir kongre toplamağa sevk ettiğini, islâmlardan kurulmuş bir çete bulunmadığını, halkın hilâfet makamına bağlı olduğunu bildirmişti (70). 30 ağustos'da Fevzi Paşa tarafından verilmiş olan başka bir raporda da, millîcileri suçlayan bir taraf olmadığı gibi tersine olarak, Erzurum ve civârında sükûnet ve güvenliğin yerinde olduğu, ancak Ermenistan'ın buralara kadar genişletileceği söylentileri karşı-

(69) B. Sıtkı Baykal, S. 33.
(70) K. Karabekir, S. 155. T. Gökbilgin, I, S. 178.

sında halkın huzursuzluk içinde bulunduğu açıklanıyordu (71). Aynı tarih'de, bu komisyonun öteki üyesi Ziya Bey tarafından verilen raporda ise, sade halkın değil Mustafa Kemal Paşa'nın da «Makam-ı Hilâfet-e sâdık» olduğu bildirilmekte idi.

Bir baskın.

Erzurum Kongeregi'nin devamı sırasındaki olaylardan birisi de Rawlinson'a teslim edilen Türk silâhlarının (72), bir baskınla geri alınması idi. Gerçekten bu tarihlerde, Mondros Mütârekesi hükümlerine uyularak bir çok makineli tüfek ve çok sayıda tüfek makanizması (73), sevk edilmek üzere ambalâjlanmış; bir kısmı dekovil vagonlarına yükletilmiş, bir kısmı da deve kervanlariyle yola çıkarılmış bulunuyordu. Ancak bu silâhların Kars'a yollanacağı ve orada Ermenilere verileceği söylentileri ortaya çıkınca Erzurum'da sinirli bir hava esmeğe başladı ve Müdâfaa-i Hukuk-ı Milliyye Cemiyeti, vilâyet makamına bir tezkere yazarak, toplanmış olan silâhların başka tarafa sevkine halkın razı olmadığını, eğer hükûmet bunları kendi eliyle düşmanlara teslim ederse halkın bunu hoş karşılamayacağını ve «Efrâd-ı âilesini düşmanın eyâdî-i zulmüne bırakmamak için kendi eliyle öldürdükten sonra» düşmana karşı harekete geçeceğini bildirdi (74). 26 temmuz 1919'da, Erzurum müftüsü ile birlikte 10 kişilik bir hey'et, 15. Kolordu Kpmutanı'na baş vurarak duygularını aşağıdaki şekilde açıkladılar: Ermenilerin Türk sınırının hemen ötesinde müslümanları öldürdükleri, Batı Anadolu'da da yunanlıların faaliyette bulundukları bu sıralarda top ve sürgü kollarımızın Ermenistan yolu ile sevk edileceğini duyduk. «Hukuk-ı İslâmiyye ve hayât-ı âtiyemiz için elimizde hiç bir te'mînât yok iken» silâhlarımızın elimizden alınması bizi son derece heyecan ve endîşeye düşürmüştür. Bundan sonraki hayatımızı, âile fertlerimizi «ve bir daha Ermeni zulüm ve işkencesine ma'ruz kalacaklarını düşününce irâdemiz elden gidiyor». İşte bu korkudan dolayı size baş vurduk, dileğimiz şudur: Barış imza edilip hakkımızdaki hükümler belli oluncaya kadar «Hükûmetimiz ikinci bir felâketten bizi» korumak ve «Hukuk-ı İslâmiyye ve hayât-ı âtiye ve nâmusumuzu» sağlamak için silâhlarımızı memleketten çkarmamalıdır. Aksi takdirde, «Hayatımız ve nâmusumuz kaygısı ile», silâhların teslimine mâni'olacağız (75). Bunun üzerine kolordu komutanı, 27 temmuz'da Harbiye Nezâreti'ne bir yazı göndererek halkın isteklerini düyurdu (76); daha önce trenle sınıra doğru yola çıkarılmış olan bir vagon sürgü kolu ile top kamalarını geriye çevirttiğini bildirdi ve «Her an endîşe-i hayatla kıvranan halkın teskîn-i heyecânı için» bu bölgede bulunan sürgü kolları ile top kamalarının «İ'tilâf Hükûmetlerinin kontrolu altında» Erzurum veya Hasankale'de depolanmalarının bir çâre olabileceğini de arzetti (77). Aynı gün Rawlinson'a, da İstanbul'a yazdıklarını duyurmuş ve sürgü kolları ile top kamalarının ne trenle ne de kara yolu ile sevk edilmesinin mümkün olduğunu, bunların Erzurum'da toplanması gerektiğini bildirmişti(78). Fakat Rawlinson, bu şekildeki davranışın altında neler gizlenmek istediğini sezmişti (79). Bu bakımdan onun Kâzım Karabekir Paşa ile münasebetleri çok kritik bir hal aldı, hatta bu yüzden Mustafa

(71) T. Gökbilgin, I, S. 179. Ali Fevzi Paşa'nın, 2 Kasım 1919 tarihli raporunda, Erzurum Kongresiyle birinci derecede ilgili bir kişi olan Râif Efendi'nin aşağıdaki sözleri de vardır: «Vilâyât-ı Şarkiyyenin her birinde Müdafaa-i Hukuk Cemiyyetleri vardı. İzmir'in işgal-i feciin'den ve Dâhiliyye Nâzırı'n'ın, işgaller ne kadar feci' olursa olsun kabul olunacaktır» diye cümleler ihtiva eden genelgesi üzerine Erzurum Kongresi toplanmıştır. Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı, II. Belge, 260.

(72) Bak, S. 48.

(73) Erzurum'da, çoğu işe yaramamakla beraber, 500 den fazla top, 200 binden fazla top mermisi, 100 binden fazla da tüfek vardı. Bak, C. Dursunoğlu, S. 75 - 77.

(74) C. Dursunoğlu, S. 72.

(75) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı, 10. Belge, 242.

(76) Aynı Belge.

(77) Aynı Belge.

(78) Kâzım Karabekir, S. 87.

(79) C. Dursunoğlu, S. 79.

Kemal Paşa'nın aracılığını bile istedi (80). Öte taraftan silâhların sevk edilmemesi için gerekli tedbirler alınmış, sürgü kollarını ve top kamalarını götürecek trenin basılması hazırlıkları yapılmış, çeteler teşkîl olunmuş, Rawlinson'un evinin önünde de gürültülü bir halk gösterisi yapılmıştı (81). Gerçekten, sürgü ve top kamalarını taşıyan ve Kars üzerinden Batum'a gitmek üzere yola çıkan bir treni, «Horasan, Zıvin (82), ve civârı» müslüman halkı, 26 temmuz 1919'da sınır yakınındaki Taşkesen istasyonunda basmış, sürgü kollarını, kamaları ve bunları korumaya memur subay ve askerleri de beraber alarak götürmüşlerdi (83). Tirene hücum edenlerin sayısı 300-400 kişi kadardı, bunlar atlı idiler (84). Erzurum Vali vekili Hurşîd Efendi de Dâhiliyye Nezâreti'ne, 15. Kolordu Komutanlığının sürgü kolları ile top kamalarının, Erzurum veya Hasankale'de muhafaza altına alınmaları hususundaki mütalarına katıldığını bildirdi (85). Bundan sonradır ki Harbiyeye Nezâreti 31 Temmuz 1919'da General Milne'e, «kamalarla sürgü kollarının Erzurum'da veya tümen Kumandanlarının» sorumlulukları altında muhafaza edilmesine müsaade edilmesini yazmıştı (86). Ancak General Milne, 2 Ağustos 1919'da Harbiye Nezâreti'ne gönderdiği bir yazıda: Karabekir Paşa, mütâreke hükümetlerini uygulamaktan kaçınır gibi bir davranış içindedir. Çünkü Batum'a sevk edilmek üzere hudud'a getirilmiş olan silâhların nakline müsaade etmemiş ve Yarbay Rawlinson'a da «Bunun Harbiye Nezâreti celîlesince tasvîb edilen bir karar-ı resmî olduğunu» söylemiştir. Bu ise «Uzun îka'-ı müşkilât silsilelerinin ve hîlelerin haddülgayesidir. Ayrıca Paşa, II. Tümen'in ambarlarında Harbiye Nezâreti'nin emretiğinden çok fazla yani 7500 «Yeni model harp tüfeği hıfz» eylemektedir, «Van'daki Rus toplarından bilâ mezuniyyet indî topçu teşkilâtı» da kurmaktadır. Yine bu Paşa, hükûmet tarafından «Dûçar-ı mücâzat olan ve fakat tutuklanması için «Fi'len hiç bir tedbirde bulunulmayan Mustafa Kemal Paşa ile» de işbirliği yapmaktadır diyor ve «Müsaade edilen mikdârın hâricinde kalan» silâhların, İstanbul'a gönderilmesi için acele tedbirler alınmasını «Aksi takdirde mütâreke ahkâmının icrâsını te'mîn edecek diğer usullere baş vurmağa mecbur olacağını açıklıyordu (87). Anlaşılıyordu ki Yarbay Rawlinson, gördüklerini ve duyduklarını bütün ayrıntıları ile General Milne'e bildirmişti.

(80) Mustafa Kemal Paşa bu aracılığı kabul etmiş, fakat Rawlinson'a «Bu silâhlar milletin malıdır, millet bunları vermiyecektir» demişti. Bak, Müfit Kansu, I, S. 49.

(81) C. Dursunoğlu, S. 73.

(82) C. Dursunoğlu, S. 80. Zıvin adı bazı yerlerde Livin olarak geçmektedir, Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı, 10. Belge, 243.

(83) Olayı Kâzım Karabekir Paşa Harbiye Nezâretine aşağıdaki şekilde bildirdi: «Kars üzerinden tirenle Batum'a sevk edilmek üzere Erzurum'dan gönderilen Osmanlı kama ve sürgü kollarının Ermeniler içerisinden sevk edileceğini haber alan Horasan ve Livin ve civârı ahâli-i İslâmiyyesi galeyana gelerek bu gün 26 Temmuz 1935, mezkûr kama ve sürgü kollarını hâvi tirenin bulunduğu hudud civârında Taşkesen istasyonuna hücum ederek kama ve sürgü kolu sandıklarını sevk ve muhâfazalarına me'mur zâbitan ve efrâd'ın mümânaatına rağmen cebren almışlar ve sandıklarla beraber muhâfız zâbit ve efradı da götürmüşlerdir. Bunlar (ın) ahâlinin ellerinden kurtulması ve toplanması için mahall-i vak'aya yakın kıt'a-i askeriyye tarafından derhal müfrezeler çıkarılmıştır. Sürgü kolu ve kamaların hemen toplattırılması ve ikinci bir hadisenin vukuuna mahal kalmamak için mezkûr sürgü kolu ve kamaların Erzurum'a gönderilmesi ve halkın teskini için emredildiği maruzdur. 27 Temmuz 35.15. Kor. K. Kâzım Karabekir». Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı, 10. Belge, 243. Rawlinson bu meseleyi aşağıdaki şekilde anlatmaktadır: «Zıvin karargâhında bana anlatıldığına göre bizim oradan ayrılmamızı mütaakip demir yolu subayımızla yanındaki iki adamın gözcülüğü altında sevk edilen silâh treni, onların deyimiyle, eşkiyâlar tarafından sarılmış ve subayımızla yanındaki erler bir vagonda göz altı edilmiş ve sözde eşkiyâların kullandığı katır koşulu nakliye arabalarından kervanlar teşkil olunarak bütün silâhları dağlara taşımışlar. Bundan sonra demiryolu subayımızla yanındaki erleri mümkün olan süratle hududu geçip memleketi terk etmeğe davet etmişler». Bak, C. Dursunoğlu, S. 80.

Erzurum kongresi kararlarının bütün yurt'da anlaşılması ve uygulaması çarelerinin araştırıldığı sıralarda idi ki, «Karakol Cemiyetinin Teşkîlât-ı Umûmiyye Nizamâmesi» ile «Karakol Cemiyeti Vazâif-i Umûmiyye Ta'lîmatnâmesi» nin, her tarafa ve bu arada orduya,

Karakol Cemiyyeti'nin tutumu karşısında Mustafa Kemal Paşa ve Kürt aşiret başkanlarına yazılan mektuplar.

komutanlara ve subaylara da gönderildiği duyuldu. Bunları okuyan her kişi, bu cemiyyetin Mustafa Kemal Paşa ile yakın bir ilgisi olduğuna inanıyordu. Çünkü teşkîlâtı kuranlar, teşebbüslerini Mustafa Kemal Paşa adına ve hesabına yapmakta idiler (88). Cemiyeyetin «Teşkîlât-ı Umûmiyye Nizamnâmesi»ne göre genel merkez üyeleri, bunların sayıları; toplantı yerleri; toplanma tarzları; seçilme ve görevlendirilmeleri mutlak surette gizli tutulacak ve bu gizliliğe riâyet etmiyenler i'dâm edilecekti. Vazâif-i Umumiyye Talimatnamesinde de bir «Millî ordu»dan söz ediliyor «Ve bu ordunun başkumandanı ve büyük erkân-ı harbiyesi, ordu ve kolordu ve fırka kumandanları ve erkân-ı harbiyyeleri seçilmiş ve ta'yin edilmiş olup» bunlar görevlerini mutlaka gizli yaparlar deniliyordu (89). «Herkesi i'dâm ile tehdîd ederek mechul bir mer-

(84) K. Karabekir, S. 91.

(85) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı, 10. Belge, 251.

(86) General Milne'e yazılan 31 Temmuz 1919 tarihli yazı aşağıdadır : «General Milne Cenablarına. Oltu'dan Bayazıt'a kadar olan şark cephesi gerisindeki bazı mühim mevakia Ermenilerin sunûf-i muhtelifeden mürekkep kuvvetler ikame ettikleri ve bugüne kadar Sarıkamış'a takviye kıtaâtı olarak 500 kadar piyâde ve bir miktar süvâri ile 4 top celb, Nahçıvan, Şirvan, Kağızman ve Oltu havalisine de bazı kuvvetler sevk ve tahşîd eyledikleri istihbar kılınmıştır. Bu gibi tedâbire müracaat eden Ermenilerin islâmlara karşı her türlü fecâyi' ve mezâlim ika' ve bu tecâvüzî hareketi hududumuzun pek yakınına kadar tevsi' eyleyerek bazı islâm karyelerine tecâvüz ve bilfiil harekât-i hasmânede bulunmak üzere müsellah keşif kolları sevk ettiklerini arz eylemiştim. Bu hâdisât Erzurum mümessil-i siyâsîleri Kaymakam Rawlinson Cenabları tarafından da görülmüş ve ihtimâlen vekayi-i câriyeden zât-i asîlâneleri haberdâr edilmiştir. Ermenilerin hudud gerisinde istihzârâtı ve Erzurum vilâyetinden hududa müntehî mühim istikametlere karşı Oltu - Nahçıvan mıntakasında tahşîdat icrâsı hususunda tertîbât-ı müttehizenin şâyân-ı ehemmiyet ve mütalea olduğunu Arz ederim. Mâbihilarz Ermeni kuvvetlerinin Kafkasya dâhilindeki İslâmlar aleyhine istihdâmı melhuz olduğu gibi Sarıkamış'la mevâki-i sâireye sevk edilen takviye kıtaâtı da hudud üzerinde ve 15. Kolordu cephesinde harekât-ı mühimme vukuuna meydan verecek mâhiyettedir. Vaziyyet-i hâzıra karşısında dûçâr-ı endişe olan ahâli-i İslâmiyyenin tatmîn ve teskînine çalışılmakta ise de Ermenilerce germî verilen faaliyetin tevlid ettiği te'sirat ve kolordu mıntıkasında mevcut fazla sürgü kolları ile kamaların Ermenilerin içersinden sevki için tertib edilen nakliyyat da galeyânı mucib olmaktadır. Binâenalyh, şark cephesinde de İzmir'de olduğu gibi vekayi-i müessife ve sulh konferansının mukarrerâtı hilâfında bir vaziyyet hudusunu bâdî ahvâl-i tecâvüzkâraneye meydan

keze, mechul bir başkumandan, mechul bir takım kumandanlara itâata zorlayan» bu teşekkül ile ilgisi bulunmayan Mustafa Kemal Paşa (90), faydasından çok (91) zararı dokunacağını kabul ettiği bu cemiyetin tüzük ve yönetmeliği hükümlerini uygulama mevkiine koymamalarını ilgililerden istedi (92), çok önem verdiği «Aşîret Rüesâsı üzerinde her hangi bir tereddüd» meydana gelmemesi için de bunlara birer mektup gönderdi. Bu mektuplardan birinde : Sizin öteden beri devlet, millet ve vatan uğrundaki hizmet ve fedâkârlığınız bilinmektedir. Birinci Dünya Savaşında düşmana karşı yaptıklarınız unutulmayacak kadar büyüktür. Fakat bütün bu fedâkârlıklar sonunda bile memlkeetimiz parçalanmak tehlikesi ile karşı karşıyadır. İslâm âlemi için kanını her zaman seve seve dökmüş olan milletimizi köle yapmak için «Anavatan'da» bir Ermenistan kurulması düşünülmekte-

verilmemesi hususunda teşebbüsât-ı Kumandânîlerini ve sürgü kolları ile kamalarının Erzurum veyahud 4450 ve 28/7/1935 tarihli arîza-i âcizî ile temennî eylediğim vechile fırka merkezlerinde hüsn-i muhâfazalarına muvâfakat-i âsîlânelerini istirham eylemekle kesb-i şeref eylerim. Şakir, Basri, Kâzım, Cevad». Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı, 10. Belge, 245.

(87) General Milne'in gönderildiği mektup aşağıdadır : «Devletlû efendim hazretleri. Aldığım ma'lûmata nazaran Erzurum'da 15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa, mütâreke ahkâmına imtisâl etmekten istinkâf etmiş gibi görünmekte olduğuna zât-ı devletlerini âgâh eylemekle kesb-i mübâhât eylerim. Birinci, esliha teslîmâtı Batum'a gitmek üzere hudud üzerinde bulunmakta iken eslihanın nakline müsâade eylemeği suret-i ka'iyyede reddetmiş ve kaymakam Rawlinson ile mülâki olan müşârünileyh bunun Harbiye Nezâret-i celîlesince tasvîb edilen bir karar-ı resmî olduğunu beyan eylemiştir, bu ise uzun îka'-ı müşkilât silsilelerinin ve hilelerin haddülgayesidir. Kâzım Paşa'nın tuttukları mesleği izâh ve tenvir maksadıyla müşarünileyhin zât-ı devletleri tarafından emredilen mikdar yerine onbirinci fırka nezdinde ve bu fırkanın anbarlarında 7500 ü mütecâviz yeni model harb tüfeği hıfz eylemiş olduğunu zât-ı devletlerine bildirmeği bir vazife addederim. Bundan başka müşârünileyh, Van'daki Rus toplarından bilâ mezûniyyet indî topçu teşkîlâtı ile iştigal etmektedir. Kâzım Paşa, Hükûmet-i Osmaniyye tarafından dûçâr-ı mücâzat olan ve tevkîfi için fi'len hiç bir tedbirde bulunulmayan Mustafa Kemal Paşa ile dahi yakından teşrîk-i mesâi etmektedir. Müsaade edilen mikdarın haricinde kalan eslihanın Dersaadet'e irsâlini te'min edecek tedâbir-i âcilenin ittihaz buyrulmasını taleb eylemeği cümle-i vezâifden addeylerim. Aksi takdirde mütâ-

dir. Millete dayanması îcâp eden İstanbul'daki hükûmet ise acz içindedir, düşmanların her isteğine boyun eymektedir. Halbuki milletimiz, bu âciz hükûmetlerin daha da kötü durumlara düşeceğini anlamış olduğu için,haklarını korumak ve yurtlarını savunmak maksadıyle bir takım cemiyetler kurmuştur. Ben de, memleketin kurtuluşunu bu yolda gördüğüm için, askerlikten ayrılarak «Sîne-i millette vatandaşlarımla beraber bir ferd-i millet olarak memleketimin saadet ve istiklâline» hizmet etmeğe karar verdim. Vatan'a karşı yapılacak olan hizmetlerde «Zât-ı âlîleri gibi pek kıymettar vatandaşlarımın muâvenet» edeceklerine şüphe etmiyorum. Yukarıda bahsettiğim cemiyyetler, millî birliği sağlamak, düşmanlara karşı kuvvetli bulunmak maksadı ile Erzurum'da kongre halinde toplanarak bazı kararlara varmış ve bir

reke ahkâmının icrâsını te'min edecek diğer usullere müracaat etmek mecburiyetinde kalacağım. Lûtfen seri' bir cevap i'tâsı. Bahr-i Siyah İngiliz Kumandanı General Milne». Bak, Harb aTrihi vesikaları Dergisi, Sayı, 3. Belge, 49.

(88) Nutuk, I, S. 52, 53.

(89) Aynı eser, S. 52.

(90) Aynı eser, S. 53. Bu cemiyyet bazı Türk subayları ile kurmay Albay Kara Vasıf, Kurmay Albay Galatalı Şevket, Kurmay Yarbay Kemalettin Sami ve Kurmay Yarbay Edip Servet Beyler tarafından kurulmuştu.

(91) Karakol Cemiyyeti, Anadolu'daki «Millî mukavemeti maddî ve ma'nevî bakımdan» destekliyen cemiyetlerden birisidir. Özellikle Anadolu'ya silâh ve önemli kişileri kaçırma bakımından hizmeti büyük olan bu cemiyyetin, Istanbul'da silâhlı teşkilât kurması ve haklı bir kısım tehlikelerden koruması da ayrıca kayda değer. Istanbul ile Kocaeli Yarımadasındaki Türkleri göç ettirip buralarda çoğunluğu elde etmek istiyen Rumlara ve Rum çetelerine karşı Türk çetelerini teşkilâtlandıran ve bir takım gruplardan kurulmuş olan Karakol Cemiyyeti, müttefik devletlerin kontrolu altında bulunan Türk silâh depolarından çok miktarda top, tüfek, cephâne ve malzeme kaçırmıştı. Bak, Türk İstiklâl Harbi, 2, 2, S. 50.

(92) Nutuk, I, S. 52, 53. M. Müfit Kansu, I, S. 139. Kara Vasıf Bey'e yazdığı bir mektupta Mustafa Kemal Paşa, «Karakol Cemiyyeti Nizamnâmesi tarafınızdan tanzîm ve ba'dettabı' kıtaata gönderilmesini müteâkib bunun tatbikâtında mazarrat gördüğümüz ve kongreler mukarrerâtiyle tespit edilen esâsata mutâbık olmadıktan başka vahdet-i umûmiyye ve milliyemizi ihlâl edeceği mülâhazası ile hiç bir tarafta tatbik edilmemesini ta'mîm etmiştik» demektedir. Bak, Nimet Arsan, S. 296.

Hey'et-i Temsîliyye seçmişlerdir. Benimle birlikte Fauf Bey ve siz, bu hey'et'e dâhilsiniz. Vatanın kurtarılması ve saadeti için birlikte elele çalışacağız. Tüzüğümüz gereğince teşkilât yapmanızı, buna mani olmak isteyenler olursa «Milletin irâde ve hâkimiyyetinin izhârı lâzım geleceğini» de hatırlatırım. Ayrıca, Sivas'da aynı maksadla ve bütün milletin temsilcilerinden mürekkeb bir kongre toplanmak üzeredir. Orada bulunduktan sonra tekrar Erzurum'a geleceğim, sizinle görüşmekten memnun olacağım (93) deniliyordu. 13 ağustos 1919'da Mustafa Kemal Paşa, doğudaki beylere ve müfuzlu şeyhlere, Hilâfet ve saltanat makamının ve milletin büyük bir felâketle karşı karşıya geldiğinden bahseden birer mektupla birlikte Erzurum Kongresinin tüzüğünü göndermiş ve bu tüzüğe göre gerekli teşkilâtın kurulmasını istemişti (94). Öte taraftan 16 ağustos 1919 da Damat Ferit Paşa'ya gönderdiği bir mektupta, kurtuluşun, kuvâ-yi milliyyenin aleyhine harekete geçmekle değil, tersine yani ona dayanılmakla mümkün olduğunu, millî hareketten maksadın sadece istiklâli, vatan bütünlüğünü, saltanat ve Hilâfet makamının «Masûniyyetini» sağlamak bulunduğunu, milletin istekleri dışında yapılacak her hangi bir hareketin başarısızlağa mahkûm olduğunu, çünkü milletin «Teşebbüsâtının önüne geçebilecek hiç bir kuvvet mevcût» olmadığını açıkladı ve bu sebeplerden dolayı «Meşru' olan millî cereyâna karşı» hareketten vaz geçilmesini ve «Mevcûdiyyet ve irâe-i milliyyeyi temsil edecek olan Meclis-i Meb'ûsân'ın» en kısa zamanda açılmasını istedi (95). Fakat Sadrazam Ferit Paşa ve arkadaşları, daha önce de söylendiği gibi, Saltanat ve Hilâfet makamına bağlı gibi görünen Mustafa Kemal Paşa'nın, bu iki müessese hakkındaki düşüncesini

(93) Nutuk 3. Vesika 47.

(94) 13 Ağustos 1919'da tüzük ve mektup gönderilen kişiler şunlardır: Küfrevî Zâde Şeyh Abdülbakî Efendi, Şırnaklı Abdürrahman Ağa, Dirşurlu Ömer Ağa, Muşarlı Resul Ağa, eski milletvekillerinden Sa'dullah Efendi, Şeyh Mahmud Efendi, Nurşinli Şeyh Ziyaeddin Efendi, Cemil çeto Bey.

(95) Nimet Arsan, S. 51.

sezmiş (96), kendilerine göre buna karşı gerekli tertipleri almağa çalışmış ve bu sebeple de Mustafa Kemal Paşa tarafından yapılan hiç bir teklif ve tavsiyeye uymamışlardı.

3 — Sivas Kongresinden önceki durum:

Sivas Valisinin telâşı.

Sivas Kongresine hazırlanıldığı bir sırada Dâhiliyye Nâzırı Âdil Bey, Sivas Vâlisi Reşid Paşa'ya bir telgraf çekerek, Sivas'da yapılacak olan kongrenin, özellikle bu tehlikeli anlarda dış politika üzerinde yapacağı kötü tesirleri hatırlatıyor ve bunu takdir edemiyenlere durumu izah ediniz diyordu (97). Bu telgraf ve bu sırada Sivas'a gelmiş olan bir Fransız grubunun, özellikle bu grup'da bulunan bir Fransız binbaşısının sözleri Vali'yi şüphelendirmiş hatta korkutmuştu. Bundan dolayı, esâsen Sivas'da bir kongrenin toplanmasına taraftar olmayan Reşid Paşa, 20 Ağustos 1919'de Mustafa Kemal Paşa'yı telgraf makinesi başına da'vet ederek, iki gün önce İstanbul'dan Sivas'a Jesuit (cizvit) papasları ile birlikte bazı Fransız subaylarının geldiğini, bunlardan Binbaşı Brunot'nun, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının Sivas'da bir kongre toplayacaklarını duydum. Eğer böyle bir hal olursa Sivas vilâyeti beş on gün içinde işgal edilecektir. Buna inanmazsanız, işgal gerçekleştiği vakit kanaat getirirsiniz, fakat o vakit «Vatanınızın bâis-i felâketi olanlar meyânına siz de girmiş olursunuz» dediğini, fakat bir gün sonra da aynı binbaşının, Eğer Mustafa Kemal Paşa İ'tilâf Devletleri aleyhinde bulunmazsa kongre'nin Sivas'da toplanmasında bir sakınca olmayacağını, hatta Mustafa Kemal Paşa hakkındaki tutuklama kararını kaldırtabileceğini söyledikten sonra kongrenin hangi tarihte toplanacağını sormuş olduğunu bildirdi dedikten sonra, düşmanların maksadlarının Kongre üyelerini ele geçirmek ve işgal işini de bir olup bitti haline getirmek olduğunu (98) söyliyerek kongre'nin toplanmamasını, mutlaka toplanmak geerkiyorsa o takdirde Sivas'dan başka bir yerde, Erzurum veya Erzincan'da toplanmasını tavsiye etti (99). Reşid Paşa'yı bu şekildeki bir tavsiyeye götüren halin, İstanbul hükûmetinin baskısından mı veya Fransız binbaşısının birbirine uymayan hareketlerinden mi ileri geldiğini kesin olarak söylemek mümkün değildir. Ancak Reşid Paşa'nın bu Fransız'ın sözlerine lüzûmundan fazla değer verdiği, Mustafa Kemal Paşanın ise buna hiç önem vermediği görülmektedir. Nitekim Reşid Paşa'nın sözleri bitince O, büyük bir sükûnet içinde aşağıdaki cevabı verdi: Sivas'ın beş on gün içinde işgali mümkün değildir, Fransız binbaşısının sözleri de blöften ibaettir, esâsen İstanbul'daki yetkili Fransızlar, Türk millî hareketini haklı ve meşru' saymakta, Türk milletinin istekleri açık olarak kendilerine anlatılırsa bunları «iyi kabul» edeceklerini söylemektedirler. Oysa ki Sivas'da yapılacak olan kongre'de de İ'tilâf Devletleri aleyhinde herhangi bir konuşma ve karar bahis konusu olmayacaktır. Mustafa Kemad Paşa'nın bu mütalaalarından sonra rahatlayan Reşid Paşa, sorumluluklardan sıyrılmış ve herşeyi Mustafa Kemal Paşa'nın yapabileceğini kabul etmiş bir kişi gibi söze başladı ve anlayabildiklerini arz etmeği bir vicdan borcu saydığını, vatanın selâmeti bahis konusu olduğuna göre, iyice düşünülerek bir karara varılmasının Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarına ait olduğunu ve kendisinin verilecek emirleri yerine getireceğini söyledi (100). Bu konuşmadan sonra Hey'et-i Temsîliyye Sivas vâlisine, Mustafa Kemal Paşa

(96) Mustafa Kemal Paşa, Türkiye'de cumhuriyyet ilân edileceğini Mazhar Müfit Kansu'ya söylemişti. Bak, M. Müfit Kansu, I, S. 74. Bak, S. Mondros mütârekesinin imzasını takib eden günlerde Mustafa Kemal Paşa, Adana'da kendisiyle görüşen Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'ya da bu hususu kapalı bir surette söylemişti. Bak, A. Fuat Cebesoy, I, S. 29. Fransa'da yayımlanan Le Temps gazetesinin muhâbiri, 12 Ağustos 1919'da gazetesine gönderdiği bir yazıda Mustafa Kemal Paşa'nın cumhuriyet i'lân edeceğini ifade ediyordu. Bak, Ömer Sami Coşar, No. 90.

(97) C. Yuyarkıran, S. 79.

(98) Nutuk, I, S. 55, 56.

(99) Aynı eser, S. 55.

(100) Aynı eser, S. 58.

da 3. Kolordu Komutanlığı ile Sivas Kadısı Hasbi Efendi'ye birer telgraf göndermişlerdi. Her üç telgrafta da üzerinde durulan nokta, kongrelerin yabancılar üzerinde iyi tesir bıraktığı, hatta Amerikalıların Sivas Kongresine bir «Me'mûr-ı siyâsî göndermeğe karar» vermiş olmaları noktası idi (101).

Sivas Vâlisinin önemli bir telgrafı.

22 Ağustos 1919'da Sivas Vâlisi Reşid Paşa, Sivas'da bir kongrenin toplanacağını Dâhiliyye Nezâreti'ne (İçişleri Bakanlığı) bildirdi (102). Şimdi artık o, kendi deyimiyle, idrâk ve vicdânını «İhtilâlcilere meylettiren kuvvetli sebepleri» görüyor (103). gerçek çehresi ile ortaya çıkma zamanının geldiğini anlamış bulunuyordu. Bu sebeple Dâhiliyye Nezâreti'ne çektiği 22 Ağustos tarihli telgraf'da, Sivas'da toplanacak olan kongre'den çekinilmemesini, çünkü bu toplantıdan kasdedilen mananın sadece vatanın «İstiklâl ve tamâmiyyet-i mülkiyyesinden» fedâkârlık yapılmaması hususu olduğunu söyledi; devlet'in emelleriyle milletin isteklerinde «Bir tecâvüz yok iken ve bunlar yekdiğerinin lâzım-ı gayr-ı müfâfiki iken yanlış» haber almalara dayanılarak Anadolu halkını Saltanat makamına ve hükûmet'e karşı âsî göstermenin ve hükûmetle millet arasında bir uçurum açmanın «Böyle nâzik ve buhranlı zamanda» pek tehlikeli olduğunu belirtti; Sivas Kongresi'nde yirmi beş otuz kişinin «Toplanıp da vatan endîşesi ile düşüncelerini birbirlerine söylemelerinin engellenmesinin ne dereceye kadar doğru olabileceğini kestiremiyorum» demek suretiyle de kongreyi tamamiyle tasvîb ettiğini anlatmak istedi (104). Fakat Vâlinin böyle düşünmesine rağmen Sivas halkı, bazı kişiler tarafın-

(101) Nutuk, 3. Vesika 43, 44, 45. 17 Ağustos 1919'da Kara Vasıf Bey, Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği bir telgrafta, «Nihâyet Amerika tahkik hey'etinden iki kişiyi Sivas'a gönderip milletin arzusunu öğrenmeğe iknâ' ettik. Bunları kabul ederseniz yollamak üzere gayet müsta'cel iş'ârınıza şiddetle müntazırız. İlâveten böyle bir mülâkatın her suretle mûcib-i menfaat olacağı buraca mülâhaza edilmektedir efendim» diyordu. Bak. K. Karabekir, S. 121.

(102) C. Yularkıran, S. 101.

(103) Aynı eser, S. 106.

(104) Aynı eser, S. 109.

dan M. Kemal Paşa ve arkadaşları aleyhine kışkırtılmağa başlandı. Bunlar, millî hareketi ittihadcıların bir teşebbüsü olarak kabul edenler veya bu şekilde kabul etmeği çıkarlarına uygun bulanlardı. Bunların başında Hürriyet ve İ'tilâf Partisi» nin Sivas şubesi başkanı Halit Bey bulunuyordu. İttihadcılara son derece düşman olan bu kişi, onları yargılamağa bile lüzum yoktur, bunlar «Sorgusuz süalsiz ipe çekilmelidir. Mustafa Kemal boşuna yoruluyor. Enverler, Tal'atlar kaçarken onu yerlerine vekîl bıraktılar, Anadolu'ya geçip ittihadcılığı diriltmesini istediler» diyordu (105). İstanbul'da bulunduğu sırada da aynı kişi, Sivas Müftüsü ile bazı ileri gelenlere çektiği bir telgrafla, Sivas halkının Pâdişah'a ve hükûmete sâdık ve bağlı bulunduklarının ve buna aykırı hareketleri yok etmeğe hazır olduklarının «Saray'a, Sadâret'e, Meşîhat-i ulyâ'ya, Dâhiliyye Nezâreti'ne» bildirilmesini istemişti (106). Ancak, 26 Ağustos 1919'da Sivas'a gelen bu telgraf, çekilenler üzerinde olumlu bir tesir meydana getirmedi, tersine olarak müftü efendi ve diğerlerinin, Sivas'a gelecek kongre üyelerinin güvenliğini sağlamak ve Mustafa Kemal Paşa'yı parlak bir törenle karşılamak için, gayretlerini artırdı (107.

Sivaslılar Mustafa Kemal Paşa aleyhine kışkırtılıyor.

Erzurum'da geçirilen son günler.

Önemli bir çok olaylarla dolu olan 1919 Ağustos'unun yirmi dödünde Mustafa Kemal Paşa, «Şarkî Anadolu Müdâfaa-i Hukuk Cemiyyeti» nin kurulduğunu ve bu suretle de «Aynı maksad ve gaye ile şimdiye kadar» kurulmuş olan bütün millî cemiyyetlerin birleşmiş olduğunu, Erzurum Vâliliğine bildirdi (108). 25 Ağustos'da ve bir sohbet sırasında yine Mustafa Kemal Paşa; «Meclis-i Meb'ûsân'ın», bir an önce toplanması üzerinde durmuş ve kendisinin Erzurum'dan milletvekili seçilmesini istemişti (109). 26 Ağustos'da Erzurum Müdâfaa-i Hu-

(105) Melzig, S. 58.

(106) C. Yularkıran, S. 123.

(107) Aynı eser, S. 123.

(108) Nutuk 3, Vesika. 41.

(109) C. Dursunoğlu, S. 139.

kuk hey'eti, Mustafa Kemal Paşa'dan Erzurumluların «Hemşeriliğini» kabul etmesini «Temennî» etti (110), 27 Ağustos'da da Mustafa Kemal Paşa bunu kabul etti (111).

Önemli bir mesele.

Türkiye'nin hemen her bölgesinden seçilen delegeler, kongre için Sivas'a gelmeğe ve Mustafa Kemal Paşa'nın hangi tarihte Sivas'da bulunacağını öğrenmeğe çalıştıkları sıralarda Paşa çok önemli bir meselenin halli ile meşguldü, bu önemli mesele, Türkiye'nin bütününü ilgilendirecek olan Sivas Kongresinde, doğu vilâyetlerinin temsilcilerini de bulundurmak keyfiyeti idi. Halbuki bunlar için seçim yapılmamıştı, o anda seçime gidilmesi ise «Gayr-i amelî bir fikir idi » (112). Erzurum Kongresinde bulunanları Sivas'a götürmenin de «Mümkün olamayacağı anlaşılıyordu», esâsen bunların, «Daha umûmî bir gayeye müteallik» işler üzerinde konuşma yetkileri de yoktu (113). Onun için Sivas Kongresi'ne «Vilâyât-ı Şarkiyye Müdâfaa-i Hukuk Cemiyyeti Hey'et-i temsiliyyesi» üyelerini götürmekten başka bir çare bulunamadı. Ancak bunlardan Mutki Aşîreti başkanı Mûsâ Bey'in, bölgesinden ayrılamayacağı anlaşılıyordu. Siirt Milletvekili Sa'dullah Bey de ortada yoktu, Servet ve İzzet Bey-

(110) Bu hususiaki yazı aşağıdadır: «Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine. Bu memleket'in tarihinde şehrimizin nasıl nurlu bir mevkii varsa Erzurum tarihinde de Zât-ı vatan-perverileri öyle bir mevki'-i mahsus ihraz eylemişlerdir. Hayât-ı mücâhedelerinde bu surêtle mühim hâtıralara sahip bulunan Erzurum'un evlâdı meyânında ism-i âlîlerinin görünmesi bütün hemşehrilerce mûcib-i şeref ve mefharet addedileceğinden ve maskat-ı re's'leri istilâ altında bulunduğundan burada tevattun ile hemşehriliğimizi kabul buyurmanızı temennî eyleriz. Müdâfaa-i Hukuk Hey'eti». Bak, C. Dursunoğlu, S. 140.

(111) Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum hemşeriliğini kabul ettiğini bildiren 27 Ağustos tarihli yazısı aşağıdadır: Şarkî Anadolu Müdâfaa-i Hukuk Cemiyyeti Erzurum Hey'et-i Merkeziyyesine. Erzurum Hemşehriliğini teklif suretiyle hakkımda bu kerre de izhar buyrulan âsâr-ı mahabbet ve samîmiyyetin müteşekkiriyim. Tarihî olan Erzurum'un bu erler yatağının hemşehrileri meyânında bulunmak âcizleri için en büyük saadettir. Erzurum nüfûsuna kaydımın icrâsı için îcâb eden muâmeleye tevessül edildiğini beyan ve revâbıt-ı kalbiyye ve samîmânemi te'yid eylerim efendim. Şarkî Anadolu Müdâfaa-i Hukuk Csmiyyeti Hey'et-i temsiliyyesi a'zasından Mustafa Kemal». Bak, C. Dursunoğlu, S. 140.

(112) Nutuk, I, S. 59.

(113) Aynı eser, S. 59.

ler ise, Erzurum Kongresinden sonra Trabzon'a gitmişler ve Sivas Kongresi için da'vet edildikleri halde gelmemişlerdi. Bu itibarla Sivas Kongresine, Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey, Râif Efendi, Şeyh Fevzi Efendi ve Bekir Sami Bey katılacaktı (114). Mesele bu suretle halledildikten sonra Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları (115), 29 Ağustos 1919'da Erzurum'u terk ederek geceyi bir köyde geçirdikten sonra 30 Ağustos'da Erzincan'a geldiler. Belediyye'de verilen akşam yemeğinde Erzincan eşrâfı da bulunmuştu. Bunlarla ve halk ile yapılan konuşmalardan Erzincanlıların, millî mücâdeleye bütün varlıkları ile katılacakları anlaşılmakta idi (116). Ertesi gün öğleye doğru Erzincan'dan ayrılan Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları, Erzincan Boğazı'na geldikleri vakit jandarmalar kendilerini durdurmuş ve «Dersim Kürtleri boğazı tutmuşlardır, tehlike var geçilemez» demişlerdi (117). Jandarmalar, boğazı açmak için başka kuvvet gelmesini bekliyor ve bu kuvvetin ancak bir gün sonra gelebileceğini umuyorlardı (118). Halbuki Mustafa Kemal Paşa'nın belli zamanda Sivas'da bulunması gerekiyordu. Bu sebeple her tehlike dikkate alınarak yola devam olundu (119) ve 2 eylül akşamı grubla beraber Sivas'a beş kilometre mesâfeye kadar yaklaşıldı. Sivas halkı Mustafa Kemal Paşa'yı karşılamak üzere burada toplanmıştı. Onun için Pasa, burada durduğu vakit halk heyecanla onun otomobiline koştu, saygı ve sevgi ile ellerini öptü.

Erzurum'dan ayrılış.

(114) Aynı eser, S. 60.

(115) Erzurum'dan hareket edenler Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey ve Râif Efendidir. Şeyh Fevzi Efendi Erzincan'da, Bekir Sami Bey de Sivas'da hey'et'e katıldı.

(116) M. Müfit Kansu, I, S. 199.

(117) Nutuk, I, S. 60.

(118) M. Müfit Kansu, I, S. 200.

(119) Eşkiyaya rağmen yola devam olunmasında Hey'et-i Temsîliyye üyesi Nakş-i bendî tarikatı şeyhlerinden Fevzi Efendi'nin de rolü olmuştu. O, «Dersim eşkiyâsının taarruzu ile ölmek, şüphesiz şehîd olmaktır. Biz bir gaye-i hak, bir gaye-i vatan ve millet uğruna yola çıkmış bulunuyoruz» diyordu. Bak, M. Müfit Kansu, I, S. 202.

Sivas'a girildiği vakit de sokaklar sevgi gösterilerinde bulunan halk ile dolu idi. Bunların şiddetli alkışları ve yaşa sesleri arasında yoluna devam eden Mustafa Kemal Paşa, kendisine tahsîs edilmiş olan bu günkü lise (o günkü adı ile Sultânî) binasına geldi, «Vâli Reşid Paşa mektebin kapısında idi, Paşa'yı burada karşıladı ve hoşgeldiniz diyerek ayrıldı» (120).

(120) Sivas Vâlisinin bu davranışı Mustafa Kemal Paşa'nın dikkatini çekmişti. Bu sebeple onun hakkında, «Diplomat Vâli, şehir dışında bizi karşılarsa işine elvermiyecek, mektep kapısına gelmese bizi gücendirecek. Ne yapsın» dedi ve ilâve etti.» Haksız değil. Henüz biz mi, İstanbul'un mu ağır basacağını kestiremiyor». Bak, M. Müfite Kansu, I, S. 205.

III

Sivas Kongresi ve bu kongre karşısında Damat Ferit Paşa Hükûmeti. Kuvâ-yi milliyecilerin aldığı tedbir ve kararlara karşı tepki. Damat Ferit Paşa'nın son teşebbüsleri ve isti'fası.

1 — Sivas Kongresi :

Açış söylevi.

«Doğu ve Batı vilâyetlerinin ve Trakya'nın yani bütün memleket'in ittihâdını sağlamak amacı ile» (1), Sivas'da toplanan kongreye temsilci seçilmesi ve gönderilmesi, «Amasya Ta'mîmi» ile her tarafa bildirilmişti (2), fakat bu istek her yerde olumlu karşılanmadı veya karşılanamadı. Bazı yerler temsilci seçmedikleri gibi (3), herkesi umutsuzluğa düşürecek cevaplar bile verdiler (4). Onun için kongre, çağrılanların yarısı kadar delege ile ile (5), 4 Eylül 1919'da ve saat on dört'de Sivas lisesi salonunda, Mustafa Kemal Paşa'nın bir söyleviyle açıldı. dı. Mustafa Kemal Paşa bu söylevinde aşağıdaki nokta-Mustafa Kemal Paşa bu söylevinde : Türk milleti Mondros Mütârekesini imzaladı, «Âdilâne» bir barışa kavuşacağını umdu. Halbuki mütâreke hükûmleri, Türkiye ve Türkler aleyhinde, «Her gün bir suretle kötüye» kullanılarak uygulanmağa başladı, bundan cesaret alan yerli hirstiyanlar, «Milletimizin haysiyetini» kırıcı hareketlere girişti, Batı Anadolu'yu işgal eden Yunanlıların da, yine İ'tilâf Devletlerinin hoş görürlüğüne dayanarak yapmadıkları kötülük kalmadı. Doğu'da Ermeniler, Kızılırmak'a kadar genişleme planları çizdiler ve daha şimdiden Türk sınırlarına yaklaşarak «Katliâm» hazırlıklarına başladılar. Karadeniz kıyılarında bir Pontus devleti kurulması hayalinin gerçekleşmesi yolunda adımlar atıldı. İ'tilâf Dev-

(1) Nutuk, I, S. 59.
(2) Bak, S. 15.
(3) İzmir ve gerisindeki yerlerden çok az kişi gelmişti. Trakya ile çevresinden, İtalyan ve Fransız işgal bölgelerinden, Karadeniz dağlık bölgesinden kimse gelmemişti. Bak, Kinross, S. 291.
(4) Nutuk, I, S. 55.

letleri tarafından «Adana, Antep, Maraş ve Konya havâlisine kadar Antalya işgal ve Trakya da işgal mıntakasına idhâl edildi», bu işgaller İstanbul'daki saraylara kadar uzandı. Bütün bunların karşısında Hükûmet-i merkeziyye» sesini çıkaramadı» ve dâima zayıf ve âciz bir mevki'de kaldı». Bu yüzden İ'tilâf Devletleri, «Bu vatanda mukaddesât ve mukadderâtına sâhib bir kudret ve irâde-i milliyye mevcud olmadığı zehâbına» kapıldılar ve bu sebepten dolayı da «Cansız bir vatan, kanunsuz bir millet nelere müstahak ise» vatan ve milletimize karşı da bu yolda hareket etmeğe başladılar. Halbuki Türk Milleti, Türk milletinin, sizler gibi, aydın ve yurtseverleri, çok üzücü ve acı veren bu durum karşısında bile umutsuzluğa kapılmadılar, Türk milletinin «Mevcûdiyyetini isbat ve fi'lî tecâvüzlere karşı nâmûs ve istiklâlini bilfiil müdâfaa» etmek için harekete geçtiler, yurdumuzun her tarafında cemiyyetler kurdular. «Düşmanların esâret boyunduruğuna girmeme kmaksadı ile millî vicdanın azm ü irâdesinden doğmuş» olan bu kuruluşlardır ki «Asırlardanberi müstakil yaşayan milletimizin mevcûdiyyetini âleme» göstermeğe başlamışlardır. Bunun en yeni örneği ise Erzurum'da toplanan kongredir. Ancak, sadece doğu illerinin delegelerinden kurulmuş olan Erzurum Kongresi'nin kararları yalnız doğu ile ilgili idi. Halbuki bu gün sizin teşkîl ettiğiniz bu kongre, yurd'un her yanından gelen delegelerden kurulmuştur, bu sebeple de vereceği kararlar vatanın bütününe ait olacaktır. Ayrıca, «Meclis-i millînin henüz toplanmamış olduğu bir sırada, istiklâlini kaybetmiş olan Hükûmet-i merkeziyyenin tek başına ve meşru olmayan bir karara varması veyahut millî isteklere aykırı bazı dış tekliflere boyun eğmesi» ihtimâ;line karşı millî rûhu temsil eden Erzurum ve Sivas Kongrelerinin toplanması selâmetimiz için çok hayırlı olmuştur demiş ve kongrenin hayırlı sonuçlar almasını Allah'dan dilerim demek suretiyle de sözlerini bitirmişti (5). Mustafa Kemal Paşa'dan sonra ilk sö-

(5) Nutuk, 3, Vesika 54.

zü, İstanbul'dan gelmiş olan İsmail Fazıl Paşa aldı. Bu kişi, kongreye seçilecek başkan meselesine de değinerek, kongre başkanının, «Birer gün veyahut birer hafta devam etmek üzere» nöbetleşme ile yapılmasını teklif etti ve seçim yapılırken «A'zâ veya temsîl edilen vilâyet ve sancak isimlerinin baş harflerinin» dikkate alınmasını istedi (6). Ona göre, böyle hareket edildiği takdirde «İşin içine şahsiyet karışmamış olacağı gibi hârice karşı da müsâvata riâyet» edildiği isbatlanmış olacaktı (7). Ancak teklif kongrece kabul edilmemiş ve Mustafa Kemal Paşa, ezici bir çoğunlukla başkan seçilmişti (8).

Başkanlık meselesi.

Gündeme geçilmeden önce kongre'ye bazı teklifler yapıldı. Bunların en çok tartışılanları, «Pâdişah'a kongre adına bir arîza sunulması; kongrenin herhangi bir partinin faaliyyeti eseri olmadığının, özellikle İttihad ve Terakkî Cemiyyeti ile hiç bir ilgisi bulunmadığının yeminle te'yîd edilmesi ve yemin formülünün hazırlanması

(6) İsmail Fâzıl Paşa, «Efendim, şimdi tabii riyâset meselesi mevzû-i bahs olacak. Bendeniz riyâsetin birer gün veyahut birer hafta devam etmek üzere münâvebe ile olmasını ve a'zâ veya temsil edilen vilâyet ve sancak isimlerinin baş harfleri itibariyle hurûf-i hecâ sırası ile ihrâz edilmesini teklif ediyorum» demişti. Bak, Nutuk, I, S. 62.

(7) Nutuk, I, S. 63. Bu teklifin altındaki gizli maksad, kongre başkanlığına Mustafa Kemal Paşa'nın değil İsmail Fazıl Paşa'nın seçilmesi idi. Çünkü İstanbul vilâyetinin ve bu paşa'nın adının baş harfleri, eski alfabe'nin ilk harfini teşkil ediyordu.

(8) Nutuk, I, S. 63. Anlaşıldığına göre bazı delegeler, Mustafa Kemal Paşa'nın Sivas Kongresi Başkanlığına seçilmesni istemiyorlardı. Nitekim Ağustos'tan itibaren Sivas'a gelmeğe başlayan delegelerden ba'zıları, aralarında toplantılar yapmağa başlamış ve «İhzârî bazı projeler kaleme» almışlardı. Bu toplantılar, Mustafa Kemal Paşa Sivas'a geldikten sonra da devam etmiş ve paşa'nın, Sivas Kongresine başkan seçilmemesi kararlaşmıştı. Bu durumu Mustafa Kemal Paşa'ya, kongre açılmadan bir kaç saat önce Hüsrev Sami Bey haber verdi. Karar verenler arasında Rauf Bey'in de bulunması Mustafa Kemal Paşa'yı şaşırtmış, hatta bu habere inanmamak istemişti. Bununla beraber haber doğru idi. Çünkü Mustafa Kemal Paşa, kongre salonuna girmeden önce Rauf Bey'e, kongre'ye kimin başkan seçileceğini sorduğu vakit O, «Sen reis olmamalısın» demişti. Çok düşündürücü bu hal karşısında Mustafa Kemal Paşa ona sadece, «Anladım, Bekir Sami Bey'in evinde ittihaz ettiğiniz kararı bana tebliğ ediyorsun» ve cevabını beklemeden salona girmişti. Bak, Nutuk, I, S. 62.

idi. Bu son iki maddenin tartışılması kongreyi üç gün işgal etti (9). Tartışmalar sonunda kongre üyeleri ittihadcı olmadıklarını te'yid ettiler ve bir yemin formülü hazırladılar (10).

Manda meselesi.

Kongreyi en çok meşgul eden meselelerden birisi de manda meselesi idi. Esâsen bu mesele bir süreden beri Türk aydınları ve siyâsî partiler arasında tartışılmakta olan bir konu idi. Bunlardan bir kısmı manda'ya taraftar görünmüyor, bir kısmı da tam tersini düşünüyor, fakat Amerika veya İngilizlerden birini tercih edemiyorlardı. Bununla beraber Amerika'yı isteyenlerin çoğunlukta olduğu anlaşılıyordu (11). Çünkü, Türkiye hakkında, İngiliz, Fransız ve İtalyanların neler düşündüğünü hemen hemen herkes biliyor ve bu sebeple de Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün muhâfazasını, Amerika mandaterliğini kabul etmekte buluyordu. İşin en enteresan taraflarından birisi, millî mücâdeleyi benimsemiş olanlardan bazılarının, buna şiddetle taraftar görünmesi idi. Bunlar arasında bulunan ve daha sonra Ankara'da kurulan hükûmet'in Dışlşleri Bakanlığı'na getirilecek olan Bekir Sami Bey bile, daha

(9) Particilik meselesi üzerinde en çok konuşanlardan birisi, Denizli delegesi Küçükağa Zâde Necip Ali Bey'dir. O, «Biz ne İttihadcı, ne İ'tilâfcı'yız, ne şu ne öteki fırka'nın elemanlarıyız. Böyle dahî olsak bu sakaf altında yalnız vatanı kurtarma gayret-i milliyyesi ile hem fikir olarak toplanmış olan insanlarız. Vatan kurtuluncaya kadar her türlü particilik fikrinden ve telâkkisinden uzak ve birbirimize omuz vermiş olarak yalnız istihlâs-ı memleket ve millet için çalışacağız ve bütün vatandaşları, aralarındaki her türlü siyâsî ihtilâfı durdurarak yalnız büyük ve millî gaye üzerinde hedef istikametinde buluşturup birleştireceğiz» diyordu. Bak, M. Müfit Kansu, I, S. 217, 218.

(10) Yemin'in metni aynen aşağıdadır : «Saâdet ve selâmet-i vatandan başka, hiç bir maksad-ı şahsî ta'kib etmiyeceğime, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin ihyâsına çalışmayacağıma, mevcud fırak-ı siyâsiyyeden hiç birinin emel-i siyâsîsine hâdim olmayacağıma v'Allâhi, bilhâhi». Bak, M. Müfit Kansu, 1, S. 219. Vehbi Cem Aşkun, S. 121.

(11) Siyâsî partilerin ve politika ile meşgul olan tanınmış kişilerin, Amerikan mandaterliği hakkındaki düşüncelerini öğrenmek üzere mütâlealarını almış ve dinlemiş olan bir Amerikan hey'eti, çoğunluğun Amerikan mandasını istediği kanaatına varmıştı. Bak, A. Fuat Cebesoy, I, S. 170.

Erzurum Kongresinin devam ettiği sıralarda yani 25/26 Temmuz 1919'da Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği bir telgrafta, istiklâl istenilen bir şeydir, fakat tam istiklâl istendiği takdirde Türkiye bir çok bölgelere bölünmüş olacak ve iki üç vilâyetten ibâret müstakil bir Türkiye olarak kalacaktır. Böyle bir Türkiye'ye ise, toprak bütünlüğümüzü sağlayacak Mandaterlik elbette tercih edilir». Bu sebepten dolayı, belirli süre «Amerika mandaterliğini» istemek, Türk milleti için en faydalı bir hal şeklidir» diyor, bu hususun sağlanması için de Amerika temsilcisinin, «Âdil bir hükûmetin te'sîs» edilmesi; «Maârif-i umûmiyenin neşri ve ta'mîmi»; din ve mezheb hürriyetinin kurulması, gizli andlaşmaların «ilgası»; Osmanlı topraklarının bütününü içine almak üzere «Amerika hükûmetinin», mandaterlik kabul etmesi şartları ileri sürülerek Amerika Cumhurbaşkanına; Senato'suna; Kongresi'ne başvurulmasını tavsiye ettiğini bildiriyordu (12). Bekir Sami Bey'in bu telgrafına Mustafa Kemal Paşa tarafından verilen cevap olumlu değildi. Çünkü o anda toplantı halinde bulunan «Vilâyât-ı Şakıyye Kongresi»nde «Devlet ve milletin istiklâl-i tammı» ısrarla savunulmakta idi. Bu itibarla, esâsen şartları ve iç yüzü henüz bilinmiyen bir «Amerika mandaterliğinden» bu kongrede söz etmeği çok sakıncalı gördü. O, sadece bazı sorular sormak suretiyle Bekir Sami Bey'den, Amerikan mandası hakkında daha geniş bilgiler istemişti. 30 Temmuz 1919 da, bir taraftan bu soruları cevaplayan Bekir Sami Bey, bir taraftan da Amerika mandaterliğini kabul etmenin en uygun bir hareket olacağı üzerinde ısrar etti (13). Amerika mandaterliğinin kabul edilmesini istiyen sadece Bekir Sami Bey de değildi. O anda Istanbul'da, politika üzerinde nüfuzları inkâr edilemiyecek kadar büyük olan bazı kişiler de bunun hararetli tarafları idiler (14). Nitekim, millî teşkilâtın İstanbul'daki

(12) Nutuk, I, S. 65.

(13) Aynı eser, S. 67.

(14) Bu kişilerin başında Ahmed İzzet Paşa, Çürüksulu Mahmud Paşa, Cevad Paşa, Es'ad Paşa ile Ahmed Riza, Reşad Hikmet, Câmi,

temsilcisi Kara Vasıf Bey'in, Amerika mandası hakkında düzenlediği raporda, siyâsî partilerin ve ileri gelen siyâsî kişilerden çoğunun Amerikan mandasına taraftar oldukları belirtiliyordu. Çünkü Fransız albay'ı Mougin, Dörtler konferansında Türkiye'nin bir kaç bölgeye bölündüğünü ve her bölgenin bir yabancı devlete bırakıldığını açıklamış ve eğer bu hal istenmiyorsa o takdirde bir «Fransız mandasının taleb edilmesinin» lâzım geldiğini söylemişti (15). Gerçekle ne derece ilgisi olduğu pek de bilinmiyen bu sözlerin siyâsî partiler ve siyâset adamlarının üzerindeki tesiri büyük olmuş ve bu yüzden bir Amerikan mandaterliği istemek «Ehven-i şer» sayılmıştı (16). Bu sebepten dolayıdır ki Hâlide Edip (Adıvar) Hanım, 10 Ağustos 1919'da Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği bir mektupta Amerikan mandaterliğini savunuyordu (17). Eski Sadrazamlardan Ahmet İzzet Paşa, kendi adına izâfe edilen «lâyiha» sında, Türkiye'yi taksimden kurtarmak için Amerika mandasının lüzumunu ileri sürüyordu (18). Mandaterlik konusunda İsmet Bey'in (Paşa-İnönü) de fikri aşağı yukarı aynı idi (19). Fakat Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları bu görüşte değildiler. Nitekim 28 Ağustos 1919 da Kâzım Kara Bekir

---

Reşid Sa'di ve Kara Vasıf Beyler gibi söz sahibi kişiler vardı. Bak, M. Müfit Kansu, I, S. 182.

(15) M. Müfit Kansu, I, S. 185.

(16) M. Müfit Kansu, I, S. 186.

(17) Hâlide Edip Hanım'ın mektubu için bak, Nutuk, I, S. 68.

(18) İzzet Paşa Lâyiha'sından: «Anadolu'da baş gösteren ve bir çok karışıklık ve kan dökülmesine sebep olması ihtimali olan bozuklukların önlenebilmesi için medeniyyet dünyasının bir an önce şu tedbire girişmesi bir insânî görev olduğu gibi bu karşıklığın te'siriyle kesin bir çözülme ve çökmeden kurtulmak için biz dahi bir an önce bunu istemeliyiz. Bu andaki siyâsî duruma göre Sivas Kongresinin, dört devlet mümessilinden Amerika mandasını istemesinin pek önemli bir fayda sağlayacağı ve rekabet-i ma'lûme kefesini lehimize önemli surette ağır bastıracağı teklif ve beyan olunur». Bak, K. Karabekir, S. 174.

(19) İsmet Bey'in bu hususdaki sözleri aşağıdadır: «Eğer Anadolu'da, halkın Amerikalıları herkese tercih ettikleri zemininde Amerika milletine müracat edilse pek ziyade faidesi olacaktır deniliyor ki, ben de tamamiyle bu kanattayım. Bütün memleketi parçalamadan bir Amerikanın mürâkabasına tevdi' etmek, yaşayabilmek için yegâne ehven çâre gibidir». Bak, K. Karabekir, S. 175.

Paşa'nın Erzurum'daki evinde bir toplantı yapılmış (20), devlet büyüklerinden bir kısmının İngiliz, bir kısmının da Amerikan mandasına taraftar oluşları tenkîd olunmuş ve en sonunda herhangi bir mandanın kabul edilemiyeceği kararına varılmıştı (21). Yalnız Kâzım Kara Bekir Paşa, «Naçar kalınırsa istiklâliyyetimiz mahfuz kalmak ve memleket parçalanmamak üzere Amerika müzâheretine» talip olunabileceğini söylemişti (22). Bunlardan başka manda'ya taraftar olmayan daha bir çok kişi ve kuruluş mevcuttu. Sayıları her halde mandaya taraftar olanlardan daha az olmayan bu kişilerin arasında Damat Ferit Paşa da vardı. Çünkü o, hâlâ Avrupa'nın, gerçekleri kabul ve teslim edeceğine inanıyor ve bu bakımdan bir mandaya şiddetle muhâlif görünüyordu (23). Sulh ve Selâmet Partisi de, «İstiklâl hiç bir zaman himâye ve esâret kabul etmez» demek suretiyle (24), mandayı reddetmekte idi. Kastamonu'da yayımlanmakta olan Açık söz Gazetesi ise bu hususta en ileri gidenler arasında görünüyor ve «Bizi hazînelere boğsalar yine istiklâlimizden zerre kadar fedâkârlığa râzı değiliz» dedikten sonra mandacıları protesto ediyor ve «Türk'ün kalbinde her mahabbetten üstün ve her medeniyyetten ve her terakkîden daha câzibeli bir kelime var: İstiklâl». diyordu (25). İşte, manda fikri etrafında bu şekilde mütâlealar yürütüldüğü, tartışmalar yapıldığı bir sırada, kongre için Sivas'a gelmiş olan delegelerden bazıları, daha önce de söylediğimiz gibi, aralarında toplanarak bazı

---

(20) K. Karabekir, S. 175.

(21) M. Müfit Kansu, I, S. 193.

(22) K. Karabekir, S. 177.

(23) Ferit Paşa bu hususta: «Hiç bir kabine ve hiç bir Osmanlı hükûmeti manda sözünü işitemez. Biz tamamen hür bir milletiz ve böyle kalmak arzusundayız. Şimdilik mütâreke hükümlerine tamamen riâyet eylemekle iktifa ediyorsak da Avrupa'ya i'timâdımız vardır. Yakında Avrupa'ya, şeref ve haysiyyetimizi muhâfaza edecek bir sulh akdi için da'vet edileceğimizi ümid ederiz» diyordu. Bak, T. Gökbilgin, 2, S. 14. Ancak bu sölerin samîmiyyetinden şüphe edilebilir. Çünkü bu paşa, bir kaç defa İngiliz idâresini istemişti. Bak, G. Jaeschke, 4, S. 144.

(24) Ömer Sami Coşar, No: 83.

(25) Aynı eser, No: 90.

kararlara varmış, bu arada Amerika mandasını benimsemiş ve kararları Kapsayan bir muhtıra hazırlamıştı. Kongreye sunulmuş olan bu muhtıra, 8 Eylül 1919'da tartışma konusu oldu ve İsmail Fazıl Paşa ile Bekir Sami, Kara Vasıf ve İsmail Hâmi Beyler tarafından savunuldu. Mustafa Kemal Paşa ile çok yakından teması bulunan ve Türk İstiklâl Savaşı boyunca adı çok duyulacak olanlardan birisi olan Re'fet Bey (Paşa/Bele) de, Amerikan mandasını savunuyordu (26). Halbuki Amerika'nın böyle bir mandayı kabul edip etmiyeceği bile belli değildi. Nitekim, Amerika mandasına taraftar görünenlerin Sivas Kongresi'ne getirdikleri Brown adındaki gazeteci, bu hususta kendisi ile görüşenlere, «Ben hiç bir resmî sıfat ile görüşmiyorum, fikirlerim tamamen şahsî ve hususîdir. Amerika'nın Türkiye üzerinde bir mandayı kabul edeceğini de bilmem ve pek ihtimal vermem» diyordu (27). Öte taraftan kongrede manda fikrine karşı çok sert çıkışlar yapılmış, özellikle «Askerî tıb talebesi ve murahhası» Hikmet, ateşli bir konuşma yapmış ve Mustafa Kemal Paşa'ya: «Manda fikrini siz kabul ederseniz sizi de reddeder, Mustafa Kemali vatan kurtarıcısı değil vatan batırıcısı olarak adlandırır ve tel'în ederiz» demişti (28). Manda hakkındaki tartışmalar, İsmail Fazıl Paşa ile Bekir Sami ve İsmail Hâmi Beyler'in, manda'ya dair olan muhtırayı geri almalarına

(26) Nutuk, I, S. 76, 77.

(27) T. Gökbilgin, 2, S. 10. Brown, Chicago Daily Neus'un muhâbiri idi.

(28) İstanbul Tıb Fakültesinden gelmiş olan bu genç : «Paşam, Murahhası bulunduğum tıbbiyyeliler beni buraya istiklâl da'vâmızı başarmak yolundaki mesâiye katılmak üzere gönderdiler. Mandayı kabul edemem. Eğer kabul edecek olanlar varsa bunlar her kim olursa olsun şiddetle redd ve takbih ederiz. Farz-ı muhâl manda fikrini siz kabul ederseniz sizi de reddeder, Mustafa Kemal'i vatan kurtarıcısı değil vatan batırıcısı olarak adlandırır ve tel'în ederiz» demişti. Bak, M. Müfit Kansu, I, S. 248. Vehbi Cem Aşkun, S. 143. Mustafa Kemal Paşa bu genci çok takdir etmiş ve azınlıkta kalsalar bile mandayı kabul etmiyeceklerini kendisine söylemişti. Bak, Vehbi Cem Aşkun, S. 143.

rağmen, devam etmiş ve sonunda Rauf Bey'in bir teklifi ile hal yoluna girmişti (29).

Sonuç.

11 Eylül 1919 da dağılmış olan Sivas Kongresinde, Erzurum Kongresince verilmiş olan kararlarda bazı değişiklikler yapılarak (30) bu kararlar daha genişletilmiş, İ'tilâf Devletlerine karşı takınılan tavır daha belirli bir hal almış, yurdun istiklâlini ve milletin haklarını korumak üzere teşekkül etmiş olan dernekleri içine alan «Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyyeti» kurulmuş ve bu suretle «Millî teşkilât bütün vatan'a teşmil» edilerek (31) millet kuvvetlerinin bir elden idâre edilmesi ve millî bir hedefe yönetilmesi sağlanmıştı. Bu kongre'nin, İ'tilâf Devletlerine ve İstanbul hükûmetine karşı tavrı «Daha mütecâviz, buna mukabil hiristiyan azınlıklara karşı daha yumuşaktı» (32). Yine, bu kongreden sonra Mustafa Kemal Paşa'yı, «İktidârı fi'len ve hukuken temsîl ettiği için», millî hükûmetin başkanı olarak kabul etmek gerekir (33).

Önemli bir belge.

Sivas Kongresi ile ilgili olan belgelerden birisi de, Kongreden sonra Hey'et-i Temsîliyye tarafından Sivas Kongresi tüzük'üne ek olmak üzere hazırlanmış olan ve «Müdâfaa-i Hukuk Cemiyyeti Teşkilât Nizamnâmesine Lâikadır» başlığını taşıyan belgedir (34). Silâhlı millî

(29) Rauf Bey kongre'ye, «Amerika'da senelerden beri aleyhimizde yapılmakta olan olumsuz propagandanın doğurduğu fikir cereyanlarını düzeltmek için her şeyden önce Amerika Kongresinden memleketimizi tetkik edecek ve gerçeği görecek bir hey'eti da'vet etmek» lâzımdır diye bir teklif getirdi ve bu teklif kabul olunarak «Birleşik Amerika Davetleri A'yân Meclisi Reisliğine» bir telgraf çekildi. Bak, Nimet Arsan, S. 57.

(30) Yapılan değişikliklerin en önemlileri aşağıda gösterilmiştir : 1) «Cemiyyetin unvanı Şarkî Anadolu Müdâfaa-i Hukuk Cemiyyeti idi. Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyyeti oldu.» 2) Hey'et-i Temsîliyye, Şarkî Anadolu'nun heyet-i umûmiyyesini temsîl eder kaydı yerine Hey'et-i Temsîlliyye, vatan'ın heyet-i umumiyyesini temsîl eder dendi. Mevcut a'za'ya da daha altı zat ilâve olundu». 3) Her türlü işgal ve müdâhaleyi, Rumluk ve Ermenilik teşkili gayesine ma'tûf telâkkî edeceğimizden müttehiden müdâfaa ve mukavemet esâsı kabul edilmiştir, yerine, Her türlü işgal ve müdâhalenin ve bilhassa Rumluk ve Ermenilik teşkili gayesine ma'tûf harekâtın reddi

teşkîlât için bazı direktifleri ihtivâ eden ve 15 maddeden ibâret olan bu gizli belgede, özellikle düşmanla temasda bulunulan mahallerde», «Sabit ve seyyar» silâhlı kuvvetlerin nasıl teşkîl edileecği, nasıl idâre edileceği, nasıl yedirileceği ve silâhlandırılacağı açıklanıyordu (35).

2 — Sivas Kongresi karşısında Damat Ferit Paşa Hükûmeti.

Sadrazam Damat Ferit Paşa, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının giriştikleri hareketi hiç bir suretle anlayamamıştı (36). Ona göre bu harekette İttihatcıların parmağı vardı ve hükûmetle beraber olan Türk halkının, çetecilikten ileri gitmiyen bu hareketle, hiç bir ilgisi yoktu (37). Oysaki çetecilik daha önceki tarihlerde denenmiş ve memleket için hayırlı olmadığı görülmüştü. Buna rağmen, o zamanlar çeteler teşkîl ederek memleketi felâkete sürükleyenler, bu gün de «Anadolu kıt'asına müsallat» olmuşlardı, aynı sebepler aynı sonuçları meydana

hususlarında müttehiden müdâfaa ve mukavemet esâsı kabul edilmiştir denildi. Bu iki cümledeki fark, ma'nâ itibariyle bittabi' pek büyüktür. Birincisinde Düvel-i İ'tilâfiyye'ye karşı hasmâne vaziyet ve mukavemet telâffuz olunmuyor. İkincisinde bu cihet sarâhat kesbediyor.» 4) Nizamnâme'de dördüncü maddeyi teşkîl eden mesele oldukça münâkaşayı mucip oldu. Madde şu idi: Hükûmet-i Osmâniyye bir tazyik-i düveli karşısında buraları (yani şark vilâyetlerini) terk ve ihmal etmek ıstırârında bulunduğu anlaşıldığı takdirde alınacak idârî, siyâsî, askerî vaziyyetlerin ta'yin ve tespiti, yani idâre-i muvakkate teşkil etmek meselesi. Sivas Kongresi nizamnâmesinde bu maddedeki buraları yerine mülkümüzün herhangi bir cüzünü terk ve ihmal etmek suretinde şâmil ve umumî bir kayıt kondu». Bak, Nutuk, I, S. 64.

(31) İslâm Ansiklopedisi, Atatürk maddesi, S. 739.

(32) Jean Deny, S. 59.

(33) Aynı eser, S. 60.

(34) Nutuk, I, S. 199.

(35) Çok önemli olan bu belge'nin bir sureti aşağıda verilmiştir: «Müdâfaa-i hukuk Cemiyyeti Teşkilât Nizamnâmesine lâhiktir (1). Yalnız alâkadârâna mahsus ve mahremdir. 1) İstiklâllerini muhâfaza uğrunda teşekkül ve teazzuv etmiş olan millî kuvvetler her türlü müdâhale ve tecavüzden masundur. Devlet ve milletin mukadderâtında irâde-i milliyle âmil ve hâkimdir. Ordu, makam-ı mualla-yi Hilâfet'in masûniyyetini dahi kâfil olan işbu irâde-i milliyyenin tâbi' ve hâdimidir. 2) Ordu bir tecâvüz vukuunda plânına tevfikan harekâtını idâre edeceğinden ayrıca bervechiâtî teşkilât yapılır. 3)

getirecekti (38). Fakat Ferit Paşa'nın böyle düşünmesine rağmen İstanbul'da umûmî kanaat şu idi ki: «İzmir meşru' mukavemet hâlinde ve hükûmete isyân etmemiş bir vaziyyette» uğraşıyor, doğu ise merkeze karşı bir ihtilâl hareketi hazırlıyordu (39). Bununla beraber Sivas Kongresi, 5 eylül'de Pâdisah'a sadâkatını bildirdi (40). Ancak bu davranışa inanmayanlar vardı (41) ve Damat Ferit Paşa, bunların başında geliyordu. Bu sebeple O, Mustafa Kemal Paşa'yı ve arkadaşlarını yakalamak için bir takım tedbirlere haş vurdu ve bu arada, Kayseri Milletvekilliği de yapmış olan kurmay albay Ali Galip Bey'i Elazığ (Elaziz) vâliliğine getirdi. Bu vâlinin en başta başta gelen görevi, Sivas Kongresi'ne engel olmak, özellikle Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey'i tutuklamaktı (42). Bu önemli işi başarabilmesi için daha sonra Ali Galip Bey'e Sivas Vâliliği ile birlikte Üçüncü Kolordu Komutanlığı da teklif edilmiş ve Ali Galip Bey, bazı

Ali Galip Bey.

Teşkilât-ı milliyyemizle ordu arasındaki irtibâtı Hey'et-i Temsiliyye muhâfaza eder. Ancak bir tehlike ânında her merkez mücâvirinde bulunan kıt'a kumandanlariyle dahi irtibatta bulunur. 4) Millî müfrezeler Müdâfaa-i Hukuk Cemiyyetinin Hey'et-i İdâre ve Hey'et-i Merkeziyyeleri tarafından teşkil olunur. Bu hususta icâbeden muâveneti ahz-ı asker rüesâsı ve mıntaka kumandanları ifâ ederler. Bu teşkilâtta âtideki hususat nazar-ı dikkate alınır: a) Anâsır-ı gayr-i müslimenin kesreti; b) Harekât-ı ihtilâliyyede mahsus kuvvetleri; c) Sırf soyguculuk ve intikamcılık ve sâire gibi esbâb ile îka-i cinâyet ve icrâ-i şekavet eyleyen müslim ve gayri müslim çetelerin azlığı ve çokluğu. 5) Millî müfrezeler sâbit ve seyyar olmak üzere iki türlüdür. Umûmiyyetle mücâdele ve emniyyet ve âsâyişi te'mîn ve idâme icâbında ordunun harekâtını teshîl maksadiyle seyyar müfrezeler teşkil olunur. Bundan başka eşkıyanın taarruzundan ve anâsır-ı gayr-ı müslimenin ihtilâl ve tecâvüzâtından kasaba ve köyleri muhafaza ve müdâfaa için mahalle, köy ve mıntakalarda sâbit müfrezeler vücûda getirilir. 6) Seyyar müfrezeler silâh altında ifâ-yi vazife eden efrattan maada bütün milletin eli silâh tutan gençlerinden teşkil olunur. Bir tehlike ânında vuku' bulacak da'vet üzerine orduyu seferber edecek olanlar orduya iltihak eder. Mütebâkî kuvvet mahallî tehlikelere karşı olup bunlara lüzumunda makineli tüfek ve top dahi ilhak olunur. Efrâdın muhârebe görmüş olması müreccahtır. Âmir zaptu rapta kadir ve mahâretli ve müfrezeler şekavetkâr bir kuvvet olmayıp selâmet-i mülk ü millete vakf-ı hizmet ve hayat etmiş kanâatkâr ve hamiyyetperver zevattan mürekkeb olmalıdır. Müfrezelerin teşkili ve emri kumanda ve idâresi tıbkı askerî manga, takım ve bölük gibidir. Mükâfât, mücâzâtı dahi

şartlarla, bu teklifi kabul edeceğini bildirmişti (43). Bunun üzerine hükûmet ona, 3 eylül 1919'da bir yazı göndererek (44), şartlarının kabul edildiğini bildirdikten sonra Erzurum Kongresini toplayanların şimdi de Sivas'da bir toplantı yapacakları anlaşılmaktadır. Bu gibi hallerden endîşelenen İ'tilâf Devletlerinin kıyılarımıza asker çıkarmaları ve bununla da yetinmeyerek memleketimizin iç kısımlarına nüfûz etme ihtimalleri kuvvetlidir. Bu durumu önlemek için Sivas'da bir kongrenin toplanmasına imkân vermemek gerekir, bundan dolayı da Sivas'da güvenilir bir vâli'ye ihtiyaç vardır. Onun için sizi oraya gönderiyoruz. Önce de bildirildiği gibi, Kürtlerden toplayacağınız 100-150 kişilik bir kuvvetle Sivas'ı basıp vâliliği ve komutanlığı üzerinize aldıktan sonra (45) millî hareketle ilgili olanların tutuklayınız ve İstanbul'a gönderiniz. Bu şekildeki davranış, hükûmet'in nüfûzunu artıracak ve yabancıların kıyılarımıza asker çıkarmalarını önliyecektir (46). Aynı gün yani 3 Eylül 1919'da İngiliz subayı

tıbkı askerlikteki gibi olur. 7) Müfrezeler yalnız kendi mıtakalarında değil ledelicâb mücâvir mıntaka müfrezeleriyle tevhid-i mesâi için diğer mıntakalara da geçerler. Bu vazâif, mahallî hey'et-i idâre ve merkeziyyelerin emriyle olur. Ancak ahvâl-i mühimmede müfrezeler kendiliklerinden muâvenete koşmakla mükelleftirler. Yalnız bu halde mensub oldukları hey'et-i idâre ve merkezleri haberdâr ederler. Mühim görülen mevâkıa îcâbında bir kıt'a-i askeriyye dahi kuvvetüzzahr olarak gönderilir. 8) Vilâyet Hey'et-i merkeziyeleriyle Hey'et-i Temsiliyye lüzum gördüğü mıntakaların müfrezelerini muhâtarada bulunan herhangi bir mücâvir mıntakaya sevk ve cem'i ile îfâ-yi vazîfeye da'vet edebilir. Bu halde mıntakalar kendilerine mensûb müfrezelerin noksanlarını ikmal ve sevketmekle mükelleftir. 9) Sâbit müfrezeler, seyyar müfrezeleri teşkil edenlerden maadâsından teşekkül eder ve bunlar tarafından lüzum görülen köylerde, nâhiyelerde, kasabalarda kasaba ve şehirlerin her mahallesinde müdâfaa tertibatı yapılarak hiristiyanların katl-i âm yapmak ve âsâyişi ihlâl gibi mel'unca maksadlarına ve eşkiyâ çetelerinin taarruz ve cinâyetlerine karşı tedbir lınır. 10) Sâbit ve seyyar millî müfrezelere muktazî esliha-i mütenevviaının te'mîn-i tedâriki mühimdir. Eşkıyâdan alınan silâhlar, zenginler tarafından para, tedâriki mümkün olan tüfek, rovelver bomba teslihâta medâr olabilir. Bu hususta ordunun dahi muâveneti talep olunur. Hayatlarını ve iâşelerini te'min dahi aynı tarzda olur. 11) Her nev'i fazla esliha muhimmat ve malzeme münâsip mahallere depo edilir. Ecânib eline, düşman yedine geçmesi melhuz depolar muhâtaralı mıntakalarda hafiyyen nakil veya mecburiyyet anında, yağma hâlinde kaldırılıp

Edward Noel, Malatya'ya gelmişti, yanında Kürt Bedirhan âilesinden Celâdet ve Kâmuran ile Diyarbakırlı Cemil Paşa âilesinden Ekrem de vardı (47). Bundan başka, aşırı derecede Kürtleri seven (48) ve onları ayaklandırma işiyle meşgul bulunan Neol'in elinde, bütün kolaylıkların hatta nüfus kayıtlarının kendisine gösterilmesine dâir İstanbul hükûmetince verilmiş olan bir belge mevcuttu, onun bu tarihte Malatya'da bulunması ise, Ali Galip Beyle iş birliği yapacağını anlatmakta idi. Fakat, yetki sahibi ve sorumluluk taşıyan bazı İngilizler, onun 3 Eylül'de Malatya'da bulunuşunun sadece bir rastlantıdan ileriye geldiğini söylüyorlardı (49). Buna rağmen Noel'in bu tarihde Malatya'da bulunmasını bir tesâtür eseri olarak kabul etmek güçtür (50).

İngiliz subayı'nın karışık işlerini burada keserek yine esas konuya dönersek diyebiliriz ki, Malatya'ya gelmiş olan Ali galip Bey'in, Bedirhânîler ile iş birliği yaparak kürtlerden kuvvet toplaması zor olmayacaktı. Ayrıca hükûmet, Ali Galip Bey'e jandarma birlikleri kurabileceğini ve bunun için gerekli olan parayı «Mal san-

emîn mahallere depo edilir, veyahut muhâtaralı mıntakalarda ahaliye tevzi' edilir. 12) Esliha dâima milletin malı ve ziyâı hazîne-i milletin zararı demek olduğundan esliha tevzîâtı kıtaât-ı askeriyyedeki usûle tevfikan icrâ olunacağı gibi seyyar ve sâbit müfrezeler tevzîatta kefâletle ve muntazam numara tahtında kuyûd ile müfreze âmirlerinin mes'ûliyyeti tahtında icrâ olunur. 13) Millî müfrezeleri teşkîl edecek her ferd Kur'ân-ı azîmüşşan üzerine el basarak tahlîf olunur. 14) Müfrezelerin sıhhiye umûru için evvelce askerlikte ders görmüş olanlardan istifâde olunmalıdır. İcab eden silâh ve sargı takımları ordudan taleb olunur. 15) İşbu lâhika bir ta'lîmatnâme mâhiyyetinde olup, mahallin icâb ve şerâitine tevfikan tatbik olunur». Bak, Nutuk, 3, Vesika 188.

(36) Damat Ferit Paşa, Sivas Kongresi'nin açıldığı gün bir Fransız gazetesi muhâbirinin, «Mustafa Kemal Paşa tarafından icrâ edilen hareket'in mâhiyyeti ne dir?» sorusuna, bu hareketin, «Milletin esaslı kısmına» dayanmadığı, «Hiç bir askerî şekli hâiz» olmadığı cevabını vermiş ve bunu yapanların «Harb zamanında zâbit olup bu gün herhangi bir san'atı icra etmek için Anadolu'nun ötesine berisine» dağılmış kimseler olduğunu söylemişti. Bak, T. Gökbilgin, 2, S. 13. 14.

(37) T. Gökbilgin, 2, S. 13. 14.

(38) K. Karabekir, S. 192. Bak, S. 70.

(39) R. Halid Karay, S. 164. Sivas Vâlisi Reşid Paşa, Sivas Kong-

dığından» harcayabileceğini bildirmişti (51). Ancak bütün bu yazışmalar, «Dâhiliyye Nezâreti'nin o esnâda bütün vilâyetler için isti'mal ettiği ma'rûf ve ma'lûm 2 numaralı şifresi» ile yapıldığı için mesele milliyetciler tarafından da öğrenilmiş (52) ve gerekli tedbirler alınarak Ali Galip Bey üzerine kuvvet sevkedilmişti. Bu durum karşısında Ali Galip Bey, önce Kâhta'ya oradan da Haleb'e kaçmak zorunda kaldı (53).

Heyecan verici telgraflar.

İstanbul hükûmetinin, Ali Galip Bey'i bu yola sevketmesini, Sivastakiler hiç iyi karşılamadılar. Sivas Vâlisi Reşid Paşa bile, 10 Eylül 1919'da «Dâhiliyye Nâzırı Âdil Beyefendi'ye » diye başlayan telgrafında, Ali Galip Bey'e verilmiş olan görevin hayret verici bulunduğunu, müslümanları birbirine kırdırmağı düşmenin ise büyük bir cinâyet olduğunu, bu hareketlere neden lüzum görüldüğünü anlayamadığını açıkladıkdan sonra, «Burada Padişah'a isyan etmiş bir kütle mi vardı ki, eşkiyâdan mütekkep bir te'dib kuvveti göndermeğe ihtiyaç görüyorsunuz? «Maksad Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Beyi yakalamak ve Kongreyi dağıtmak ise, önce de bil-

---

resi için «Bir ihtilâl meclisi», kurulacak teşekküle de «Bir kıyam derneği» denileceğini kabul ediyordu. Bak, C. Yularkıran, S. 25.

(40) G. Jaeschke, 4, S. 141.

(41) Biraz sonra Times gazetesi, «Bir Anadolu cümhuriyyrti... âsilerin başı : Mustafa Kemal...; Sultan'ın değiştirilmesinin başlıca gayelerden birisi» olduğunu yazmıştı. Bak, G. Jaeschke, 4, S. 142.

(42) Bak, S. 25.

(43) Ali Galip Bey'in ileri sürdüğü şartlar, askerlik kıdemine sekiz buçuk yıl eklenmesi, generalliğe terfi' ettirilmesi, bir mikdar tazminat verilmesi gibi şeylerdi. Bak, C. Yularkıran, S. 132.

(44) Bu yazıyı, Harbiye Nâzırı Süleyman Şefik Paşa ve Dâhiliyye Nâzırı Âdil Bey imzalamıştı.

(45) 4 Eylül 1919 tarihli İstanbul gazeteleri, Ali Galip Bey'in Sivas ve 3. Kolordu Komutanlığına ta'yin edildiğini yazıyorlardı. Bak, T. Gökbilgin, 2, S. 8.

(46) Nutuk, I, S. 91.

(47) M. Müfit Kansu, I, S. 256. Malatya Mütesarrıfı Halil Râmi Bey de Bedirhan âilesindendi.

(48) İngiliz Yüksek Komiserliği müşâvirlerinden Hohler, Noel için, «Kürt havârisi ... Korkarımki altından bir Kürt Albayı Lawrence çıkacak diyordu. Bak, G. Jaeschke, 4, S. 144. General Harbord hey'etinde bulunmuş olan Albay Mc Coy, Hohler'le görüştüğü vakit Kürdis-

dirildiği gibi, bu mümkün değildir, şimdi böyle bir şeye teşebbüs etmek memleketi ateşe atmak, vatan ve millete ihânet etmek ve makam hırsı ile bilerek veya bilmiyerek düşmanlara hizmet eylemektir diyor ve yazısını, bu güne kadar her sorumluluğu yüklenerek görev yaptığını, fakat bu andan itibâren müslümanların birbirleri ve «Anâsır-ı gayr-i müslime ve ecnebiyye ile vuruşmaları» gibi hazîn ve kanlı bir manzaraya dayanacak ve buna müsaade edecek kadar vicdansız olmadığını söylemek suretiyle bitiriyordu (54). Bu enteresan telgrafa Dâhiliyye Nazırı Âdil Beyin aynı gün verdiği cevap da enteresandı. Çünkü Nâzır, Mustafa Kemal Paşa ve onunla aynı yolda yürüyenleri îmâ ederek, bunların hareketi, «Muktezâ-yi siyâsete münâfî», vatan ve millet hakkında da tehlikelidir. İşte bu kişilerin Ali Galip Bey'e saldıracakları dikkate alınmış ve sadece bu «Münâsebetsizliğin» meydana gelmesini önlemek maksadı ile Ali Galip Bey'in kuvvetlerini bir miktar artırması ihtiyata uygun görülmüştür. Bu kuvvetlerin 100-150 kişi olması dikkate alındığı tak-

---

tan melelerinden de bahsetti. Bunun üzerine Hohler, «İngiltere'nin hür Kürdistan yaratılmasını desteklediğinden haberi olmadığını ve Noel ile arkadaşı Kürtler hakkında propaganda yapmışsa İngiliz yüksek Komiserliği'nin bildiğine göre, böyle bir harekette bulunmağa yetkili olmadıklarını söyledi, şunları ekledi : anlaşılan Noel, Kürtlere olan peresteş seviyyesindeki aşırı hayranlığının te'siri altında kalmış olmalı» dedi. Bak, Selâhi Sonyel, S. 319. 12 Eylül'de Malatya'ya gelmiş olan İngiliz Albayı Peel, Noel'in yaptıklarından İngiliz hükûmetinin haberi olmadığını söylemiş ise de Mustafa Kemal Paşa, bu albayın da kimse ile görüştürülmeden geldiği yere gitmesini ilgililere bildirdi. Bak, Nutuk, I, S. 97, 98.

(49) İngiliz Baş Tercümanı Ryan, «Noel yalnız istihbarat için Malatya'ya gitti. Ali Galip ile karşılaşması teessüf edilecek bir aksi tesâdüftür» demişti. Bak, G. Jaeschke, I, S. 77. Çünkü daha 10 Temmuz 1919'da ona, «Türklere karşı entrikadan ve Mustafa Kemal'e karşı bulunmaktan kaçınması» bildirilmişti. Bak, T. Bıyıklıoğlu, I, S. 15. Biraz sonra, 21 Temmuz 1919'da, Airal Calthorpe da ona «Kürt propagandasından sakınmasını» ihtar etmişti. Bak, G. Jaeschke, I, S. 52.

(50) İngiliz dış işleri yetkililerinden G. Kidston'ın, «Mustafa Kemal, Noel'i memleket dışına kovalamakla Kürt kabilileri ile olan bağlantımızı kesmiş bulunuyor» dedi. Bak, Selâhi Sonyel, S. 315.

(51) Ali Galip ve Malatya Mütesarrıfı Halil Râmi Beyler, kaçarlarken, Malatya mal sandığından senet karşılığı aldıkları 6000 lirayı gö-

dirde başka bir maksad için kullanılmayacağı kolayca anlaşılır. Bunu başka suretle «Tefsîr ve te'vîle imkân yoktur diyor ve kendisinin herhangi bir kişiden daha az vatan sever olmadığını iddia ediyordu (55). Bu telgraf geldiği sıralarda Mustafa Kemal Paşa da Sivas postahanesinde idi. Hükûmetin tuttuğu yol onu o kadar sinirlendirmişti ki, bu âna kadar taşıdığı ağır başlılığı bir tarafa iterek, baştan başa hakaretle dolu bir telgraf kaleme aldı ve bunun Dâhiliyye Nâzırına çekilmesini emretti (56).

Kuvâ-yi Milliyeciler, hükûmetle münâsebetlerini kestiler.

Ali Galip Bey'in giriştiği bu teşebbüs, Pâdişah ile Ferit Paşa hükûmeti'nin ve yabancıların ortak bir teşebbüsü olduğu anlaşılıyordu (57). Fakat Kuvâ-yi milliyeciler, sanki olanlardan Pâdişahın haberi yokmuş gibi bir tavır takınarak bütün hücumlarını Ferit Paşa hükûmeti üzerinde toplamağı lüzumlu gördüler ve bundan dolayı, kolordu komutanlıklarında İstanbul'a çekilmek üzere, bir telgraf hazırladılar. Bu telgrafta hükûmetin, «Millî ve meşru'» olan Sivas Kongresini basarak müslü-

---

türememişlerdi. Verdikleri senette şunlar kayıtlı idi: «Mustafa Kemal Paşa ve avenesinin tenkili masrafına karşılık olmak üzere o baptaki emre tevfikan altı bin lira alınmıştır». Bak, M. Müfit Kansu, I, S. 261.

(52) Refik Halid Karay, S. 176. Ali Galip Bey'in millî hareket aleyhindeki yazışmaları K. Karabekir Paşa tarafından öğrenilmiş ve bu hal, daha 6 Eylül'de Sivas'a bildirilmişti. Bak, K. Karabekir, S. 182.

(53) Ali Galip Bey daha sonra İstanbul'a döndü ve yeniden milliciler aleyhine faaliyete başladı. Onun maksadı, 1500 kişilik bir kuvvetleAntalya üzerinden Kayseri'ye varmak ve oradan Ankara'ya hücum etmekti. Fakat bu sıralarda Sevr Andlaşması hükümlerinin Osmanlılara tebliği, onu bu hareketinden vaz geçirdi ve aldığı paraları hükûmete geri verdi. Çünkü o, «Ben vatanımın taksim olunmaması için çalışıyordum. Mademki böyle taksîmâta uğrıyor, ben böyle teşkilâtla Anadolu'ya geçip de vatandaşlarımla mücâdele ederek kan dökemem» diyordu. Bak, V. Cem Aşkun, S. 181.

(54) Nutuk, 3, Vesika 70.

(55) Âdil Bey, telgrafının sonunda : «Hiç kimsenin uhde-i inhisârında olmayan hamiyyet-i vataniyyeden nasîbim, lehülhamd, hiç kimseden aşağı değildir» diyordu. Bak, Nutuk, 3, Vesika 70, Suret 2.

(56) «Dâhiliyye Nâzırı Âdil Bey'e: Milleti Pâdişah'ına ma'ruzatta bulunmaktan men'ediyorsunuz, alçaklar, câniler. Düşmanlarla millet aleyhinde tertîbât-ı hâinâne'de bulunuyorsunuz. Milletin kudret ve irâdesini takdirden âciz olduğunuza şüphe etmiyordum. Fakat vatan ve millete karşı hâinâne ve mezbûhâne harekette bulunacağınıza inanmak istemiyordum. Aklınızı başınıza toplayın. Galip ve hempâları gibi bülehâ'nın ahmakça olan mevhûm va'dlarına kapılarak ve mister Novil (Noel)gibi milletimiz ve vatanımız için muzır olan ecnebilere vicdânınınızı satarak irtikâb ettiğiniz denâetlerin milletçe tatbik olunacak mesûliyyetini nazar-i dikkatte tutunuz. Güvendiğiniz eşhas ve kuvvetin âkibetini öğrendiğiniz zaman kendi âkibetinizle mukayeseyi unutmayınız. Mustafa Kemal». Bak, Nutuk, I, S. 94.

(57) Nutuk, I, S. 99.

(58) Aynı eser, S. 99.

(59) Nutuk, 3, Vesika 82.

(60) Nutuk, 1, S. 100.

manlar arasında kan dökmeğe yönelmiş olduğu; Kürtleri ayaklandırmak suretiyle vatanı parçalama yoluna girdiği, ancak bu cinâyetleri işlemeğe me'mûr ettiği kişilerin zararsız hâle getirildiği, belirtildikten sonra, bu hareketleri teşkîlâtlandırmış olanlara artık milletin güveni kalmadığı, nâmuslu insanlardan mürekkep yeni bir hükûmetin kurulması gerektiği, böyle bir hükûmet kuruluncaya kadar Türk milletinin «Merkez-i hükûmetle» muhâbere ve münâsebette bulunmayacağı, ordunun da milletten ayrılmayacağı açıklanıyordu (58). İşte kolordular, Pâdişah'a durumu, bu telgrafla arzedeceklerdi. Onun için 11 Eylül 1919'da Sadâret makamına baş vurarak, doğrudan doğruya Pâdişah'a «Ma'rûzatta» bulunmalarına engel olunmamasını istediler (59). Fakat Sadrazam, buna razı olmayınca «Umûmî Kongre Hey'eti», 11/12 Eylül gecesi sabaha karşı saat dörtte sadrazam'a bir telgraf çekerek milletin Pâdişahtan başkasına güveni kalmadığı için «Hal ve istirhamlerını ancak» ona arz edebileceğini, fakat hûkümetin, «Milletle Pâdişah arasına» girerek bu ma'rûzâtın yapılmasına engel olduğunu belirtti ve bu hal daha bir saat devam ederse millet, «Kendisini her türlü harekât ve icrââtında serbest telâkkî» ederek zaten «Gayr-i meşru» kabul ettiği hükûmetle bağlantısını keseceği ve «Bundan sonra milletin alacağı vaziyyetin» yabancı devletler mümessillerine de bildirileceğini açıkladı (60). Ancak buna da bir cevap alınamadığı için Umûmî Kongre Hey'eti, sabaha karşı saat beş'de, «Meşrû' bir hükûmet» iş başına gelinceye kadar

milletin İstanbul ile bağlantısını kestiğini her tarafa duyurdu (61) ve durumu yabancı devletler temsilcilerine de bildirdi (62). Bu dakikadan itibâren çok kritik bir durum meydana gelmiş ve Anadolu hükûmetsiz kalmıştı. Ancak bu hal bile Ferit Paşa'yı, millîciler aleyhindeki davranışlarından vaz geçirmedi ve 13 eylül sabahı İngiliz yüksek komiseri Amiral de Robeck'i ziyâret ederek, millîcilere karşı «Onları ezecek bir Osmanlı kuvvetinin gönderilmesini veya «Önemli bazı noktaları işgal için küçük müttefik kuvvetinin» sevk edilmesini istedi. Fakat Amiral de Robeck, yüksek komiserlerin verdiği karara uyarak (63), «Mustafa Kemal'e karşı bir Türk kuvveti gönderilmesinin bir iç harbi açacağını ve Müttefiklerin mutlak olarak harb yorgunu olduklarını ve kan dökülmesini istemediklerini» söyleyerek bu istekleri reddetmişti (64).

Hükûmetle bağlantıların kesilmesinden dolayı meydana gelebilecek olan sakıncaları dikkate alan ve «Memleketi günlerce merci'siz bırakmak» istemiyen Sivas Kongresi yöneticileri (65), bazı kararlar aldılar ve bunları emir tarzında ilgililere tebliğ ettiler. Bunlara göre: 1 — Devlet işleri, eskiden olduğu gibi, mevcut kanunlar

(61) Aynı eser, S. 102.

(62) K. Karabekir, S. 214.

(63) Kuvâ-yi milliyyecilerin, hükûmetle münâsebetleri kestiklerini bildiren, yazısı üzerine yüksek komiserler, kendi aralarında toplanarak izlenecek ortak hareket şeklini tesbit etmişlerdi. Vardıkları kararlar aşağıdadır: «1 — Mevcud hükûmet, barış konferansı istekleriyle mutâbıktır. 2 — Değiştirilmesinde, yerine gelecek bundan daha iyi olmayacağından, fayda yoktur. 3 — Başka türlü bir değişiklik milliyyetçilere yarar ki, arzulanmamaktadır. 4 — Sadrazam'ın yaptığı milliyyetçilerin üzerine asker gönderme teklifi, bunun iç savaşa dönmesi veya askerlerin Mustafa Kemal birliklerine katılması ihtimalleri karşısında kabule şâyân değildir. 5 — Bâbıâli kuvvetlerine, İngiliz subay ve birliklerinin katılması yolundaki Sadrazam'ın teklifinin kabulü bahis konusu edilemez. 6 — İstanbul hükûmetinin ve müttefiklerin meseleye bir hall çaresi bulamadığı bir gerçektir. 7 — Barış konferansı bir karar alamadığı için Mustafa Kemal ile görüşmek üzere bir hey'et göndermek mümkün değildir». Bak, Taner Baytok, 41.

(64) İngiliz Yüksek Komiseri Amiral de Robeck'den Lord Curzon'a yazılan 13 Eylül 1919 tarihli raporda şöyle denilmektedir:

dâiresinde yürütülecek, cins, mezheb farkı gözetilmeksizin halkın mal, can, ırz ve her türlü hakları te'mînât altında bulunacak; 2 — Hükûmet me'murlarından istiyenler görevlerine devam edecek, istemiyenlerin yerine vekiller ta'yîn olunacak; 3 — Görevlerini yaptıkları sırada millî istek ve cereyanlara aykırı hareket edenler şiddetle cezalandırılacak; 4 — İsti'fa eden memurlardan ve halktan «Mukarrerât-ı milliyye'ye muhâlif» hareket edenler ve telkinlerde bulunanlar cezalandırılacak; 5 — Vatan ve milletin selâmet ve mutluluğu için, vâliler müstekil mütesarrıflar ve kolordu komutanları, gereken tedbirleri alacak; 6 — Milletin güvenine lâyık olabilecek bir hükûmet kuruluncaya kadar «Merci-i muhâberât Sivas'da Umûmî Kongre Hey'et-i Temsîliyyesi olacak»; 7 — Bu kararlar bütün teşkilâta duyurulacaktı (66). Fakat bu kararların hatta daha önceki kararların bazı yerlerde tereddüd yarattığı, bazı yerlerde de tasvib görmediği anlaşıldı (67). Nitekim Ankara vâlisi Sivas Kongresini meşru' saymıyor, Eskişehir ve Afyon ise Kongre'nin telgraflarını kabul etmiyordu. Erzincan, kararların uygulanmasından önce «Hükûmet-i merkeziyye'ye» 48 saatlik bir zaman tanınmasını istiyor, Diyarbakır'daki kolordu komutanı, hükûmetle münasebetler kesildiği takdride bu hareketin, bazıları tarafından, «Hilâfete karşı isyan» gibi gösterileceğini söyledikten sonra

«Bu sabah Sadrazam Damat Ferit'le uzun boylu görüştüm. Durumu anlattı. Sadrazam, Mustafa Kemal hareketine gittikçe artan bir önem vermektedir. Bu hareketin Ankara, Sivas ve Erzurum vilâyetlerinde 500 kadar subay tarafından tertiplendiğini ve bunların Osmanlı hükûmeti ile müttefiklere aynı derecede düşman olduklarını söyledi. Bunlar önce Pâdişâh'a sâdık iken şimdi davranışlarını değiştirmişlerdir. Buna karşı tavsiye ettiği tedbir ise ya onları ezecek bir Osmanlı kuvvetinin gönderilmesine müttefiklerin izin vermesi, yahud önemli bazı noktaları işgal için, küçük müttefik kuvvetinin gönderilmesi idi. Ben kendisine, Mustafa Kemal Paşa'ya karşı bir Türk kuvvetinin gönderilmesinin bir iç harbi açacağını ve müttefiklerin mutlak olarak harb yorgunu olduklarını ve kan dökülmesini istemediklerini anlattım. Damat Ferid'e göre Türk hükûmeti ve halk, müttefiklerin kuvvetini bilmektedirler ve barış konferansının kararlarını kabule hazırdırlar. Mustafa Kemal ve taraftarlarının harbi devam ettirmek istemeleri delice ve yurdseverliğe aykırı bir harekettir. Damat Ferid'e, Mustafa Kemal ile mü-

memur ve askerlerin maaşları ile askerlerin yedirilmeleri için bir tedbir düşünüp düşünmediklerini; İngilizler geniş bir işgal plânı uygulamağa girişirlerse bunlara karşı yeniden bir savaşa taraftar olup olmadıklarını; savaşılırs sonuçtn ne derece emin bulunduklarını ve bir savaş hareketinin vatan menfaatlarına ne derece uygun olduğunu soruyordu. Erzurum, bazı tavsiyelerde bulunuyor, Malatya, verilmiş olan kararların geri bırakılmasını ileri sürüyor, Sivas bile kararları tasvib eder görünmüyordu (68). Bu reaksiyon, bazılarına göre, Mustafa Kemal Paşa'ya karşı uyanmakta olan güvensizlikten ileri geliyordu. Çünkü, yapılan propaganda sonunda Mustafa Kemal Paşa, bazı kişilerce, şahsî fikir ve duygularına mağlûp ve diktatörlüğe hevesli bir insan olarak görülmeğe başlanmıştı (69). Yine onlara göre bunun en açk delili, Mustafa Kemal Paşa'nın her yazıya kendi imzasını koyması idi. Bu hal çok tenkîd ediliyor, onun, «Hey'et-i Temsîliyye ve Kongre mukarrerâtını daima imzasız, sadece Hey'et-i Temsîliyye diye» tebliğ etmesi isteniyordu (70), «Mustafa Kemal Paşa, Pâdişah'ı indirip yerine geçmek için fesad çeviriyor» dedikodusu her tarafa yayılmıştı,

zâkere imkânını telkîn etmek istedim. Sadrazam, bunun için vaktin geçmiş olduğunu söyledi». Bak, T. Bıyıklıoğlu, 1, S. 54.

(65) Nutuk, 1, S. 103.

(66) Aynı eser, S. 103.

(67) Aynı eser, S. 104.

(68) Aynı eser, S. 105. Hey'eti- Temsîliyye kararlarına boyun eğmek istemiyenlerin başlıcaları şunlardı: «12. Kolordu Komutanı Said Paşa, Konya valisi Cemal Bey, Eskişehir'de Beşinci Kolordu Komutanı Hamdi (Kiraz Hamdi) Paşa, Eskişehir Mütasarrırı Hilmi Bey, Ankara Valisi Muhiddin Paşa, Çorum Mütasarrıfı Sâmih Fethi Bey, Kastamonu'da Elli Sekizinci Alay Komutanı Albay Mustafa Bey, Kastamonu Valisi Ali Riza Bey, Bursa Valisi Mustafa Reşid Paşa, Edirne Valisi Sâlim Bey, Trabzon Valisi Galip Bey, Diyarbakır Valisi Faik Âli Bey, Bolu Mütasarrıfı Hilmi Bey, Niğde Mütasarrıfı Câvid Bey ile daha bir kısım idâre âmirleri». Bak, Türk İstiklâl Harbi, 2, 2, S. 55. Bunlar sonunda ya isti'fa ettiler veya zor kullanılarak görevlerinden uzaklaştırıldılar.

(69) K. Karabekir, S. 296.

(70) Nutuk, 3, Vesika 96.

Dâhiliyye Nâzırına çektiği telgraf ise (71), aleyhinde yapılmakta olan olumsuz propagandanın şiddetlenmesi için bir fırsat telâkkî olnunmuştu, «Bu gün Dâhiliyye Nâzırı'na öyle telgraf çekerse, şunu bunu imhâya kalkarsa, yarın kuvvet eline geçerse ne yapmaz» diye söylentiler ortaya çıkmıştı, «Bu adam İstanbul hükûmetinden ve Pâdişah'dan intikam almak için milleti sürükleyor» diyenler de çoktu (72). İlerdeki büyük iç olayların bir başlangıcı olarak kabul ettiğimiz bu hallerin bazılarını, daha sonraki olayların aydınlanmasına hizmet edeceğini düşünerek, aşağıdaki şekilde özetliyoruz:

Trabzon'daki tepki.

I — İstanbul hükûmeti ile münâsebetlerin kesilmesi hali ve bundan sonra nasıl hareket edileceğine dâir olan kongre kararları, Tarbzon'da bazı kişiler tarafından, özellikle Sivas Kongresine muhâlif bulunan Hey'et-i Temsîliye üyesi Servet Bey ile Erzurum Kongresinde Trabzon (Maçka) delegesi olarak bulunmuş olan İzzet Bey tarafından hiç olumlu karşılanmamış ve durum Mustafa Kemal Paşa'ya duyurulmuştu. Onların, çok dikkate değer bir yazısında «Şu veya bu kişilerin millî isteklere karşı vuku' bulacak serkeşçe hareketleri ve yahud icrâ edilecek fesatçı tertibler sebebiyle hükûmetle ilgiyi kesmek» doğru değildir. Pâdişah'ın haberi yoksa yani Erzurum Kongresinden veya Sivas Kongresi tarafından çekilen telgraflardan kendisine bilgi verilmemiş ise o takdirde İstanbul'a «Anadolu adına» bir hey'et'in gönderilmesi ve gerçeğin Pâdişah'a anlatılması, bu suretle de «Millî isteklere hizmet eden bir hükûmet'in» kurulmasına çalışılması gerekir. Bu yapılmadan hükûmetle bağlantının kopmaması lâzımdır deniliyordu (73). İşte bu hal, henüz teşekkül halinde ve millî birliği sağlama çabası içinde bulunanları çok kaygılandırdı. Fakat bu çatlak sesin Trabzon merkez hey'etince değil de sadece İzzet ve Servet Beylerden çıkmış ol-

(71) Bak, S. 112.

(72) K. Karabekir, S. 241.

(73) Aynı eser, S. 237.

ması, umut kapılarının tamamiyle kapanmamış olduğunun bir delili telâkki olundu. Ancak, bu umut, kısa zaman sonra ortadan kalkmıştı. Çünkü Trabzon Belediyye Başkanı ile Trabzon Müdâfaa-i Hukuk Cemiyyeti Başkanı tarafından «Sivas'da Şarkî Anadolu Hey'eti Müdâfaa-i Hukuk Cemiyyeti Mümessiline» gönderilen 18 eylül 1919 tarihli yazıda, Hey'et-i Temsiliyyece son defa verilen ve altı madde altında toplanan kararların kabul edilmediği bildiriliyordu (74). «Müdâfaa-i Hukuk Hey'ti Trabzon Merkezi» de, 20 eylül'de, Sivas Müdâfaa-i Hukuk Hey'et-i Merkeziyyesine, «Vilâyât-ı Şarkiyye Kongresinin çizdiği hudud haricinde hiç bir kararın» kabul edilemiyeceğini yazmıştı (75). Bundan başka 15/16 eylül gecesi Trabzon'da bir çok yerlere bir beyannâme asılmıştı. Gazeteci Ömer Fevzi tarafından asıldığı tahmîn olunan ve içinde «Vatan felâkete sürükleniyor», «Ağla ey millet» gibi deyimler de bulunan bu beyannâme'de, «On yıldan beri kanını eme eme doyamayan, seni felâketler içerisinde inleten» ittihadcılar, bu defa da Şarkî Anadolu Cemiyyeti adı ile ortaya çıktılar; idâreyi ele alıyorlar. Onların kararlarını iyi incele. Bu gün İttihadcılardan «Doğan bu geçici idare seni, Halîfe ve Padişâhından ayırmağa çalışıyor, vatanı düşmana çiğnetecek kararlar veriyor». Onun için siz büyük Halîfenize bağlılık telgrafları çekin, «Geçici idâre denilen bir çetenin zulmüne katlanmayın». Çünkü «Bizi geçici idâre değil, Peygamber'imizin vekîli olan Halîfe'miz korur ve himâye eder» deniliyordu (76). Muhâlefet sadece Trabzon'un içinde değil Gümüşhâne'de de vardı. Oradaki muhâlifler, Sivas Kongresi'nin, «Erzurum Kongresini kendisine kalb» etme yetkisi bulunmadığını iddia ediyor (77), ayrıca, «Hey'et-i Vükelâ'da» ki her hangi bir üyenin kötü olmasının ,hükûmetle münâsebetlerin kesilmesine sebep olamayacağını ileri sürüyorlardı (78).

(74) Nutuk, 3, vesika 114.
(75) Aynı eser, vesika 95.
(76) Kâzım Karabekir, S. 243.
(77) Aynı eser, S. 251.
(78) Aynı eser, S. 252.

Sözün kısası Trabzon ilinde İstanbul'a sadâkat ve Kuvâ-yi Millîcilere muhâlefet içinde olanlar vardı ve bu durumu yaratmakta Trabzon Valisi Galip Bey'in büyük bir payı olduğu anlaşılıyordu (79). Çünkü, İstanbul'un en çok güvendiği vâlilerden birisi olan ve Osmanlı soyuna bütün kalbiyle bağlı bulunduğu anlaşılan bu valinin (80), 18 eylül'de gönderdiği telgrafı bir gün sonra cevaplayan Damat Ferit Paşa, «Devlet'in siyâsetten başka müdafaa silâhı olmadığını» söyleyerek Anadolu'daki millî hareketi «Bir iğtişaş olarak tavsif etmekte ve bu hâlin büyük da'vayı tehlikeye düşürmesi ihtimaline valinin dikkatini» çekmekte di. Yine bu yàzısında Sadrazam, «Dört aydan beri İzmir hâdisesi hakkında» bir biri ardına yapılan teşebbüsler sonunda bazı başarılar elde edilmiş, özellikle İzmir bölgesine İ'tilâf Devletlerince bir tahkik hey'eti gönderilmesi sağlanmıştır. Tahkikatın mutlaka Türkler lehine sonuçlanacağı ve bu yüzden de Yunanlıların Türk topraklarını boşaltacakları umulmaktadır. Halbuki Anadolu'daki hareket, bu başarıyı mahvedebilir; son zamanlarda yumuşamış olan Avrupa basınının Türkler aleyhindeki yazılarının yeniden sertleşmesine sebep olabilir; iyi bir barış yapılması ihtimallerini de yok edebilir diyor ve bu sebeple, «Gaflet erbâbının» uyarılmasını ve Milletvekillerinin seçilip meclisin toplanmasına kadar, hiç kimsenin millet adına «Mütâlea beyânına» yetkisi olmadığının herkese anlatılmasını istiyordu (81). Fakat vâli Mehmet Galip Bey, Sadrazam'ın direktiflerini yerine getirmeğe zaman bulamadan, milliyyetçiler tarafından, tutuklandı. İşte bundan sonradır ki Trabzon'da durum birdenbire değişmiş, Dâmat Ferit Paşa aleyhindeki cereyan büyük bir gelişme göstermiş,

(79) Aynı eser, 280.
(80) 21/22 Eylül 1919'da Kâzım Karabekir Paşa'ya yazdığı bir yazıda bu vali, «Nâmusum ve vicdânım ve asırlardan beri âilece nân ü ni'metini yediğimiz Âl-i Osman'a sadâkatım her neyi emrederse andan gayriye i'tibârım da mümkün değildir» diyordu. Bak, K. Karabekir, S. 300.
(81) T. Gökbilgin, 2, S. 36.

hatta biraz önce Mustafa Kemal Paşa'ya karşı oldukları görülen Trabzon Belediyye Başkanı ve üyeleri, isti'fa etmesi için Sadrazam'a bir telgraf bile çekmişlerdi (82).

Ankara'da tepki.

II — Mütârekeden sonra Ankara'ya da iki bölük İngiliz askeriyle bir miktar Fransız askeri gelmiş ve her yerde yaptıkları gibi burada da azınlıklarla dostluk kurmuşlardı. Bunu fırsat sayan azınlıklar, çıkarlarını sağlama yolunda çeşitli yollara baş vurmuş ve bu arada, müslümanların ellerindeki mal ve mülklerin hıristiyanlara ait olduğunu iddia etmiş ve bu hususu isbatlamak için yalancı şahitler göstermişlerdi. Onların her dediğini gerçek kabul eden işgal kuvvetleri ise bu istekleri yerine getirmeği zevkli bir görev sayıyorlardı. Ancak iftiralar ve tecâvüzler, bir an geldi ki tehammül edilemez bir hal aldı, işgal askerlerinin Türk kadınlarına saldırması (83), bu tahammülü tüketti, efelerin, gençlerin silâhlanmasına ve cephe almalarına sebep oldu. Bunun üzerine İngiliz işgal kuvvetleri komutanı, durumu Ankara Valisi Muhiddin Paşa'ya duyurdu ve şikâyette bulundu. Muhiddin Paşa, hükûmete çok bağlı ve İngilizlerin her dediğini yerine getiren bir kişi idi. Ankara ili içinde İngiliz Muhibleri Cemiyyeti'nin kuvvetlenmesi hususunda büyük çabalar harcayan bu vâlinin karşısına, gerçi bazı vatanseverler tarafından kurulmuş olan «Azm-i Millî Cemiyyeti» çıkarak aski yönde faaliyyetlere girişti, fakat valinin tutumu yüzünden yeter derecede iş göremedi. İşte henüz fizilenmekte olan millî hareketi engellemeğe çalışan bu valinin, direktif almak üzere İstanbul'da bulunduğu bir sırada, vilâyet makamına Dâhiliyye Nezâretinden bir şifre geldi. 31 temmuz 1919 tarihini taşıyan bu şifrede, Ankara'da çete teşkilâtına hız verildiği, zorla asker toplandığı, «Merkezi Ankara'da olmak üzere bir kuvâ-yi milliyye-i azîme teşkiline teşebbüs» edildiği, bunun için de Ankara'ya her taraftan delegeler çağrıldığı bildirildikten sonra bu gibi hareketlere kalkışanların tutuklanması isteniyordu (84). Fakat 9 ağustos'da Ankara'ya dönen vâli Muhiddin Paşa, «Padişah'ın ve hükûmetin İngiliz mandasını kabul ettiğini» söylemesine, memurları İngiliz Muhipleri Cemiyyetine girmeğe zorlamasına ve Ankara'daki askerî birliklerle millî kuvvetlerin dağıtılacağını etrafa yaymasına ve her türlü propaganda ve baskısına rağmen Ankara'da başarılı olamayacağını anlamıştı (85) Bununla berber vilâyet içinde durumun kendileri için müsâit olduğunu kbul ediyordu. Bu inancını Dâhiliyye Nezâretine duyurduğu vakit Nezâret'çe kendisine, istediği kadar jandarma yazarak «Erbâb-ı isyâna silâhla mukabele etmesi bildirildi (86). Bundan sonradır ki Muhidin Paşa, teftiş bahânesiyle vilâyet içinde dolaşmağa karar verdi ve Çorum'a gitti (87). Ancak bu tutumu karşısında milliyyetçiler, daha fazla beklemiyerek, Çorum'dan Ankara'ya dönmek üzere yola çıkmış olan Muhiddin Paşa'yı, 18 eylül'de

(82) Trabzon Belediyye Başkanı'nın çektiği telgraf şudur: «Dersaâdet'de Ferit Paşa Hazretlerine. Bu güne kadar Anadolu'dan yükselen feryâd-ı milliyi Trabzon kendisine mahsus vekar ve sekînetle tetkik ve ta'kîb etti. Memleketin bu vaziyyete fazla tehammülü yoktur. Mahabbet-i vataniyyeniz varsa artık terk-i mevki' ediniş Paşa Hazretleri». Bak, Nutuk, 1, S. 109.

(83) Bir gün yabancı askerlerin Türk kadınlarına sataşdığını gören ve Başılı Hoca diye ma'ruf olan Sa'dullah Efendi, daha fazla dayanamayarak, «Bu millet içinde bir değnek başına bir mendil bağlayıp da ortaya çıkacak kimse yok mu?» diye bağırmıştı. Hocanın bu heyecânı Ankaralıların harekete geçmesinin sebeplerinden birisi oldu. Bak, Şeref Erdoğdu, Ankaram. Ankara, 1965. S. 39.

(84) Ali Fuat Cebesoy, 1, S. 142.

(85) Aynı eser, S. 145.

(86) Aynı eser, S. 192. Muhiddin Paşa'ya, Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşlarını yakalama görevi verilmişti. Bak, M. Müfit Kansu, 1, S. 295. Bu valinin tutumundan rahatsız olan bazı Ankaralılar, onu Pâdişâh'a şikâyet etmek üzere postahaneye gittiler. Fakat telin öbür ucunda karşılarına çıkan Damat Ferit Paşa, Pâdişah'la görüşemiyeceklerini bildirdi. Bunun üzerine heyette bulunan Hacı Âtıf Efendi Damat Ferit Paşa'ya: «Senin gibi Sadrazamı ve senin Pâdişahını da Ankaralılar tanımıyor» demikti. Bak, Şeref Erdoğdu, adı geçen eseri, S. 46.

(87) Çorum bu tarihlerde millî hareketin aleyhinde idi.

tutuklayarak Sivas'a götürdüler (88). Bu olaydan sonra Çorumlular, Pâdişah'a bir telgraf çekerek, hükûmete güvenleri bulunmadığını bildirdiler ve gereğinin yapılmasını istediler (89), Ankaralılar da Defterdar Yahya Galip Bey'i vâli vekâletine getirdiler, biraz sonra İstanbul'dan gönderilen yeni valiyi de kabul etmediler.

Kastamonu olayları.

III — Kastamonu'da cereyan eden olaylar da enteresandır. Çünkü Kastamonu'da bulunduğu süre içinde İstanbul'u avutmuş ve milî harekete hizmet etmiş olan Vâli İbrahim Bey'in bu hali, hükûmetçe anlaşılmış olduğu için (90), kendisi, sezdirilmeden İstanbul'a çağrıldı. Bu durum karşısında onun İstanbul'a gitmemesi gerekirdi. Fakat anlaşılmaz «Esbâb ve mülâhazât ile» Kastamonu'dan ayrıldı, İstanbul'a gitti (91) ve gider gitmez de tutuklandı. Bu yüzden çok kritik bir durum hasıl olmuştu. Çünkü bu kişiye millî hareketi yönetenler tarafından «Her türlü sırlar tevdi'» edilmiş bulunuyordu (92). Ayrıca İstanbul hükûmetinin Kastamonu'ya ta'yin ettiği yeni vali Ali Rıza Bey de yola çıkmış ve 16 eylül'de İnebolu'ya gelmişti. Hürriyet ve İ'tilâf Partisi'nin koyu taraflarından birisi olan Ali Rıza Bey'in (93), Kastamonu vilâyetinin idaresini ele alması, millî hareket bakımından, elbette çok zararlı olacaktı. Bundan başka Kastamonu'daki 58. Alay'ın başında bulunan komutanın, İstanbul'a sâdık olduğu ve Süleyman Şefik Paşa'nın direktiflerine uygun hareket ettiği bilinmekte idi. Esâsen «Kastamonu ve Kastamonu vilâyetinde za'f ve tereddüd âsârı» vardı (94). İşte bütün bu halleri dikkate almış olan Mustafa Kemal Paşa, millî emellere hizmet edecek bir vâli ile muktedir bir subay gönderilmesi

(88) Sivas'da Mustafa Kemal Paşa bu valiye gerekli nasihatlarda bulunmuş ve sonra da Samsun üzerinden İstanbul'a göndermişti. Bak, Nutuk, S. 117.
(89) Nimet Arsan, S. 69.
(90) R. Halid Karay, S. 173.
(91) Nutuk, 1, S. 117.
(92) Aynı eser, S. 117.
(93) M. Müfit Kansu, 1, S. 208.
(94) Nutuk, 1, S. 117.

için, 20. Kolordu Komutanına bir yazı gönderdi. Fakat Kolordu, istenilen vasıfta bir vâli bulamamış, sadece Albay Osman Bey'i Kastamonu'ya göndermişti. Osman Bey'in bir çok şeyler yapabileceği kabul olunuyordu. Halbuki 16 eylül'de Kastamonu'ya gelmiş olan bu subay, vâli vekili ve jandarma komutanı tarafından tutuklanmıştı (95). Bununla beraber, subay arkadaşlarının yardımı ile hapisden kurtulan Osman Bey, aynı gün vâli vekili ile jandarma alay komutanını tutuklamış ve telgrafhaneyi işgal ederek, 16 eylül günü gecesi, makina başında beklemekte olan Mustafa Kemal Paşa'ya, başından geçenleri anlattıktan sonra Kastamonu'da durumun ciddî olduğunu, Kastamonu'nun Sivas Kongresi kararlarından haberdar edilmesini, vali vekilliğine bir zatın ta'yin edilmesi yetkisinin verilmesini istedi ve İnebolu'ya kadar gelmiş olan yeni vali hakkında nasıl bir işlem yapılacağını sordu (96). 250 kişilik silâhlı bir kuvvete ve dört makineli tüfeğe sahib olan Osman Bey'e o gece postahaneden Mustafa Kemal Paşa, İnebolu'ya gelmiş olan Vâli Ali Rıza Bey'i tutuklayınız, vâli vekâletini siz alınız, «İşlerinize engel olmak istiyenlere duraksamadan silâh» kullanınız, yetkilerinizi Bolu Mutasarrıfına bildirerek «İstanbul'a karşı aynı veçhile hareket etmesini tarafımızdan söyleyiniz», Sinop Mutasarrıfına da «Benim tarafımdan aynı ta'lîmâtı veriniz» dedi (97) Bir iki gün sonra yapılan yeni bir muhâberede ise, Kastamonu vilâyetinden, Damat Ferit Paşa'nın iktidardan çekilmesi için gerekli telgrafların gönderildiği fakat Kastamonu halkının bazı hususları öğrenmek istedikleri ve bu arada 1 — Öteki vilâyetlerin kamu oyu, Kastamonu halk efkârına uygun değil midir? 2 — Tabiî olmayan «Ahval ne zamana kadar devam edecektir?» 3 — Hükûmet'in iktidardan ayrılmaması inadı karşısında ne gibi tedbirler alınmıştır? (98) diye bazı sorular sorduk-

(95) M. Müfit Kansu, 1, S. 209.
(96) Nutuk, 1, S. 118.
(97) Nutuk, 1, S. 118.
(98) Nutuk, 1, S. 120.

ları anlaşılmıştı. «Halka atfen tevcih olunan bu süallerin vâli vekili ve kumandan beylerin de fikirlerini işgal etmekte olduğu» (99) düşünülerek geniş açıklamalar yapıldı ve özellikle, vatanın her köşesinde «Tezâhürât-ı milliyye» nin çok kuvvetli olduğu, halk ile ordunun tamâmen birlik hâlinde bulunduğu ve tebliğ edilen kararların her tarafta uygulandığı bildirildi; millî kuvvetler tarafından Eskişehir'in kuşatılması üzerine İngilizler'in, «Harekât-ı milliyye» karşısında tarafsız kalacaklrını bildirdikleri ve Merzifon'da bulunan birliklerini Samsun'a çektikleri; Fransızların, Türk millî hareketine taraftar bulundukları ve «Her türlü arzularımızın» memnuniyetle uygulanacağı, General Harbord idaresinde Sivas'a gelen bir hey'et'in de millî hareketi haklı bulduğu açıklandı (100). Bundan başka kabine'nin çekilmemekte israr etmesinin tabiî olduğu, fakat çekilmeği sağlamak için İstanbul ile münâsebetlerin kesilmesinin ilk tedbir olarak ele alındığı, memleketin her tarafında buna riâyet edildiği takdirde hükûmetin tutunmasının mümkün olamıyacağı, buna rağmen iktidarda kalmakta direnirse o takdirde daha «Müessir tedbirler» alınabileceği ifade olundu (101). Vâli Ali Riza Bey'e gelince o, İnebolu'dan geri çevrildikten sonra Zonguldak'a çıkarak bazı işler yapmağa teşebbüs etmiş ise de tutuklanacağını anlar anlamaz İstanbul'a dönmüştü:

Konya Vâlisi Cemal Bey.

IV — Millî harekete karşı olanlardan birisi de Konya Valisi Cemal Bey idi. Çok enerjik bir adam olan Cemal Bey Konya'da, «Kuvâ-yi Milliyye ruhunu öldürmek, vatanseverleri ezmek ve Konya'yı millî ülküye menfi bir merkez hâline» getirmek için (102) elinden gelen her şeyi yapıyordu. İngiliz Muhibleri Cemiyyetine mensup olan ve Artin Cemal de denilen bu vâli (103),

(99) Aynı eser, S. 120.
(100) Nutuk, 3, S. 106, Vesika 106.
(101) Nutuk, 1, S. 120.
(102) M. Müfit Kansu, 1, S. 316.
(103) İç Ayaklanmalar, S. 11.

Konya ilindeki bazı ileri gelenlerle «Karekât-ı milliyye aleyhinde» iş birliği yapmış (104), o devrin sarıklı politikacıları arasında ön saf'da gelenlerden birisi olan ve Konya isyaniyle birinci derecede ilgisi bulunan Bozkırlı Zeynelâbidin Efendi ile de temas kurmuştu. O, «Konya'yı kontrolları altında bulunduran İtalyanları» bile millî hareket aleyhine kışkırtmak istemişti (105. 19 temmuz 1919'da İkinci Ordu Müfettişliğine gönderdiği bir yazıda bu vâli, Burdur Mevki' Komutanı Cevdet Bey tarafından Burdur Mutasarrıflığına yapılmış olan bir tebliğden, doğu'da münâsip bir yerde «Milletin mukadderatını ta'yin ve tesbît edecek olan» millî bir kongre toplanacağının, bu kongreye i'tibarlı ve güvenilir üç kişinin seçilmesinin, bu kişilerin Ankara'daki kolorduca «Emin vasıtalarla» kongrenin toplanacağı yere gönderileceğinin ve kendilerine, ticâret maksadı ile seyâhat etmekte olduklarına dâir belgeler verileceğinin anlaşıldığını bildirdikten sonra bu işi organize eden «Teşkîlât'ın derece ve selâhiyyeti hakkında» bilgi verilmesini istiyordu (106). Bir taraftan da aynı vali aynı tarihte durumu Sadrazam Damat Ferit Paşa'ya bildirmişti. Sadrazam buna verdiği cevapta, Paris'de bulunduğu süre içinde Anadolu'da meydana gelmiş olan karışıklıktan dolayı teessüflerini bildirdi ve anayasa'ya göre Yasama Meclisi'nin ancak İstanbul'da Pâdişah'ın «Ma'rifetiyle küşad edilmesi» lâzım geldiğini, bunun dışındaki hareketlerin Pâdişah'ın arzularına ve vatanın yüksek menfaatlarına aykırı olduğunu bu sebeple de men'edilmesi

(104) M. Arif, S. 33.
(105) Ali Fuat Cebesoy, 1, S. 195. İç Ayaklanmalar, S. 11.
(106) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı, 7. Belge, 138. Bu vesikanın altında kırmızı mürekkeple «Böyle bir şeyden Müfettişliğin ma'lûmâtı yoktur ve Ankara'da böyle bir kongre teşekkül ederse Müfettişlik mes'ûliyyeti kabul eder. Binâenaleyh, Ankara'da kongre akdine teşebbüs yalandır. Bu havâdis ya Burdur Mutasarrıflığının muhayyilesinde vucut bulmuştur, yahut da Cevdet Bey'in. Maamafih keyfiyet ehemmiyetle tahkik edilmektedir, netice ayrıca bildirilecektir efendim. Olbapta» kaydı vardır. Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı, 7. Belge, 138.

gerekeceğini açıkladı (107). Ordu müfettişi Cemal Paşa'nın İstanbul'a gitmesinden (108) ve ona vekâlet etmekte olan Albay Selâhaddin Bey'in bu görevi terk etmesinden (109) ve 11 eylül'de Kolordu Komutanlığı görevine başlayan Sait Paşa'nın 19 eylül'de azledilmesinden (110) sonra büsbütün serbest kalan Vâli Cemal Bey, Harput Vâlisi Ali Galip Bey'in Malatya'da (111), Ankara Vâlisi Muhiddin Paşa'nın Çorum'da (112) hazırlayacakları kuvvetlerle birleşerek Sivas Kongresini dağıtmağı da düşünüyordu (113). Vali Cemal Bey'e gelince o, Anadolu'nun İstanbul'la muhâbereyi kesmesinden sonra bile, şimendifer'e ait telgraf hattından faydalanarak, İstanbul ile konuşabilmekte ve gerekli direktifleri almakta idi (114). Fakat onun Kuvâ-yi Milliyye'cilere karşı takındığı bu tavır ve Konya cezaevindeki «kanlı katil tutukluları çıkarıp» silâhlandırması (115), Konya'lı yurtseverleri harekete geçirdi. Öte taraftan onun, Konya'da daha fazla kalmasını pek sakıncalı gören Kuvâ-yi Milliyeciler, meseleyi bitirmek için Refet Bey'i (Paşa/Bele) Konya'ya göndermişlerdi. Bunu haber alan Cemal Bey, önce Konya halkının millîcilere karşı duracağını sanmış, fakat aldandığını anlayarak 26 eylül'de bir marşandiz ile İstanbul'a kaçmağa mecbur olmuştu. Bunun üzerine Konyalıların oyu ile ulemâdan Vehbi Efendi, Vâli vekilliğine getirildi ve Konya bu suretle millî hareket lehine kaza-

(107) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı, 7. Belge, 139.

(108) Mersinli Cemal Paşa diye tanınan bu paşa, hükûmeti'n kendisine güveni olduğunu iddia ediyordu. İşte o, bu halden faydalanarak ordusu için gerekli malzemeyi almak üzere İstanbul'a gitmişti. Ancak orada çok soğuk karşılandı ve göz önünde bulundurulmak için başka bir göreve ta'yin edildi. Bak, M. Müfit Kansu, 1, S. 70, 71. Onun yeniden Konya'ya dönememesine, Amiral de Robeck'in müdâhalesi sebep olmuştu. Bak, T. Bıyıkoğlu, 1, S. 55.

(109) Bu albay İstanbul'da «Harbiye Nezâreti Merkez Dâiresi Reisliğine» t'yin olunmuştu. Bak, Ali Fuat Cebesoy, 1, S. 195.

(110) Sait Paşa, Harbiye Nâzırının aşağıdaki yazısından sonra azledilmiştir. «Beyşehir'de bulunan Süvâri Alay Kumandan vekili Nâzım Bey'in orada bulunan süvâri birlikleri ile civardaki köylere ve kasabalara taarruz ve halkı isyan hareketlerine teşvik ve bu alçaklığa muvâfakat etmiyenleri tenkil, hattâ işkence ve tehdid

nılmış oldu. Bununla beraber Cemal Bey'in ve onunla birlikte çalışmış olanların ektikleri fesad tohumları yeşermekte gecikmiyecek ve biraz sonra Bozkır'da bir ayaklanmaya sebep olacaktır.

Sivas Kongresi kararlarını tanımayanlardan birisi de Afyon Mutasarrıfı idi. Fakat onun, «uygunsuz hareketleri ve İngilizler'den para» istediğine dâir belgelerin ele geçmesi, halkın heyecanlanmasına ve görevinden uzaklaştırılmasına sebep olmuştu (116). Millî hareketin doğmasında öncülük eden şehirlerden birisi olan Balıkesir'in tutumu da, Sivasdakiler için pek umutlu görünmiyebilirdi. Çünkü, Sivas Kongresinin' devam ettiği sıralarda» Dâhiliyye Nâzırı Âdi Bey, kuvâ-yı milliyye'ye yardım edeceğini bildirerek Balıkesir'den» bir hey'et gönderilmesini istemişti (117) Kendisini ziyaret eden bu heyete Nâzır, İzmir ve civârında meydana gelen millî hareketi takdir ettiğini, «Fakat Sivas'da toplananların siyâsî hisleriyle kendi çıkarlarını sağlamağa çalıştıklarını söylemiş», onlarla münâsebetleri bulunmadıkla-

etmekte olduğu Antalya Mutasarrıflığınca bildirilmektedir. Konya'da mevcut kuvvetlerle Pâdişahımıza ve devlete sâdık subay ve erleri alarak hemen eşkıyâ Nâzım üzerine hareketle adı geçenin diri veya ölü olarak yakalanması ve emre itâat etmiyenler her kim olursa olsun haklarında kanunun şiddetle tatbik ve icrası istenmekte olduğundan vilâyet vâlisi ile de görüşerek jandarma ve sâir kuvvetlerle mevcudunuzu takviye etmenizi ve yukardaki emir vechile hareket etmenizi dîne, devlet ve Pâdişah'a hizmet ve fedâkârlık arz etme zamanı olduğunu ihtar ederim. Konya'daki maiyyetinizde bulunan muhtelif kıt'alar kumandanlarından Pâdişahımız efendimizin rizâsı dışında hareketlere cesâret ve emrinize itâat etmiyenler varsa bunların da derhal teb'idine ve lâzım gelirse en şiddetli muâmele icrâsına me'zun olduğunuzu dahi suret-i kat'iyyede tebliğ ederim». Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı, 46. 1074, Belge, 1077.

(111) Bak, S. 107.

(112) Bak, S. 121.

(113) M. Arif S. 33.

(114) Ali Fuat Cebesoy, 1, S. 195.

(115) M. Müfit Kansu, 1, S. 321.

(116) Ali Fuat Cebesoy, 1, S. 194.

(117) Türk İstiklâl Harbi, 2, 2, S. 37. Kâzım Özalp, S. 60.

rını i'lân ettikleri takdirde her türlü ihtiyaçlarının karşılanacağını bildirmişti (118). Gerçi bu hey'et, Nâzır'ın isteklerini reddetti. Fakat Balıkesir'in Sivas'dan ayrı hareket etmek istediği biliniyor (119), hatta «Balıkesir Redd-i İlhak Cemiyyetinin» büyük bir kongre'yi toplantıya çağırdığı söyleniyordu (120). Bu durum, «Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyyeti Bursa Murahhası Osman Nuri» Bey'in 12 ekim 1919 tarihli yazısından öğrenen Mustafa Kemal Paşa, 14 ekim'de Balıkesir'deki tümen komutanına gönderdiği bir yazıda özet olarak şunları söylüyordu: «Bursa Murahhası Osman Nuri Beyden alınan bir telgrafta, Redd-i İlhak, Karakol ve sâire» adı altındaki bir takım millî cemiyyetlerin çalışmalarına devam ettikleri, «Hatta Balıkesir Redd-i İlhak Cemiyyeti Başkanı Hâcim imzasiyle» 20 ekim 1919'da Balıkesir'de açılacak kongreye delegeler çağrıldığı bildirilmektedir (121). Sivas Kongresi kararlarından hâlâ haberleri bulunmadığı anlaşılan «Bu gibi Kuvâ-yı Milliyye» nin, faaliyyette bulunmalarına artık lüzum yoktur, kendilerine duyrulmasını önemle rica ederim, diyordu (122). Gerçi bu ihtardan sonra Balıkesirde toplanacak olan kongreden vaz geçilmiş ve «Redd-i İlhak Cemiyyeti» adı Müdafaa-i Hukuk Cemiyyetine çevrilmişti. Fakat buna rağmen Balıkesir'de 10 mart 1920 tarihinde, Bursa ve Bilecik yöresinden gelen delegeler çok önemli kararlara varan bir kongre toplamışlardı (123).

Eskişehir olayları ve İngilizleri tehdit.

V — 28 ağustos 1919'da İstanbul hükümeti, millî mücâdelenin en ileri elemanlarından birisi olan Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'yı, Yirminci Kolordu Komutanlığından

(118) Türk İstiklâl Harbi, 2, 2, S. 37. Kâzım Özalp, S. 60.
(119) Bak, S. 61.
(120) Nutuk, 3, Vesika 155.
(121) Hâcim Muhittin Bey, ayın 20'sinde herhangi bir kongre toplanması için kendisinin hiç bir tebligatta bulunmadığını yazmaktadır. Bak, Hâcim Muhittin, S. 91.
(122) Türk İstiklâl Harbi, 2, 2, S. 35.
(123) Aynı Eser, S. 35.

ayırmış, yerine Kiraz Hamdi Paşa'yı ta'yin etmişti. Fakat Ali Fuat Paşa bu emri de dinlememiş, hatta Eskişehir'e kadar gelmiş olan Kiraz Hamdi Paşa'nın Ankara'ya gitmesine engel olmak suretiyle hükûmetle olan bağlarını büsbütün koparmış ve millî mücâdele hususunda gerekli gördüğü teşebbüslere girişmişti. O, bu sıralarda, İstanbul hükûmeti ile işgal kuvvetleri komutanlarının birlikte bazı kararlar aldıklarını tahmin ediyordu. Onun bildiklerine göre, Sivas Kongresine engel olunmak üzere, Fransızlar güneyden, İngilizler de, Samsun'a çıkacakları kuvvetlerle, kuzeyden Sivas'a yürüyecekleri tehdidini savuracak, ayrıca «Şimendifer hatları ile bunların civarındaki şehir ve kasabaları» işgal edeceklerdi (124). Onlara göre eğer, «İzmit - Eskişehir - Konya» demiryolunun gerekli noktaları ele geçirilirse o takdirde «İzmir Kuvâ-yi Milliyye Cephesi» Sivas Kongresinin nüfuz ve te'sirinden» uzaklaşacak, henüz Sivas Kongresi ile tam bağlı bir halde bulunmayan «İzmir Millî Cephesi» hükûmete bağlanacak ve iç Anadolu'da millî harekâta muhâlif olanlara yardım edilmesi imkânları hâsıl olacaktı (125). İşte bütün bunları önlemek için 20. Kolordu Komutanı, «Geyve Boğazı'nın batısından doğusuna hiç bir yabancı kuvvet» geçirilmemesi, daha önce geçirilmiş olanlar varsa bunların «Tekrar Boğaz'ın batısına» atılması, Eskişehir ve Afyon gibi şehirlerde birer «Millî Komutan» bulundurulması gibi çok önemli bazı kararlara varmış ve bunları Sivas Kongresine bildirmişti (126). Bu teklifleri çok yerinde gören ve kabul eden kongre 9 Eylül 1919'da Ali Fuat Paşa'yı «Garbî Anadolu Umum Kuvâ-yı Milliyye Kumandanlığına» (127) getirdi.

(124) Ali Fuat Cebesoy, 1, S. 182.
(125) Aynı Eser, S. 182.
(126) Aynı Eser, S. 183.
(127) Aynı Eser, S. 183. Hey'et-i Temsiliyye adına Mustafa Kemal Paşa tarafından 20. Kolordu Komutanına Millî Kumandanlar için verilmiş direktifler aşağıdadır: Ta'yin edilmiş olan «Millî kumandanlara millet nâmına her çeşit yetki verilmiştir. Buradan tekmil hükûmet-i mülkiye ve askeriyyeyi idareleri altına alacak ve itaat etmeyenleri millet adına tutuklayacaklar ve kanunsuz haller ile

Ancak 20. Kolordu Komutanı tarafından daha önce Eskişehir bölgesi Millî Komutanlığına atanmış olan Atıf Bey, Eskişehir'deki Nizâmiye taburu ve Makineli Tüfek Bölüğü ile» İngilizlere karşı Eskişehir civarındaki hâkim tepelerde ordugâhını kurmuştu (128). Fakat «Kurban Bayramı gecesi hem içteki teşkilât ile anlaşabilmek, hem de ailesine veda etmek üzere gizlice evine gitmiş olan» bu komutan, gerekli güvenlik tedbirleri alınmadığı için, 7 Eylül sabahı İngilizler tarafından evi basılarak tutuklanmışdı (129). Bunun üzerine Ali Fuat Paşa, o civarda hâkimiyyet kurmak üzere, bir kısım kuvvetlerle, Eskişehir'e doğru harekete geçti (130). 13 Eylül'de Sivrihisar'a gelen Paşa, Eskişehir'in İngiliz kuvvetleri tarafından merkez haline getirildiğini ve daha güçlenmiş olduğunu anladı. Ayrıca 20. Kolordu Komutanlığına ta'yin edilmiş olan Kiraz Hamdi Paşa ile bu kolordunun iki tümen komutanının ve maiyyetlerinin Eskişehir'de olduğunu öğrendi (131). Bu sebeple Ali Fuat Paşa aşağıdaki tedbirleri almayı lüzumlu gördü: 1) Eskişehir'in dışla olan muhâberesi ve bağlantısı kesilecek; 2) Bu civardaki halk «Millî ve askerî müfrezelerle takviye» edilerek belirli bölgelerde toplanacak, 3) Bu icrââtin yabancılara karşı olmadığı açıklanacak, buna rağmen yabancılar işe müdahale ederlerse bu, bir «Harb vaziyyeti» olarak kabul olunarak yabancı askerler silâhları alınmak suretiyle, başka tara-

---

âsâyişsizliğe kat'iyyen meydan vermeyeceklerdir. Mütareke hükümlerine aykırı olacak her nevi' iç ve dış tecâvüzlere karşı millet haklarını gerektiği vakit silâhla savunacaklar ve daha fazla eonebi kuvvetlerin Eskişehir'in batıdan doğusuna geçmesine engel olacaklardır. Bu maksatla her çeşit araçlardan faydalanmaları kanuna aykırı değildir». Bak, Nimet Arsan, S. 62.

(128) Ali Fuat Cebesoy, 1, S. 185.

(129) Ali Fuat Cebesoy, 1, S. 189. G. Jaeschke, 4, S. 145.

(130) Nutuk, 1, S. 107. Ali Fuat Paşa'nın yanındaki kuvvet «100 atlı, 2 ağır ve 4 hafif makineli tüfekten mürekkep bir süvari bölüğü, 200 mermiyi beraberinde götüren bir seri' ateşli cebel takımı 2 top, 1 istihkâm ve 1 muhâbere takımından ibaretti». Bak, Ali Fuat Cebesoy, 1, S. 189.

(131) Ali Fuat Cebesoy, 1, S. 196.

fa gönderilecek, 4) «Tamamen millî olan bu icrâât» bir direnme ile karşılaşmadığı takdirde Eskişehir, Sivas Kongresine bağlanacak ve bu şekildeki hareketlere, İstanbul Hükûmeti milliyetçilerin isteklerini kabul edinceye kadar devam olunacaktı (132). Ali Fuat Paşa'nın hazırlıkları 16 Eylül'de tamamlanmış bulunuyordu. Fakat bu sıralarda İstanbul Hükûmeti de büyük bir faaliyyet içinde idi. Özellikle 16 Eylül'de 20. Kolorduyu lâğvederek merkezi Eskişehir'de olmak üzere 5. Kolordu adı ile yeni bir teşekkül kurdu ve 20. kolordu karargâhını 15 gün içinde terk edip Eskişehir'e gelenlere bu kolorduda görev verileceğini bu süre içinde gelmeyenlerin ise âsi telâkkî olunacağını kabul etti (133). Bu kararlar 17 Eylül'de Padişâh tarafından tasdik olunmuştu. Fakat her şeye rağmen 5. Kolorduya kimse katılmadı (134). Ayrıca Eskişehir'deki durum çok karışık görünüyordu. Kiraz Hamdi Paşa ve Eskişehir Mutasarrıfı Hilmi Bey'in İngilizlerle aynı fikir etrafında birleşemedikleri

---

(132) Aynı Eser, S. 196.

(133) «Ankara'da Yirminci Kolordu ve Yirmi Birinci Fırka ve Karahisar'da Yirmiüçüncü Fırka kumandanlariyle kıtaat zâbitânının evâmir-i devlete karşı bir tavr-ı muhâlefetkârâne ittihaz ederek hükûmet-i merkeziyye ile kat'-i muhâbere ve alâka eylemelerinden dolayı 16 Eylül 35 tarihli telgrafnâme-i nezâret-penâhileri üzerine Yirminci Kolordu ilga olunmuş» ve Eskişehir'de Beşinci Kolordunun teşkili kararlaşmış, 15 gün zarfında Yirminci Kolordu'dan gelip iltihak edenlerin yeniden vazifeye alınmaları, gelmiyenlerin âsî telâkkî edilmeleri kararlaşmıştı. Müddet bittiği halde Beşinci Kolorduya kimse katılmamıştır. Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı, 46. Belge, 1076.

(134) «Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Riyâset-i Aliyyesine. 22/9/335 «Ankara'da bulunan Yirminci Kolordu numarasının vakt-i hazar'a mahsus Ankara kolordu numarası olan Beşinci Kolordu nâmına tahvil ile işbu kolordu karargâhının simdilik Eskişehir'de te'sîs ve Ankara'daki kolordu karargâh hey'eti Eskişehir'e da'vet ve kendilerine 15 gün mühlet i'tâ edilip bu müddet zarfında gelecek olanların kelevvel me'muriyyetlerinde istihdâmı ve gelmiyecekler hakkında muâmele-i kanûniyye îfâ edilmesi hususlarına bilistizân 17 Eylül 335 tarihinde irâde-i Seniyye-i Hazret-i Hilâfet-ipenâhi şeref müteallik kuyrularak keyfiyyet bilumûm kolordular ve fırak-ı müstekile kumandanlıklariyle ahz-ı asker kalemleri riyâsetlerine tebliğ kılınmış olmakla oraca da mantuk-ı emr ü fermân-ı Hümâyûn'a tevfik muâmele olunması temennî olunur». Yâver-i ekrem-i Hazret-i Şehryârî Harbiye Nâzırı Sülevman Şefik». Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı, 47. Belge, 1095.

ve mutasarrıfın güç durumda olduğu anlaşılıyordu. O, İstanbul'dan istediği yardımı da alamamıştı, İngilizlerin mutasarrıfı koruyacakları da şüpheli idi. Mustafa Kemal Paşa'dan aldığı son ihtar ise bu mutasarrıfı çok sarsmıştı (135). Bununla beraber o, tuttuğu yolda geri dönmedi. Öte taraftan işlerini tamamlamış olan Ali Fuat Paşa 17 eylül'de Siveihisar'dan ayrılarak 18 eylül'de Eskişehir'e 40 kilometreye kadar yaklaştı. 20 eylül'de onun karargâhı Hamiddiyye Köyünde idi, Eskişehir'in doğusundaki Türk millî kuvvetlerinin sayısı da bin'e varmıştı. Bu sebeple Eskişehir telâş içinde idi. Gerçi 20 eylül'de Ali Fuat Paşa, «Eskişehir hareketinin ma'nâ ve ehemmiyetini» açıklayan bir beyannâme yayımlamış, burada mevcud Osmanlı hükûmetinin «Millî hâkimiyyet esaslarını ayaklar altına» aldığı, millî çıkarları düşünemediği, bu sebeple de hemen iş başından çekilmesi gerektiği söylendikten sonra, Eskişehir'in de millî mücâdele hareketine katılması icabettiği ve Eskişehir'deki İngiliz kuvvetlerinin, Türk milliyyetçilerinin yaptığı işlere muhâlefette bulunmamaları belirtilmişti (136). Fakat bu kadarı bile İngilizleri rahatsız etmişti. Onun için, bu beyannâmenin yayımlandığı gün, Eskişehir'deki İ'tilâf Devletleri komutanı İngiliz generali Solly Flood (137), Ali Fuat Paşa'ya bir telgraf çekerek, millî kuvvetlerin «Haydarpaşa - Bağdat hattı üzerinde ve civârında hiç bir harekette» bulunmamasını, Eskişehir ve Afyon'a girmemesini istedi ve görüşmek üzere kendisini Eskişehir'e da'vet etti. Fakat İngiliz generaline verilen cevapta, «Eskişehir mıntaka kumandanı Âtıf Bey'in» bilinmeyen bir sebepten dolayı İngilizler tarafından tutuklanması, Konya Vâlisi Cemal Bey ile Eskişehir Mutasarrıfı Hilmi Bey'in ve İstanbul hükûmetinin millî isteklere hâlâ bo-

(135) Nimet Arsan, S. 66.
(136) Ali Fuat Cebesoy, 1, S. 208-210.
(137) T. Bıyıklıoğlu, 1, S. 13, 15. G. Jaeschke, 4, S. 234 .Bu isim bazı yer kaynaklarda Salli Kled ve Sally Klade olarak geçmektedir. Bak; Nutuk, 1, S. 121, Nimet Arsan, S. 88, Ali Fuat Cebesoy, 1, S. 210.

yun eğmemiş olması yüzünden halkın harekete geçtiği, hükûmetin silâhlı bir müdâhalesi dikkate alındığı için de halkın silâhlanmış olduğu belirtildi, fakat bu hareketin yabancılara karşı bir düşmanlık duygusu taşımadığı ve Eskişehir'de yapılması istenilen mülâkata da gelinemiyeceği bildirildi (138), fakat bu hususlaki yazışmalar devam etti ve sonunda bir İngiliz hey'eti, 21 eylül'de Yenihan'a gelerek Ali Fuat Paşa ile görüştü. Onlar İ'tilâf kuvvetlerinin, Türklerin iç işlerine karışmayacaklarını ve millî hareket karşısında tarafsız kalacaklarını, fakat «İzmit, Eskişehir, Kütahya ve Afyonkarahisar gibi İngiliz kuvveti bulunan yerlere kuvâ-yi milliyyenin girmemesini istediler. Bunun üzerine Ali Fuat Paşa, Eskişehir Mutasarrıfı Hilmi Bey'in, makamını, güvenilir bir kişiye bırakması ve Eskişehir'in de Sivas'a bağlanması hususlarının sağlanmasını istedi ve kendi bölgesi içindeki şimendifer hattına tecâvüz edilmiyeceğine dâir söz verdi ise de İngilizler, istenilen şeylerin yetkileri dışında olduğunu, bununla beraber gereği için aracılık yapacaklarını va'd ettiler (139). Ancak iki tarafın da sözlerinde durmadığı görüldü. Çünkü Yenihan buluşmasından sonra İngilizler, Eskişehir Mutasarrıfını da'vet ederek birlikte bazı kararlara varmışlar, bu arada yine Mutasarrıfla ve Kiraz Hamdi Paşa ile buluşarak İstanbul ile uzun uzadı görüşmüşlerdi. Belki de bu konuşmalar sonunda varılan bir karar uygulandı yani 22 eylül'de sıkı yönetim ilân edildi ve halktan bazı kişiler tutuklandı. Fakat buna rağmen Eskişehir'de sükûnet kurulamadı. Nitekim 23 eylül'de Halk, mutasarrıfı değiştirmek ve Sivas Kongresine bağlanmak için, bir teşebbüse girişmiş, fakat başarılı olamamışlardı (140). Öte taraftan 23/24 eylülde General Solly Flood'dan Ali Fuat Paşa'ya gelen bir mektupta «Avenenizin Eskişehir'e dühûlüne müsaade edilmemesi için başkumandanlıktan emir aldım», «Bulunduğunuz mevki'den fazla

(138) Ali Fuat Cebesoy, 1, S. 211.
(139) Aynı eser, S. 212.
(140) Aynı eser, S. 218.

ilerlemenize müsaade yoktur» deniliyordu. Saygı kurallarının en basitlerine bile riâyet edilmeden yazılmış olan bu mektubun te'siri henüz geçmemişti ki aynı general 25 eylül'de daha saygısızca yazılmış ikinci bir mektup gönderdi. Bunda da o, politika işlerinin kendisini ilgilendirmediğini, görevinin sadece mütâreke hükümlerini ve şimendifer hatlarını korumak olduğunu söyledikten sonra şimendifer hattına, gelip geçmeğe mahsus olan yollara, telgraf hatlarına, demiryollarını koruyan askerlere tecâvüz edilmemesini, İzmit, Eskişehir, Kütahya ve Afyonkarahisar'a girilmemesini ihtar ediyor, aksine hareket edildiği takdirde durumdan Ali Fuat Paşa'nın sorumlu tutulacağını açıklıyordu. Fakat bütün bu tehdidler bir şey ifâde etmedi, hatta Ali Fuat Paşa bu son mektuba cevap bile vermedi ve «İcrââtına yılmadan devam» etti (141). Sadece, İngiliz generali Solly Flood'un millî kuvvetleri «Tavsıf» için kullandığı kelimeler, Türk millî kuvvetlerinin «Şeref ve haysiyyetlerine karşı bir tecâvüz telâkkî edildiğinden» İstanbul'daki «Düvel-i İ'tilâfiyye Mümessil-i siyâsîlerin bir muhtıra ile nazar-ı dikkatleri» çekildi (142). Bununla beraber Eskişehir'deki İngiliz generali yersiz hareketlerinden vaz geçmiş değildi. Çünkü o, 30 eylül 1919'da gönderdiği bir başka mektupta, demiryolları ile telgraf ve telefon hatlarının tahribinden Ali Fuat Paşa'nın sorumlu tutulacağı ve barış imzalanır imzalanmaz kendisinin «Divân-ı Harb'a» verileceği bildiriliyordu. Paşa'nın, aynı gün buna verdiği cevap cidden enteresandı. Bu cevapta deniliyordu ki: Millî hareketin amacı, İ'tilâf Devletleriyle muhâsamaya» girişmek değil, Türk milletinin «Haklarını ve meşru' taleblerini» elde etmektir, bu ise İ'tilâf Devletlerine karşı işlenmiş bir suç sayılmaz. Bu itibarla barış imzalandığı zaman «Divân-i Harb'e sevk olunmak mecburiyyetinde» kalacağımı tahmîn etmiyorum. Böyle olsa bile, milletin haklarını isteme yolunda bulunan bir komutanı, adâ-

(141) Ali Fuat Cebesoy, 1, S. 215.

(142) Nutuk, 1, S. 121.

letten ayrılmayacak olan mahkemeleriniz, haksız yere mahkûm edemez. «Aksi takdirde Türk milletinin, her milletin hâiz olması lâzım gelen hak ve hukukunu tanımayacak olan bir Divân-i Harb'in, i'dâm cezasına bile ehemmiyet vermiyeceğimizi beyan eylerim» (143). Bu mektubun General Solly Flodd üzerinde nasıl bir te'sir bıraktığı bizce bilinmemektedir. Ancak şu bir gerçektir ki ne İngilizlerin tehditleri, ne Eskişehir Mütasarrıfının ne de Kiraz Hamdi Paşa'nın çabaları olumlu bir sonuç verdi. Öte taraftan, «Âsâyiş alayı adı ile teşkil edilmek istenen maaşlı jandarma» teşkilâtına halk tarafından rağmet gösterilmemesi, hatta nefret edilmesi, güçlükleri daha da artırdı (144), nihâyet İngiliz generali Solly Flood, 5 ekim 1919'da Ali Fuat Paşa ile yaptığı bir görüşmede, millî harekete karşı tarafsız kalacağını söyledi ve şimdiye kadar yapmış olduklarından dolayı üst makamlarca muâhaze edildiğini i'tiraf etti (145). Bütün bunlardan sonra anlaşılmıştı ki: 1) «İngilizler tarafından tahkîm edilmiş olan» Eskişehir'e zorla girmek mümkün değildir. 2) Millî akın'a, İngilizlerle çatışmadan, İzmit'e doğru devam edebilecekti 3) Yakında Eskişehir de Sivas Kongresi'ne bağlanabilecekti. Nitekim Damat Ferit Paşa'nın çekilmesinden sonra Eskişehir Mutasarrıfı güç duruma düşmüş ve iki gün sonra öldürülmüştü.

Pâdişah'ın beyannâmesi.

VI — Damat Ferit Paşa iktidarda kalabilmek için son iki çareye daha baş vurdu. Bunlardan birisi Pâdişah'a bir beyannâme yayımlatması ikincisi de Abdülkerim Paşa'nın, hükûmetle kuvâ-yi milliyye arasındaki aracılığı idi.

1 - 20 eylül 1919 tarihinde yayımlanan bu beyannâmede Pâdişah, son günlerde Anadolu'da meydana gelen

(143) Ali Fuat Cebesoy, 1, S. 226.

(144) Ali Fuat Cebesoy, 1, S. 219. «Eskişehir'de 6 bölük piyâde ve 1 süvâri alayından mürekkep bir âsâyiş livâsı'nın teşkili, 28 Eylül 1335 tarihinde emrolunmuştu». Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, 46. 1077.

(145) Ali Fuat Cebesoy, 1, S. 236.

olayları, mahallerinden gelen telgraflardan öğrendim. Esef verici olan bu hallerin sebebi, «İzmir işgali ile anı ta'kib eden feci' vak'aların ve Anadolu doğu vilâyetlerinin mukadderatı hakkında yayılan» rivâyetlerin halk üzerinde meydana getirdiği te'sirlerdir. Gerçi olayların ve söylentilerin, halkla birlikte benim de kalbimde uyandırdığı üzüntüler çok derindir, devlet ve milletin haklarını korumak hususunda çaba harcamak ise hepimiz için pek tabiî bir haldir. Ancak şu çok önemli anlarda hükûmet ve millete düşen görev ma'kul siyâsî teşebbüslere başvurmak ve birlik halinde hakların muhâfazasına çalışmaktır. Hükûmetin izlediği siyâset sonunda «İzmir fecâyii» Avrupa medenî millet ve devletlerinin «Nazar-ı dikkat ve meveddetini» çektiği, bundan dolayı «Mahalline» bir özel hey'et gönderilerek olayların tarafsız bir surette tahkik edilerek haklı olduğumuzun meydana çıkmağa bağladığı, doğu vilâyetleri hakkında çıkan söylentiler ve rivâyetler için de hükûmetin gerekli teşebbüsleri yaptığı bu sıralarda ve esâsen millî birliği bozacak, alınmış «Hiç bir karar ve tedbir olmadığı halde» memleket içinde «Âsâyiş ve inzibâtı» sarsacak, hükûmetin nüfuzunu kıracak her çeşit hareketler ve millet fertlerini birbirine düşürecek her türlü teşebbüsler, devletin esas ve hayâtî çıkarları ile bağdaşamaz. Buna rağmen bazı kişiler tarafından, memleketin gerçek durumu değiştirilerek ve gûyâ hükûmet ile halk arasında anlaşmazlık olduğu ilân edilerek Avrupa kamu oyunun yanıltılması, memleketin yüksek menfaatlarını büsbütün zedeleyecek, teessüfe değer olan bu hal ayrıca yapmak istediğimiz seçimi geciktirecek, barışa yaklaşmakta olduğumuz bu sıralarda, var olması mutlaka lâzım olan «Hey'et-i Meb'ûsan» ın toplanmasını geri bırakacak ve bu suretle de hükümetin güçlüklerini arttıracaktır. Onun için milletin her ferdinden bu günkü durumun nezâketini takdir ederek sükûnet ve i'tidâlini muhafaza edeceğini, kanunların hükümlerine ve hükûmetin emirlerine uyacağını, nizâm ve âsâyişi bozacak hareketlerden sakınacağını umarım. Çünkü bu suretle yakında barış müzakerelerine çağırılacak olan Türk Hükûmeti'nin delegeleri konferans karşısına «Milletle hem-âhenk» olarak çıkacaklardır. «Altıbuçuk asırdan beri Avrupa dengesinde önemli bir âmil olan» Osmanlı Devletinin «Birlik ve bütünlüğünü» sağlayacak bir barışa yakında kavuşacağımızı ummaktayım. Büyük devletlerin adâlet ve insaf duyguları ile gerçekleri gittikçe anlayan Avrupa ve Amerika kamu oyunun yumuşaması da bu umudumu kuvvetlendirmektedir. Onun için hükûmetin her türlü iç güçlüklerden uzak kalarak kuvvetlenmesi ve memleketin her tarafında kanun hükümlerine uyulması gerekir diyordu (146).

Bu beyannâme, okunan her yerde olumlu bir intıba' yarattı. Her şeyden önce İstanbul basını onu benimsemiş ve gazetelerde uzun uzadıya bahis konusu yapmıştı. Çünkü beyannâmede çok dikkate değer noktalar vardı. Bunlardan birisi ve belki de en önemlisi, şimdiye kadar hükûmetin, Anadolu'da doğmakta olan millî hareketi «Milletin fikir ve arzularına hiç bir şekilde uymayan zararlı ve hatta haince bir cereyan» telâkkî etmesine ve bu cereyanı uyandırmak isteyenleri ortadan kaldırmaya çalışmasına karşılık (147) Padişâh bu beyannâmesinde, millî cereyanı doğuran sebepleri İzmir'in işgâline, bu işgâlden sonra meydana gelen «Feci' Vak'alara ve Doğu Anadolu Vilâyetleri hakkında çıkarılan söylenti ve rivâyetlerin kamu oyunda husûle getirdiği tesirlere» bağlıyor, bütün bunların halk ile beraber kendi kalbinde de pek derin acılar meydana getirdiğini belirtiyordu. Bu beyannâmedeki sözleri dikkate alarak Padişâh'ın, «Anadolu'daki millî cereyanı mazur ve meşru'» saydığını kabul edenler bile vardı (148). Öte taraftan Ferit Paşa Hükûmetinin lehinde bir cereyan meydana getireceği tahmin olunan bu

(146) T. Gökbilgin, 1, S. 42 - 44.
(147) T. Gökbilgin, 2, S. 52.
(148) Aynı Eser, S. 52.

beyannâmenin, halk tarafından okunmasını istemeyen millîyetçiler (149), bazı tedbirlere baş vurdular ve gerekli emirleri gerekli yerlere gönderdiler. Fakat bu tedbirlere ve İstanbul ile muhaberelerin kesilmiş olmasına rağmen Padişâh'ın beyannâmesinin bir çok yerlere gitmesinin önüne geçilememişti (150). Nitekim, posta idaresinin Erzurum'a bildirilemediğini söylediği beyannâmenin (151) oradaki Kolordu komutanının eline geçtiği ve komutan tarafından kendi bölgesindeki ilgililere, memurlara ve halka okutulmasının tavsiye edildiği görülmüştü (152). Çünkü bu komutana göre Pâdişah, hükûmetin «Harekât-ı hâinâmesinden» milletin şikâyetçi olduğunu bilmiyordu ve «Millet ve vatan'a karşı bizzat kabine erkânının tevcih ettiği hançer-i ihânete muttali' bulunmayordu (153). Yine bu komutana göre eğer Pâdişah, gerçekleri bilmiş olsaydı başta bulunanları bir dakika bile yerlerinde tutmazdı. Esâsen iş başındakiler, böyle olacağını bildikleri için Pâdişah'dan her şeyi saklamakta ve bu sebeple de onun milletle karşı karşıya gelmesine imkân vermemekte idiler. Şu halde beyannâme, bazı gerçekleri ortaya koyduğu için, halk tarafından bilinmeli idi. Ancak Mustafa Kemal Paşa tarafından kolordu komutanının bu hareketi olumlu karşılanmadı. Çünkü Mustafa Kemal Paşa'ya göre beyannâme, hükûmet tarafından «Tasni'» edilmiş bir metin idi, hükûmetin durumunu kuvvetlendirdiği gibi halk üzerinde de milliyyetçiler aleyhinde bir tesir yaratabilirdi. İşte bunları önlemek üzere «Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyyeti Hey'et-i Temsiliyyesi» adına Mustafa Kemal Paşa, Pâdişah'a' bir telgraf çekerek beyannâmenin kapsadığı bilgileri yalanlar şekilde bir ifâde tarzı kullandı. Gerçekten «Şevket-meâb Efendimiz» diye başlayan bu telgrafında Mustafa Kemal Paşa,

(149) Nutuk, 1, S. 113
(150) T. Gökbilgin, 2, S. 41.
(151) Aynı Eser, S. 41.
(152) Nutuk, 1, S. 113.
(153) Nutuk, 1, S. 113.

beni size tekrar durumu ve gerçekleri anlatmağa zorlayan sebep, «Vükâla nın dediği gibi, meşru olmayan bir dilek değil, milletin haklı olan istekleridir. Bunların, kabine tarafından size duyurulmamış olması, millet ve memleketin çok zararına olmuştur. Bu defa yayınlanan Beyannâme-i Hümâyunlarından» ise, milletin meşru, istek ve maksadları ve kabinenin, belgelerle ortaya çıkmış bulunan «Harekât-ı hâinâneleri» nin sizden gizlendiği açıkça anlaşılmakta, ayrıca Ferit Paşa'nın, gerçeklere aykırı bilgi vermek suretiyle «Millet ve vatana karşı irtikâb eylemekte olduğu ihâneti» iki katına çıkarmakta olduğu görülmektedir. Tarih'de şimdiye kadar işlenmiş olan ihânetlerin hiç birisi ile kıyaslanamayacak bir «İhânetle ahâliyi yekdiğerinin aleyhine» ayartan ve «Milleti yabancıların ihtiraslarına fedâ eden bu kabine'nin», milletin istememesine rağmen, hâlâ yerinde kalması büyük felâketleri da'vet etmekte ve hazırlamaktadır. Bütün dünyaca Türkiye'de âsâyiş ve sükûnetin gözlenmekte olduğu bir sırada bu kabine, bir taraftan, itâat içinde bulunmakta olan aşîretleri halk üzerine yürümeğe kışkırtarak karışıklıkların çıkmasına sebep olan, Türkiye'nin «Herc ü mercî içinde ve yardıma muhtaç olduğunu resmen beyan «etmek suretiyle yabancı müdâhalesini da'vet eden, bir taraftan da doğuda bir Ermenistan kurulmasına, Torosların güneyindeki Türk topraklarının terk edilmesine razı olabileceğini ifâde eyliyen ve bu sebeple de iç ve dış düşmanların isteklerini «Terviç ve tatmin etmek istiyen» bir kabinedir. Böyle bir kabinenin iş başında kalmasını ise, düşmanlardan başka kimse istiyemez. Bundan başka, Milletvekillerinin seçiminden ve Meclis'in açılmasından önce, Paris Barış Konferansı'nın, Türkiye hakkında bir karar vermesi ihtimali vardır. Milletin güvenine sahip olmadığı ecnebilerce de bilinen Ferit Paşa kabinesinin başta kalması, delegelerimizin Konferans'a çağrılmamasını ve çağrıldıkları takdirde de, «Evelce olduğu gibi bu def'a da tard ve iâde ile aleyhimizdeki hükmün tebliğiyle iktifâ olunmasını» gerektirecektir ki bunun sonunda «Zuhuru tabiî olan» felâ-

ketler milleti büsbütün yaslandıracaktır. Onun için hemen Ferit Paşa kabinesi yerine «İ'timât-ı umûmîye mazhar» bir hükûmtein kurulmasını bütün millet adına Padişahımızdan «Niyaz ve istirham ederiz» diyordu (154).

Abdülkerim Paşa'nın aracılığı.

2 — İngilizler, «Mustafa Kemal Paşa ile doğrudan doğruya temâsa geçmesinin daha doğru olacağını», Damat Ferit Paşa'ya îmâ etmişlerdi (155). Belki de bundan dolayı Abdülkerim Paşa (156), 25 Eylül 1919'da Ankaradaki kolordunun komutanlığını bırakmış olan Ali Fuat Fuat Paşa'yı tergraf başına çağırmış, fakat paşa Ankara da bulunmadığı için, komutan vekili Yarbay Mahmut Beye vatan'ın kurtuluşu, Pâdişah'ın beyannâmesindeki öğütlerin uygulanması yani milletle hükûmetin elele vermesi ile mümkün olacaktır, bunun aksi ise, dış tehlike ve müdâhaleyi da'vet edeceği için korkunçtur. «Tahlis-i vatan endîşelerine âit harekât bile» her tarafa, «Menfur gayeler suretinde tecellî» ettirildiği ve Paris Barış Konferasında Türkiye hakkında son kararların verildiği şu sıralarda hükûmetle millet arasında anlaşmazlık bulunması elbette hayırlı sayılmaz diyor ve ta'yin edilecek bir yerde hemen konuşmalara başlanmasını istiyordu (157). Bu hal gerçekten üzerinde durulması lâzım gelen bir haldi. Bu kadar sert konuşmalardan ve karşılıklı düşmanca davranışlardan sonra bu yaklaşma isteğinin, İstanbul hükûmetinin dediği gibi vatanın tehlikeye düştüğü kavgısından mı veya Nutuk'da belirtilmiş hallerden mi (158) ileri geldiğini kesin olarak söylemek mümkün de-

(154) Nutuk, 3, S. Vesika 99.
(155) G. Jaeschke, 4, S. 143.
(156) Mustafa Kemal Paşa'nın eski arkadaşlarından olan Abdülkerim Paşa, «Çok nâmuslu, hamiyyetli ve temiz kalbli bir vatanparverdi». Bak, Nutuk, 1, S. 125.
(157) Nutuk, 1, S. 124.
(158) İstanbul ile münâsebetler kesilmişti. Hükûmete bağlı kalan memurlardan bir kısmı kaçmış, bir kısmı da Sivas'a tâbi' olmuştu. Her gün Anadolu'dan İstanbul'a, hükûmetin istenmediğini bildiren telgraflar geliyordu. Anadolu'daki yabancı subaylar, millî harekete karşı tarafsız olduklarını ve memleketin iç işlerine karışmayacaklarını söylüyorlardı. Bunlardan dolayı Ferit Paşa, Anadolu ile anlaşmak lüzumunu duydu. Bak, Nutuk, 1, S. 125.

ğildir. Ancak İstanbul'un uzlaşma teklifini Hey'et-i Temsiliyye hemen red yoluna gitmedi. Onun için kolordu komutan vekili Mahmut Bey, M. Kemal Paşa'dan aldığı direktifle İstanbul'a, Ali Fuat Paşa'nın Ankara'da bulunmadığını fakat istendiği takdirde «Sivas'da bulunan Hey'et-i Temsiliyye ile» ve bu arada Mustafa Kemal Paşa ile makina başında görüşülebileceğini bildirdi (159). Bunun üzerine 27/28 Eylül 1919 gece yarısına bir saat kala başlayan ve sekiz buçuk saat süren bir konuşmada, telin İstanbuldaki ucunda bulunan Abdülkerim Paşa, Yirminci Kolordu aracılığı ile gönderdiğim telgraftaki esaslar dâiresinde inşaallah bir sonuca varırız, memleketimiz hakındaki kötü düşünceleri kıralım ve böyle düşünenlerin umutlarını yok edelim, «Hükûmet ile milletin sırf vatan selâmetine âit hizmetlerini ve icrââtını uzlaştırmak için hemen konuşmalara başlayalım dedi (160). Fakat Hey'et-i Temsiliyyenin, Ferit Paşa hükûmeti ile bir anlaşmaya varması düşünülmezdi. Çünkü iki tarafın da kurtuluş hakkındaki düşünceleri ayrı idi, birbirine taban tabana zıddı. Onun için telgraf makinası başında yapılan muhâbereler, esas konuşmalar için bir ortam bile hazırlamadı. Gerçekten M. Kemal Paşa, Pâdişah'ın beyannâmesi «Muhteviyatının Ferit Paşa ve rüfekasına bir hitap ve itâb olduğu» meydandadır. Çünkü, Pâdişah'ın kalbini sızlatan haller ve hareketler, Milletimiz tarafından değil Ferit Paşa, Dâhiliyye Nâzırı Âdil Bey, Harbiye Nâzırı Süleyman Şefik Paşa» ve onlarla iş birliği yapan Harput, Trabzon, Kastamonu, Ankara ve Konya vâlileri tarafından meydana getirilmiştir. Bizim çok yüce olan millî hareketimizi kötüye yoran ve bu suretle i'lân eden kötü niyyetliler çoktur, fakat esef edilir ki bunların başında Sadrazam Ferit Paşa ve «Nezâret mevki'lerinde bulunan Âdil Bey, Süleyman Şefik Paşa gibi devlet adamları» vardır. Bunlar Millî hareketi bir bolşevik hareketi olarak kabul eden, yurdumuza «Takım takım bolşevikler girdiğini», millî

(159) Nutuk, 1, S. 124.
(160) Aynı eser, S. 126.

hareketin İttihadcıların bir hareketi olduunu söyliyen; anadolu'da karışıklık olduğunu ajanslarla i'lân ederek, yurdumuzun bir kesiminin işgaline ortam hazırlayan adamlardır; Malatya'nın müslüman halkı ile Sivas'ın müslüman ahâlisini birbirine boğazlatmak isteyen hâyinlerdir. Halbuki bizim maksadımız, güzel vatanımız hakkında kötü düşüncelere sahip olanlara karşı durmak «Devlet ile milletin icrââtının sırf selâmet-i vataniyyeye âit noktada te'lif eylemektir». Milletimiz, bu maksadı gerçekleştirmek hususunda engelleri kırmış ve kuvvetli adımlar atmış bulunmakdır. Yabancılar bile milletin azmini, buna karşılık hükûmetin aczini ve millete karşı olan ilgisizliğini görmüş ve takdir etmişlerdir. Bu sebeple onlar, millî harekete karşı tarafsız kalacaklarını bildirmiş, Merzifon'u boşaltmış, Samsun'u da boşaltmağa başlamışlardır. İşte bu, «İstiklâl hususunda istihsal» olunan ilk sonuçtur. Şu halde bize düşen en önemli görev, «En seri' hareketle millî isteklere başeğen yeni bir kabinenin iktidar mevkiine gelmesini sağlamaktır» demişti (161). Bununla beraber Abdülkerim Paşa, Pâdişah'ın beyannâmesini ileri sürerek, aracılık rolünü devam ettirmek istedi ise de kendisine, «Millî tezâhürlerin artık daha fazla kötüye çekilmesine» ve «Cinâyet ve ihâneti mertebe-i sübûta varan bir kabine erkânının müdâfaât-ı gayr-i meşrû'asının esas ittihaz edildiğini görmeğe» dayanılamayacağı söylenmiş ve Damat Ferit Paşa kabine'sinin hemen çekilmesi, istenmişti (162). Öte taraftan, kabinenin çekilmesi için Anadolu'nun her yanından gelen telgraflar devam ediyordu, bunların içinde çok dikkate değer olanlar da vardı (163). Bundan başka kabine üyeleri arasında da anlaş-

(161) Nutuk, 1, S. 127 - 129. Nutuk, 3, Vesika 111, 112.
(162) Nutuk, 1, S. 131.
(163) Çatalzeytin'den çekilen telgraf aşağıdadır: «Millî isteklere ve vatan çıkarlarına aykırı olan yanlış politikası ile millî duyguları zedeleyen hükûmet-i merkeziyye'den bağlantımızı keserek Sivas'da toplanmış olan Kongreye tâbi' olduğumuzu ve kararlarını tamamen kabul ettiğimizi beyan ve Pâdişah'ı akdes-i a'zam efendimiz Hazretlerine tam olarak içten bağlılığımızı arz ile milleti tatmîn edecek meşru' bir kabineye yerinizin bırakılmasını bekle-

mazlıklar meydana gelmişti. Nâzırlardan bazıları hükûmetin softa karakterinden şikâyet ediyor ve isti'fa etmek istiyorlardı. Nitekim, 29 eylül 1919 da Pâdişah tarafından kabul olunan Dâhiliyye Nâzırı Âdil Bey, «Yirminci asırda softa kabinesi olmaz, tebeddül zarûrîdir efendim» dedikten sonra milliyyetçilerle uzlaşma yoluna «Gidilmekten başka çâre olmadığını» söylemiş, Pâdişah da bu düşünceyi kabul eder görünmüştü (164). Aynı gün A'yân a'zalarından (Senato üyelerinden) Müşîr Fuat Paşa, Kuvâ-yi Milliyye tarafından kendisine gönderilen ve «Sen ihtiyar bir askersin, isteklerimizi Pâdişah'a arz'a vesâtet et» cümlesini de ihtivâ eden bir «Varaka» yi, Pâdişah'a sundu (165). Mustafa Kemal Paşa tarafından imzalanmış olan bu kâğıdı sonuna kadar okuyan Pâdişah, «Benim menfaatım, milletimin menfaatlarına bağlıdır. Milletsiz Pâdişah olmaz. Milletimin mutluluğunu ve refâhını isterim» demiş ve millî ordunun samîmiyyetine inancı olduğunu belirtmişti (166). Pâdişah'ın, çok saygı gösterdiği bu paşa'ya, söylediği sözlerin samîmiyyet derecesini ta'yin etmek çok zordur. Ancak, bundan sonra da Ferit Paşa'nın iktidarda kalabileceğini kabul etmek pek güçtür. Nitekim

mekteyiz». 27 Eylül tarihini taşıyan bu telgrafın altında, «Umum ahâli namına» Belediyye Başkanı ile, Başöğretmen'in, Rüsûmat memurunun, Orman muamelât memurunun, Telgraf müdürünün, Bucak müdürünün, Yüzbaşı'nın ve Orman muhâsebât memurunun imzaları vardı. Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı, 44. Belge, 1046. Öteden beri Ferit Paşa'dan hoşlanmayan Velîahd Abdülmecid Efendi ise onun hakkında, «Millet ve Pâdişah arasında siyah bir perde çekti» diyordu. Bak, Ali Fuad, Türkgeldi, S. 219.

(164) Ali Fuad Türkgeldi, S. 264.

(165) Aynı eser, S. 265.

(166) Pâdişah aynen şunları söyledi: «Benim menfaatım milletin menâfiine merbuttur. Milletsiz Pâdişah olmaz, milletimin saadet ve refâhını isterim. Anayasaya ve meşrutiyyete riâyet edeceğime yemin ettim. Etmemiş olsaydım bile, meşrutiyyete muhâlefet etmemek için verdiğim söz kâfidir. Meclis-i Millî seçimini çok arzu ediyorum, millî ordunun hulûs-ı tammı olduğuna kaniim». Bak, Tarık Mümtaz Göztepe, S. 218.

kendi adamlarına karşı olan güvenini, onların da kendisine karşı olan itimadlarını kaybetmiş olan Ferit Paşa (167), bu sıkıntılı günlerde, İngiliz Yüksek Komiseri Amiral de Robeck'e «Pâdişah'la kendisinin ve taraftarlarının hayat ve hürriyetlerinin korunması için tedbir alınıp alınmayacağını» soracak ve 1 ekim 1919'da isti'fa edecektir.

(167) Bir gün Posta-eTlgraf Genel Müdürüne Sadrazam: «İşte bu, mühr-i sadarettir, bunu basmadığım hiç bir telgrafnâmeyi keşide etmiyeceksiniz, etrafımdakilere emniyyetim yoktur» demişti. Bak, Refik Halid Karay, S. 178.

İKİNCİ BÖLÜM

I

Ali Rıza Paşa Hükûmeti'nin, Kuvâ-yi Milliye ile bozulmuş olan ilişkileri düzeltme teşebbüsleri sırasında iç hareketler ve bu arada İ'tilâf Devletlerinin Türkler ve Türkiye hakkında verdikleri bazı kararlar

Damat Ferit Paşa'nın çekilmesi ile birlikte, Türk tarihinin gerçekten çok kritik olan bir devresi sona ermiş gibi görünüyordu (1). Çünkü siyâsî hayatta şöhreti olmamakla beraber çok nâmuslu bir asker olan ve 2 ekim 1919'da iktidara gelen Ali Rıza Paşa (2) ile kabine arkadaşları, «Türkiye'nin bütünlüğünü ve bağımsızlığını» istiyenlerden ve «Türkiye'nin mütâreke'de yabancı işgali altında olmayan topraklara sahip olmasını kabul edenlerden» idiler (3). Ayrıca Kuvâ-yi Milliyyecilere sempatı duyan ve millî birliğe taraftar olanlar bu kabine'de yanyana gelmişlerdi. Kabine'nin bu karakteri, Kuvâ-yi Milliyye'yi de umutlandırdı. Bundan dolayı Mustafa Kemal Paşa, Sadrazam'a bir telgraf çekerek Erzurum ve Sivas Kongrelerince kabul edilen esaslara riâyet

(1) Ferit Paşa zamanında meydana gelen olayların önemlileri, yeni iktidârın Harbiye Nezâreti tarafından aşağıdaki şekilde tesbit edilmiştir: «Anadolu'da bulunan kolorduların merâkizle kat'-i râbıta etmeleri şeklinde teayyün eden vakayi'-i fevkalâdenin Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyyece ma'lûm olabilen aksamını mübeyyin tarihçe, hülâsaten zirde ma'ruzdur. 1) İzmir vak'a-i ma'lûmesi üzerine zât-i Hazret-i Pâdişâhî'nin yeni kabineyi teşkîl için isdâr buyurdukları Hatt-ı Hümâyûn ile bunun akabinde Sadr-ı sâbık Hazretlerinin beyânâtı (20/5/35), hükûmet-i merkeziyyenin tehdid altında bulunması i'tibâriyle sarîh emirler verilemiyeceğini ve milletin müdâfaa-i hukuk için tevessül edeceği tedâbîr fedâ-yi cânı istilzam etse dahi buna iktifâ olunamayacağını imâ etmekte idi. 2) Sadr-ı sâbık Hazretlerinin vilâyât-ı şarkiyye'ye vâsi' muhtâriyyet i'tâ edilebileceği tarzındaki beyânâtı (21/5/35), vilâyât-ı şarkiyye'de hakîkî bir heyecan uyandırmış, Üçüncü ve Onbeşinci Kolordular bu heyecana tercüman olarak merkezden izâhat talep etmişlerdi. 3) Üçüncü Ordu Müfettişliğine ta'yin ve ı'zâm buyrulan Mustafa Ke-

edilmesi, «Meclis-i Meb'ûsan» toplanıncaya kadar düşmanlarla herhangi bir teahhüde girişilmemesi, Barış Konferasına gönderilecek delegelerin ehliyyetli kişilerden seçilmesi, eski hükûmet tarafından, millî isteklere hizmet ettikleri için görevlerinden uzaklaştırılmış bulunanların tekrar vazifelerine başlatılması, millî harekete katılmış veya bu hareketi «Tasvib» etmiş olanlar hakkında yapılmakta olan ta'kîbâtın durdurulması, Ferit Paşa kabinesi üyelerinden bazılarının, «Dîvân-ı Âlî» ye verilmeis şartı ile Kuvâ-yi Milliyye'nin, hükûmeti destekliyeceğini bildirdi (4). Bu şartların bütününün kabul edildiğine ve uygulandığına dair her hangi doyurucu bir bilgiye sahip değiliz. Ancak, Mustafa Kemal Paşa'nın, hükûmetle tam bir uzlaşmaya varıldığını, 7 ekim'de her tarafa duyurduğunu (5), hatta «Hey'et-i celîle-i Vükelâ tarafından neşredilip Dâhiliyye Nezâretince» vilâyetlere gönderilmiş olan bir beyanâmeden dolayı hükûmeti tebrik ettiğin biliyoruz (6). İşte iki tarafın bu şekildeki tutumları, Osmanlı devletinin, özellikle iç politikasında büyük bir değişikliğin meydana gelmek üzere olduğunu gösteriyordu. Nitekim «Anadolu'da cereyan eden millî

mal Paşa'nın azli ve geriye celbi talebini nezâreti mahalline tebliğ etmiş ise de Erkân-ı Harbiyye'ye bir cevap gelmemiş ve ancak muâmelât-ı zâtiye'den Mustafa Kemal Paşa'nın askerlikten ihraç, rütbe ve nişanlarının nez'olunduğu 2 Eylül 335 tarihiyle bildirilmiştir. 4) Meclis-i Vükelâ, istilâ altında bulunmayan aksam-ı vatan'a çıkarılacak kuvvetlere kuvvetle mukabele edilmesini taht-ı karara almış ve bunu 21 Haziran 335 Sadâretin tezkeresi ile Nezâret-i âcizi'ye tebliğ etmişti. Bu emir Nezâretten tebliğ edilmemiş ise de Dâhiliyye Nezâretince her tarafa ta'mîm olunduğundan Samsun'a çıkmak istiyen İngilizlere bu emre tebaan mukavemet edeceğini blidiren Üçüncü Kolordu Kumandanı Miralay Re'fet Bey'in azli ve celbi hakkındaki talebi Bâbıâlî infaz etmek istemiş ve fakat Rafet' Bey dahi isti'fa ederek orada kalmıştır. 5) Elâziz vâliliğine ta'yin edilen Ali Galip Bey, esnâ-yi seyâhatinde mevâki'den keşide ettiği telgraflarda Anadolu'daki kolorduların propagandadan başka bir işe yaramaz muzır mevcudiyyetler olduğunu bildirmiş ve Sivas'daki Üçüncü Kolordu'nun Elâziz'e naklini, bilumum kumandanlarla Erkân-ı Harbiyye reislerinin tebdilini taleb etmiş (23/8/35). 6) Yirminci Kolordu Kumandanı Fuad Paşa'ya Eskişehir'deki tabur'un geriye celbi, İngiliz talebi üzerine, emrolunmuş ve kolordu tabur'un orada ibkası lüzumundan bahsederek cevap vermiş ise de Fuad Paşa azlolunmuş, yerine Mirliva Hamdi Paşa ta'yin olunmuştur. (28 Ağustos 335). Hamdi Paşa'nın Eskişehir'e hareketi

hareketler ve teşebbüsler tâ başlangıcından i'tibâren açığa» vurulmuş, Erzurum, Sivas Kongreleri kararları gazetelerde yayımlanmış, kolordu komutanlarının doğrudan doğruya Pâdişah'a «Ma'ruzatta» bulunmak istediklerini bildiren 12 eylül tarihli telgraflar bu sıralarda meydana çıkmıştı (7). Yine bu yaklaşmadan dolayı, Millî harekete muhâlif bulunan idâre adamlarından bir kaçı, Hey'et-i Temsiliyyenin baskı ile mevki'lerini bırakmak zorunda kalmışlardı (8). Bu hükûmetdir ki, millî duyguların şahlanmasına hizmet etmekte olan toplantılara da pek ses çıkarmamıştı. Nitekim, 10 ekim 1919'da Sultan Ahmed Câmiinde, Cuma namazından sonra bir toplantı yapılmış, (9), toplantı sonunda hazırlanıp İ'tilâf Devletleri temsilcilerine sunulan bir muhtırada, Mora, Teselya, Girit ve Makedonya'da Türklerin nasıl imha edildiği ve mallarının zorla nasıl ellerinden alındığı anlatıldıktan sonra İzmir ve civarının Yunanlılar tarafından işgâli üzerine, yerlerini yurtlarını terk eden onbinlerce Türk'ün, yaklaşmakta olan kış mevsimi yüzünden yok olacakları açıklanmış, ışgalin kaldırılması ve zararların ödenmesi istenmişti. Yine bu hükûmettir ki

günü Ankara hattında (Sarıhan-Beylikköprü) arasındaki köprü tahrib edilmiş ve Hamdi Paşa Ankara'ya gidemiyerek Eskişehir'de kalmıştır. Bundan sonra Yirminci Kolordu ile bir daha muhâbere kabil olmamıştır. 7) Fuat Paşa'nın tebdili hakkında Üçüncü ve On Beşinci Kolordular tarafından bazı i'tirâzâtı mübeyyin telgraflar vürûd etmiştir (6 ve 11/9/335). 8) Elâziz Vâlisi Galip Bey, Elâziz ve Malatya havâlisinde sevâhate çıkmış ve bazı Kürt cereyanlarının tevessüünü gören On Üçüncü Kolordu, Malatya Mutasarrıfını ve İngiliz Binbaşısı Novil ile beraber dolaşan Kürtlerin tevkifini emrettiğini ve bazı mütâleâtı hâvi merkeze bir telgraf çekmiş (12/9/35) ve bundan sonra bu kolordu'dan da Nezâret'e hiç bir haber gelmemiştir. 9) Elâziz Vâlisinin Sivas Vâli ve Kumandanlığına ta'yini hakkında sahte bir irâde-i Seniyye tebliğ olunduğunu Üçüncü Kolordu, Sivas telgrafhânesinde elde ettiğini beyan ederek merkeze i'timâdı kalmadığını bildirmiş (12/10/35) ve bundan sonra bu kolordu'dan da hiç bir cevap gelmemiştir .10) Onbeşinci Kolordu vilâyât-ı şarkiyye'deki kongrelerin hâk-i pây-i Şâhâne'ye verdikleri telgrafların merkezce Atebe-i Seniyye'ye verilmediğini dermeyân ederek merkezle muhâbereyi kat'etmiştir (10/9/35). 11) Konya'daki Onikinci Kolordu Kumandanı Selâhaddîn Bey merkeze celp olunmuş, yerine ta'yin edilen Said Paşa da bir müddet sonra azledilmiş, bu kolordu'dan dahi 12/9/35 tarihinden i'tibâren bir şey

Salih Paşa Amasya'da.

Kuvâ-yı Milliye ile daha yakından teması lüzumlu görmüş, bu sebeple Bahriye Nazırı Salih Paşa'yı Amasya'ya göndermişti (10). Burada Hey'et-i Temsiliyye üyelerile (11) Salih Paşa arasında 20 - 22 Ekim 1919 da yapılan müzakereler sonunda bir anlaşma meydana geldi. Uyuşulan noktaların en önemlileri şunlardır: 1) Millî teşkilât ile hükûmet arasında bir anlaşmazlık kalmamıştır. 2) Vatan topraklarının bütünlüğü ve istiklâlinin muhafazası esastır. 3) Müslüman olmayan unsurlara imtiyaz verilmeyecektir. 4) Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyyeti, İstanbul hükûmetince hukukî bir teşekkül olarak kabul olunmuştur. 5) Paris Barış Konferansı'na gönderilecek delegeler Hey'et-i Temsiliyye tarafından da uygun görülen kişiler olacaktı. 6) Sivas Kongresi kararları, «Meb'uslar Meclisince» kabul olunmak şartı ile, uygun görülmüştür. 7) «Meb'uslar Meclisinin» Istanbul'da toplanması, güvenlik bakımından, caiz değildir.

İstanbul hükûmeti verilen bu kararlardan sadece anayasaya aykırı düşer düşüncesiyle, son maddeyi yani

alınmamıştır. 12) Harbiye Nezâretinde yapılan icrâât: a-9 Ağustos 335 tarihinde meçhul bir mahalle sevk edilmek üzere bir alay piyâde, bir topçu bataryası ihzar olunmuş ise de sevkinden sarf-ı nazar olunmuştur. b - Onikinci Kolordu'ya mensub 11. süvâri alayı 21 Eylül 335 tarihinde lâğvolunmuştur. c - Yirminci Kolordu, 17/9/35 tarihinde lâğvedilmiş ve Beşinci Kolordu'nun Hamdi Paşa idâresinde Eskişehir'de teşkil olunacağı emrolunmuştur. d - Eskişehir'de altı bölük piyâde ve bir süvâri alayından mürekkeb bir âsâyiş livâsı'nın teşkili, 28/9/35 tarihinde emrolunmuştur. h - Şurâ-yi Askerî, Akdeniz boğazı Kumandanlığı, Süvâri Topçu Müfettişlikleri, Nakliye Müfettiş-i Umûmiliği, Mekâtib-i Askeriyye Müfettiş-i Umûmiliği lâğvedilmiştir. 13) Anadolu'da cereyan eden ahval hakkında alınabilen ma'lûmat: a - Altıncı maddede arz olunduğu vechile Ankara hattında Sarıhan - Beylikköprü arasındaki köprünün tahribi. b - Mitralyözlerle mücehhez bir İngiliz treni, 30 Eylül 35 tarihinde Ankara'ya gitmiş ve orada büyük bir miting yapıldığı, Sarıbey civârında iki bin süvârî bulunduğu görülmüştür. c - 27/9/35'de, Vezirhan'la Bilecik arasında ve Bilecik - Karaköy arasında, Karaköy - Bozuyük arasında hat bozulmuştur. d - Ağustos evâhirinden beri İngilizler Anadolu'ya şimendiferle kıtaât-ı cesime nakline başlamışlar ve şimdiye kadar alettakrîb on iki bin nefer Haydarpaşa'dan hareket etmiş ise de Konya'ya bin ikiyüz, Eskişehir'e, Alayund'a 900, Afyonkarahisar'a 1370 nefer gittiği öğrenilmiş

meclisin İstanbul'dan başka yerde toplanması maddesini kabul etmemiş, Mustafa Kemal Paşa da bu husus üstünde fazla ısrarlı olmamıştı. Ancak bu hükûmetin Kuvâ-yı Milliyye ile olan olumlu ilişkilerinin çok zaman süreceği kabul olunamazdı. Çünkü bu hükûmet de, Damat Ferit Paşa Hükûmeti gibi, İzmir olaylarından sonra Avrupa'da Türkler lehine meydana gelmeye başlamış olan cereyandan büyük umutlara kapılmış bulunuyordu. Halbuki bu tarihlerde onların ve onlar gibi düşünenlerin kanaatlarını sarsacak olaylar eksik değildi. Nitekim İngilizler, Ekim ayı içinde, Tire civarındaki bazı yerlerin Yunanlılar tarafından işgal edilmesine müsaade etmişlerdi (12). Bu hal, hükûmetin İngilizlere karşı duyduğu güveni yıkmaya yetmeli idi. Fakat Ali Rıza Paşa iktidarı, Tire olayını, sadece «İ'tilâf Devletlerinin şimdiye kadar görülen hayır severlik duyguları ile uzlaşır» bir hal olarak nitelemişti (13). Bundan başka, kendinden öncei hükûmetin yapmak istediği bazı işleri uygulamaya kalkması yani Konya'ya Suphi Bey'i Ankara'ya da Ziya Paşa'yı vali olarak göndermekte ısrar etmesi, dikkate değer bir haldi. Çünkü bunlardan birincisi «İngiliz Muhipleri Cemiyyeti İstanbul idare heyeti üyelerinden» idi (14). İkincisi hakkında her ne kadar böyle birşey söylenemezse de onun da «Ehliyet ve iktidarı»

ve mütebâkî kuvvetli kıtaâtın 28. kilometrede ordugâh teşkil ettikleri haber alınmıştır. h - 17/6/35 tarihinden beri Anadolu'da trenlerle İngiliz yaralı efrad geldiği görülmüş ve şimdiye kadar alettakrîb 750 nefer gelmiş ise de bunların nerelerde mecruh oldukları anlaşılamamıştır. 01 babda emr ü ferman hazret-i men lehülemrindir. 10 Muharremülharam 338 ve 6 Teşrinievvel 335. Harbiye Nâzırı Cemal». Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı, 46. Belge, 1077.

(2) T. Bıyıklıoğlu, S. 55. «Ali Rıza Paşa, uğursuzluğu ile şöhret almış bir adamdır, amma belki fena zamanda uğurlu gelir». Bak, Hâcim Muhiddin Çarıklı, S. 78.

(3) T. Bıyıklıoğlu, 1, S. 55.

(4) İslâm Ansiklopedisi, Atatürk maddesi.

(5) Türk İnkılâb Enstitüsü Arşivi, 89-18779.

(6) Aynı Arşiv, 24-3023.

(7) T. Gökbilgin, 2, S. 53.

(8) T. Gökbilgin, 2, S. 59. Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı, 11. Belge, 268. Eskişehir Mutasarrıfı bu iktidar zamanında öldürüldü. Ö-

Amasya'ya gittiği sıralarda, Sivas'ta meydana geldi. Gerçekten Şeyh Receb ile arkadaşları Ahmet Kemal ve Celâl, 18 Ekim günü gecesi Sivas postahanesindeki memurları tehdit ederek Salih Paşa'ya, 19 Ekim'de de Mustafa Kemal Paşa'ya birer telgraf çekmiye muvaffak oldular. Salih Paşa'ya gönderilen telgrafta «Aylardan beri memleketimizde cereyan eden hali anlamak ve mahiyyet-i mes'eleye vukuf peyda etmek üzere» Sivas'a kadar gelmesi rica ediliyordu (25). Mustafa Kemal Paşa'ya çekilen telgrafta ise, bir tehdit kokusu vardı. Çünkü bu telgrafta «Ahâlimiz, Pâdişah ve hükûmet efkârını bizzat Salih Paşa'dan veyahut emin bir lisandan işitmedikçe aradaki ihtilâfa hallolunmuş nazariyle bakamayacaktır. Binâenleyh iki şıktan birini ihtiyâra mecburiyetinizi arz ederiz» denilmekte idi (26). Kışkırtıcılar bununla da yetinmeyerek saraya da bir telgraf çekmiş ve «i'timâd-i Hümâyûnlarını hâmil bulunduğunu» etrafa yayan Mustafa Kemal Paşa'ya, suçlarını örtmek isteyen küçük bir grub da katılmıştır. Bunlar kendilerini «İrâde-i Milliyye'yi temsil» eden kişiler olarak göstermektedirler. Halbuki biz Padişahımıza ve Halifemize her suretle i'timad ve sadakat içindeyiz. Gerçeğin öğrenilmesi için, Amasya'ya geleceğini duyduğumuz Salih Paşa ile «Başyâver-i Haz-

(12) T. Gökbilgin, 2, S. 70.
(13) T. Gökbilgin, 2, S. 71.
(14) Nutuk, 1, S. 188.
(15) Aynı Eser, S. 188.
(16) Hükûmetin bu tutumu herkesten önce Ankara Vali vekili Yahya Galib Bey'in dikkatini çekti. Bu kişi 15 Ekim 1919'da Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği bir telgrafla durumu aşağıdaki şekilde açıklıyordu: «Biz mukadderatımızı, ne böyle milletin mukadderatını bilmeyen hükûmete ve ne de» uluorta gönderilen valilere terk etmek istemiyoruz. Çünkü Ankara'ya Ziya Paşa'yı, Konya'ya da Suphi Bey'i tayin etmekle bu hükûmet gerçek yüzünü göstermiş bulunuyor. Halbuki biz daha önce, meclis toplanmadan «hiç bir memuriyyete» dışardan her hangi bir kimsenin getirilmemesini arz etmiştik. Buna rağmen Hükûmet Ankara'ya bir vali tayin etmiş ve bu suretle de Ankara'daki millî hareketleri söndürmeyi hedef tutmuştur. Onun iiçn siz nasıl «istifa ederek bir ferd-i millet gibi çalışmaya karar verdiniz» ise ben de öyle yapmak istiyorum. Vali vekillini kime devredeceğimi «lütfen bildiriniz efendim». Bak, Nutuk, 1, S. 186.

ret-i Şehr-yârî Naci Beyefendi'nin Sivas'a da gönderilmelerini «Niyaz ederiz» demişlerdi (27). Küçük ve önemsiz bir mesele gibi görünen bu hali Mustafa Kemal Paşa çok ciddi telâkkî etmiş, Şeyh Receb ve arkadaşlarının cezalandırılmasını Sivas valisinden istemişti. Gerçi vali Reşit Paşa Receb ve arkadaşlarını tutuklamış fakat «Bu hadise yüzünden memlekette sükûn ve inzibâtın muhtell» olacağını kabul etmemişti. Halbuki mes'ele onun küçümsediği kadar önemsiz değildi. Çünkü olay, duyulur duyulmaz, İstanbul basınında tartışılan bir konu haline geldi. Bir gazeteci Şeyh Receb için, «Yarı meczûb» deyimini kullanmış, başka bir gazete ise bu şeyhin, asîl bir aileye mensub, yüksek öğrenim görmüş, yüksek seviyeli bir vatansever olduğunu ileri sürmüş, hatta sözlerinin doğruluğuna «A'yân» üyelerinden (Senatörlerden) bazılarını tanık göstermişti (28). Bunlardan birisi bu şeyhin «Meczûb değil, bilâkis memleketin dirâyet ve kiyâsetle ma'ruf en akıllı ricâlinden ve selîm bir fikir erbâbından» olduğunu açıklamıştı (29). Ancak şeyh ve arkadaşları hakkında en doğru bilgiyi Sivas müftüsü ile bir çok itibarlı kişinin imzalrını taşıyan bir telgraf ortaya koydu. Bu telgrafta şeyh ve arkadaşlarının Sivas muhitinde «Fikrî ve içtimâî mevkileri bulunmadığı, bun-

(17) Millî Mücadelede büyük hizmetleri görülen Müfti Rıfat Efendi (Rıfat Börekçi), sonradan Diyânet İşleri Başkanlığında bulunmuştur.
(18) Nutuk, 1, S. 189.
(19) Aynı eser, S. 206.
(20) Nutuk, 3, S. Vesika 194.
(21) Nutuk, 1, S. 208.
(22) Yabancı devlet temsilcileri bu hükûmet kurulduktan sonra aralarında toplanarak, önce kendilerinin mi Sadrazam'ı veya Sadrazam'ın mı kendilerini ziyaret etmesi lâzım geleceğini tartışmış ve sonunda Sadrazam'ın daha önce kendilerini ziyaret etmesini kabul ederek bu hususu hükûmete duyurmuşlardı. İngiliz Yüksek Komiseri de Robeck'e göre Ali Rıza Paşa bir saray adamıdır. Dışişleri Bakanı Reşit Paşa ise çok yumuşak ve uysaldır. Bu kabine iç ve dış işlerde millî hareket liderlerinin havasına uydukça iktidarda kalabilecektir. Türk milliyetçiliği ise günden güne büyüyen bir kuvvet haline gelmektedir. Bak, T. Bıyıklıoğlu, 1, S. 55.
(23) Hey'et-i Temsiliyye 29 Ekim 1919'da aşağıdaki kararı almıştı: «Başta Sadrazam Ali Rıza Paşa olmak üzere hepsinin âciz, Pâdişah'ın gözünde bir mevki' takınmak isteyen kişilerden oldukları,

ların millî birliğin temiz akışına el uzatmak isteyen şerirler» gibi görülmesi lâzım geldiği açıklanıyordu (30). Şeyh Receb cahil veya âlim, asîl veya alelâde bir insan olsun, bu bizim inceleme konumuz değildir. Gerçek olan şudur ki Mustafa Kemal Paşa'ya karşı cephe almış olanlar, Sivas'ta bile isteklerini zorla kabul ettirebiliyorlardı. Biraz sonra anlaşıldı ki Sivas'ta meydana gelen bu muhalefetin arkasında, İstanbul'da o tarihlerde büyük işler peşinde koşan bazı kimseler ve bu arada özellikle İngiliz Muhipleri Cemiyyeti'nin başında bulunan Sait Molla bulunuyordu. İngiliz gizli teşkilâtı liderlerinden Frew ile ilişkisi olan bu Molla'nın 24 Ekim 1919 tarihinde ona yazdığı bir mektupda, «Sivas vak'asını nasıl buldunuz, biraz düzensiz ama yavaş yavaş düzelecek» deniliyordu (31).

Bozkır ayaklanmaları.

b - Konya Valisi Cemal Bey ile «Â'yan» üyelerinden Bozkırlı din bilgini Zeynel Âbidin Efendi tarafından hazırlanan birinci Bozkır ayaklanması (32), Vali Cemal Bey'in 27 Eylül 1919'da Konya'yı terk etmeye mecbur kaldığı gün başladı. O gün çoğu silâhsız 1000 kadar köylü, Kürdoğlu Musa, Bademlili Hacı Halil ve Güzel Çavuş'un idaresi altında Bozkır'a gelerek jandarmaların

kısmen millî hareketin lehinde ve kısmen de karşısında bulundukları, bununla beraber Zât-i Şâhânenin ilk fırsatta bunları iskat ile yerine istibdâdı sürdürebilecek bir hey'et getirmek isteyeceği cihetle, millî meclis teşekkül edib yasama görevini yapmaya başlayıncaya kadar Hey'et-i Temsiliyye'nin bu kabineyi muhafaza etmesinin vatan ve millet için hayırlı bir suret olduğu kabul olundu». Bak, Nutuk, 1, S. 190.

(24) Nutuk, 1, S. 190.

(25) Bu telgrafın altında «An evlâd-i Şemseddin-i Sivâsî, Receb, Kâmil, Zaralı Zâde Celâl, İlyas Zâde Kemal» imzaları vardı. Aynı telgrafta «ulemâ, eşraf, tüccar ve esnafdan 160 mührü havidir» deyimi de bulunmaktadır. Bak, Nutuk, 1, S. 179.

(26) Nutuk, 1, S. 179.

(27) Aynı Eser, S. 181.

(28) T. Gökbilgin, 2, S. 122.

(29) Aynı eser, S. 123.

(30) Aynı eser, S. 124.

(31) Nutuk, 1, S. 181.

(32) Türk İstiklâl Harbi. C. 6. İçayaklanmalar, S. 12.

silâhlarını ellerinden aldılar, silâh deposunda bulunan cephane ve silâhları ele geçirdiler, bazı evleri yağmaladılar, bazı kişileri öldürdüler, 28 Eylül'de de Beyşehir'deki suvari alayının bir bölüğüne saldırdılar ve makineli tüfek takımını esir ettiler. Ancak çok genişleyecek gibi görünen bu ayaklanma, Konya'dan gönderilmiş olan nasîhat heyetlerinin yaptıkları konuşmalar sonunda birdenbire söndü. Onları en çok yatıştıran şey, «Bozkır'a millî kuvvetlerin» gönderilmiyeceği va'di idi (32). Ancak 4 ekim'de dağılmış olan isyancılar, 20 ekim'de tekrar harekete geçtiler. İkinci Bozkır ayaklanması denilen ve 4 kasım'a kadar süren bu hareket'in başlıca sebebi, İstanbul'da millî mücâdele taraflısı bir hükûmet'in iş başına gelmiş olması, Konya'da muhtemel ayaklanmalara karşı bir takım sert tedbirlerin alınması (33), Afyonkarahisar'da bulunan Albay Ârif idâresindeki Karakeçili Müfrezesi'nin Seydişehir'e gönderilmesi ve bir kısım kuvvetlerin Çumra ve Karaviran'da toplanmasının karar altına alınması idi (34). Bu hazırlıkları haber alan ve esâsen «Â'yan a'zası Zeynelâbidin Efendi» ile bağlantıları bulunan fesadcılar, Hisarlık ve Hocaköyü halkından 70 kadar silâhlı ile 200 silâhsız kişiyi harekete geçirdiler. Hoca Abdullah, Hoca Sâbit ve Hoca Abdülhalim Efendiler idâresindeki bu adamlar, Bozkır'ın güneyindeki sırtlara kadar gelerek oraya Bozkır kaymakamını da'vet ettiler ve bazı kişilerle millî kuvvetleri istemediklerini bildirdiler (35). Kaymakam onlara, yaptıkları işin doğru olmadığını, esâsen Çumra ve havâlisine gelen kuvvetlerin millî kuvvetler değil, nizâmî kıt'alar olduğunu, bunlardan kendilerine bir zarar gelmiyeceğini söyledi ise de bir başarı elde edemedi. Nitekim ayaklananlar, vilâyet'e bir telgraf çekerek, millî kuvvetler dağıtılmadığı veya geri alınmadığı takdirde harekete devam edeceklerini bildirdiler. Vilâyetten verilen cevap onları tatmîn edici değil kız-

(33) Türk İstiklâl Harbi. 2. 2. S. 69.

(34) Türk İstiklâl Harbi. C. 6. İçayaklanmalar, S. 13.

(35) Aynı eser, S. 13. Ömer Sami Coşar, No. 139.

dırıcı idi. Çünkü bu cevapta, «İstediklerinin yerine gelmesi için önce toplanan halkın köylerine dağılması» isteniyordu (36). Bunun üzerine âsiler, «Pâdişah'ın emri, gidip bunları vurmaktır diye bağırıp çağırarak 20 ekim 1919'da Bozkır'a ikinci defa girdiler» (37), memurları ilçe'den dışarı çıkardılar, telgraf hatlarını kestiler ve 24 ekim 1919'da Albay Ârif müfrezesinin öncüleri üzerine ateş açtılar. 24 ekim'de taraflar arasında yapılan savaşta, Ârif Bey müfrezesinden bir er yaralanmış, üç er de çok çirkin bir surette öldürülmüştü. Âsilere gelince onlar, 30 kadar ölü ve o kadar da yaralı vermişlerdi. Ancak ilk çarpışmada bu kadar çok kayıp verilmiş olması onları fena halde ürküttü, bundan dolayı bir kısmı köylerine gitit, bir kısmı da ormanlara sığındı. Ertesi gün yapılan savaştan sonra büsbütün hezîmete uğrayan âsilerden çoğu Ahırlı'ya doğru çekilmek zorunda kaldılar. Millî kuvvetlerden bir birlik, 27 ekim'de onlara taarruz etmeği düşünüyordu. Fakat bu sıralarda başka bir âsî grub'un, Delibaş idâresinde Çumra'ya yürüyecekleri haber alındığı için, Ahırlı'da sadece Güzel Çavuş'un evi yakılarak Çumra'ya hareket etti, Fakat 28/29 ekim'de âsilerin pususuna düşerek kâmilen esir oldu. Âsilerle Millî kuvvetler arasında en son ve önemli bir çarpışma,1 kasım 1919'da Dinek ormanlık bölgesinde yapıldı ve bu çarpışma isyanın son çarpışması oldu. Çünkü bundan sonra âsiler, büsbütün dağılmış ve 2 kasım 1919'da isyancıların merkezleri olan köyler millî kuvvetler tarafından işgal edilmiş ve Bozkır'a girilmişti.

Boğazlar doğusundaki halk arasında huzursuzluk.

c - Boğazların doğusundaki rahatsızlık bu sıralarda dikkati çeker bir hal almıştı. Çünkü, bu tarihlerde İngiliz Muhipleri Cemiyyeti, Hürriyet ve İ'tilâf Fırkası ve Askerî Nigehban Cemiyyeti elele vererek, bu bölgede millî hareket aleyhinde çalışmakta idiler. Bu yolda onlara İ'tilâf Devletleri ile Rum ve Ermeni patrikhâneleri de yardım ediyordu. Bu ortak çalışma sonundadır ki

(36) Türk İstiklâl Harbi. C. 6. İçayaklanmalar, S. 13.
(37) Aynı eser, S. 13.

Çerkesler arasında bir kıpırdanma başladı. Gerçekten, Akyazı taraflarında Çerkes Talostan Bey ile, «İstanbul'dan para ve ta'limatla gelerek süvâri olacaklara 30, piyâde yazılacaklara 15 lira va'd eden Bekir ve Sapanca'nın Avşar Köyünden Beslan adındaki tahsildar'ın» (38) etrafında bir takım kuvvetler toplanmağa başladı ve bunların Adapazarı'nı basacakları duyuldu. Bunu haber alan Adapazarı kaymakamı Tahir Bey, acele 25 atlı ile bunlara karşı harekete geçti ve maksadlarının ne olduğunu kendilerinden sordu. Onlar, Adapazarı'nı basıp telgraf makinesi başına gelmek ve Pâdişahın hayatta olup olmadığını öğrenmek istiyoruz, «Mustafa Kemal Paşa'yı Pâdişah makamına kabul edemeyiz» dediler (39). İstanbul tarafından kışkırtıldıkları anlaşılan bu adamlara karşı harekete geçen Kaymakam Tahir Bey, gerçi onları dağıttı ve Beslan ile kardeşini yakaladı (40), Fakat Bekir'le birlikte kaçan iki subay ve kırk silâhlı adam, Bolu'dan bildirilidiğine göre, Abaza köyleri halkı arasına dağılmış ve Kuvâ-yi Milliye aleyhine propagandaya başlamışlardı (41). Öte taraftan, Boğazların doğusunda yaşayan halk arasındaki menfaat ve zihniyet ayrılıkları, sebebiyle, İngilizlerin yapmış oldukları İstiklâl propagandası; Biga'dan Bolu'ya kadar uzanan dar bir şerid etrafında ve çeşitli adlar altında toplanmış olan bu insanlar arasında çabucak filizlendi ve Türk millî hareketini arkadan vurma şeklinde ortaya çıktı. Ahmed Anzavur, Türk millî hareektini arkadan vurmak istiyenlerin öncüsü idi. Ancak onun kimlerle işbirliği yaparak bu harekete giriştiği kesin olarak bilinmemektedir. Bu sebeple şimdilik o, sadece İstanbul'da «Pek yüksek mehâlifin birisi tarafından» millî harekete karşı tertiplenen «nukabil bir hareket-i ihtilâliyye ve siyâsiyyenin fedâkâr âleti» ola-

Birinci Anzavur isyanı.

(38) Nutuk, 1, S. 183.
(39) Aynı eser, S. 183.
(40) Türk İstiklâl Harbi C. 6. İçayaklanmalar, S. 44.
(41) Nutuk, 1, S. 185.

rak görülmektedir (42). İşte ne suretle ve kimler tarafından desteklendiği pek iyi anlaşılamayan Ahmed Anzavur, «Etrafına Şah İsmail, Cambazlı Hakkı, Kadir, Nuri, Sülüklülü Dâvud gibi bir takım eşkıyâ'yı toplayarak Manyas bölgesinde» faaliyyete geçti ve maksadının Yunanlıları vurmak ve bazı ittihadcıları cezalandırmak olduğunu her tarafa yaydı (43), 27 ekim'de Balıkesir'i basacağı ve oradaki millî hareketi idâre edenleri yakalayacağı duyuldu (44). 28 ekim'de Manyas'dan Saray'a çektiği bi rtelgrafta o, Aydın vilâyetini Yunanlılardan kurtaracaklarını, Doğu Anadolu'da bir Ermenistan'ın kuruluşuna engel olacaklarını söyleyen ve «Bu babda İ'timât-name-i Hümâyûnlarını hâmil bulunduklarını» etrafa yayan bir çok dernekler ve bu arada Balıkesir'de kurulan «Redd-i İlhak Hey'et-i Milliyyesi» adlı cemiyyet, son zamanlarda Mustafa Kemal Paşa ile mektuplaşmağa başlamıştır dedikten sonra, bunların maksadlarının devleti parçalamak, «Hilâfet'in ve Hânedân-ı Saltanat'ın hukuk-ı hâkimiyyetini» yok etmek, Hilâfet makamına bağlı bulunan «Âlem-i İslâm'a bir darbe» indirmek olduğunu söylüyor ve bu halden büyük bir üzüntü duymakta olan Karesi livâsı halkının «Hilâfet ve saltanatın» devam etmesi uğrunda kanlarını son damlasına kadar akıtmağa karar verdiklerini bilidiriyordu (45). Bu telgrafta en dikkati çeken noktalardan birisi, Balıkesir'deki Kuvâ-yi Milliyyecilerin, Mustafa Kemal Paşa ile mektuplaşmaları, suçlanmaları için bir sebep olarak ele alınıyordu. Onun, 29 ekim 1919'da Belıkesir Mutasarrıflığına gönderilen ve aynı gün mutasarrıf tarafından Balıkesir'deki Kuvâ'yı Milliyyecilere tebliğ edilen ikinci mektubundan, neler yapmak istediğini açıkça anlamak mümkün oluyordu. Çünkü bu mektupta üzerinde durduğu noktalar şunlardı: 1) İzmir'in işgalinden sonra,

(42) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı, 11. Belge, 272.

(43) Kâzım Özalp, S. 65.

(44) H. Muhiddin Çarıklı, S. 96, 97.

(45) Aynı eser, S. 98.

yurd'un geleceğinden endişelenen Türk milleti, hemen silâha sarılmış ve kanını akıtmağa başlamıştır. Fakat bazı çıkarcılar, «Kuvâ-yi Milliyye müessis ve müdîrânı sıfatiyle» halkın bu millî davranışını fırsat sayarak, harekete geçmiş ve ittihadcıların en ileri gelenlerinin bir kaç yılda toplamadığı serveti elde etmişlerdir. 2) Bunlar, ecnebî ihtirasları ile zaten parçalanmakta olan Türk vatanında, «Vatan duygusundan ve millî hayssiyyetten» yoksun kimselerdir ve milletin bu gibilere artık tehammülü yoktur, bu sebeple de millet, Pâdişah'ın etrafında toplanarak, memleketi düştüğü bu halde nkurtarmağa azmetmiştir. 3) «Karesi Livâsı» halkının Anzavur'a güveni vardır. O bunların istek ve da'vetlerine uyarak harekete geçmiştir ve bu istek ve da'vet lere uyarak, Balıkesir'deki millî hareketi idare edenlerin hesaplarını kontrol etmek zorundadır. 4) Balıkesir'deki Kuvâ-yi Milliyyecilerin vatan hizmetinde oldukları anlaşıldığı andan i'tibâren kendisi ve bütün o civar ahalisi, ücretsiz olarak düşmana karşı harekete geçeceklerlerdir. Sözün kısası Anzavur'a göre, kendisinin ve milletin isteği, «Memleketin mukadderâtiyle bu derece oynanılmaması», halkın soyulmaması ve memleketin her tarafına yayılmış olan ittihadcı ileri gelenlerinin «İslâhı» idi, bunlar yapıldığı takdirde her hangi bir olay meydana gelmiyecekti (46).

Balıkesir'deki Kuvâ-yi Milliyyecilerin, Mutasarrıfın bu tebliğine verdikleri kısa ve açık cevapta, hesaplarını nmillete ve resmî makamlara açık olduğu, ancak «Düşman karşısında ahâli-i İslâmiyeyi yekdiğeri aleyhine iğvâ ve tahrik gibi bir maksad-ı mel'ûnâne ile hareket ettiğini» (47) duydukları Ahmet Anzavur Bey'in bu atak

'46) H. Muhiddin, S. 99.

(47) Anzavur, «İslâmlar arasında kan dökülmesine ve bir Çerkeslik - Türklük meselesi çıkmasına ve neticeten memlekete İngilizlerin gelmesine sebep olacaktı». Bak, H. Muhiddin, S. 100. 24 Ekim 1921'de İzmir'de bir Cerkes Kongresi toplandı ve «Anadolu cerkeslerinin Karadeniz kıyısında toplanıp İngiliz himayesi altında muhtariyet» almalarını istedi. Bak, G. Jacschke, 1, S. 164, 169.

hareketine şiddetle karşılık verileceği belirtiliyor, fakat böyle bir telgrafı çekmek cesâretinde bulunan bir adamı, hükûmet'in te'dîb edeceğinin tabiî bulunduğu, gerekirse te'dîb hareketine kendilerinin de yardımcı olacakları açıklanıyordu (48). Ancak böyle bir yardıma ihtiyaç duyulmadı, mesele komutanlarca tartışıldıktan sonra Anzavur'un, sadece düzenli birlikler tarafından te'dibi mümkün görüldü. Öte tarfatan Ahmet Anzavur, 2 kasım 1919'da 15 veya 50 atlı ile (49) Susurluk'a gelmiş, halkı toplamış ve yaptığı bir konuşmada «Artık askerlik kalmadı, askerler babalarının yanına gitsinler» dedikten sonra «Hilâfeti ve âsâyişi» koruyacağını, «Teşkîlât-ı milliyye nâmına» toplanılan paraların hesabını soracağını söylemişti. Ayrıca, subayların 24 saat zarfında Susurluk'u terk etmesini istiyen Anzavur'a, oradaki nakliye taburu ve topçu taburu erlerinden bir kısmı katılmış, bir kısmı da dağılmıştı. Oradan «Bir mikdar silâh ile kırk elli hayvan» alan Anzavur'un bütün bu hareketleri, 14. Kolordu komutanı tarafından sadece «Bir serserî şakî» nin yapacağı işler gibi telâkkî edilmiş ve kamu oyu üzerinde «Ciddî bir te'sir» yapmadığı tahmîn olunmuştu (50) Halbuki bu çok önemli bir olaydı. Çünkü devletin düzenli birlikleri, her şeyi unutuyor ve bir maecrâcının peşine takılıyordu. 14. Kolordu Komutanına göre «Her şeyden önce Yunanlılara karşı Soma - Akhisar cephelerinde kuvvetli bulunmak ve bu cephedeki nizâmiyye ve millî teşkilâtımızı, arka taraflardan, dâhilden vâki' olacak tehdîdâta karşı himâye etmek» esastı. Onun için «Dâhile karşı bir tarafta Balıkesir'de ve diğer taraftan Bandırma'da kuvvetli bulunmak ve Manyas, Gönen havâlîsinde bir müfreze bulundurmak üzere» tedbirler almış ve «Bursa'daki 56. fırka'dan 250 ilâ 300 kişilik» seçme bir kuvvetin Bandırma'ya gönderilmesini emret-

(48) H. Muhiddin, S. 99.

(49) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi. Sayı, 11. Belge, 269.

(50) Aynı belge.

mişti (51). Onun için bir kısım kuvvetler 3 kasım 1919'da 174. Alay Komutanı'nın idâresinde Bursa'da nharekete geçtiler, 4 kasım'da Karacabey'e geldikleri vakit orada, millî harekete karşı olan Şah İsmail ve Davut çeteleriyle karşılaştılar. Alay komutanı gerçi bu şakîleri kasaba'dan uzaklaştırdı, fakat 5 kasım'da alayına bağlı bir birliğin Çerkeslerin hücûmuna uğradığını haber aldı. Bu hal, müslüman vatandaşların da birbirleri ile vuruşmağa başladığını göstermesi bakımından gerçekten üzücü idi. Onun için «Balıkesir Redd-i İlhak Hey'et-i Merkeziyyesi», müslümanlar arasında kan dökülmesini önlemek ve yapılacak çarpışmaların sadece düşmanların işine yarayacağını anlatmak üzere (52) Kaymakam Hamdi Bey'i Anzavur'a gönderdi. Yaptığı işin «Vatan'a ihânetten başka bir şey olmadığı» Hamdi Bey tarafından kendisine izah edildiği vakit Ahmet Anzavur, «İğfal olunmuş olduğunu ve bu hareketlerden artık kat'iyyen ferâgat ettiğini ve cephe'de bir kumanda deruhde edeceğini» söyledi (53). Bunun üzerine 61. Tümen Komutanı Kâzım (Özalp) Bey, 6/7 kasım 1919'da, 14. Kolordu'ya gönderdiği bir telgrafta, «Bu mesele çözülmüştür, Anzavur'un kovalanmasına lüzum yoktur» demişti (54). Bundan dolayıdır ki ona karşı girişilmiş olan herekât durduruldu, kesin karara varılmak üzer ekendisine bir ehy'et gönderildi, fakat Anzavur bu hey'etle hiç bir zaman karşı karşıya gelmedi. İşte bu gidiş gelişlerle zaman kazanan Anzavur, kuvvetini daha da artırdığı için 12 kasım'da tekrar Susurluk'a giderek kışlayı basmış, silâh ve toplara el koymuş, Kuvâ-yi Milliyye hareketinin bir ittihadcı manevresi olduğunu söyleyerek, onların aleyhine harekete geçtiğini yeniden

(51) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi. Sayı 11. Belge 269.

(52) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi. Sayı 11. Belge 272.

(53) Aynı belge. Ahmed Anzavur, Kafkasya'dan göç ederk Biga'ya gelip yerleşen bir Çerkes âilesine mensuptur. Jandarma eri olarak Osmanlı ordusu hizmetine giren bu kişi, eşkiya ta'kiplerinde gösterdiği yararlıklar sonunda binbaşılığa kadar yükselmiş, hatta bir süre İzmit Mutasarrıflığı bile yapmıştır.

(54) Türk İstiklâl Harbi, C. 6. İç ayaklanmalar, S. 20.

açıklamış ve İçişleri Bakanı'na bir telgraf çekerek, yaptığı işlerin Pâdişah'a arzedilmesini istemişti (55). 13 kasım'da o, Susurluk-Balıkesir yolu üzerinde bulunan Demirkapı'ya hareket etti (56). Buna karşılık 61. Tümen Komutanı Kâzım (Özalp) Bey de, Balıkesir Redd-i İlhak Hey'et-i Merkeziyye üyelerinden bazıları ile, Balıkesir'in kuzeyindeki Demirkapı mevkiine doğru harekete geçti ve buraya bir buçuk saatlik bir mesâfeye kadar yaklaştı. İşte bu sırada idi ki, Kâzım Bey'e, Anzavur'un 14 kasım tarihini taşıyan mektubu verildi. Bu mektupta, o hâlâ hareketlerini gizlemeğe çalışıyor ,maksadının sadece ittihadcıları te'dip etmek ve «Yunan cephesine karşı hakîkî ve parasız hizmete âmâde bir millet ordusu vücûda getirmek» olduğunu ve bu sebeple de kendisine karşı alınan tedbirlerin yerinde olmadığını, fakat bu tutumda ısrar edilirse bunun, ittihadcıları himâye eder bir hareket telâkkî olunacağını, bu durumdan da 61. Tümen Komutanının sorumlu tutulacağını yazıyordu (57). İşin en dikkate değer tarafı, bu hareketle birinci derecede ilgilenmesi gereken 14. Kolordu Komutanının, cepheyi teftiş etmek üzere bu tarihte, Salihli'de bulunması idi. Analşıldığına göre o hâlâ, Anzavur meselesine gerekli önemi vermemiş bulunuyordu. Fakat kolordu komutanının bu tutumundan çok sinirlenen Harbiye Nâzırı Cemal Paşa, 16 kasım'da yolladığı bir şifre ile «Ahmet Anzavur meselesinin kesb-i ehemmiyet eylediği bir zamanda Salihli'de bulunmaklığınız münasip değildir» demek suretiyle kolordu komutanını kınadı ve «Cepheden daha çok ehemmiyyetli olan bu anarşinin behemehal bastırılmasını» emretti (58). Esâsen yanılmış olduğunu anlayan kolordu kkomutanı da aynı tarihte

(55) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı, 11. Belge, 272.

(56) Türk İstiklâl Harbi, C. 6. İç ayaklanmalar, S. 20.

(57) Kâzım Özalp, S. 66.

(58) Harbiye Nâzırı'nın yazısı şudur: «14. K. K. 16/11/35. Müsta'celdir. Ehemmiyyetsiz gördüğünüz Ahmed Anzavur meselesinin kesb-i ehemmiyyet eylediği bu zamanda Salihli'de bulunmaklığınız münâsib değildir. Cepheden daha çok ehemmiyyetli olan bu anarşinin behemehal bastırılması matlup ve müstelzemdir. Binâenaleyh

Anzavur harekâtının, «Hükûmet-i hâzıranın iç ve dış siyâsetine» uymadığını, bu harekâtın millî kuvvetleri dağıtmağa yönelmiş bir hareket olduğunu Harbiye Nezâretine bildirmiş (59) ve ona göre tedbirler almağa girişmişti. Onun için, 16 Kasım'da, Bursa'daki 56. Tümen Komutanılğına, Kirmastı ve Bandırma'daki birliklerin 61. Tümen emrine verildiğini, bu sebeple de adı geçen birliklere «Harekât-ı askeriyye hakkında» her hangi bir tebliğatta bulunulmamasını bildirdi (60). Öte taraftan 61. Tümen Komutanı Kâzım Bey, 16 kasım 1919'da Demirkapı dolaylarında Anzavur'u sıkıştırdı ve bozguna uğrattı (61). 19/20 kasım'da Salihli'den Balıkesir'e getirtilen Çerkes Ethem ile 50 atlısı, Anzavur'u tenkîle çalışan kuvvetlere katıldıktan sonra Anzavur, büsbütün müşkül duruma düşmüş ve 28 kasım'da Ulubad'da yapılan çarpışmadan sonra kuvvetleri dağılmış, fakat kendisi yakalanmamıştı (62).

Şeyh Eşref olayı.

d - 26 ekim 1919'da başlayan ve 24 aralık 1919'da sona eren bu isyan, Osmanlı tarihinde görülenlerin en tipiklerinden birisi idi. Bayburt'a bağlı Hart kasabasında başlayan bu isyanın başında Şeyh Eşref adlı bir kişi vardı ve yurdu seven her kişinin vatanı kurtarma kaygısı içinde bulunduğu bu sıralarda, Şeyh Eşref'in de istekleri ve üzüntüleri mevcuttu. Fakat bu üzüntüler ne vatan'ın düşman istîlâsına uğramasından, ne devlet'in, istiklâlini kaybetmek üzere oluşundan ne de Türk topraklarının pay edilmesine doğru yabancılar tarafından girişilmiş olan harekteleri görmesinden ileri geliyordu. Bu gibi haller, Şeyh Eşref'in belki de bütün ömrü boyunca bir defa hatırından bile geçmemişti. Çünkü o, küçük işlerle meşgul görünmüyordu, «Ülûhhiyyet» da'vâsında idi. 1908

bir an evvel mıntakanıza avdetle bu meseleye hâtime vermenizi rica ederim. Harbiye Nâzırı Cemal». Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı, 11. Belge, 271.

(59) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı, 11. Belge, 272.

(60) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı, 11. Belge, 272.

(61) Türk İstiklâl Harbi 2, S. 38.

(62) Kâzım Özalp, S. 70

yılından bu yana yaptığı propaganda ile halk arasında büyük ün kazanan ve kendisine kurşun işlemediğine bir çok kimseyi inandırmış olan bu yobaz'ın ünü, Erzurum dolaylarından Karadeniz kıyılarına kadar yayılmıştı, müridlerinin sayısının çok olduğu tahmîn olunuyordu. Ancak aşırı hareketlerinden dolayı (63), Birinci Dünya Savaşından önce Erzurum'da göz altına alınmıştı. Fakat o, Erzurum'un Ruslar tarafından işgalinden sonra tekrar Hart kasabasına dönmüş ve eski tutumunu sürdürmeğe başlamıştı. Bulunduğu «Bölge'de millî birliğin kurulmasına ciddî şekilde engel» olan (64) Şeyh Eşref, Pâdişahı da tanımıyor, kendi adına hutbe okutmayı düşünüyor, «Yedi devlet krallarını», Hart'da huzuruna topalyacağını, dünyayı islâh edeceğini i'lân ediyordu (65. Bayburt Kaymakamı ve Müftüsü, kendisini Bayburt'a da'vet ederek nasîhat etmek istedilerse de Şeyh, «Hükûmeti dinsizlik, subayları da şerîat'a uyarsızlıkla itham ederek da'veti» reddetmiş, Müftü'ye de hakaret etmişti (66). Bundan dolayı kendisine bir gözdağı verilmek üzere Hart kasabasına 8 aralık 1919'da 50 kişilik bir müfreze gönderildi. Şeyh, bu müfrezeyi çok iyi karşılamış, fakat gece yarısı müridleri vasıtası ile müfrezenin subaylarını tutuklamış, erleri de terhis etmişti. Ayrıca, kâfir olduklarını kabul ettiği subayları, îmanlarını yenilemeğe, günlerce ibâdet etmeğe mecbur tutan bu şeyh, müfrezenin başında bulunan binbaşıyı da şehid etmekten çekinmedi (67). 9 aralık'da makineli tüfeklerle donatılmış olan 60 kişilik bir birliği esir almağı başaran bu şeyh'in bundan sonra nüfuz ve i'tibârı büsbütün

(63) «Şeyh Eşraf'in müridleri, tarîkattan olmayanlara selâm vermezler; kadınları tarîkattan olan erkeklerden kaçmazlar; başkalarının kestiği etten yemezler; tarîkattan olmayanların cenâzelerine gitmezler; cuma namazı kılmazlar; camiye gitmezler; kendi tarîkatlarından olmayanların kâmilen kâfir olduğunu iddia ederlerdi, Şeyh'in Ülühiyyetine kani'dirler». Bak, Kâzım Karabekir. S. 411.
(64) Türk İstiklâl Harbi, c. 6. İç ayaklanmalar, S. 8.
(65) Kâzım Karabekir, S. 411.
(66) Türk İstiklâl Harbi, c. 6. İç ayaklanmalar, S. 8.
(67) Kâzım Karabekir, S. 398, 411.

arttı ve müridlerini toplayarak Bayburt'a yürümeğe hazırlandı. Buna rağmen ilgililer, işi barış yolu ile çözmeği daha uygun görmekte idiler. Onun için 13 aralık'da Hart kasabasına, Şeyh ile anlaşmak üzere, aracılar gönderdiler, fakat bir sonuç alamadılar. Çünkü Şeyh, esir subayları geri vermemekte israr etmiş, silâh ve mühimmatını teslim için yapılan teklifleri reddetmiş (68) ve sonuna kadar savaşacağını açıklamıştı. İşte bundan sonradır ki, hükûmet zorlayıcı harekete karar verdi ve Hart kasabasını kupşattı. Ancak tesâdüfler, ilk hamlede Şeyh'e yardımcı olmuştu, yani ona karşı kullanılmak istenen bir top ateşlenmemişti. Bu hal, onun lehine bir durum meydana getirir gibi oldu ise de ikinci merminin patlaması ile birlikte taraflar arasında şiddetli bir çarpışma başladı ve 25 ekim 1919'da başlayan bu çarpışma o gün gece yarısına kadar sürdü. Eğer bir top mermisi Şeyh ile birlikte iki kızını, iki oğlunu ve beş müridini bir anda yok etmemiş olsaydı (69), her halde çarpışma daha da sürecekti. Fakat bu olaydan sonra iki mürid ile daha önce onlara esir düşmüş olan iki subay, durumu bildirmek üzere hükûmet kuvvetleri yanına geldiler ve bana kurşun işlemez diyen Şeyh'in bu iddiasını yalanlayan top mermisi olayını anlatarak, müridlerin teslim olacağını bildirler. Bu çarpışmada 3 subay ile 43 er yaralanmış ve 18 er de şehid olunmuştu (70).

Ahmet Fevzi ve Hurşit Paşalar idaresindeki hey'etler.

e - Yukarıdan beri özetlemeğe çalıştığımız bu iç hareketler, fırsatçıların, çıkarcıların, bencillerin ve düşmanların yaptıkları kışkırtmalar sonunda meydana gelmişti. İşte bu hareketlerin iç yüzünü öğrenmek ve buna göre tedbirler almak için hükûmet, bir kaç defa, yurdun çeşitli bölgelerine hey'etler gönderdi. Bu hey'etlerin hususî görevleri de vardı. Fakat, 1919 yılı son aylarında Ahmed Fevzi Paşa ile Hurşid Paşa'nın başkanlıklarında iş görecek olan iki hey'et'in görevleri, çok daha

(68) T. Gökbilgin. 2, S. 287.
(69) Aynı eser, S. 287
(70) Kâzım Karabekir, S. 411

önemli idi. Fevzi Paşa Hey'etinin üyeleri Fetvâ Emini Muavini Hasan Efendi ile Yargıtay üyelerinden Ca'fer İlhâmi Bey, ötekinin üyeleri de «Sadaret Müsteşârı» Emin Bey ile Yargıtay üyelerinden Ömer Lütfü Bey idi. Birinci hey'et, Ankara, Sivas ve Erzurum'a, ikincisi ise «İzmit, Eskişehir, Konya, Karahisar-ı sahib, Aydın, Karesi ve Bursa taraflarına» gidecekti (71). 10 kasım 1919 da İstanbul'dan ayrılan bu hey'etlerin açık görevleri, «Gittikleri yerlerde umûmî vaziyyeti incelemek, mevcut kanun ve nizamlar dâhilinde muâmelâtın yapılıp seçimlerin serbest ve tarafsız olarak yapılıp yapılmadığını, müslüman uyruklularla müslüman olmayan uyrukluların birbirleriyle geçinip geçinemediklerini teftiş etmek ve Memuriyyetlerinde devamları câiz görülmeyen memurlar hakkındaki düşüncelerini» bildirmekti (72). Halbuki bu vazifeler dışında onların, Millî teşkîlât ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyyetleri hakkında bilgi toplamak, halkın eğilimini öğrenmek, İstanbul hükûmetine muhâlif olanları oraya bağlamak gibi görevleri de vardı. Bununla beraber Ahmed Fevzi Paşa'nın millî teşkîlât'ın aleyhinde bulunmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü, Havza'dan gönderdiği bir raporda, oradaki millî teşkîlâtın hükûmete karşı bulunmadığını, milliciler arasında bazı ittihadcılar var ise de «Bunların da kötü şöhret sahibi» olmadığını (73) belirtmiş, Sivas'dan gönderdiği raporda ise «Teşkîlât-ı millîyyenin, muhtemel düşman saldırılarına karşı müslümanları ve vatanı korumak, Pâdişah ve hükûmete yardım etmek üzere meydana gelmiş olduğunu, Şayh Receb gibilerin dahi bu teşkîlâtın lüzumuna inandıklarını, muhâlefetlerinin sadece bu teşkîlâtın kurucularına karşı olduklarını bildirmişti (74). Bu sebeple Ahmed Fevzi Paşa Hey'eti, milliyyetçileri

(71) T. Gökbilgin, 2, S. 148. Nutuk, 3, vesika 189.
(72) T. Gökbilgin, 2, S. 147.
(73) Aynı eser, S. 150.
(74) Aynı eser, S. 153. Ahmet Fevzi Paşa da kuruculara karşı idi. Ona göre Mustafa Kemal Paşa bu milletin başına bir felâket getirecektir. Ali Fuat Paşa da iyi bir şöhrete sahip değildir, her ikisinin de tutuklanarak İstanbula götürülmesi gerekir. Onu bu inancından Kâzım Karabekir paşa vaz geçirmiştir. Bak, K. Karabekir, S. 391. Ali Fuat Cebesa'ya ve Kâzım Karabekir Paşa'ya göre bu

daha yumuşak bir hale sokmağa ve «Hükûmete karşı fazla sivri davranışlardan» uzaklaştırmağa çalışan bir hey'et olrak vasıflandıranlar vardı (75). Hurşid Paşa'ya gelince o da, Kuvâ-yi Milliyye aleyhine herhangi bir rapor yazmamış ve Kuvâ-yi Millîyeciler «Vatanın saâdetine» hizmet ettiği müddetçe o kuvvetten istifâde edilmesini tabiî bulmuş (76), Bozkır ayaklanmasını ise, «Saf halkın bazı maksadlarla aldatılmasından doğmuş bir hâdise olduğunu» söylemek suretiyle tasvib etmemişti (77).

«Meclis-i Meb'ûsan nerede toplanmalı.

f - Salih Paşa, Amasya'dan İstanbul'a döndükten sonra (78), «Meclis-i Meb'ûsan'ın» nerede toplanacağı hakkında Hey'et-i Temsiliyye ile İstanbul arasında tartışmalar başladı. Kuvâ-yi Milliyyecilerden çoğu, Meclis'in İstanbul dışında açılmasını istemekte idiler. Özellikle Mustafa Kemal Paşa, kendisinin idâresi altında bir hükûmetin kurulmasını ve Meclis'in de Eskişehir veya Ankara'da açılmasını istiyordu (79). Fakat bu düşünceye, İstanbul'da millî hareketi destekliyenlerden bile taraftar olmayanlar vardı. Bunlardan birisi olan Müşîr İzzet Paşa, Meclis İstanbul'da toplanmalı ve Kuvâ-yi Milliyyeciler yalnız, istîlâ ve taksim tehlikesine karşı hazır olduklarını «ihsas ile» yetinmeli ve hükûmetin işlerine karışmamalıdırlar diyordu (80). Harbiye Nâzırı Cemal Paşa ise Meclisin İstanbul'da toplanması işini, hükûmet merkezinin başka bir yere nakli gibi kabul ediyor, bu halden bazı iç olayların çıkabileceğini ve neticede yurdun tehlikeye düşebileceğini söylüyordu (81). «Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Reisi» (Genelkurmay Başkanı) Cevad Paşa da Meclis'in İstanbul dışında açılmasını sakıncalı görenlerdendi (82). İşin en enteresan tarafı, millî hareketin

Meclis'in açılması meselesi komutanlar toplantısında.

hey'et'in başkanı Ca'fer İlhâmi Beydir, Fevzi Paşa da Fevzi Çakmak'dır. Bak, Ali Fuat Cebesoy. 1, S. 250 Kâzım Karabekir, S. 320.
(75) Kinross, S. 320.
(76) T. Gökbilgin, 2, S. 149.
(77) Aynı eser, S. 149.
(78) Bak, S. 148.
(79) Kâzım Karabekir, S. 375.
(80) Aynı eser, S. 376.
(81) Kâzım Karabekir, S. 376.
(82) Aynı eser, S. 376.

içinde bulunan komutanların, Ali Fuat (Cebesoy) Paşa hariç, hemen hepsi Meclis'in İstanbul'da açılması lâzım geldiği inancı içinde idiler. Bu sebeple, 16 - 29 kasım günleri arasında Sivas'da toplanacak olan komutanların, bu meseleyi de konuşup bir karara bağlamaları faydalı mütâlea olundu. Bu toplantıya, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyyeti adına Mustafa Kemal Paşa ile 3., 12., 13., 15., 20. Kolordu Komutanları da'vet edilmişlerdi (83). Edirne ve Balıkesir'deki kolordu komutanları ile Bandırma ve Bursa'daki 61. ve 56. Tümen komutanlarına, uzakta bulunmaları sebebiyle, da'vetiyye gönderilmemiş, fakat toplantının sonuçlarından haberdar edilecekleri kendilerine bildirilmişti (84).

16 kasım'da açılan toplantıya. Erzurum'daki 15. Kolordu'nun Komutanı Kâzım Karabekir ve Ankara'daki 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşalarla Sivas'daki 3. Kolordu'nun Komutanı Selâhaddin ve Konya'daki 12. Kolordu'nun Kurmay Başkanı Şemseddin Beyler katıldılar (85). Hey'et-i Temsiliyye üyeleri ile fikirlerinden faydalanılacağı düşünülen bazı kişilerin de katıldığı bu toplantıda üç esaslı mesele konuşulmuş (86), fakat bunlardan en çok tartışılanı, Meb'uslar Meclisi'nin nerede toplanacağı olmuştu. Çünkü yukarda da söylendiği gibi komutanların çoğu, Meclis'in İstanbul dışında açılmasının sakıncalı olacağını kabul ediyor, özellikle Kâzım Karabekir Paşa, üç nokta üzerinde durarak bu fikri savunuyordu. Ona göre: 1) Milletvekilleri da'vet edilen ykere gelmez ve İstanbul'a giderlerse o takdirde Hey'et-i Temsilliyye, iç ve dış'da milleti temsil etmiyen bir hey'et haline gelirdi. 2) Milletvekilerinden çoğu Anadolu'da toplansa bile bazılarının İstanbul'a gitmesi

(83) Nutuk, 3, vesika 185.
(84) Nutuk, 1, S. 194.
(85) 12. Kolordu Komutanı, önemli işleri bulunduğunu ve hasta olduğunu ileri sürerek yerine kurmay başkanını gönderdi. Bak, Fahrettin Altay, Hayat Mecmuası, sayı 3. 13. Kolordu Komutanı toplantıya katılmadığı gibi vekil de göndermedi.
(86) Konuşulan meseleler'in başlıcaları şunlardır: 1) Meb'uslar Meclisi'nin nerede toplanacağı, 2) Meclis'in toplanmasından sonra

ihtimali, millî birliğin meydana gelmediğini gösterirdi. 3) Millî bir hükûmet etrafına toplanabilmek için Meclis'in İstanbul'da açılması lâzımdı. Çünkü İstanbul hükûmeti ve İngilizler er geç bu Meclis'i kapatacak ve o zaman Kuvâ-yi Milliyyecilerin haklı olduğu herkesçe kabul olunarak millî hükûmet Anadolu'da kurulabilecekti. Ancak Kuvâ-yi Milliyecilerden, İstanbul'da açılacak olan bu meclis'e katılanlar olmalı idi (87). Kâzım Karabekir Paşa tarafından ileri sürülen bu mütâlealar, dinliyenler tarafından iyi karşılanmış, hatta Rauf (Orbay)Bey, bu meclis'e kendisinin katılabileceğini söylemişti (88). İşte meselelerin çeşitli yönlerini ele alarak günlerce tartışan komutanlar ile bu toplantıda bulunan ilgililer, sonunda aşağıda özetlerini verdiğimiz kararlara vardılar: 1) Sakıncalarına ve tehlikelerine rağmen meclis İstanbul'da açılacak fakat milletvekillerinin, İstanbul'a gitmeden önce «Trabzon, Samsun, İnebolu, Eskişehir ve Edirne gibi» şehirlerde toplanmaları sağlanacak, durum hakkında kendileri aydınlatılarak, her birinin mütâleaları alınacak, Meclis'in, İstanbul'da açılacağı düşünülerek, İstanbul'da ve taşrada gerekli güvenlik tedbirlerinin alınması ve Meclis'de, millî teşkîlâtın programının esaslarını savunacak «Kuvvetli bir grubun» kurulması sebepleri düşünülecekti. 2) Cemiyyet teşkîlâtının her tarafa acele yayılması ve kuvvetlenmesi için kolordu komutanları teşebbüse geçecek, millî teşkîlât'a sadık kalacaklarına dâir, mülkiye memurlarından söz alacak ve onlardan teşkîlâtın tamamlanması ve geliştirilmesini istiyecekti. 3) Meclis, İstanbul'da toplantılarına başladıktan sonra, milletvekilerinin güven ve serbestlik için-

«Hey'et-i Temsiliyye ve teşkilât-ı milliyyenin alacağı şekil ve tarz-ı faaliyyeti», 3) Paris'de toplanmış olan Barış Konferansı'nın, Türkiye hakkında, olumlu veya olumsuz, varacağı karar karşısında tutulacak yol. Bak, Nutuk, 1, S. 194.
(87) Kâzım Karabekir, S. 380.
(88) Rauf Bey, «Öyle ise ben bu meclis'te bulunmağa razıyım. Her ne tarzda olursa olsun İngilizlerin taarruzuna ilk evvel göğsümü ben gereceğim. Tâ ki sizler, millî birliği te'mîne ve millî hükûmeti te'sise muvaffak olun» demişti. Bak, Kâzım Karabekir, S. 380.

de yasama görevlerini yaptıklarını bildirecekleri âna kadar «Hey'et-i Temsîliyye», millî görevine devam edecektir. Fakat Meclis'in tam bir güvenlik içinde çalıştığı görüldükten sonradır ki «Umûmî kongre» toplantıya çağrılacak ve Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyyeti'nin gelecekteki durumu kararlaşacaktır. 4) Paris Barış Konferansı, Türkiye hakkında olumsuz bir karar verdiği, hükûmet ve meclis de bunu kabul ettiği takdirde, milletin bu hususta ki düşüncesi öğrenilecek ve ona göre hareket olunacatır (89). Mustafa Kemal Paşa, Komutanlar Toplantısı'nda verilmiş olan kararları yeni seçilen milletvekillerine bildirmişti.

Sivas'da kadınların bir toplantısı.

Bu sıralarda dikkati çeken en önemli olaylardan birisi de Sivas'lı kadınların gösterdikleri faaliyettedir (90). Gerçekten 28 kasım 1919'da bir toplantı yaparak memleketin düştüğü kötü durumu ve Türklere karşı yapılan haksızlıkları aralarında tartışan bu vatan sever kadınların hangi noktalar üzerinde durduklarını, toplantı sonunda İ'tilâf Devletleri temsilcilerine çektikleri bir telgraftan anlıyoruz. Çok hazîn bir dille kaleme alınmış olan bu telgrafta; Türk topraklarının haksız olarak işgal edildiği, işgal edilen yerlerde büyük ve sayısız cinâyetler işlendiği, Yunanlıların gösterdiği vahşet yüzünden bir çok Türk'ün, topraklarını terk etmek zorunda kaldığı, medenî Avrupa ve Amerika'nın bu hallere göz yumduğu, yükselen feryadlara kulak tıkadığı belirtildikten sonra kendilerinden adâlet istenmekte ve Türk kadınlarının, yurd'un, istiklâl'in, din ve nâmûs'un «Muhâfaza ve müdâfaası için» erkekleriyle birlikte bir saf'da harekete geçecekleri açıklanmakta idi (91).

(89) Nutuk, 1, S. 195.

(90) Memleketin düştüğü kötü durumu kavramakta, erkeklerinden geri kalmamış olan Türk kadınları, kendilerine düşen görevleri yapmak üzere harekete geçmiş, bu arada İstanbul'da ve Anadolu'nun bir çok şehir ve kasabalarında bir takım kuruluşlar meydana getirmişlerdi. İstanbul'da «İslâm Kadınlar Birliği» adı altında bir teşekkül vardı. Bu kuruluşun açık görevi hayır işleri ile meşgul olmaktı. Fakat gerçekte politik işlerle uğraşıyor, özellikle Saray çevresine nüfuz ederek, gerekli bilgileri topluyor ve bunları Müdâfaa-i Hukuk Cemiyyetine bildiriyordu. Bak, Türk İstiklâl Harbi, 2, 2, S. 51. 1919 Aralık ayında, merkezi Sivas olmak üzere «Anadolu Kadınları Müdâfaa-i Vatan Cemiyyeti» kurulmuş, daha sonra bu cemiyyetin öteki şehir ve kasabalarda şubeleri açılmıştı.

Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'ya hareketi.

g - Siyâsî olaylara daha yakın olmak (92) için Hey'et-i Temsîliyye'nin, daha batıdaki bir şehri merkez yapması gerekiyordu. Bu sebeple mesele, «Komutanlar Toplantısı» nda tartışılmış Ankara, Konya, Eskişehir üzerinde durulmuş, sonunda İstanbul'a bir demiryolu ile bağlı bulunan ve millî teşkîlâtı kuvvetli olan Ankara (93), bu husus için en uygun şehir olarak kabul olunmuştu. Onun için Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları, 18 aralık 1919 da Sivas'dan ayrıldılar (94) ve 19 aralık'da Kayseri'ye geldiler. Kayserililer onları pek sıcak bir surette karşıladılar, şereflerine fener alayları, eğlenceler tertipledîler. Mustafa Kemal Paşa şehirde kaldığı sürece, ileri gelenlerle görüştü, millî teşkilâtın kuvvetlenmesi için gerekli tedbirleri aldı, halkın candan gösterileri arasında oradan ayrılırken, «Kayseri ahâlî-i muhteremesine» diye başlayan bir beyannâme yayımladı, halka minnet ve şükranlarını bildirdi (95). Mucur'a gelindiği vakit hava çok soğuktu, yollar kar ve yağmurdan pek çamurlu bir hâle gelmişti. Bu kasaba'da Mustafa Kemal Paşa'yı en çok memnun eden şey, «Bütün techîzat ve îâşesi halk tarafından» sağlanan bir «Millî süvâri müfrezesi'nin» kurulmuş olması idi (96).

(91) Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı 2, S. 19.

(92) Jean Deny, S. 62.

(93) Ali Fuat Cebesoy, 1. S. 259. Mustafa Kemal Paşa'nın «Zaten Ankaraya gelmesi ve burada yerleşmesi, İstanbul'a yakın bir merkezden durumu daha iyi ta'kib etmek mecburiyyeti ön plana geçmişken Ali Fuat Paşa'nın kolordu kumandanı olarak Ankara'da bulunması, emniyet ve kolaylık bakımından ayrıca değerlendirilecek bir husus sayılmıştır» Bak, İ. İnönü, 9 Nisan 1968 tarihli Ulus Gazetesi.

(94) M. Müfit Kansu, 2, S. 487.

(95) Nimet Arsan, S. 139.

(96) Bu teşkilâttan çok hoşlanmış olan Mustafa Kemal Paşa Mucurlulara «Siz şimdiden milli da'vâmızı muhitinizde kat'i bir muvaffakiyyetle tebârüz ettirmiş bulunuyorsunuz» demişti. Bak, Sırrı Kardeş, S. 20.

Mucur'a geldiğinin ertesi günü Mustafa Kemal Paşa, Çelebî Cemaleddin Efendi ile görüşmek üzere Hacıbektaş'a gitti. Çünkü Cemaleddin Efendi'nin Alevîler üzerindeki nüfuzu büyüktü ve millî harekete karşı ilgisiz de değildi (97). Bununla beraber Mustafa Kemal Paşa'nın onunla neler konuştuğu belli değildir. Sadece bu konuşmadan Paşa'nın memnun kaldığı bilinmekte, Cemaleddin Efendi'nin de «Bütün bendegânına bir beyannâme neşrederek Mustafa Kemal'e yardımda bulunmalarını» istediği söylenmektedir (98). Hacıbektaş'dan tekrar Mucur'a dönen ve 24 Aralık'da Kırşehir'e gelen Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarını, bu şehir halkı da çok candan karşıldı (99). 25 aralık gecesini Kaman'da, 26 aralık cuma gecesini de Beynam'da geçiren Mustafa Kemal Paşa, 27 aralık cumartesi günü saat onbeşten sonra Ankara'ya geldi ve büyük bir halk kütlesi tarafından karşılandı (100). Karşılayanlar arasında hacılar, hocalar, dervişler, beyler, ağalar, seymenler, esnaflar, öğrenciler, hülâsa her sınıf halk tabakasına mensup kişiler vardı. Bunlarla birlikte «Hükûmet Konağı önündeki meydan'a» gelen Mustafa Kemal Paşa şerefine burada nutuklar söylenmiş, kurbanlar kesilmiş, millî oyunlar oynanmış, düâalar edilmişti (101). Bundan sonra Mustafa Kemal Paşa, vilâyet ve kolordu'yu ziyâret etmiş, daha sonra da «İkametlerine tahsîs edilmiş olan Ziraat Mektebi'ne»

(97) Cemaleddin Efendi, daha önce Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'ya: «Millî birliğe ve teşkîlâta elimden gelebilen bütün maddî ve ma'nevî yardımı yapacağım» demişti. Bak, Ali Fuat Cebesoy, 1, S. 263.

(98) Sırrı Kardeş, S. 20.

(99) Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları, Kırşehir Gençler Derneği'nin hatıra defterine «Kırşehir gençlerinin vatanımızda gençliğin kıymetli bir ünmûzeci olduklarını isbat edecek efkâr-ı metîne ve musîbe ile mütehallî bulundukları kanaatiyle vaz'-ı imza eyleriz» meâlindeki yazıyı yazmak suretiyle Kırşehirlileri takdir etmişlerdir. Bak, Sırrı Kardeş, S. 28.

(100) Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'ya gelişi, Harbiye Nezâreti'ne, aşağıdaki şekilde bildirildi: «Harbiye Nezâret-i Celîlesine. Bu gün saat üç sonrada Müdâfaa-i Hukuk Hey'et-i Temsîliyye-i muhteremesi Ankara'ya muvâsalât buyurmuşlardır. Civar köylerden gelmiş olan binlerce atlı bir saat mesâfede ve yaya ahâli ile mekâtib şehir hâricinde istikbal ile yirmi bini mütecâviz halk tarafından

gitmişti (102). Şimdi artık Ankara, millî hareket'in kalbi olmuştu. Çünkü daha o gün, teşkîlâta gönderdiği bir telgrafta Mustafa Kemal Paşa, Sivas'dan hareket ederek Ankara'ya gelmiş olan Hey'et-i Temsîliyye'nin yol üstündeki şehir ve kasabalar'da özellikle Ankara'da büyük bir sevgi ile karşılandığını, milletin gösterdiği «Vahdet ve azm» eserinden, kurtuluş hakkındaki kanaatlarının büsbütün kuvvetlendiğini ve «Şimdilik Hey'et-i Temsîliyye'nin merkezi Ankara» olduğunu bildirdi (103).

II — Yabancılarla ve dışla ilgili olaylar.

İngiltere'de Türkler lehine uyanan cereyan.

a - Bir Yunanlının da dediği gibi, İzmir'de işlenen «Cinâyetler öylesine gerçekti ki kimse inkâra cesâret edemiyor» (104) ve iyi başlamış olduğu kabul edilen işgal işinin «Rumların aşırı Türk düşmanlığı yüzünden suya düşme tehlikesi» beliriyordu (105). Bu sebepten Venizelos, Repulis'i (106) İzmir'e gönderdi. 20 Mayıs 1919'da İzmir'e gelen bu kişi, olaylardan deniz albayı Mavrudis ile Efzun Alay'ı komutanının sorumlu olduğunu tespit etmiş (107), bunların İzmir'den uzaklaştırılmasını istemiş ve bu rada İzmir Yunan Başkomserliği görevine Sterghiades'in, yardımcılığına da Drama Mutasarrıfı Nâib-Zâde'nin ta'yin edilmeleri (108) faydalı mütâlea olunmuştu. Fakat bu tedbirler, 15 mayıs'dan bu yana cereyan etmiş olan olayların kötü te'sirlerini silemediği gibi bundan sonra da meydana

pek hâr ve samîmî tezâhürât-ı vatan-perverâne'de bulunulmuş ve hey'et-i müctemia doğruca hükûmet konağı önündeki meydana gelerek millî oyunlar irâ-e ve nutuklar teâtîsiyle beyân-ı hoş-âmedî, kurbanlar zebhi ve düâyı müteâkib vilâyet ve kolorduyu ziyâretle doğruca ikametlerine tahsîs edilmiş olan ziraat mektebine gittikleri ma'ruzdur. 27/12/35. K. 20. Kumandan vekili Mahmud». Bak, Harb Tarihi V. Derg. Sayı, 40. Belge, 953.

(101) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı, 40. Belge, 953.

(102) Aynı vesika.

(103) Ali Fuat Cebesoy, 1. S. 267.

(104) D. Kitsikis, S. 209.

(105) Aynı eser, S. 110.

(106) Yunan Meb'uslar Meclisi Başkanı.

(107) Türk İstiklâl Harbi, 2, I, S. 82.

(108) Sterghiades, 21 Mayıs'da İzmir'e geldi. Bak, G. Jaeschke, I, S. 35.

gelen herhangi bir fena hareketin önlenmesine imkân vermedi. Onun için batı gazetelerinde özellikle İngiliz gazetelerinde hemen her gün, Türk topraklarının işgaline ve Yunanlıların yaptıkları zulümlere dâir haberler yayımlanmağa başladı. Nitekim 31 mayıs 1919'da Daily Express'in birinci sayfasında «İzmir'de Yunanlılar'ın cinâyetleri, silâhsız Türkler soyuldu ve öldürüldü gibi heyecan verici başlıklarla» (109) yazılar çıktı, son derece Yunan tarafları olan Morning Postda bile 29 mayıs 1919 tarihinde «İzmir'de kanlı karışıklıklar» başlığını taşıyan önemli bir yazı yayımlandı (110). Manchester Guardian ise, Daily Express'de çıkan haberleri doğruladı, ayrıca «Esirlerin Rumlar tarafından öldürülüşü, İzmir'de yüz kızartıcı hâdise» başlığını taşıyan bir yazı da yayımladı (111). Times gazetesin'de İzmir'in Yunanistan'a ilhâkını doğru bulmayan ve bu ilhâkın «Memleket menfaatları bakımından felâketli» olacağını anlatan bir yazı çıktı (112)» İzmir'deki İngiliz Ticâret Odası'nın hazırladığı» ve yayımladığı bir raporda da İzmir'in, Yunanlılar yerine Amerika, İngiltere ve Fransa'nın kontrolüne bırakılmasına Türk halkının razı olacağı açıklandı (113). The Near East'de ise «Rumlar İzmir'de hırsızlık ve çapulculukla beraber Türkleri katliâm ettiler, binlerce müdâfaasız ve kimseye zararı olmayan müslümanı öldürdüler» diye cümleler ihtivâ eden makaleler yayımlandı (114). Öte taraftan İzmir meselesi Avam Kamarası'na götürülmüş, Milletvekili Albay Aubrey Herbert, hükûmet'den «Yunanlıların İzmir'de ve Müttefik harb gemilerinin gözü önünde esir Türkleri öldürdüklerinden hükûmet haberdar mı dır?» diye sormuştu. Hükûmet sözcüsü verdiği cevapta olayın doğruluğunu kabul ediyordu (115). Muhâfazakâr Parti'ye mensub olan bu Milletvekili, 4 Ağustos 1919'da

(109) D. Kitsikis, S. 215.
(110) Aynı eser, S. 216.
(111) Aynı eser, S. 217.
(112) Ömer Sami Coşar, No: 17.
(113) Aynı eser, No: 17.
(114) Türk İstiklâl Harbi, 2, I, S. 70.
(115) D. Kitsikis, S. 217.

Yunanlıların, İzmir, Aydın ve Bergama havâlisinde işledikleri cinâyetlere dâir yeni bir soru sorunca Savunma Bakanlığı sözcüsü, olayları soruşturmak üzere bir hey'et teşkîl edildiğini ve bu karışıklıkları önlemek üzere «Batı Anadolu'da bulunan bütün askerî birliklerin İngiliz generali Milne'in kumandası altına girmesi kararının alındığını» söyledi (116). Aynı konu üzerinde Milletvekillerinden Binbaşı Clyn ile Joseph Montague, Kennworthy de önemle durmakta idiler. Fakat 1 temmuz'da Kennworthy nin, «15 mayıs tarihinde Yunanlıların karaya çıkması lâzım mı idi?» şeklindeki sorusu cevaplanmamıştı (117). Yine bu sıralarda Avam Kamarasında Milletvekillerinden General Surtees, «Eğer İzmir'de silâhsız ve yaşlı sivil Türkler, Yunanlılar tarafından işkenceye ma'ruz kalmış ve öldürülmüşse» bunu yapanların cezalandırılıp cezalandırılmadıklarını hükûmetten soruyordu (118). Ancak Avam Kamarasında bunlara karşı Yunanlıları tutan bir grup vardı. Bu grub'un başında ise, büyük bir Türk düşmanı olan yaşlı ve fakat çok nüfuzlu aynı zamanda basın âleminde sözü geeçn Thomas Power O'Connor adındaki kişi bulunuyordu. Tamamiyle Yunan politikasının emrinde çalışan bu kişi (119), Avam Kamarasında Aubrey Herbert ile Türk-Yunan konusu üzerinde çatışmaktan bir an bile geri kalmıyordu. Öte taraftan Morning Post ve Times gazeteleri 6 ağustos 1919'da, «Türk dostu Milletvekili Aubrey Herbert'in hakaretinden bahseden Yunan kadınlarının, Atina'dan yolladıkları protestoyu» yayımladılar (120). İşte bu gibi haller sonundadır ki Aubrey Herbert, Yunanlılara biraz daha dost görünmeğe mecbur kalmış, fakat hiç bir zaman onu, Türkler hakkında beslediği iyi duygulardan büsbütün uzaklaştırmak mümkün olmamıştır. Öte ta-

(116) Aynı eser, S. 343.
(117) G. Jaeschke, I, S. 48.
(118) İngiltere'de Türkleri savunanların başında Aubrey Herbert, General Townshend, General J. B. B. Dixson, Kennworthy gibi kişiler vardı.
(119) D. Kitsikis, S. 302.
(120) D. Kitsikis, S. 307.

raftan İngiliz devlet adamları arasında, İngiliz hükûmetinin Türklere karşı izlediği politikayı benimsemiyenler vardı. Nitekim İngiliz Savunma Bakanı Winston Churchill, bu politikayı tasvib etmiyenlerden birisi idi. Çünkü ona göre bu tutum, en çok müslüman tebaası olan İngiltere İmparatorluğu içinde karışıklıklara sebep olabilirdi. Yine ona göre İngiliz generallerinin, çok korkunç birer savaşçı olan Türklere karşı büyük saygıları vardı (121). Türklere karşı sempati duymamakla beraber Churcill, İzmir'in işgali üzerine, «Hak şimdi yan değiştirmiş bulunmaktadır. Galiplerden kaçan adâlet şimdi karşı tarafa geçmiştir» diyor ve İngiliz hükûmetince izlenmekte olan politikanın, Türkiye'de millî direnmeye yol açacağını (122), ayrıca Türklerin Bolşevik'lere yaklaşacaklarını söylüyordu (123). İngiliz Genelkurmay Başkanı Sir Henry Wilson da İzmir işgaline karşı idi (124). 26 Haziran 1919'da Balfour bile, Lord Curzon'a yazdığı bir yazıda» İzmir'in Yunanlılara verilmesine şiddetle muhalifim» diyordu (125). Amiral Webb'in 28 temmuz 1919'da İngiltere Dışişleri Bakanlığına gönderdiği bir yazıda, İzmir'in işgalinden sonra Türklerle Rumlar arasındaki geçimsizliğin arttığı, bu işgalin Türkleri savunmağa sevkettiği belirtildikten sonra, şimdiye kadar Türk hükûmetine her şeyin yaptırılabildiği, fakat

(121) A. Akşin, S. 96». İngiliz generalleri tıbkı parlamento ve hükûmetteki muhâfazakârlar gibi umutsuz birer Türk dostu idiler. Gerek asker olarak Türkleri takdir ettikleri için ve gerekse Hindistan'daki müslüman İmparatorluğu'nun düşüncesine uygun olarak böyle düşünüyorlardı». Bak, David Walder, S. 106.

(122) T. Bıyıklıoğlu, I, S. 4.

(123) A. Akşin, S. 96.

(124) Bu kişi, daha sonraki tarihlerde İngiliz menfaatlarının, Mustafa Kemal Paşa ile dost olmak suretiyle sağlanacağını iddia etmişti. Bak, T. Bıyıklıoğlu, I, S. 22.

(125) G. Jaeschke, 4, S. 84.

(126) İstanbul'da İngiliz Yüksek Komser vekili olan Amiral Webb, 17 Ağustos 1919'da Londra'ya gönderdiği başka bir yazı ile, İzmir işgalinin tehlikeli sonuçlarına dikkati çekerek diyordu ki: «Gerçek şudur ki, Venizelos memleketine en büyük kötülüğü Yüksek Konsey'i bölgeyi yatıştırmak için Yunan askerlerinin İzmir'i işgaline kandırmakla yapmıştır. Bütün bölgeyi mezbaha'ya çevirmiş olması bir yana (ki Müttefiklerin kontrolünde kalsa bu durum ortaya çık-

«İzmir'in işgaliyle her şeyin alt üst olduğu» anlatılıyordu (126). Amiral Calthorpe ise, 31 temmuz 1919 tarihli raporunda «Yunanlıların İzmir'i işgali, bütün halkın gözünü İttihad ve Terakkî Cemiyetine çeviren esef verici bir olay olmuştur» medekte idi (127). İngilizlerin İstanbul'daki askerî ataşe'sinin 30 eylül 1919 tarihli raporunda ise bu hususa dâir çok dikkate değer mütâlealar vardı (128). Lord Curzon bile, 22 ekim 1919'da, İzmir işgali olayını «En büyük hata» diye vasıflandırmıştı. (129). Öte taraftan, Türkiye'ye karşı izlenen politikayı, İngiliz çıkarlarına uygun görmiyen bazı politikacılar, müslüman âlemi arasında özellikle Hindistan'da, Osmanlı Devleti'nin parçalanmasına karşı gittikçe artan hoşnutsuzluğu dikkate almanın lüzumlu olduğuna inanıyor ve bu hususu kuvvetle savunuyorlardı, Hindistan işlerini idâre eden Devlet Bakanı Montagu bunlardan birisi idi. O, İzmir'in işgalinden iki gün sonra yani 17 mayıs'da, Hinduların da dâhil bulunduğu bir hey'et ile (130) Paris Barış Konferansı Yüksek Konseyi huzuruna çıktı. Burada Montagu ve hey'et üyeleri, çeşitli konularda şikâyetlerini bildirirken Türk meselesine temas ederek, Hindlilerin, «İstanbul'un makam-ı Hilâfet olmak-

mayacaktı), Türkler ve Yunanlılar arasındaki düşmanlığın büyük ölçüde artmasına yol açmıştır». Bak, Taner Baytok, S. 29. G. Jaeschke, 4. S. 48.

(127) Taner Baytok, S. 38.

(128) İngiliz askerî ataşesinin raporunda, Türklere karşı izlenen politikanın hatalı olduğu belirtildikten sonra aşağıdaki tavsiyelerde bulunuluyordu: «Gerçek millî hislere karşı Damat Ferid'e arka olmakla kendi çıkarlarımıza zarar veriyoruz. Damat Ferid'i, milliyetçilerle anlaşmağa teşvik etmeliyiz, hatta gerekirse onları temsîl eden bir hükûmete i'tiraz etmiyeceğimizi anlatmalıyız. Milliyyetçi hükûmet demek mutlaka İngiliz aleyhdarı hükûmet demek değildir. İngiltere'nin, Türkiye'nin kadereinde söz sahibi en büyük devlet olduğuna inandıklarından Türkler'in, bizimle beraber olmaları icâbeder. Bu memlekette İngiltere aleyhdarı bir hava yaratılmamasına dikkat etmeliyiz». Bak, Taner Baytok, S. 41.

(129) G. Jaeschke, 2, S. 275. Daha sonraki tarihlerde Amiral de Robeck, «İzmir'in Yunanlılara teslimini, kendi kendini idâre sisteminin âşikâr ve feci' bir şekilde ihlâli» olarak niteledi. Bak, G. Jaeschke, 4, S. 84.

(130) Bu tarihlerde Gandhi, Hind müslümanlarını, Hindistan'da yapacağı devrime katabilmek için, Hilâfet meselesiyle yakından ilgileniyordu. Bak, H. Bayur, I, S. 4.

tan çıkarılacağını» duyduklarını, bu yüzden üzüntü içinde bulunduklarını beyan ettiler, öteki yenik milletlere, hükûmet merkezleri bırakıldığı halde Türklerin elinden İstanbul'un neden alınmak istendiğini sordular, Hindistanın en kuvvetli Prensinin müslüman olduğunu söyleyerek müslümanları incitmenin sakıncaları üzerinde durdular, Lloyd George'a 5 ocak 1918'deki sözlerini hatırlattılar (131), neticede «Osmanlı İmparatorluğunun bütünlüğünün korunmasını, Trakya, İstanbul, ve Anadolu'nun Türk hâkimiyyeti altında bırakılmasını» istediler (132). 24 mayıs'da Londra'da Hindli müslümanların yaptığı ve İngilizlerin de bulunduğu bir miting'de, eğer İngiltere «Halife ve İstanbul ile uğraşırsa sınırları içindeki 80 milyon müslümanı karşısında» bulacaktır şeklinde konuşmalar olmuş ve «Türkiye'nin parçalanmasına razı olunmadığı» karar altına alınarak bu karar Paris Barış Konferansına bildirilmişti (133). İngiltere İmparatorluğu içinde yaşayan öteki müslümanlar da Türkiye'nin parçalanmaması için durmadan İngiltere hükümetine telgraflar çekmekte idiler. Bütün bu» Pan - İslâmik hareket, Hindistan Merkezî İslâm Cemiyyeti genel sekreterleri şeyh Kidwai tarafından» yürütülüyordu (134). Ancak daha önce de söylendiği gibi Türk meselesi ile yalnız müslüman Hindliler değil bütün Hind-

Hindistan'da heyecan.

(131) Lloyd George, 5 Ocak 1918'de Osmanlı İmparatorluğu'nun, merkezi İstanbul olarak, Türklerle meskûn topraklar üzerinde devam edeceğini söylemişti. Bak, Âlî Türkgeldi, S. 115.

(132) D. Kitsikis, S. 344. «Yüksek Konsey'in Cumartesi günkü toplantısında Hindistan müslümanlarının temsilcileri dinlenmiş ve bunlar Türkiye lehinde konuşmalar yapmışlardır. İngiliz hükûmetinde Hindistan Nâzırı bulunan Montagu tarafından takdim edilen Hindistan müslüman temsilcilerinden Aga Han şunları şöylemiştir: Hindistan'da, sınır memleketler de nazara alınırsa, 75 milyon müslüman bulunmaktadır. Türkiye hakkındaki hislerine, müslüman olmayan Hindiler de iştirak etmektedirler» ..... «Hindililer savaşa, adâlet prensipleri uğrunda katıldıklarına inanmışlardır. Bunun için de inanıyoruz ki, Türk ırkının memleketi olan Anadolu, İstanbul ve Trakya dâhil Türklerin elinde kalmalıdır» ..... «Mezopotamya'da ve Filistin'de bütün gün Türklerle savaşan Hindli askerler akşam namazında Halife için dua ediyorlardı. Hiç kimse Almanların elinden Berlin'in alınmasını teklif etmedi; Avusturyalıların elinden de Viyana'nın alınmasını istemedi. Pâdişah'ın elinden başkent'i ne diye

liler ilgileniyordu. Nitekim Mahatma Gandhi (Mohandas Karmachand), 1919 eylülünde, Türk meselesi 70 milyon müslümanın meselesidir. 70 milyon ise Hindistan nüfusunun dörtte birini teşkîl ettiğine göre milletin dörtte biri yaralanıyor demektir. «Milletin dört unsurundan birisinin yaralanması, diğerini de bu konuya muhakkak ki seyirci bırakmayacaktır. Böyle bir yaranın hepimize te'siri olmazsa o zaman bütün bir devlet sayılamayız» demek suretiyle yakın ilgisini açığa vurmuştu (135). Başka bir tarihde de o, «Türkleri iktidarsız kılmak sadece haksız değildir, aynı zamanda yapılan resmî va'd ve beyanların bozulması» dır demişti (136). 24 kasım 1919'da Delhi'de toplanan Hindu - Müslüman konferansında, barış kutlama günü bahis konusu olduğu vakit yine Gandhi, Türkiye barışının henüz imzalanmadığını söylemiş, bu sebepten hiç bir müslümanın barış törenine katılamıyacağını, «Türkiye'de âsâyiş ve adâlet te'mîn edilmediği takdirde Hindlilerin de» barış gösterilerine katılmalarına lüzum olmadığını ve «Türkiye'nin istikbâli garanti altına alınmadıkça ne müslüman ve ne de Hindular için barış merâsimlerinin hiç bir ma'nası» olamayacağını belirtmişti (137).

General Townshend'in mektubu.

Kût ül Ammâre'de Türkler tarafından esir edilen, fakat Mondros Mütârekesi'nin imzalanması işinde önemli bir

alınsın?». Aga Han'dan sonra Aftah Ahmet Han, «İstanbul'un artık Türk olmayacağını ve Anadolu'nun da Fransa, İtalya ve Yunanistan arasında paylaşılacağını, Mezopotamya, Suriye ve Filistinin de müslüman olmayan hükûmetlerin idâresine terkedileceğini öğreniyoruz. 1918 yılının Ocak ayında Lloyd George, başkentini ve Anadolu'daki Türk topraklarını Türkiye'nin elinden almak için savaşılmadığı hususunda te'mînat vermiştir. Yalnız Hilâfet'in değil fakat Türk ırkının da istikbali bahis konusudur. Konferans, milliyetler prensibini Türkiye'de de tatbik etmelidir». demiştir. Yusuf Ali'nin «İstanbul'un, Trakya'nın ve Anadolu'nun Türklerin elinde kalması gerektiğini» tekrarlamasından sonra «Bikaner Mihracesi de, İngiliz ordusundaki Hindli müslüman askerlerin bir taraftan Halife için düa ettiklerini, fakat diğer taraftan da Osmanlı İmparatorluğunu yendiklerini söylemiş ve Türklerin İstanbul'dan çıkarılması ve Anadolu'nun paylaşılması hususundaki planlardan sür'atle vaz geçilmesini israrla istemiştir. Nâzır Montagu ise, «Bu mesele dünya barışı için büyük bir tehlike teşkil etmektedir» dedikten sonra «Son zamanlarda Mısır'da

rol oynayan İngiliz Generali Townshend de (138), Montagu'ya yazdığı mektupta». Saygıya değer insanlar olan Türkler'in büyük bir kısmının, daha savaş zamanında bile İngilizlere taraftar olduklarını, eski sadrazamlardan İzzet Paşa'nın, ötedenberi İngilizlere karşı dostça fikirler besleyen bir kişi olduğunu söyledikten ve Mondros Mütâreke'sinden önce onunla yapmış olduğu konuşmayı belirttikten sonra, «Bulgarların Türkiye Avrupasına yerleştirilmesinde» ve «İngiliz süngülerinden mahrum kaldıkları andan i'tibâren cüzî bir zaman zarfında oradan tard edilecek Rumları da aynı sâhaya taslît» etmede bir fayda görmediğini, doğuya giden yol üzerinde Türklerin bulunmasının İngiliz menfaatlarına en uygun bir şekil olduğunu ve bu sebeple de küçük Asya'daki Türk şehirlerinin işgal edilmesinin doğru olmadığını söyliyor; istedikleri takdirde, Türklere maddî yardımla bulunulmasını bile tavsiye ediyordu (139). Fakat ne bu mektup, ne İngiliz parlementosu üyelerinden Albay Yake'in Avam Kamarasında söyledikleri (140), ne de İngilizler tarafından kurulmuş olan İngiliz - Osmanlı Cemiyyeti'nin, dünya barışı adına Türkiye'nin Anadolu, Trakya ve İstanbul'dan mahrum bırakılmaması hususundaki faaliyyeti, Osmanlı Devleti'nin parçalanmasını istiyenlerin fikirlerinde bir değişiklik meydana getirdi.

Pierre Loti.

Bu tarihlerde Fransa'da, Türkiye'yi savunan pek az kimse vardı (141), Pierre Loti, bunların başında geliyordu. Büyük bir Türk dostu olan bu Fransız yazarı, Türklerin çok güç duruma düştükleri bu tarihlerde «Bize gerekli olan Müttefikler» adlı bir broşür yayımlamış. Türk haklarını şiddetle savunduğu bu broşürü gizli surette her tarafa dağıtmıştı. (142). Onun İstanbul ile yakın ilgisi vardı. Bu ilgi Mondros Mütârekesinden sonra biraz daha arttı ve 1917 sonlarından itibâren ona Türkler tarafından bir çok mektup gönderildi. Bu mektuplarda Türkiye'nin düştüğü feci' durum belirtiliyordu. Nitekim iki ocak 1919'da Abdullah Cevdet Bey, ona, «Yine bir tecâvüz hazırlanıyor. Osmanlı birliği adına size yalvarırız» diye bir mektup yazdı. Aynı kişi 28 ocak 1919'da yazdığı başka bir mektupta, «Osmanın bahtsız çocukları sizde gerçek bir dost buluyorlar» diyordu (143). 1919 Mart'ında, Pierre Loti, Trakya Komitesi'nden, iki milyona yaklaşan «Batı Trakya Türkü adına kollarımızı size doğru uzatıyoruz» diye bazı cümleleri de ihtiva eden mektuplar aldı. Velîahd Abdülmecid Efendi de, 17 Mart 1919'da, asîl duygularından dolayı hem kendinin hem de Türk milletinin ona minnettar olduğunu bildirmişti (144). İstanbul Üniversitesi Edebiyyat Fakültesi ise, 14 nisan 1919'da bir telgraf çekerek, «Bahtsız milletimize yüce davranışınız için tevcih edilen fahrî profesörlüğü lûtfen kabul ediniz» dedi (145). İşte bu haksever Fransız, Türkler le-

---

ve Afganistan'da cereyan eden olayları hatırlatmama lüzum yok. Pencâb'ta Bolşevikler tarafından tahrik edilen Hindli bozguncular halkı isyana tahrik etmektedirler. Bütün bunlara sebep, İstanbul'un âkibeti etrafında duyulan haberler, Ayasofya'nın artık câmi' olmayacağı ve tekrar hiristiyan âlemine tekedileceği, İtalyan ve Yunan askerlerinin Anadolu'ya çıkarmalar yapmalarıdır. Cihan harbinin, sonunda İslâma karşı bir harb hâline geldiği kanatı vardır. Bu durumun devam ettirilmesi çok tehlikelidir» demişti. Bak, Ömer Sami Coşar, No : 5.

(133) D. Kitsikis, S. 343.

(134) Taner Baytok, S. 68.

(135) 1919 Eylül'ünde Mahatma Gandhi bu hususiaki duygularını aşağıdaki şekilde açıklamıştı : «Türk sorunu, 70 milyon müslüman Hindliyi ilgilendiriyor. Milletin dört unsurundan birisinin yaralanması, diğerini de bu konuya muhakkak ki seyirci bırakmayacaktır. Böyle bir yaranın hepimize te«siri olmazsa o zaman biz, bütün bir devlet sayılamayız. İşte bu şekilde bütün müslüman ve Hinduların, bu yönden Türk da'vâsını anlamalarını isterim. Türkiye'nin ve müslüman Hindli kardeşlerinin arzuları 1914 savaşı öncesi gibi Türk topraklarının temiz aklmasıdır. Lloyd eGorge bu hislere saygı gösteriyor, Başkan Wilson ise, 14 prensip ve 5 şart isimli bildirisinde aynı hisleri ifâde ediyor. Savaşa dâhil diğer devletler haklarını korumağı başardılar. Türkiye'nin hatası ne idi?. İngiliz basınında çıkan bu neşriyyata henüz bir hall çaresi bulunamamış olması dolayisiyle müslümanlar hâlâ şüphe içindedirler. Bütün müslüman dünyası, Türkiye'ye, Müttefik Devletlerin adâlet tanımayacağı ve sonunda Türk İmparatorluğu'nun parçalanacağı kanısındadır. Buna basît bir problem denilemez. Bu problem, Türk İmparatorluğunu olduğu kadar İslâm âlemini de sarıyor». Bak, Milliyyet Gazetesi, 22 Haziran 1971.

(136) Milliyet Gazetesi, 22 Haziran 1971.

(137) Aynı gazete.

(138) Bak, Cilt, I, S. 24

hine giriştiği faaliyyeti, bundan sonra büsbütün artırdı. Fakat Paris'de toplanmış olan politikacılar, özellikle Lloyd George, Wilson ve Clemenceau, Türkler aleyhine her hareketi tasvib ettiler ve bu arada İzmir'i Yunanlılara verdiler. Ancak bu kararın uygulanması üstünden daha üç gün geçmemişti ki, L'Humanite Gazetesi, «İzmir'in işgali hakka karşı bir suçtur» (146). Demek suretiyle fâciayı Fransızlara duyurdu. Bunun Fransa'da ne derecede bir yankı uyandırdığı bizce belli değildir. Fakat bu halden ve Yunanlıların İzmir'de işledikleri cinâyetlerden Clemenceau'nun bile rahatsızlık duyduğu bir gerçektir. Çünkü o, aradan çok zaman geçmeden İzmir'le ilgili olaylar hakkında Yunanlılardan bilgi istemiş, Yunan Başbakanı Venizelos da 29 mayıs 1919'da ona, gerçekleri değiştiren bir mektup göndermişti. Venizelos'a göre İzmir'in işgali günü 163 kişi kaybolmuştu. Bunların yetmiş sekiz'i Türk, altmış ikisi Rum, yirmi üçü de öteki milletlerdendi. Mektubunda yağmacıların da bulunduğunu i'tiraf eden Venizelos, bunların yakalandıklarını ve mahkemeye verildiklerini bildirmekte idi (147).

Amiral Bristol Başkanlığındaki «Tahkik Heyeti».

b - Osmanlı Devleti, İngiltere de bile bazı savunucular bulduğu bu sıralarda, kendi varlığını koruyabilmek için fi'lî hiç bir harekette bulunamıyordu. Çünkü

(139) Townshend, S. 484, 485.

(140) Albay Yake, müslümanları çok iyi tanıdığını söyledikten sonra, «Orta Asya müslümanları, Halifı'nin bağımsız bir monarşisi olması lüzumuna inanırlar. Bunun aksine bir hareket dünyanın bu bölgesinde huzursuzluk yaratır» demiş ve İstanbul'un Türklerde kalmasını istemişti. Bak, Taner Baykot, S. 67.

(141) Türkiye'nin Fransa'daki başlıca savunucuları Pierre Loti, Claud Farrère, Berthe - Georges Gaulis gibi erkek ve kadın yazarlar idi.

(142) Moschopoulos, N. adlı yazar, Pierre Loti'nin Türkiye lehinde uyandırmak istediği cereyana engel olmak için çok çaba harcamış ve bu sebeple «Les Alliés qu'il ne faudrait pas à la France = Fransızlara gerekli olmayan Müttefikler» adli eseri yayımlamıştı.

(143) Orhan Koloğlu, Pierre Loti'ye mektuplar. Milliyet Gazetesi 11 Aralık 1967.

(144) Aynı gazete.

(145) Aynı gazete.

(146) G. Jaeschke, I, S. 34.

(147) Ömer Sami Coşar, No: 15.

başta bulunanlar, yenilginin büyüklüğü karşısında şaşkına dönmüş, İmparatorluğu bu hâle sokanları cezalandırmaktan başka bir şey düşünemez hâle gelmişlerdi. Bununla beraber, iş yapamamanın sebeplerini sadece bu şaşkınlığa bağlamamak, yapılmak istenilenlere İ'tilâf Devletlerinin engel olduklarını düşünmek ve Osmanlı hâzinesinin perîşan durumunu göz önüne getirmek gerekir (148). Fakat her şeye rağmen Avrupa kamuoyu'nda Türkler lehine başlamış olan cereyan her gün biraz daha gelişti. Çünkü, Kars'da ve İzmir'de Ermeniler ve Yunanlılar tarafından işlenen cinâyetler İngiliz ve Amerikalılar üzerinde o kadar kötü bir iz bırakmıştı ki, Türkiye'ye onların dostu olarak gelmiş olan İngiliz ve Amerikalılar, Türk dostu olarak geri dönmüşlerdi (149). Nitekim Morning Post gazetesinin Pooley adındaki muhâbiri, önceleri bir Yunanlıdan daha çok Yunanlıları savunurken, Türklerle yaptığı temaslar sonunda ve Türk eserleri karşısında gerçekleri görmüş ve fikir değiştirerek, Türk milletinin saygıya lâyık bir millet olduğunu söylemeğe başlamıştı (150). Manchester Guardian gazetesinin özel muhâbiri Toynbee de (151), Türk Yunan çatışmaları sırasında bazı olaylara tanık olmuş ve sonunda Türkler'in tamamiyle haklı olduklarına kanaat getirmişti. Ona göre Türkler, millî varlıklarını korumak için savaşıyorlardı. Onun için bu kişi, İngiltere'ye döndüğü vakit, İngiliz halkına Türk da'vasını» anlatmağa çalışmış, fakat büyük güçlüklerle karşılaşmıştı (152). Atina'daki İngiliz

(148) Öteden beri Türkiye hakkında yapılmakta olan Yunan propagandasını karşılamak ve dünya kamuoyu'na gerçekleri duyurmak için Osmanlı Devleti Hâriciyye Nezâreti (Dışişleri Bakanlığı), Antente adında Fransızca bir gazete çıkarmayı düşündü, fakat parasızlık yüzünden buna imkân bulamadı. Bak, Refik Halid Karay, S. 98.» Ermeni ve Rum muhibbi olarak» İstanbul'a gelmiş olan Le matın gazetesinin bir mensubuna, Türkler hesabına kazanılmasını sağlamak için, Perapalas'da verilen yemeğin parası bile çok güç ödenebilmişti. Bak, R. H. Karay, S. 100.

(149) T. Bıyıklıoğlu, I, S. 21.

(150) G. Kemal Söylemezoğlu, S. 90.

(151) Son yılların ünlü tarihcisi.

(152) A. J. Toynbee, Türk - İngiliz ilişkileri, Milliyet Gazetesi 31 Ekim 1967.

elçisi, «Yunanlıların şahsiyyeti çekici değildir. Türk karakteri ise İngiliz duygusuna daha yakındır» diyordu (153). İzmir'de bulunan İngiliz ve Fransız tüccarları da, İzmir'in Yunan idâresine geçmesinden memnun olmamışlardı. Bu sebeple onlar da kendi memleketlerinin kamuoyu'nu ve hükûmetlerini bu idâre aleyhine kışkırtmakta idiler (154). Yine bu devletlerin siyâsî temsilcileri bir yandan, Ege'de Türklere karşı yapılan zulüm ve kötülüklerden müteessir olarak bir yandan da bu bölgedeki ticârî ve ekonomik çıkarlarının sarsılmasından dolayı işgal idâresini beğenmemekte idiler. İşte, İzmir'in işgaliyle birlikte başlayan Yunan zulmünün her yerde duyulması, Avrupa kamuoyuu'nda Türkler lehine bir cereyanın uyanması, Hindlilerin Osmanlı Devletinin toprak bütünlüğünü savunması ve Türk millî mücâdele hareketinin gittikçe gelişmesi sonundadır ki, çeşitli sebepler yüzünden ve bu arada Yunanlılara karşı besledikleri sempatiden dolayı, adâlete ve gerçeğe sırtlarını çevirmiş olan Yüksek Konsey Üyeleri (155), bu hareketlerini daha fazla sürdürmenin belki de zararlı olacağını düşündüler. Bu sebeple 18 Temmuz 1919'da bir taraftan «İtalyan - Yunan işgal bölgeleri arasında hudut çizilmesi hakkındaki 16 Temmuz tarihli Tittoni - Venizelos anlaşmasının teyidi» ve «Yunanlılarla Türkler arasında münasip bir sınırın tesbiti için General Milne'den ricada bulunması» kararını verirken (156) bir taraftan da «Damat Ferid'e vekâlet eden Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi'nin, İzmir işgali sıralarında Yunanlıların irtikâb ettikleri fecâyii tahkik etmek üzere bir soruşturma komisyonu gönderilmesi» hakkındaki 15 temmuz tarihli notasını (157), dikkate alarak İzmir'e milletler arası bir tah-

(153) T. Bıyıklıoğlu, I, S. 22.
(154) T. Gökbilgin, I, S. 191, 192.
(155) Yunanlılara en çok sempati gösterenlerden birisi İngiltere Başbakanı Lloyd George idi. Bu kişi Türk istiklâl savaşının kazanılmasından sonra bile «Büyük İngiltere'de Yunanlılardan yana üç kişinin kaldığını, bunların da kendisi, Balfour ve Curzon olduğunu» söylemekte idi. Bak, D. Kitsikis, S. 67.
(156) G. Jaeschke, 4. S. 97.
(157) T. Bıyıklıoğlu, I, S. 8. 15 Temmuz 1919'da Pâdişah da, Morning Post muhâbirine durumu aşağıdaki şekilde açıkladı: «Binlerce

kîk hey'eti gönderilmesini kabul ettiler (158). Bu hey'et, Amerikalı Amiral Bristol başkanlığında İngiliz generali Hare, Fransız generali Bunoust ve İtalyan generali Dall' Olio'dan kurulmuştu (159). Oy verme hakları olmamakla beraber bu hey'et'e Türklerden Albay Kadri, Yunanlılardan da Albay Mazarakis katılacaktı. Hey'et'in görevi, «Yalnız vak'aların mâhiyet ve cereyanlarını zabt ve tesbît» ederek bunları Paris Barış Konferansı'na bir raporla bildirmekti (160). Daha sonra verilecek kararlar üzerinde bu raporun çok büyük tesirleri olacağını kabul eden Osmanlı Hükûmeti, hey'et ile temaslarında çok dikkatli bulunulması için İzmir valisi İzzet Bey'i uyarmış bulunuyordu. Bu sebeple Vâli İzzet Bey «Komisyon'a her fâcia ve şenâatı göstermek ve Yunan işgal idâresinin bu bölgede nasıl bir musîbet ve felâket yarattığını ve yaratacağını delilleriyle gözlerinin önüne sermek ve isbat etmek için» çok çalıştı (161). Vâlinin, «Bu güne kadar olan hâdiselerin gidişâtından çıkardığım netice», çalışmalarımın tamamiyle başarıya ulaştığını gösteriyor demesi (162), İzmir merkezinde işlerin iyi yürütüldüğünü gösteriyordu. Eğer «Mülhakatta da aynı intıba'ları elde ederlerse Tahkîk Komisyonu'nun», Türk da'vası hakkında müsâit bir rapor vereceği, bu vali tarafından kabul olunmakta idi. Fakat bu valiye göre «Hareket-i milliyye nâmiyle ötede beride» ortaya çıkmış olan kuru-

sessiz halk... Yunan askerleri ile Rum çeteleri tarafından insan kırımına, yağma ve çapula, vurgunlara ma'ruz tutuluyor. Milletimin, uğradığı zulüm ve hakaretler karşısında, teskin edilmeleri müşkül olmaktadır. Adamlarımız şereflerini, hayat ve meskenlerini korumak için boğuşmaktadırlar... Ben milletimin babasıyım ve... onları kurtarmak teşebbüsünde bulunmak zorundayım». Bak, Jaeschke, 4, S. 87.
(158) Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi'nin yaptığı baş vurmanın dışında yapılmış olan şikâyetler dikkate alınmamıştı. Bak, T. Bıyıklıoğlu, I, S. B. Bu şikâyetlere örnek olarak, «Gerek İstanbul hükûmetine, gerek Düvel-i İ'tilâfiyye temsilcilerine, Yunanlıların zulüm ve kötülüklerini anlatmak ve işgalin kaldırılmasını istirham etmek siyâsî görevi ile millî ordu müftüsü unvanı verilmiş olan hoca Es'ad Efendi (Aydın Meb'usu) ve Belediyye Reisi Reşad Bey'in» gönderilmiş olmasını gösterebiliriz. Bak, M. Arif, S. 23.
(159) Melzig, S. 16.
(160) T. Gökbilgin, I, S. 192.
(161) Aynı eser, S. 193.
(162) Aynı eser, S. 193.

luşlar, memleketteki idâresizliğin bir sembolü olarak kabul edileceği için, Tahkîk Hey'eti üzerinde olumsuz bir tesir bırakacak ve memleketin kurtarılması hususundaki çalışmalar için zararlı olacaktı. Bu itibarla devletin genel politikasını «Gölgeleyecek olan bu komiteciliğe devletçe nihâyet verildiğinin Avrupa'ya» gösterilmesi ve isbat edilmesi lâzımdı (163). Ancak bu sıralarda Yunanlılar da boş durmamakta idiler. Nitekim işgalden beri İzmir'de faaliyyetde bulunan bir Yunan «Divân-ı Harb» inin (164), yüz bir yıla mahkûm ettiği üç Türk ile on beş ve on yıla mahkûm ettiği iki Türk'ün, Atina cezaevlerinden geri getirildikleri ve Yunan Yüksek Komiseri Sterghiades'in İzmir cezaevindeki 200 kadar Türk'ü serbest bıraktığı görüldü (165). Yine bu sıralarda idi ki Venizelos, kötülüklerin ayak takımı Rumlar tarafından yapıldığını kabul ederek, Aydın ve Nazilli taraflarındaki müslümanlara dağıtılmak üzere 250 bin lira göndermişti (166). İzmir valisi İzzet Bey'in deyişine göre Yunanlılar bu suretle yakında» İzmir'e gelecek olan askerî hey'et'e karşı» «Berâet sebeplerini» hazırlıyorlardı (167). En enteresan olaylardan birisi de Yunan memurlarının ve bazan da Yunan subaylarının, işgal altındaki bölgede yaşayan müslümanlardan, Yunan idâresinden memnun olduklarına dâir zorla imzalı kâğıtlar almak istemeleri idi. İzmir valisi o zaman bu durumu, hey'et başkanı ile hey'et üyelerine duyurmuş, ayrıca Yunan Yüksek Komserine bir nota göndererek «Tehdid ve tesirler altında halktan zorla koparılmış» olan imzaların, devletler hukuku bakımından bir fayda sağlamayacağını hatırlatarak bu gibi teşebbüslerden vaz geçilmesini istemiş ve Yunanlıların bu hareketinden ilgili devlet temsilcilerini de haberdar etmişti (168). Bu uyarma karşısında sadece İtalyan general konsolos'u, nota'nın önemle dikkate alındığını, gereğinin yapılacağını valiye bildirdi (169).

(163) Aynı eser, S. 193.

(164) Bu Divânıharb, bir çok Türk'ün asılmasına, bir kısmının ağır cezâlara çarptırılmasına karar vermiş ve yapılan protestolara rağmen kararlarından bir kısmını uygulamıştı. Bak, T. Gökbilgin, I, S. 191.

(165) T. Gökbilgin, I, S. 191.

(166) Aynı eser, S. 185.

(167) Aynı eser, S. 191.

Tahkik Hey'eti raporu.

İlk toplantısını İstanbul'da yapmış olan Tahkîk Hey'eti Komisyon'u, daha sonra «İzmir, Aydın, Nazilli, Çine, Ödemiş, Menemen, Manisa ve Ayvalık'da Türk ve Rumları» dinlemişti (170), vardığı sonuç, tamamiyle Türklerin lehinde idi. Buna uyulduğu takdirde Batı Anadolu'nun hemen boşaltılması gerekiyordu. Gerçekten bu rapora göre, mütârekenin yedinci maddesi ileri sürülerek, Batı Anadolu işgal edilemezdi. Çünkü orada devletlerin güvenini tehdid eden bir durum yoktu, herkes rahat ve huzur içinde idi. Ancak Yunanlıların İzmir'i işgali, bu bölgede olayların çıkmasına ve çoğalmasına sebep oldu. Çünkü bu işgal «Milliyet bakımından çoğunluğa saygıyı gerektiren prensibe» aykırı düşüyordu (171). Yine bu rapora göre, işgalin başladığı gün İzmir Metropolit'inin yaptığı «Takdîs âyîni» (172), üzücü olayların çıkmasında büyük rol oynamıştı. Yerli Rumların davranışları da müslümanları tahrik eder durumda idi. Kafileler halinde Patris vapuruna götürülenler, «Yaşasın Venizelos» diye bağırmağa mecbur tutulmuşlardı. Bu kafileler arasında 14 yaşından küçük çocuklar

(168) Aynı eser, S. 193, 194.

(169) Aynı eser, S. 194. Profesör T. Gökbilgin'den naklen verdiğimiz bu bilgiler, İzmir Vâlisi İzzet Bey'in Hükûmete gönderdiği dört rapordan alınmıştır. Bak, T. Gökbilgin, I, S. 191 - 195.

(170) Çine'de Tahkik hey'etinin huzuruna çıktığı vakit Yörük Ali Efe'nin» omuzunda silâhı, belinde üç sıra fişeği ve üç tabancası» vardı. «Yörük Ali Efe, kendisinin ve arkadaşlarının niçin Yunanlılara karşı silâha sarıldığını, Aydın'ı ne suretle Yunanlılardan zaptettiğini, Harbi Umûmi'de askerliğe gitmediği halde şimdi niçin hayatının son demine kadar Yunanlılarla cenk etmeğe ahdettiğini, Aydın içinde Yunanlıların binlerce müslümanı katl ve bir çok ismetleri ifnâ ve müslümanlara ait her şeyi mahv ve ihrak ettiklerini gözleriyle gördüğü ve her lâhza pek büyük işkencelerle katledilmiş olan müslüman cesedlerinin üzerinden geçtiği halde niçin Aydın hiristiyan ahâlisini, misilleme olarak, yok etmediğini ve hâtta onların hayatlarını emniyet altına aldığını ve ne için el'ân Kuvâ-yi Milliye mıntakası dâhilinde bulunan hiristiyan ahâlinin katledilmediğini komisyon'a izah etmiş ve en nihâyet şu müdhiş süali sormuştur : Paşa Efendiler, Yunanlıların ikinci defa Aydın'a gelmeleri üzerine bütün

bile vardı. Müslümanların evlerine girilmiş; kadınlarına tecâvüz edilmiş; bazıları da öldürülmüştü. Yerli Rumların bu hareketlerine Yunan makamları göz yummuşlardı. İzmir'in işgalini duyan civar köylerin Rum halkı da harekete geçerek bulundukları yerlerde Türklere karşı aynı şeyleri yapmışlardı. İşgal, Anadolu içerisine doğru genişletilince, cinâyetler ve zulümler de oralara doğru genişlemiş, Nazilli'de, Aydın'da kadın erkek gözetilmeksizin bir çok Türk öldürülmüş, her şey yağmalanmış ve nihâyet Menemen'de suçsuz ve müdafaasız binden fazla Türk öldürülmüştü (173). Fakat bütün bilgilere ve uyarmalara rağmen Paris Barış Konferansı Tahkik Hey'eti Rapor'unu inceledikten sonra, sadece Venizelos'a bir mektup yazarak, «Gerek İzmir vilâyetinde, gerek bu bölgede âsâyiş ve inzibâtın sağlanması için Yunan idâresine tam itimâdın» bulunduğunu ve Yunan işgalinin devam etmesini kararlaştırmıştı (174). Gerçi Venizelos'a gönderilen mektupta işgalin geçici olduğu belirtildi. Fakat bu kadar gayretlerden ve çalışmalardan sonra alınmış olan bu netice, Milletlerarası Tahkik Komisyonu raporuna umutla bağlananları her halde çok üzdü. Bununla beraber bu raporun, hiristiyanlık âlemi

müslüman ahâli korkudan hicret etmiştir. Yalnız 2500 kadar müslüman kaçmaya vakit bulamayarak şehir dâhilinde kalmışlardı. Şimdi işitiyorum ki Aydın içerisinde 375 kişi kalmış, acaba diğerleri ne oldu?». «Yörük Ali Efe hey'ete : - Biz, 70 kişi ile bir Yunan Alayını mağlûb ettik. Şimdiki mevcudumuzla Yunanlıları, evvel Allah, çok çabuk Aydın'dan çıkarmaya muktediriz. Fakat biz bir defa söz verdik. Tahkikatın neticesini bekleyeceğiz, o zamana kadar bir şey yapmayacağız. Büyük Devletlerin adâletini emniyyetle bekliyoruz.» Bak, Ömer Sami Coşar, No : 131. Türk İstiklâl Harbi, 2, 2, S. 381.

(171) «Milletler arası Tahkik Hey'eti'nin, Vardığımız Neticeler başlıklı ve İstanbul 13 Ekim tarihini taşıyan 8 numaralı raporun tam metni aşağıdadır :

1 — İzmir'de ve Aydın vilâyetinde Yunan işgali dolayısiyle meydana gelen durum doğru değildir. Çünkü, a-Âsâyiş ve emniyeti muhâfaza etmekten başka bir gayesi olmayan işgal, hakikatte bir ilhâkın bü-Milli Efkârının bu ilhâkı kabul etmiyeceğini bildirmek komisyonun görevidir. Türk efkârı, ancak kuvvet karşısında, yani Yunanistan'ın yalnız başına başarıya erdirme ihtimali olmayan askeri bir sefer neticesinde, boyun eğecektir».

3 — «Bu şartlar altında komisyon şu tedbirleri teklif etmektedir : a - Yunan kıt'alarının tamamının veya bir kısmının daha az mev-

arasında Türkiye ve Türkler aleyhine yapılmış ve yapılmakta olan olumsuz propagandanın az da olsa önlenmesine hizmet ettiği düşünülebilir. Nitekim Amiral Bristol'un eşi, daha önce Türkleri yanlış tanıdığını, fakat onlarla temasa geldikten sonra bütün kanaatlarının değiştiğini söylüyor (175). Amiral Bristol ise Türkiye'nin taksim edilmemesi lâzım geldiğini savunuyordu (176).

Milne Hattının çizilmesine doğru.

c - Kuvâ-yi Milliyye'nin sayısının ve direniş kudretinin gittikçe artması karşısında Yunan Başbakanı Venizelos, 10 temmuz 1919'da Clemenceau'ya bir mektup göndererek, «Bir seferberlikten sonra» Türk kuvvetlerinin 300 bine ulaşacağını, bundan kaygılandığını, bu sebeple de kendileri ile Türkler arasına bir müttefik birliğinin konulmasını istedi (177). Halbbuki «Üç büyükler, 6 mayıs 1919' da uğursuz kararlarını aldıkları zaman (178), ne derece büyük neticeler doğuracağı hakkında» hiç bir şey düşünmemiş, hatta Yunan işgal alanını sınırlandırma işini bile unutmuşlardı (179). Bu hali fırsat sayan Venizelos, belki de Türklerin hiç bir teşkîlâta sahip olmadıklarını ve müttefiklerin her isteğini ye-

tün şekillerini arzetmektedir. Yalnız Yunan Yüksek Komiseri idâreye hâkimdir. Vazife başında kalmış Türk makamları hiçbir yetkiye sahip değildir. Bunlar artık İstanbul'dan hiçbir emir alamamakta ve polisle jandarma da ortadan kaybolduğundan, kararlarını tatbik ettirmek imkânlarına sahip bulunmamaktadırlar. b - Yerine getirilecek görev, geçici ve gayesi emniyeti muhâfaza etmek ise, işgal, Yunanistan'a bu görevle kıyas kabul edemiyecek büyük ölçüde askeri fedâkârlıklar yüklemektedir. c - İşgal, bu günkü şekli ile açlık tehdidi altında bulunan halkın ihtiyaç duyduğu âsâyiş ve sükûnun iâdesi ile bağdaşamamaktadır.»

2 — «Komisyon şu noktaları belirtir : a - Türkiye'nin işgalinin gayesi, emniyet ve âsâyişin muhâfaza edilmesi ise, bu işgal görevi Yunan kıt'aları yerine, Anadolu'daki yükse kmüttefik komutanlığı emrindeki müttefik kuvvetlere verilmelidir. b - Barış Konferansı, bu memleketin Yunanistan'a tamamen ve nihaî olarak ilhâkına karar vermek niyyetinde ise, o zaman Yunan kuvvetleri yalnız başına işgali devam ettirebililrler. Bu vaziyyette de, Türk kuvvetlerine karşı hareket serbestisi Yunan kumandanlığına bırakılmalıdır. c - Yukarda bahis konusu olan düpedüz ilhâk, milliyet bakımından çoğunluğa saygıyı gerektiren prensibe aykırı olacaktır. Çünkü, bu işgal bölgesinde, İzmir ve Ayvalık şehirleri hâriç olmak üzere Türk nüfusunun Yunan nüfusuna olan üstünlüğü, itiraz götürmiyecek şekilde âşikârdır. Şimdiye kadar mukavemet işteğini esâsen belirtmiş olan Türk

rine getirmeğe kendilerini mecbur kabul edeceklerini düşünerek, Yunan kuvvetlerinin daha ileriye gitmelerini emretti ve hayal ettiği noktalara kadar varmış oldu. İşte şimdi Clemenceau'ya yazdığı mektupla bu başarısını garanti altına almak istiyordu. Öte taraftan çeşitli uyarmalar sonunda (180) Yüksey Konsey «Yunan kıt'alarının da yararına olarak İzmir bölgesinin stratejik emniyyetini sağlayan bir sınır hattının» çizilmesi lüzumunu anladı ve 18 temmuz 1919'da, «Yunanlılar ile Türkler (Kuvâ-yi Milliye) arasında münâsib bir sınırın tespiti için General Milne'den ricada bulunulması» kararını aldı (181). Bunun üzerine Istanbul'daki İngiliz, Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserleri meseleyi aralarında tartışmış ve 2 ağustos'da, Türklerle Yunanlılar arasına çizilecek hat hakkındaki notanın metni üzerinde anlaşarak, 3 ağustos'da Damat Ferid Paşa'ya bu hususta bilgi verilmesini kararlaştırmışlardı (182). Fakat general Milne, daha temmuz sonlarında İzmir'e gelerek çalışmalarına

nan izzetinefsinin korunması için, Yunan kuvvetlerinin bir kısmının işgale katılmaları kararlaştırıldığı takdirde, bunların Türk Millî Kuvvetleri ile her türlü direkt temasta bulunmalarını önlemek için işgal altındaki bölge içine dağıtılmaları. c - Müttefiklerin işgali Türk jandarmasının müttefiklerarası subayların idâre ve komutası altında en kısa zamanda yeniden teşkilâtlandırılmasının Türk Hükûmetinden istenmesi bu jandarma kuvvetleri en kısa zamanda bütün bölgedeki âsâyişi sağlayacak ve müttefik müfrezelerinin yerini alacak hâle getirilecektir. d - Jandarmayı yeniden teşkilâtlandırırken Türk Hükûmeti aynı zamanda sivil idâreyi de yeniden düzene koymalıdır».

4 — «Millî hareketin liderleri, mukavemetlerinin yalnız Yunanlılara karşı olduğunu müteaddit defalar tekrar etmiş olduklarından yaptığımız teklifler, kendilerine silâhlı mukavemet için bir sebep bırakmayacak ve İstanbul merkezi hükûmetine, sahip olmadığı otoriteyi yeniden kazandıracaktır. Bu takdirde milis kuvvetlerinin terhisine hiçbir mani' kalmayacaktır». Bak, Ömer Sami Coşar, No: 135.

(172) Bak, Cilt, 1, S. 195.

(173) Tahkik Hey'eti Raporu'ndan bir kaç madde: 1 — «Mütârekeyi müteâkib Aydın hiristiyanlarının emniyeti tehlikede değildi. Savaş sıra'sında bu vilâyetin Rumları göç ettirildi ise de Nurettin Paşa'dan sonra İzmir vâliliğine ta'yin edilen İzzet Bey bütün ahâliyi, cins ve mezheb farkına bakmaksızın iyi idâre etmekte idi. Bir kaç eşkıyâ vak'asından gayri âsâyiş yolunda idi. Katliâm beyannâmelerinin gerçek olmadığı anlaşıldı. 2 — Aydın vilâyetinin ve bilhascutlu müttefik kuvvetleriyle en kısa zamanda değiştirilmesi. b - Yu-

başlamış, Yunan birliklerinin daha ileriye gitmemesi için Yunan generali Paraskevopoulos'a ricada bulunmuş (83), bir taraftan da General Henry'nin başkanlığında Soma'ya bir hey'et göndermişti. Bir İngiliz binbaşısı ve bir Yunan teğmeninden kurulmuş olan bu hey'et, orada millî hareketi idâre edenlerle görüşmüş ve onlara, «Türk-Yunan kıt'aları arasında bir hat çizileceğini, Yunan birliklerinin başında İngiliz subaylarının bulunacağını ve bu hat'dan öte tarafa geçmiyeceklerini, yerlerini bırakıp kaçmış olan Türklerin de geri dönebileceklerini söylemişti (184). Ancak halk, «Göçmenlerin yerlerine dönmeleri için Yunanlıların işgal ettikleri» toprakları boşaltmalarını ısrarla istemekte idi. General Henry, halkın bu isteğini, İstanbul'daki temsilcilere ve Paris Barış Konferansına duyuracağını da va'd etti (185). Bu toleranslı hareketin belki de başlıca sebebi, Türkler tarafından Yunanlılara karşı yapılmakta olan taarruzları o an için durdurmaktı. General Henry, görevinde başa-

General Henry hey'eti.

sa İzmir'in emniyyeti için mütâreke şart-nâmesinin yedinci maddesi İzmir kalelerinin işgali için sebep teşkil edemezdi, vilâyet'in iç durumu da İzmir'e İ'tilâf kuvvetlerinin çıkarılmasını icabettirecek şekilde değildi. Tersine olarak Yunan ordusu İzmir'e çıkar çıkmaz durum bozuldu ve Yunan kuvvetleriyle Türk çeteleri arasında savaş başladı. 6 — Asker çıkarılırken (İzmir'e) Türk rüesâ-yi hükûmeti tarafından kat'iyyen mukavemet edilmemiş olup tek tek bazı Türklerin ateşine ma'ruz kalındığı doğrudur. 9 — Yunan askerî, siyasî, dinî rüesâsı, ahaliyi teskin için hiç bir şey yapmamışlardı. Karaya çıkarılan kuvvetleri takdîs için Metropolit'in yaptığı takdîs töreni, çok esef verici bir tesir yapmıştı. Askerler geçerken hiristiyan ahalinin aldığı tarz-ı hareket, müslümanların galeyanını tahrik ve hislerini rencide ederek mukavete zorlayacak şekilde idi. 13 — İçinde subaylar hatta Vâli bile dâhil bulunan esir kafileleri. Konak'dan Patris adlı vapurun tevkifhânesine nakledilirken hiristiyan Rum halkı ile bazı Yunan efradının saldırılarına ma'ruz kalmışlardır. Bunların eşyaları çalınmış ve elleri yukarı kaldırılarak yaşasın Venizelos diye bağırmaya mecbur edilmişlerdir. Elleri yukarda yürüyen esirlerden bir kaçı parçalanmıştır. Bir veya ikisi istisna edilecek olursa subaylar mani' olmamışlardır. 14 — Mayıs'ın on beşinci gününü ta'kib eden günler zarfında Yunan askerî makamlarının tevfik ettiği 2500 kişi arasında 14 yaşından aşağı çok çocuk da bulunuyordu. Bazı okulların öğrencileri ile öğretmenleri, Patris Vapurunda hapsedilerek günlerce sefâlet içinde kaldılar ve gayri sıhhî şartlar dâiresinde yaşadılar. 15 — Mayıs'ın 14 ve 15. günleri zarfında müslümanların şahsı ve hânelerine karşı pek çok tecâvüzler vâki' olmuştur. Fesleri başlarından alınarak yırtılan Türklerin sayısı pek çoktur. Kadınlara tecâvüz edildiği gibi bir kaç öldürme olayı da olmuştur. Bunları ya-

rılı olmuştu. Çünkü o, Soma cephesi için Kuvâ-yi Milliyyecilerden taarruzların durdurulacağına dâir söz almış bulunuyordu. Gerçekten, 14 ağustos 1919'da Soma'dan ayrılan bu general'e, «Yunan mezâlimi hakkında tevsik edilmiş» bilgileri ihtiva eden bir rapor da veren Soma'daki «Harekât-ı Milliyye Redd-i İlhak Hey'eti Soma Şubesi», 15 ağustos 1919'da bir beyannâme yayımladı. Bu beyanâmede «Paris Konferansı Türkler hakkında bir karar verinceye kadar, tecâvüz ve taarruzlarda bulunmamak suretiyle görevine devam edeceği belirtiliyordu (186). Bu anlaşmanın daha ilk bakışta Yunanlılar lehinde olduğu görülüyordu. Çünkü, Yüksek Konsey, Yunanlılar için Anadolu'da, halen işgal etmiş oldukları kadar bir toprak parçasının istîlâsı hakkını, onlar için zaten tanımamıştı. Halbuki Yunanlılara karşı Türk taarruz ve tecâvüzü durdurulduğu takdirde onlar, kendileri için tanındığından çok fazla olan topraklar üstünde, rahatça teşkilâtlanma ve yerleşme imkânlarına kavuşu-

panların ekserisi Rumlardır. Yunan askerlerinin de bu gibi tecâvüzlere ve gasb işlerine iştirak ettikleri de gerçekleşmiş olup askerî makamlar, çok sonradan bunlara karşı ciddî tedbirler almak zorunda kalmışlardır. 17 — Civar köylerin Rum ahâlisi İzmir'e Yunan askerinin çıktığını haber alır almaz Türk evlerini soymağa, çiftlik hayvanlarını gasb etmeğe başladıkları gibi bu Rum köylerinden bazıları da bir kaç müslümanı öldürmüşlerdir. 20 — Yunan Komiseri, 20 Mayıs tarihli ta'lâmâta aykırı hareket ederek işgal ordusu kumandanına fazla yetki verdi. Bu suretle Aydın'ın işgali ve İ'tilâf Devletleri temsilcisinin iznini almadan işgalin Kasaba ve Manisa'ya kadar genişletilmesi için 23 Mayıs 1919 tarihli hareket-i askeriyye emrinin verilmesine sebep oldu. Yüksek Komiser, bu noktadaki sorumluluğu itiraf etti. 22 — İzmir olaylarının bu havâlide yapmış olduğu kötü tesire rağmen Yunan ordusunun ileri hareketi ve Manisa, Ödemiş, Aydın ve Nazilli bölgesinde yerleşmesi, ilk günlerde yolunda ve sükûnet içinde cereyan etmiştir. Yunan karargâhı, orduya yardım etmek bahânesiyle köyleri dolaşan silâhlı Rum gruplarına göz yummak suretiyle büyük bir suç işlemiştir. Bu gruplar bir çok suçlar işlemişler ve her türlü tevâvüzlere âlet olmuşlardır. 23 — İzmir olaylarının da'vet ettiği galeyânı aşağıdaki sebepler şiddetlendirmiştir: A - İşgal bölgesinin sınırlandırılmasının geri bırakılması dolayısiyle meydana gelen kararsızlık, B - Yunan kıtaâtının hızla iç kısımlara ilerlemesi ahaliyi dehşete düşürdü. Sanlı müslüman âileleri işgal edilen bölgeleri terk etmeğe başlamışlardı. Türk ordusu ile jandarmasından erler kaçmakta idi, bu yüzden eşkıya faaliyyeti arttı. C - Silâhlı Rum gruplarının yardımı ile Yunan ordusu tarafın-

yorlardı. Bununla beraber tecâvüzler durmamış olmalıdır ki, Müttefikler, hükûmeti sıkıştırdılar. Bu yüzden hükûmet, Millî Kuvvetler tarafından yapılan taarruzların durdurulması için ilgililere gerekli tebliğatı yaptı ise de olumlu bir sonuç alamadı. Çünkü 57. -Tümen Komutanı verdiği cevapta, «Aydın şehri ile bu bölgedeki 70 Türk köyü halkının sefil ve perişan bir halde bulunduklarını, bunlar yuvalarına dönmedikçe Millî Kuvvetleri taarruz fikrinden» vaz geçirmenin mümkün olmadığını bildirmiş ve «Diploması yolu ile Yunan işgalinin kaldırılmasını» istemişti (187). İşte bu sıralarda idi ki, Harbiye Nezâreti'ne, General Milne tarafından sert bir yazı gönderildi. Bu yazıda Milne, Osmanlı birliklerinin, 1 ağustos 1919'da Akhisar yakınındaki yunan kıt'alarına, 13 ağustos'da da Marmara civarındakilere saldırdıklarını, söylüyor, Müttefik birliklerine karşı girişilen bu tecâvüzler hemen durdurulmadığı takdirde «Şimdiki mevki'lerinden ileri gitmemeleri» için Yunanlılara vermiş olduğu emri kaldıracağını ve anlara» Daha ileri mevzi'ler almaları hususunda» yeni emirler vermek zorunda kalacağını bildiriyordu (188). Şimdi durum, hükûmet için,

dan Türk evlerinde yapılan araştırmalar, ahâlinin galeyanının şiddetini en üstün dereceye çıkardı. Bu gibi tedbirler, mesken dokunulmazlığını kutsal tanıyan müslüman halkın duygularını tahrik etmiştir. Bunun neticesi olarak bütün Aydın vilâyetinde kargaşalığı hissettirebilecek bazı alâmetler görülmüştür ki Yunan kuvvetleri işgal bölgesini genişletmeğe ve ileri hareket hususunda bunu sebep saymağa yeltenmişleridr. 26 — Türk çete ve âsillerinin yaptıkları bazı suçlara Rumlar şiddetle karşılık vermişlerdir. Askerî durum bu suçların bir kısmını haklı gösterebilirise de misilleme pek vahşice yapılhmış ve iki taraftan ölenler çok olmuştur. 30 — Şehirden (Nazilli'den) çekilen Yunan askeri otuz Türk'ü de beraber nakletmiştir. Bunlardan birisi, yürüyemediği bahâne edilerek yolda öldürülmüştür, Bir ikisi yolda kaçmağı başardı ise de geri kalanları, Köşk mevkiinde vuku'bulan bir çatışma esnâsında Yunanlılar tarafından öldürülmüşlerdir. 32 — Aydın'da yangından kurtulmak için kaçmak istiyen Türk kadın ve çocukları, sebepsiz olarak Yunan askerleri tarafından öldürülmüşlerdir. 38 — Balacık ile Aydın arasındaki köylerin bütünü, askeri hareket sırasında yakılmıştır. 40 — Aydın vilâyetinin Yunan ordusu tarafından işgali emlâk ve ürünler bakımından çok ziyan verici olmuştur, hayvanlar yağma edilmiştir. Bunların önemli bir kısmı Yunan ordusunun yedirilmesi için harcanmıştır. Askerî harekât ve çatışmalar sırasında köyler yakılmıştır. Bu yüzden sekiz milyon liralık ziyan vardır. Ahali köylerine dön-

büsbütün tasalandırıcı bir şekle girmişti. Onun için Harbiye Nezâreti, bir yandan General Mine'in bu ihtar ve tehdit yazısını gerekenlere tebliğ ederken 25 oğustos'da da birliklere bir yazı göndererek, Yunanlılara karşı devam ettirilmek istenen hareketi memleket yararına bulmadığını bildirmiş, «Mahallî güvenliği ve bu günkü müsâit durumu» bozmağa sebep olacak herhangi bir olaya meydan verilmemesini istemişti (189). Fakat Kuvâ-yi Milliyyeyi ne tehdid ne de böyle uyuşturucu öğütler, verdiği kararlardan döndürebildi. Nitekim onlar, 26 ağustos 1919'da «Aydın garnizonunu tehdid edebilecek durumda olan Üçyol bölgesindeki» yunanlılara saldırmışlardı. Gerçi bu taarruz başarılı olmadı. Fakat, Kuvâyi Milliyyenin bu hareketi, imkânlar elverdiği takdirde, Yunan kuvvetlerini vurmakta tereddüt etmiyeceğini, bu arada bir İngiliz generalini bile tutuklamaktan çekinmediğini ispatladı (190). İşte böyle bir ortam içinde Batı Anadolu'da büyük bir toprak parçasının daha şimdiden Yunanlılara terk edilmesi yoluna gidildi. Bu topraklar için çizilmiş olan sınırı Yunan ve Türk birlikleri geçmiyecekleridi. Türk İstiklâl tarihinde Milne Hattı diye

mezse zeytin (mesulü de) mahv olacaktır. 42 — 17 Haziran'da Menemen'de toplanmış olan Yunan askerleri, müdafaasız Türkleri sebepsiz parçalamışlardır, binden fazla Türk'ün öldürüldüğü anlaşılmıştır. Bu katliâmı Yunan karargâhı tetib etmemiştir. acemi efradını, subayları men'edememiştir». Bak, Ahmed Midillili (Ataman), S. 97.

(174) T. Gökbilgin, 2, S. 181.

(175) «Yenigün gazetesinin açıkladığına göre, Mdam Bristol, İzmir'de Punta civarında bir tenis oyunu yerinde kendisine Türkiye ve Türkler hakında edindiği kanaat ve duyguları sorulduğunda bu beyânâtı vermiş ve demiştir ki: Amerika'da bulunduğum sırada memleketiniz hakkında efkârıumumiyyede hüküm süren bir çok yanlış ve fena kanaatlar cereyanına kapılmış olduğumu inkâr edemem ... Ancak eşimle beraber Türkiye'de dolaştıkça ve eşimin vazife icâbı icra ettiği tetkikler sonunda hasıl olan kanaatlerine vâkıf oldukça umumî efkârımızda meydan alan propagandaların uydurma olduğuna inandım. Eşimin bizzat vâki' olan müşâhedeleri ve intba'ları ile Amerika'da hakkınızda meydan alan rivâyetler arasında büyük zıtlıklar vardır .... Hakkında bu kadar yanlış fikirler beslenen Türklerle bizzat temas etmek arzusu ile eşimle beraber İstanbul'a geldim, ve Ermenistan'a kadar da kendisine refâkat eyledim. Eşimin hislerine ve intıba'larına tamamen ortak olarak diyebilirim ki, Türk-

adlandırılan bu sınır hattı, Ayvalık'ın kuzeyinden başlayarak doğudaki Akmaz Dağına ve oradan güneye dönerek Umurluya kadar devam ediyor, sonra batıya kıvrılarak Selçuk hizâsından Ege Denizine varıyordu (191). General Milne tarafından tesbit edilen bu sınır hattı 2 ekim'de Yüksy Konsey'e bildirildi ve 7 ekim'de Konsey'ce tasvib olundu. Bunun üzerine General Milne, Osmanlı hükümetine 3 kasım 1919'da, bu sınırın dikkate alınması ve Kuvâ-yi Milliye'nin 12 kasım tarihine kadar bu hattan 3 kilometre geri çekilmesi lâzım geldiğini bildirdi (192). Ayrıca «İzmir sancağı güney sınırı boyunca» uzanan bir kısım topraklar, İngiliz, Fransız ve Yunan birliklerinin işgali altına girecekti. Bu bölge içindeki halk silâh taşımayacak ve Müttefikler bu bölgeyi işgâl edecekleri vakit Türk askerleri ve millî kuvvetleri, «Bademiyye-Umurlu hattının 3 kilometre doğusuna» çekilecekti (193). Ancak Harbiye Nâzırı, General Milne'e gönderdiği bir yazıda, Türklerle Yunanlılar arasında çizilmiş olan bu hattın Yunanlıları şimdikinden daha ileri götürdüğünü, bu suretle bir çok Türk'ün göç etmeğe mecbur kalacağını belirtti ve hükûmetin vereceği

Milne Hattı.

Türkler Milne Hattını kabul etmiyor.

ler şarkın pırlantasıdır. Onlarda öyle bir hazîne ve fazilet var ki, sevmemek kabil değil. Türkleri böyle bihakkın tanımaya muvaffak olduğum için pek memnunum. Bu memnuiyyetim hükûmetinizin menfi ve müsbet vaziyyetleri ile alâkadar değildir. Bunu da pek tabiî bulursunuz». Bak, Ömer Sami Coşar, No: 140.

(176) Maysen adındaki Amerikalı muhâbir, Amiral Bristol ile yaptığı görüşmeden sonra Outlook dergisinde bir makale yayımladı. Bu makaleden bir kısmı aşağıda gösterilmiştir: «Birleşik Amerika Yüksek Komiseri Amiral Bristol'ün fikrince İ'tilâf Devletleri Türkiye'yi Balkanlaştırabilecek mâhiyyette bulunan her türlü hareketlerden suret-i kat'iyye'de geri durmalıdırlar..... Amiral Bristol, Türkiye'yi bir takım küçük parçalara ayıracak plâna da şiddetle karşıdır. Bu şekilde hareket edilecek olursa müstakbel harblere zemin hazırlanabileceğini Avrupa ile Asya'yı ayaklandırabilecek yeni bir cihan harbine meydan bırakılacağına da inanmıştır. Amiral, Türkiye'nin tamamiyyetine tarafdardır,». Bak, Ömer Sami Coşar, No: 197.

(177) G. Jaeschke, I, S. 50.

(178) Lloyd George, Clemenceau ve Amerika Cumhur Başkanı Wilson, 6 Mayıs'da Yunan kuvvetlerinin Türk topraklarına çıkarılabileceği kararını almışlardı. Bak, G. Jaeschke, I, S. 29.

(179) G. Jaeschke, 4, S. 85.

(180) Amiral Calthorpe, daha 1 eTmmuz 1919'da Yunan «İgal mı-

geri çekilme emrinin dinlenmiyeceğini bildirdi (194). Nitekim 19 kasım 1919'da Balıkesir'de toplanan bir kongre böyle bir hattın kabul edilemiyeceğini ilân etti (195). Kuvâ-yi Milliye komutanlarından Demirci Mehmet Efe de, General Milne'e gönderdiği bir mektupla, «Biz Osmanlı Devletinin isteği ve izni ile millî harekete girişmedik, kendiliğimizden ayaklandık. Bunun için Osmanlı Hükûmetinin arzusuna göre hareket etmeyiz ve çekilmeyiz» demişti (196). Ancak millî kuvvetler bu sıralarda silâh ve cephâne sıkıntısı içinde idiler. Nitekim, Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı bir mektupta Demirci Mehmet Efe, 15000 millîciyi bir hafta içinde bir araya getirmenin mümkün olabileceğini, fakat bunlara silâh bulmağa imkân olmadığını bildirmişti (197). Öte taraftan verdiği emirlere Türkler tarafından boyun eğilmediğini ve hatta 21 kasım 1919'da Kaymakçı'ya taarruz edildiğini (198) gören General Milne, bir şey yapamamanın sinirliliği içinde 1 ekim 1919'da Harbiye Nezâreti'ne çok sert bir nota verdi. Bu nota'da o, kendisi tarafından verilen emirlerin dinlenmemesinden ve Yunan kanının

takasının sınırlandırılmasını ehemmiyyetleP rica etmiş, İngiliz diplomatı P. H. Kerr de bu hususu ileri sürmüştü. Bak, G. Jaeschke, I, S. 48, 87.

(181) G. Jaeschke, 4, S. 87.

(182) Aynı eser, S. 87.

(183) N. Karacebe, S. 146. Yunan ileri harekâtı, Balfour'un ricası üzerine, 19 Temmuz'da Venizelos tarafından durdurulmuştu. Bak, G. Jaeschke, I, S. 52. Yunan birliklerinin ilerleyişi, 8 Ağustos'da durdurulmuştu. Bak, Türk İstiklâl Harbi, 2, I, S. 202.

(184) Türk İstiklâl Harbi, 2, I, S. 202.

(185) Aynı eser, S. 202.

(186) Beyannâmede aşağıdaki hususlar kayıtlı idi: 1 — «Yunan mezâliminin ve kan dökülmesinin önünü almak gibi insânî bir vazife ile Paris Barış Konferansı tarafından General Milne, işgal kuvvetleri kumandanlığına ta'yin edilerek İzmir'e gönderilmiştir. 2 — Yunan ordusuna 8 Ağustos 1919 tarihinde üzerinde bulunduğu yerlerden ileriye bir adım daha atmaması için emirler verildiği, General Milne'ce tahkik hey'eti başkanlığına memur edilen General Henry tarafından Hey'et-i Milliyyemize resmen bildirilmiştir. 3 — Türk ve Yunan kuvvetlerinin en ileri hatları arasında tarafsız bir duraklama hududunun tespit edileceği de İngiliz Generali tarafından açıklanmıştır. 4 — Bergama göçmenlerinin yerlerine dönmelerinin, Yunanlıların buralarını tahliye etmelerinden sonra mümkün olacağına İngiliz hey'eti de kanaat getirmiş ve bu maksad için yar-

çokça aktığından şikâyet etti, bu halden Osmanlı Hükûmetinin sorumlu olduğunu ileri sürdü, «Bu harekete doğrudan doğruya bir itâatsizlik gözüyle bakarım» dedi ve olay Paris Barış Konferansı'na hemen «Arz ve iblâğ» edileceğini bildirdi (199). Fakat Harbiye Nâzırı Cemal Paşa'nın bu nota'ya cevabı onun kadar sert oldu, çokca aktığından bahsedilen Yunan kanının, Türk düzenli birlikleri tarafından değil, fakat kendilerini savunan Türk halkı tarafından akıtılmış olduğunu, buna da Yunanlıların yaptıkları zulüm ve vahşetin sebep olduğunu, yurtlarını korumağa çalışan Türk halkını bu işten kimsenin men'etmeğe muktedir olamadığını bildirdi ve barış konferansına bu cevabın da duyurulmasını istedi (200). Fakat Ali Riza Paşa Hükûmetinin bu tipik Harbiye Nâzırı, ne Müttefikleri, ne Anadolu'yu ve ne de bağlı bulunduğu hükûmeti memnun etti. Çünkü biraz sonra isti'faya mecbur ediliği vakit onu Pâdişah'dan başka kimse takdir etmemişti (201).

dım va'dinde bulunmuştur. 5 — Bu duruma göre - Paris Konferansı'nın hakkımızda karar vermesine kadar vazifemize, mecburiyyet görmedikçe tecâvüz ve taarruzlarda bulunmamak suretiyle, devam etmemiz lâzım geliyor». Bak, Türk İstiklâl Harbi, 2, I, S. 202.

(187) Türk İstiklâl Harbi, 2, I, S. 196.

(188) General Milne'in yazısını Harbiye Nezâreti, Birinci Kolordu Komutanlığına aşağıdaki şekilde tebliğ etti :» 23/24-8-35. Birinci Kolordu Kumandanlığına. İngiliz Başkumandanı General Milne'den alınan tezkere sureti aynen âtîde münderiçtir. İş'ârât-ı vâkıanın kolordularına vech-i şümûlü yok ise de mukarrerât-ı mezkûrenin hal ve âtîde nazar-ı dikkatte bulundurulmasını rica ederim. Harbiye Nâzırı Süleyman Şefik».

«1. Ağustos 335 tarihinde Osmanlı kıt'alarının Akhisar kurbunda bulunan Yunan kıtaâtına tarruz eylediklerini ve 13 Ağustos 335 tarihinde dahi Marmara kurbunda buna mümâsil taarruzlar vuku bulduğuna dâir ahz-ı ma'lûmat eylediğimi zât-ı devletlerine iş'ar eylemeği bir vazife addeylerim. Müttefikin kıtaâtına vâki' olan işbu taarruzlara derhal nihâyet verilmeli ve bu havâlinin âsâyişinden mes'ûl bulunan kumandanı da bu hususta ma'lûmattar edilmelidir. Asya-yi Suğrâ'da Müttefikîin Başkumandanı bulunmaklığım hasebiyle daha fazla sefk-i dimâ'ya mâni' olmak için Yunan kıtaâtının şimdiki mevki'lerinden ileri gitmemeleri bâbında i'tâ-yi evâmir eyledim. Fakat şâyet Osmanlı kıtaâtı postaları işbu tahrik ve iğzâb edici ahvalde devam edecek olurlarsa Yunan kıtaâtının Osmanlı kıtaâtına karşı icrâ-yı faaliyyette bulunması ve Yunan kuvâsının âsâyişi temîn zımmında fenn-i harb'e muvâfık daha fazla ileri mev-

İzmir'in Yunanistan'a katılacağı söylentileri.

d - Bu tarihlerde yerli Rumlar ve Yunanlılar, Anadolu'da Türklerin tapulu arazilerini satın alma faliyetine girişmişlerdi. Onlar bu suretle Türk topraklarına hukuk yolu ile de sahip olmak istiyorlardı. Bir an geldi ki bu hal, hükûmetin dikkatini ve ilgisini çekecek derecede genişledi, hatta bu yüzden hükûmet bazı kararlar almak lüzumunu bile duydu. Bu kararlara göre İzmir ve Aydın havâlisinde yapılacak olan satışlara engel olmak üzere mal sahipleri katında gerekli tavsiyelerde bulunulacak, sıkıntıya düştüğünden dolayı «Gayrimenkul'ünü» satmak zorunda olanlara Ziraat Bankasınca borç para verilecekti (202). Hükûmetin, çok tehlikeli haller meydana getirebileceğini tahmîn ettiği bu satış işi ile meşgul olduğu sıralarda idi ki, İzmir'e 50000 Yunan askerinin geleceği duyuldu. Bu ürkütücü haber Yunan kaynaklarına dayanıyordu. Bunun üzerine hükûmet, 13 aralık 1919'da, «Kuvâ-yi İ'tilâfiyye Karadeniz Ordusu Başkumandanlığına» bir yazı ile durumu bildirdi, 50

---

zi'ler almaları hususunda emirler i'tâ eylemeğe mecbur kalacağım. Bâlâdaki icrââta girişmekliğimin önünü almak için derhal tedâbir-i âcile'de bulunacağınızı ümid ederim». Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı, 8. Belge, 161.22 Ağustos 1919'da «Umûm Anadolu İtalyan İşgal Kuvvetleri Kumandanı Boneivoni» de, Türk Millî Kuvvetleri ile Türk nizâmî kuvvetlerinin birlikte Aydın'a taarruz edeceklerinin duyulduğunu bildirmiş ve bu hareketin önlenmesini istemişti. İtalyan komutanını, bu bölgedeki millî kuvvetlere komuta eden Hacı Şükrü Bey cevapladı. Bu cevab aşağıdaki şekilde özetlenmiştir: 1 — Millî Kuvvetlerin hükûmetle ve Nizâmiye kıt'aları» ile bir ilgisi yoktur. Sadece Millî Kuvvetler arasında savaşan subaylar vardır. Fakat bunlar, birliklerini terkederek Millî Kuvvetlere katılmış olan kişilerdir. 2 — Biz çete değiliz. Sizin çete dediğiniz bu insanlar, Yunan zulmü karşısında Türk milletinin hak ve şerefini savunan vatan - severlerdir. 3 — Ne pahâsına olursa olsun Yunan işgali kalkıncaya ve medenî milletler Türklerin medenî haklarını kabul edinceye kadar Millî Kuvvetler çarpışmağa and içmiştir. Bak, Türk İstiklâl Harbi, 2, I, S. 196.

(189) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı, 8. Belge, 162.

(190) Türk İstiklâl Harbi, 2, I, S. 198.

(191) Milne Hattı, «Ayvalık'ın yedi mil kuzeydoğusundaki deniz kıyısında bir noktadan başlamak suretiyle Hacı Osman - Yaylacık dağı-Madra dağı-Kestane dağı - Akmaz dağı doruğu - Döşeme köyü - Ürgüt deresiyle Menteşe deresi arasındaki sırtlar - Bakır çay ile Cumalı deresinin birleşme noktası - Fuğlacık batısı Sarıtaş doruk-

bin Yunan askerinin gelmesinden sonra Yunanlıların, işgal alanını genişletecekleri mütâlaasını ileri sürdü, bu yüzden halkın yurtlarını terke hazırlandıklarını açıkladı ve duyulan bu haber hakkında bilgi verilmesini istedi (203). Gerçi General Milne, Yunanlıların, «İşgal sâhası hudutlarını genişletmek fikrinde» olmadıklarını 20 aralık 1919'da bildirdi (204). Fakat buna inanılmamış olmalıdır ki Harbiye Nâzırı, 21 aralık'da Onikinci Kolordu'ya bir yazı göndermiş, bu yazıda, Yunanlılar tarafından işgal edilmiş bulunan Türk topraklarını kurtarmak maksadiyle bir askerî hareket yapılacağını îmâ ederek hazır bulunulmasını hatta gerekli keşiflerin yapılmasını istemişti (205). Aynı makam bir gün sonra da, «Kolordların seferî kadroya göre» mevcutlarını, hangi askerlik şubelerinden tamamlayacaklarını bildirdi (206). İşte durumun çok kritik bir hal aldığı bu sıralarda idi ki, Türkleri büsbütün heyecanlandıran başka bir haber daha ortaya çıktı. Bu, İzmir'in Yunanistan'a ilhak edilece-

---

ları - Örpekkaya - Karasilli - Yenice - Tepecik - Tatarköy - Yeni çiftlik - Papazlı - Belen dağı güneydoğusu - Kestelli - Yarışlı - Sard - Bucak - Çaylı - Bademiyye üzerinden İzmir sancağı güney sınırına kadar» uzanan hattır. Bak, Türk İstiklâl Harbi, 2, 2, S. 121.

(192) Kâzım Özalp, S. 64.

(193) Türk İstiklâl Harbi, 2, 2, S. 122.

(194) Aynı eser, 122.

(195) Kâzım Özalp, S. 75.

(196). Demirci Mehmet Efe'nin General Milne'e gönderdiği mektuptan bir parçası aşağıdadır: «Biz Osmanlı Devletinin isteği ve izni ile millî harekete girişmedik, kendiliğimizden ayaklandık. Bunun için Osmanlı Hükûmetinin arzusuna göre hareket etmeyiz ve çekilmeyiz. Biz, Yunanlıların topraklarımıza girmelerinden ve yaptıkları zulümlerden ötürü harekete geçtik ve onları topraklarımızdan atmak için de and içtik. İ'tilâf Devletlerine karşı düşmanlığımız yok. Eğer İ'tilâf Devletleri isterlerse Yunanlıları buradan çıkarıp barış imza edilinceye kadar onların yerine İngiliz askerlerini koyabilirler. Biz buna razıyız.» Bak, Ömer Sami Coşar, No: 1555.

(197) Türk İstiklâl Harbi, 2, 2, S. 126.

(198) Bu savaşta kahraman Gökçen Efe şehid olmuştur.

(199) T. Gökbilgin, 2, S. 247. General Milne'in notasından bazı kısımlar aşağıdadır: «Ben bu harekete doğrudan doğruya bir itâatsizlik nazariyle bakarım.... Türk kıt'alarının kaldırılması için gayret harcanmadığına dahi hükmeyliyorum. Sulh konferansı adına verilen bu gibi emirlerin icrası hususunda Osmanlı Hükûmetini mes'ul tutarım. Meseleyi derhal Sulh Konferansına arz ve iblâğ edeceğim.» Bak, Ömer Sami Coşar, No: 182.

ğine dâir alınmış olan haberdi. Gerçekten, Alaşehir Kuvâ-yi Milliyye Komutanlığı İzmir'in, 1920 yılı başında Yunanistan'a katılacağını haber almış, durumu Demirci Mehmet Efe'ye bildirmiş, o da bu söylentiyi İstanbul'a duyurmuştu (207). Bunun üzerine Sadrazam Ali Rıza Paşa ile Hâriciyye Nâzırı (Dışişleri Bakanı) Reşit Paşa, Amiral de Robeck'i ziyâret ettiler ve böyle bir teşebbüs vukuunda Anadolu'da çok vahîm hallerin meydana gelebileceğini ona anlattılar (208). Fakat Amiral de Robeck, Venizelos'un kendi başına böyle bir işe kalkışabileceğini kabul etmiyordu. Bununla beraber, Sadrazam'ın ve Hariciyye Nâzırı'nın ısrarı ve haberin bir Yunan kaynağı tarafından verilmesini öğrenmesi üzerine (209). meseleyi Londra'ya yazacağını va'detti. Fakat Osmanlı Hükûmeti, bunu yeter bir garanti saymamış ve kendisine tâbi' olan kuvvetlerle de meseleyi önlemenin mümkün olmadığını kabul etmiş olmalıdır ki, 23 aralık'da Mustafa Kemal Paşa'ya durumu duyurdu; gerekli ta'lîmâtın gönderilmek üzere olduğunu bildirdi ve bu hususlaki mütâ-

(200) T. Gökbilgin, 2, S. 248. Cemal Paşa'nın verdiği cevabın bir kısmı aşağıda verilmiştir: «Şâyed çok kan akmış ise buna, o havâlide nefsini müdâfaa zaruretinde bulunan ahâliye karşı hiç bir an tahriklerden, zulüm ve haksızlıktan geri kalmayan Yunanlılar sebebiyyet vermiştir. Bu bakımdan Yunanlıların ağza alınmayacak derecede gösterdikleri yırtıcılıklara karşı damarlarında zerre kadar Türk kanı taşıyan İzmir vilâyeti mazlum ve müslüman halkından hiç bir ferdin tehammül gösteremiyeceğini ve bunu men' edecek mevki' itibariyle (?) muktedir olmayacağımı kemâl-i hürmetle arz eder ve Sulh Konferansına vâki' olduğunu bildirdiğiniz şikâyetiniz ile birlikte bu arizamın da mezkûr kongreye ulaştırılmasını istirham eylerim». Bak, Ömer Sami Coşar, No: 182.

(201) Cemal Paşa'nın isti'fası sunulduğu vakit Pâdişah, «Aferin, Türk oğlu Türk olduğunu isbat etti» demişti. Bak, A. Fuad Türkgeldi, S. 276.

(202) T. Gökbilgin, 2, S. 96, 97.

(203) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı, 20. Belge, 506.

(204) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı, 20. Belge, 507 ve 510.

(205) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı, 20. Belge, 508.

(206) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı, 20. Belge, 509.

(207) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı, 16. Belge, 403.

(208) Ömer Sami Coşar, No: 194.

(209) Aynı eser,

lesını sordu (210). Mustafa Kemal Paşa 29 aralık'da bu yazıya, «İzmir'in iltihakı teşebbüslerine siyâseten ve fi'len karşı konulacaktır» şeklinde kapalı bir cevap vermişti (211). Çünkü meselelerin iç yüzü henüz belli olmamıştı. Fakat bu kapalılık uzun sürmedi. Nitekim, İzmir Müdâfaai Hukuk Cemiyyeti «Genel Sekreteri Câmi Bey,31 aralık 1919'da, «Ankara'da Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyyeti Hay'et-i Tesîliyyesi'ne» gönderdiği bir yazıda açıklamıştı. Bu yazısında Câmi Bey, 14 ocak 1920'de Rumların (212), İzmir'i Yunanistan'a katmak maksadiyle müstakil bir yerli hükûmet kuracaklarını ve teşkîl edecekleri millî kuvvetle, müslümanları göç etmeğe mecbur bırakmak için katliâm hazırlıklarına başladıklarını açıklıyor, bu yüzden çıkacak olan karışıklıkların «Türk unsuruna atf» edilmemesi için kendisinin şimdiden İ'tilâf Devletleri katında teşebbüse geçeceğini bildiriyordu (213). Aynı kişi, ikinci yazısında, eskiden söylediklerini te'yîd ettikten sonra Hey'et-i Temsîliyye'ye bağlı bütün merkez ve şubelerce meselenin protesto edilmesini, protesto-nâmelerde özellikle Yunan işgalinden önce Anadolu nun bu bölgesinde güvenliğin mükemmel olduğunun açıklanmasını, fakat işgalcilerin yaptıkları yağmalar katliâmlar ve çıkardıkları yangınlardan dolayı güvenliğin bozulduğunu, bu sebeplerden ötürü Türk milletinin mücâdeleyi sürdüreceğini ve bu «Büyük mücadelede devâmın yarın Türk milletini muhtelif vesâite mürâcaata mecbur edeceğinin» bunun ise «Selâmet-i cihan için teh-

(210) Harbiye Nâzırı Cemal Paşa'nın bu hususlaki yazısı aşağıdadır: «Harbiye'den Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine. Yunanlılar tarafından 1 Kânunusânî 35 tarihinde İzmir'in iltihak merâsiminin yapılacağına dâir bir rivâyet deveran eylediği Alaşehir Kuvâ-yi Milliye Kumandanlığının iş'ârına atfen Demirci Efe tarafından bildiriliyor. Bu babda ta'limat-ı kâfiye derdest-i iş'ârdır. Şimdiden mütâlea-i devletlerini rica ederim. Harbiye Nâzırı Cemal». Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı, 16. Belge, 403.

(211) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı, 16. Belge, 405.

(212) Harz Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı, 16. Belge, 406.

(213) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, 16.406.

likeli olacağının belirtilmesini istiyordu (214). Ancak Câmi Bey'in bu tebliği yapılmadan daha önce meseleyi protesto edenler vardı. Nitekim Denizli Hey'et-i Milliyesi, hiç bir taraftan direktif almadığı halde İzmir'in ilhâkı işini ilgililer katında protesto etti (215). 1 Ocak 1920 de Osmanlı Devletinin kuruluş yıl dönümünü kutlamak üzere Balıkesir'de toplanmış olanlar da bu meseleyi tartışmışlar, İzmir'in Yunanistan'a ilhak edilemiyeceği kararını almışlardı (216). Ancak Yunanlılara karşı girişilecek harekâtı sadece millî kuvvetlerin de başarması mümkün değildi Bu sebeple Mustafa Kemal Paşa, 31 Aralık 1919 da askerî birliklerden gerekenlerine gönderdiği bir yazıda Barış Konferansı İzmir ve havâlîsinin boşaltılmasına karar verse bile Yunanlıların bu karara tâbi olmayacakları, işgal etmiş bulundukları topraklarda millî bir kuvvet vücuda gedirerek işgali devam ettirecekleri ve İzmir'i ilhak için gerekli hazırlıklara başladıkları haber alınmıştır, diyor ve böyle bir hal vukuunda bütün kuvvet ve araçlarla Yunanlılara karşı harekete geçilmesini istiyordu (217). Çok enteresan olan bu yazıya göre 12 ve 14. Kolordular'ın

(214) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı, 16. Belge, 407.

(215) Denizli Hey'et-i Milliyyesi'nin yazısı şudur: «İzmir'de General Milne cenaplarına. İstanbul'da Amerika, İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya Siyâsi Temsilcilerine, Yenigün Gazetesine, Afyon'da İkaz'a. «Harb'dan yenilmiş ve yorgun bir halde çıkmakla beraber her türlü yoksulluğa rağmen kendi milli ve meşru' hakkını henüz muhâfaza ve müdâfaa kuvvetinde bulunan Türkler barış yüksek meclisinin vereceği âdilâne kararlarla neticede hakk'ın üstün geleceğinden ve zafer kazanacağından emîn olarak İzmir'in işgali gününden beri Yunanlılar tarafından işlenmekte olan sayısız cinâyet ve fecâyi'e karşı sabır ve sükûnetini muhâfaza etmekte ve Büyük Devletlerin her türlü emir ve vesâyâsını kabul ve infaz ve icrâdan geri durmamaktadırlar. Fakat işgal sâhasında bulunan yerli Rumlarla Yunan askerlerinin, bu boyun eğme hâlini bir acz ve miskinlik telâkkî ederek, medeni ve insânî olmayan hareketlere devamda cür'et ve cesâretlerinin artmakta olduğu her gün tekerrür eden vahşiyâne vukuatla sâbittir. Ortodoks'ların yıl başına rastlayan 14 Kânunusânî 1336 (14 Ocak 1920) tarihinde ise İzmir'in ilhâkını te'mîn maksadiyle yerli Rumların müstakil bir mahallî hükûmet vücuda getirerek teşkil olunacak millî kuvvetlerle İslâmları göç etmeğe zorlamak için tamamiyle öldürmeğe ve yok etmeğe başlayacakları elde edilen bazı deliller ve belirtilerden anlaşılmaktadır. Barış Yüksek Meclisi kararı ile, bu geçici işgalin Yunan kuvvetlerine havâle edilmesi büyük bir hata idi. Olan bitenler bunu te'yid etti. Şimdi de mahallî veya millî hükûmet kurulması gibi olupbitti'ler meydana getirmekle bu öz Türk ve İslâm toprağının ana vatandan ayrılması sonucunu doğuracak bir harekete cesâretlenilir ve İslâmlar katliâma başlanırsa Büyük Meclis'in mukadderâtımız hakkında vereceği kararlarla adâletin tecellisine intizâren muhâfaza edilmekte olan sabır ve sükûnet artık nihâyet bulacak, bu küstahlığın sâika-i ye's ve umutsuzluk ile gerilere aksedecek kanlı safhalarının sorumluluğu tamamiyle İzmir yerli Rumlarına âit olacaktır. Sorumluluğun Atina hükûmetine teveccüh etmemesi için İzmirle muhâberelerin devam etmekte olduğu da aldığımız haberler cümlesindendir.' Millî onurumuzu daha ziyâde rencide etmemek, İslâm ve hiristiyan bir çok ma'sum kimselerin daha bu vesile ile kurban gitmelerine meydan verilmemek üzere asıl kışkırtıcı olan Atina hükûmeti ve dolayısiyle İzmir Metropolitliği katında şimdiden şiddetli teşebbüslerde bulunması, zât-ı âlî-i insâniyyet perverîlerinden rica ve istirham olunur efendim. 3 Kânunusani 336. Müftü Ahmet Hulûsi. Belediye Reisi Tevfik». Bak, Ahmet Tutenk, S. 8.

(216) Türk İstiklâl Harbi, 2, 2, S. 40.

(217) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı, 20. Belge, 511.

(218) Aynı belge. Ayrıca Bak, Nimet Arsan, S. 141.

(219) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı, 16. Belge, 410.

(220) Nimet Arsan, S. 148.

(221) Kâzım Özalp, S. 81.

(222) Türk câsusu İngiliz Kemal'in asıl adı Es'ad'dır.

«Suret-i zâhire ve resmiyyede hükûmet-i merkeziyye'ye karşı alâkasını keserek» Kuvâ-yi Milliye hâline geçmeleri ve mevcutlarını artırmaları gerekiyordu (218). 5 Ocak 1920 tarihli yazısında yine Mustafa Kemal Paşa, İzmir'in «İlhâkı vukuunda her tarafta muazzam mitingler yapılarak şedîd protestolarda bulunacak ve Aydın cephesi kuvâ-yi milliyesi taarruzî harekâta gececektir» diyordu (219). İki gün sonra gönderdiği başka bir yazı ile İzmir'in Yunanistan'a ilhâkı için yapılmakta olan hazırlıkların doğru çıktığını, onun için bu hazırlıkların şimdiden «İ'tilâf Devletleri ve Amerika Müessilleri» katında şiddetli bir dille protesto edilmesini bildirmiş ve protestonun hangi noktalar üzerinde yapılması lâzım geldiği direktifini de vermişti (220). Bunun üzerine Balıkesir'deki Kuvâ-yi Milliyyeciler İ'tilâf Devletleri temsilcilerine sert bir muhtıra gönderdiler ve ilhâk meydana gelirse, İzmir'le olan bütün ilişkilerin kesileceğini ve İzmir'i kurtarmak için «Her türlü hareketlerde bulunmakta» serbest olacaklarını bildirdiler (221). Bundan başka, Balıkesir Kuvâ-yi Milliyyecileri, mâcerâlariyle tanınmış olan İngiliz Kemal'i (222)

İzmir'e gönderdiler. Bu kişi İzmir'e bir ecnebi gibi girecek, götürdüğü beyannâmeleri dağıtacak (223), 13/14 Ocak gecesi de, uygun gördüğü yerlere bu beyannâmeleri bırakacaktı (224). Bu arada tümen komutanı Kâzım Bey (Özalp), «Kuzey ve Salihli cephelerinde muayyen akıncı müfrezeleriyle baskınlar» yaptıracak(225), göndereceği elemanlarla İzmir ve Manisa'da karışıklıklar çıkartacaktı (226). Mustafa Kemal Paşa kolordulara 9 Ocak 1920 tarihinde gönderdiği bir yazıda ve plânda Anadolu'da ve Rumeli'de bulunan Yunanlılara karşı nasıl hareket edileceğini bildirmişti (227). Millî müfrezelerle de takviye edilmesi istenilen Birinci Kolordu'nun başlıca görevi, Selânik civârında toplanmış olan Yunan kuvetlerini oyalamak ve bunların, Aydın taraflarında görev almalarına engel olmaktı (228). Ancak Yılbaşı geçtiği halde her hangi bir ilhak teşebbüsü vuku bulmadı. Gerçi «Bazı Yunan ve Rum gençleri ellerinde bayraklar olduğu halde İzmir hükûmet konağı civârına gelerek» gösteriler yaptılar. Fakat bunlar, «Ecnebî mümessillerinin ve Yunan kıtaâtının müdâhalesiyle» dağıldılar (229).

İzmir neden ilhak edilemdei.

Yunanlıların ve Rum milliyyetçilerinin İzmir'in ilhakı hakkındaki düşüncelerini uygulayamamalarının ve bu kadar hazırlıklardan sonra bu yolda ciddî bir teşebbüse girişememelerinin her halde bir çok sebebi vardır. Fakat bunlardan birisi belki de, müslüman tebaalarının Türkiye lehindeki hareketlerini dikkate almak

(223) «Beyannâmelerde İzmir'in ilhâkı i'lân edilirse Kuvâ-yi Milliyenin çok şiddetli icrââta geçeceği bildiriliyor ve düşman tehdid ediliyordu», Bak, Kâzım Özalp, S. 81.

(224) İngiliz Kemal, görevini başardı. Bak, Kâzım Özalp, S. 81, 83.

(225) Yunan ordusunu «İz'âç» ve nakliyyatını «Sekteye uğratmak maksadıyle askerî birliklerden akıncı müfrezeleri teşkil edilmiştir», «Bergama Cephesi Akıncı Kolu», Bergama'ya akın bile yapmıştı. Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, 34.839.

(226) Harb Tarihi Vesikaları, 34.845 ve 848.

(227) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, 20.519. Nimet Arsan, S. 153. T. Bıyıklıoğlu, 2, 2, S. 7.

(228) T. Bıyıklıoğlu, 2, 2, S. 7.

(229) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, 17.438. Nimet Arsan, S. 165.

zorunda kalan İ'tilâf Devletlerinin bu ilhâka razı olmayışlarıdır. Çünkü bu devletlerden birisi olan İngiltere, 1919 yılının son aylarında Hind müslümanlarının hatta müslüman olmayan Hindlilerin, Türkiye meseleleri karşısındaki davranışlarını hesaba katmak zorunluğunu duymağa başlamıştı. Aynı aylar içinde Cezâyir ve Fas müslümanları arasında Hilâfet makamı lehinde bir cereyan başgöstermiş ve ilgililer tarafından Fransa Hükûmetine, Selânik'den sonra İzmir'in de Yunanlılara verilmek istenmesinin Hilâfet merkezi için sakıncalı olacağı, İslâm âlemi arasında büyük bir heyecan uyandıran İzmir meselesinin Türkler lehine hallolunması lâzım geleceği, aksi takdirde hiç bir müslüman askerin «Fransa Hükûmetinin silâhı altında bulundurulamıyacağı» bildirilmişti (230). Fakat bu ilhâk'a teşebbüs edilmeyişte elbette İstanbul ve Ankara'nın aldığı tedbirler. millî kuvvetlerin bu münâsebetle birdenbire çoğaltılması (231) ve daha doğrusu «Kuvâ-yi Milliye-i Osmâniyyenin» var oluşu, birinci derecede rol oynamıştır (232). Fakat her şeye rağmen Yunanlılar ilhâk niyyetlerinden vaz geçmiş değillerdi. Nitekim, 26 ocak 1920'de İzmir'deki Yunan Yüksek Komiseri Sterghiades ile General Kontino Milyati ve Manisadaki Yunan Tümeni komutanı İvano, Venizelosla görüşmek üzere, bir savaş gemisi ile Sakız adasına gittiler (233). Buradaki konuşmalar sonunda Venizelos onlara, sanıldığına göre, aşağıdaki direktifi vermişti: Şayed Müttefikler Yunanlılardan İzmir'in boşaltılmasını isterlerse o takdirde Yunan kuvvetleri direnecek ve yerlerini terketmiyeceklerdi (234). Öte taraftan bu görüşmeden sonra İzmir ve çevresindeki Yunan kuvvetleri durmadan artırılmış ve bunların sayısı yüzbini bile geçmişti. Ayrıca, vaktiyle Yunanistan'a kaçmış olan yer-

(230) T. Gökbilgin, 2, S. 257.

(231) Harb Tarihi Vesikaları, Sayı, 17. Belge, 439.

(232) Harb Tarihi Vesikaları, Sayı, 21. Belge, 545.

(233) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı, 21. Belge, 541.

(234) Aynı Belge.

li Rumlar, yasak olmasına rağmen geri dönmeğe başlamış bulunuyorlardı 1920 şubat'ında geri gelenlerin sayısı 25 bin kişiye varmıştı. (235). Bundan başka İzmir ve çevresinde, çoğunluğu sağlamak maksadiyle Bursa, Ankara, Konya, Gelibolu ve İzmit gibi şehirlerdeki Rum delikanlıları bu bölgeye akın etmekte idiler (236). Sözün kısası, bu şekilde hareket etmenin tek sebebi, «Keyfiyet-i ilhâkı bir emr-i vâki'» hâline getirmekti. Şayed Paris Barış Konferansı Yunanlılar aleyhine bir karara giderse o zaman isyankâr bir davranış içine girilecek, askerler Yunanistanla ilgilerini keserek Küçükasya'da işgal etmiş oldukları toprakları müstakil bir devlet şekline sokacaklardı.

(235) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı, 21. Belge, 540.

(236) Aynı Belge.

II

Klikya, Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu'da önemli olaylar

Kilikya ve Güneydoğu Anadolu'da durum.

I — Fransız albayı Romieu'nun idâresindeki «Ermeni Lejyon'u» ve Fransız kuvvetleriyle Türkler arasındaki mücâdele, İskenderun'a çıkmalarından biraz sonra başlamış ve birden bire şiddetlenmişti. Bundan dolayıdır ki, Osmanlı Hükûmeti, Amiral Calthorpe'a şikâyette bulundu, o da bu şikâyeti 18 Aralık 1918'de General Allenby'ye duyurdu (1). Fakat Allenby, şikâyeti dikkate almak şöyle dursun, tersine olarak, vaktiyle Türkiye'den göç ettikleri kabul olunan 100000 Ermeninin Türkiye'ye dönmelerini emretti (2). Bu hareket, Kilikya ve Güneydoğu Anadolu için büyük bir felâket oldu. Nitekim «Ermeni intikam hareketleri şubat 1919'da o derece korkunç ölçüde çoğaldı ki, «Fransızlar bile buna dayanamadılar ve Ermeni Lejyonundan bir taburu dağıtarak 1 mart'da Port Said'e gönderdiler (3). Ancak geride kalanlarla Fransızların yaptıkları kötülükler, bu bölgeler halkından bir çoğunu yerlerini ve yurtlarını terke mecbur kıraktı. Gerçi biraz sonra, Torosların kuzeyinde ve Toroslarda teşkîlâtlanan ve istîlâcılara karşı en ilkel silâhlarla donanabilen bu insanlar (4), bir takım vatan severlerin idâresinde, büyük bir devletin modern araçlı ordusuna karşı yürüyecek, eşi olmayan kahramanlıklar yaratacak ve kendilerini göç'e mecbur etmiş olanlardan intikamlarını alacaklardı. Fakat o tarihte yerlerini terketmeğe mecbur kalmaları, esâsen bu bölgede bir Ermeni çoğunluğu sağlamak çabası içinde bulunan İ'tilâf

(1) Türk İstiklâl Harbi, 1, S. 75. «Calthorpe'un Allenby'ye telgrafı: Türk Hükûmeti Ermeniler tarafından Payas ve Dörtyol'da yapılan cinâyetleri protesto etti». Bak, G. Jaeschke, 1, S. 10.

(2) G. Jaeschke, 4, S. 46.

(3) Aynı eser, S. 46.

(4) Adanalıların cesaretlenmesinde ve teşkilâtlanmasında «1919 Haziranında Kürd Reşit çetesinin pervasızca eşkıyalık» yapması ve Konya'lıların Milli Mücâdeleye karşı duydukları heyecânın büyük te'siri olmuştur. Bak, M. Goloğlu, 3, S. 68.

Devletleriyle Ermeni liderlerinin isteklerine pek uygun düştü ve «Tokat, Amasya, Kayseri, Yozgat, Ankara, Konya, Afyonkarahisar ve İzmir» civârındaki Ermenilerden bir kısmı, İ'tilâf Devletlerinin ve Ermeni patrik vekilinin isteğine uyarak, bir kısmı da, Anadolu'da gelişmekte olan millî hareket karşısında, hayatlarının tehlikeye girdiğini kabul ederek güneye göç etmeğe başladı (5). Halbuki Anadolu'nun düşman istîlâsına uğramamış olan parçalarında yaşayan hiristiyanları hiç bir kimse, hiç bir suretle rahatsız etmemekte idi. Nitekim 21 ekim 1919'da Erbaa'dan Dâhiliyye Nezâreti'ne (İçişleri Bakanlığı) gönderilen ve Ermenilerle Rumlar tarafından imzalanmış olan bir yazıda, hiristiyanların hayatlarının tehlikede olduğuna dâir çıkarılmş olan söylenti ve dedikodulara teessüf ediliyor ve müslümanlarla kardeşçe bir hayat sürdükleri açıklanıyordu (6). Fakat gerçek bu olmasına rağmen göç devam etti, bu yüzden İstanbul hükûmeti 26 ekim 1919'da Anadolu içlerinden güneye yapılan göçlerin durdurulması için bir karar bile aldı (7). Bu durum karşısında İstanbul'daki Ermeni patrikhânesi, Kilikya'ya göç isteğinde bulunan Ermeniler'in bu isteklerinin engellendiğini ve «Taşra Ermenilerinin hayatlarının muhâfazası gerektiğini» İ'tilâf Devletleri temsilcilerine

(5) T. Gökbilgin, 2, S. 191, 192. Ermeni Patrik'i Zaven Efendi, Theologos gazetesinde, «Bir çok Ermeni âilelerin harekât-ı milliyye-i ahire'den mütevahhişen Erzincan, Erzurum, Samsun, İzmit ve Adapazarı gibi Anadolu havâlisinden» göç etmeğe başladıklarını yayımladı. Bak, Nimet Arsan, S. 108.

(6) Erbaa'dan gönderilen yazı aşağıdadır: «Mal, nâmus ve hayatımızın emniyet altında bulunmadığından ve Kuvâ-yi Milliyye'ye imdad etmediğimiz takdirde bu havâliyi terke mecbur edildiğimize dâir İstanbul'da işâa olunan havadislere karşı teessüf ve nefret izhar eyleriz. Hükûmet şefkat ve rikkati, cins ve mezheb farkı olmaksızın hepimiz üzerine siyyânen hâkim ve islâm unsurunun vekar ve ciddiyyeti ma'lûm olduğundan bu gibi söylentilerden dolayı kardeş gibi geçinmekte olduğumuz müslüman vatandaşlarımız karşısında bir hicab hissi duymakta olduğumuzu arz ve keyfiyeytin matbûât vâsıtasiyle i'lânını taleb eyleriz». Bak, T. Gökbilgin, 2, S. 98. Aynı tarihte Amasya, Tokat ve daha başka yerlerden buna benzer telgraflar gelmişti. Bak, T. Gökbilgin, 2, S. 99.

(7) T. Gökbilgin, 2, S. 192.

bildirmişti (8). Halbuki bu tarihlerde, tersine olarak, Kilikya'daki müslüman halk, Ermenilerin işledikleri türlü cinâyetlerle karşı karşıya idi. Adana'da bulunan küçük İngiliz müfrezesinin çekilmesinden sonra Türkler için durum daha da kritik bir hal almış ve bir katliâm yapılacağı söylentileri ortaya çıkmıştı (9). 15 eylül 1919'da, «Suriye ve Kilikya'da işgal kuvvetlerinin tebdili hakkındaki İngiliz - Fransız mukavelesinin» imzalanması ise (10), bu yörelerin Türk halkını büsbütün dehşete düşürmüştü. Çünkü bu anlaşmaya göre (II) Maraş, Antep ve Urfa şehirleri ve civarları İngilizler tarafından boşaltılarak (12) Fransızlara terk olunacaktı. İngilizler bu suretle, durmadan kaynaşan ve Türkler tarafından mutlaka savunulacağını düşündükleri bir toprak parçasını Fransızlara bırakır ve onların Arab memleketleri üzerindeki dikkatlerinin dağılmasını sağlarken (13), aynı zamanda bu bölgede yaşayan Türk halkını da uçurum'a itmiş oluyorlardı. Hükûmet bu haberi belki de, Antep Mutasarrıfı'nın gönderdiği telgraftan öğrendi. Çünkü Mutasarrıf bu telgrafında, İngilizlerin Antep'den çekilmekte olduklarını, üç bin kişilik bir Fransız kuvvetinin şehri işgâl edeceği söylentilerinin dolaştığını ve bir gün önce şehre iki Fransız subayının gelmiş olduğunu İstanbul'a bildirmişti (14). Öte taraftan bu haberi duymuş olan Mustafa Kemal Paşa da hemen meseleye el koymuş ve 26/27 ekim 1919'da 13. Kolordu Komutanına çektiği bir telgrafla, Maraş, Antep ve Urfa'nın Fransızlar tararından işgal edil-

(8) Aynı eser, S. 206.

(9) Aynı eser, S. 253.

(10) G. Jaeschke, 1, S. 64.

(11) «Suriye İ'tilâfnâmesi». Bak, Nimet Arsan, S. 119.

(12) İngilizler Anteb'i 15 Ocak 1919'da, Maraş'ı 22 Şubat 1919'da ve Urfa'yı da 24 Mart 1919'da işgal etmişlerdi.

(13) İngiliz diplomatı G. Kidston bu hususta: «Fransızların Anadolu'ya sızma çabalarını teşvik etmeliyiz. Böylece onları sonuç alamayacakları bir alanda uğraştırıp, daha ma'kul olabilecekleri alanlardan dikktlerini dağıtmağı başarabiliriz» diyordu. Bak, Taner Baytok, S. 25.

(14) T. Gökbilgin, 2, S. 84.

mesinin engellenmeğe çalışılmasını, bu yapılamadığı takdirde, Fransızların bu bölgede barınmalarına imkân bırakılmamak için her çareye baş vurulmasını istedi (15). Fakat Mustafa Kemal Paşa'nın istedikleri yerine getirilemedi ve Maraş, Antep ve Urfa sıra ile ve eskiden verilmiş olan kararlara ve planlara uygun olarak Fransızlar tarafından işgal edildi.

A - Maraş'ın Fransızlara devri.

22 şubat 1919'da bu şehri işgal etmiş olan İngiliz'lerin Türklere karşı davranışları, önceleri, medenî bir insana yakışır tarzda olmamıştı. Çünkü vaktiyle göç etmiş fakat mütârekeden sonra tekrar Maraş'a dönmüş olan Ermenilerin bütün iddialarını haklı görmüş hatta, müslümanlığı kabul ederek bir Türkle evlenmiş olan Ermeni kadınını, yeniden hiristiyan olmağa zorlayan Ermenilere bile ses çıkarmayacak derecede alçalmışlardı (16). Fakat çok geçmeden Ermenilerin ne karakterde insanlar olduğunu anladılar ve onlara yüz vermemeğe başladılar. Türklere karşı olan davranışları ise gün geçtikçe yumuşamış, mahallî hükûmetin işlerine karışmamağa, Türk polis ve jandarmasının görevlerine müdâhale etmemeğe dikkat ve i'tina göstermişlerdi (17). Onlar barışçı bir politika izliyor, bu arada, fakîr halka yardım etmeği çıkarlarına daha uygun görüyorlardı (18). Buna karşılık Çukurova bölgesindeki Fransızlar, halka karşı çok daha sert ve kırıcı bir tutum içinde idiler. Onun için Maraşlılar, şehirlerinin

(15) T. Bıyıklıoğlu, 1, S. 56.

(16) «Kontramiral Webb, 4 Mart 1919 tarihinde Hâriciyye Nâzırı (Dışişleri Bakanı) Yusuf Franko Paşa'ya, Britanya Hükûmeti'nin «Ermenilerle Rumların, bu iki unsurun, bütün zararlarının tazmini hususunda israrda kararlı olduğunu.... meselenin toprak ve meskenlere, yetim ve kadınlara, zorla ihtidâ ettirilmiş erkeklerle çocuklara, müsâdere edilmiş ve bir çok ahvalde de satılmış eşyalara teâlluk etmiş bulunduğunu» söyledi. Bak, G. Jaeschke, 4, S. 37». Britanya Yüksek Komiserliğinin en çetin görevi Ermeni kadın ve çocuklarının Türk evlerinden kurtarılmaları idi. Bak, G. Jaeschke, 4, S. 40.

(17) T. Gökbilgin, 2, S. 183.

(18) Aynı eser, S. 183.

Fransızlara devredileceğini duydukları vakit çok üzüldüler; heyecanlandırlar; onların Maraş'a girmelerini önleme çareleri düşündüler; mitingler tertiplediler; eğer şehir işgal altında kalacaksa İngilizlerin tercih edileceğini bile ileri sürdüler. Ayrıca, şehrin Fransızlara devredilmesi hususu, Mutasarrıf ile İngiliz generali J. Wayer arasında tartışmalara yol açtı. Çünkü Mutasarrıf, yapılacak devrin Mondros Mütârekesi hükümlerine uymadığını iddia ve olayı protesto etti (19). Bundan başka, İstanbul hükûmeti kanalı ile, İngiliz ve Amerikan makamlarına çekilen telgraflarla da olay protesto edilmişti. Fakat bütün bu çırpınmalar ve haklı istekler cevapsız kaldı ve 29 ekim 1919'da şehir, Fransızlar tarafından işgal edildi.

Uzunoluk olayı.

Bu hal halk arasında büyük bir huzursuzluk yaratmıştı, işgalcilerinin yersiz bir davranışı, büyük olayların çıkmasına sebep olabilirdi. Nitekim sinirlerin tam gergin olduğu bu sıralarda yani işgalden iki gün sonra Fransız askerleriyle bir takım Ermenilerin, Uzunoluk hamamından çıkarak evlerine gitmekte olan Türk kadınlarının yollarını kesmeleri, «Burası artık Türklerin değildir, Fransız memleketinde peçe ile gezilmez» demeleri ve bu kadınlardan birisinin peçesini yırtmaları beklenilen olayların öncüsü oldu. Çünkü peçesi yırtılan kadının bayılması ve öteki kadınların bağrışmaları üzerine olay yerine gelen ve yapılan işin yanlış olduğunu ihtar eden Türklere karşı bu defa da Fransızlar silâh kullandılar ve bir kaçını yaraladılar. Bu srada idi ki Türk kadınlarına yapılan hakaretin cezasını, fakîr bir sütçü olan Hacı İmam, olaya sebep olan askeri, tabanca ile öldürmek suretiyle, verdi (20). Bunun üzerine halk, Antep'deki Fransız komutanına baş vurarak Maraş'da bulunan Ermeni askerlerinin geri alınmasını, istedi, fakat bundan bir sonuç alamadı. Tersine olarak, bundan sonra şehrin içinde

(19) T. Gökbilgin, 2, S. 189.

(20) Âdil Bağdatlı, S. 43. Sütçü İmam, Fransızların bütün çabalarına rağmen yakalanamadı. Fakat Ermeniler daha sonra onun dayısının oğlunu parçalamak suretiyle öç aldılar.

ve dışında, Ermenilerin yaptıkları taşkınlıklar çoğaldı, dayanılmaz bir hal aldı ve şehirde güvenlikten eser kalmadı. Gerçi Fransızlar, Türklerin olaylara karışacaklarını da düşünerek, Ermeni askerlerinin kışla'dan şehre inmelerini yasakladı. Ancak bu hal, Türklerle Fransızların birbirlerine yaklaşmaları için bir sebep teşkîl etmedi. Çünkü, iki taraf arasındaki anlaşmazlık sadece Ermenilerin taşkınlığından değil, Fransızların bu bölgeye sahip olmak isteyişlerinden ileri geliyordu. Nitekim onların bu istekleri, 22 kasım 1919'da, cum'a günleri Maraş kale'sine artık Türk bayrağının çekilmemesi lâzım geldiğini söyledikleri vakit, tamamiyle ortaya çıkmış oldu. Fakat mahallî hükûmet, bayrak çekmemeği, Osmanlı hâkimiyetinin sona ermesi olarak kabul ettiği için, Fransızların bu isteğini yerine getirmemekte o kadar direndi ki, sonunda fransızlar, durumu üst makamlara bildirdiklerini, cevap gelinceye kadar Türk bayrağının kal'a'ya çekilebileceğini kabul etmek zorunda kaldılar (21). Fakat 5 gün sonra, bir Ermeni kızının isteğini yerine getirmek üzere kale'ye Fransız bayrağı çektiler (22). Onun için 28 kasım 1919 cuma günü sabahı uykudan uyananlar, Maraş kalesinde Fransız bayrağının dalgalandığını görünce çok yaslandılar. Bu çok üzücü olay karşısında Avukat Mehmet Ali Bey adındaki vatan sever hemen kaleme sarılarak bir beyannâme hazırladı. Bu beyannâme ile o, kale'den Fransız bayrağının indirilmesi ve yerine Türk bayrağının çekilmesi için halkı kışkırtıyordu (23). İşte

«Hürriyeti olmayan bir milletin cum'a namazı kılması câiz değildir».

(21) T. Gökbilgin, 2, S. 189.

(22) 27 Kasım 1919 Perşembe günü gecesi Ermeniler bir ziyafet tertiplemiş ve bu ziyafete, Osmaniyye'deki Fransız Gouverneur Militaire'i Andréa'yı da da'vet etmişlerdi. Bu komutan çok güzel bir Ermeni kızı olan Virginia'ya dans teklif ettiği vakit o, «Azizim Gouverneur, şerefine dans etmek isterim. Fakat Türk bayrağının dalgalandığı bir yerde değil. Ancak Maraş kalesinde Fransız veya Ermeni bayrağı gördüğüm zaman teklifinize ve emrinize hazırım» deyince Askerî Vâli, kaleye Fransız bayrağı çekilmesini emretti. Bak, Âdil Bağdatlıoğlu, S. 52.

(23) Beyannâmenin metni aşağıdadır: «Ey asîl Türk Milleti; Millî varlığın ve dînin ölüyor. Dedelerinin kanı karşılığında fethettiğin kale'nin burcundaki al sancağın Fransızlar tarafından indirilmiştir. Acaba sende bunun yerine koyacak bir damla kan yokmu?.

sabahtan beri millî bir yasa bürünmüş olan ve cuma namazı için Ulu Câmi'de toplanmış bulunan Maraşlılar bu beyannâmeyi de okuduktan sonra, millî ve dînî duygularının coşkunluğu içindi, «Bayraksız namaz kılınmaz» ve «Hürriyeti olmayan bir milletin cum'a namazı kılması câiz» olmaz diyerek (24) kaleye hücum ettiler, Fransız bayrağını indirerek Türk bayrağını çektiler. Fakat bu hareket Maraşlıların ateşlenen kanlarını serinletememişti. Onun için heyecan içinde hükûmet konağının önüne geldiler, orada Mutasarrıf ve Fransa Askerî Valisi ile karşılaştılar ve onlarla tartışmağa başladılar. İşte bu sırada Fransa askerî valisinin Ermeni tercümanı söze karışarak «Bir bez parçası için bu kadar gürültü çıkarmağa ne lüzum var» deyince halkı çileden çıkmış ve tercümanın üstüne atılmıştı. Bunun üzerine Askerî Valinin Çerkes yaveri kamasını çekerek halka hücum etti, fakat bir iş başarmasına imkân kalmadan kaması elinden alındı ve döğülmeğe başlandı. Tercümanın ve yaverinin düştükleri bu kötü durum karşısında daha fazla sabredemiyen Askerî Vâli, silâh kullanmaları için Fransız jandarmalarına emir verdi ise de Türk jandarmaları ellerini daha çabuk tutmuş, süngü takmış ve vuruşmağa hazır duruma geçmişlerdi. Mutasarrıfın işe müdahâlesi, bu an için vuruşmağı önlemiş oldu (25). Bu olay, Fransızları hem sinirlendirdi, hem de daha tedbirli olmanın lüzumuna inandırdı. Onun için şehire, malzeme yığmağa ve takviye birlikleri getirmeğe teşebbüs ettiler. Ancak bu defa da, tek kurtuluş çâresinin, Sütçü İmam'ın açtığı yoldan yürümekle mümkün olabileceğini anlayarak hızla teşkilâtlanan ve silâhlanan Maraşlıların, getirilmek istenen Fransız birliklerine taarruz ettiklerini gördüler. Bu hal, Fransızların büsbütün sinirlenmelerine ve yayımladıkları bir beyannâme ile teh-

Soğuk kanlılıkla ve korkmadan al sancağımızı tekrar yerine koyalım ve gurur ile yerlerimize dönelim. Korkma seni burada bir kaç Fransız kuvveti kıramaz. Sen varlığını gösterecek olursan değil bir kaç yüz Fransız askeri, hatta bütün Fransız milleti kıramaz. Buna emîn ol». Bak, Türk İstiklâl Harbi, IV. S. 60.

(24) Maraş Yıllığı 1967. S. 89.

(25) Türk İstiklâl Harbi, IV. S. 61.

didler savurmalarına sebep oldu (26). Fakat bu tehdide kimse aldırmadığı gibi silâhlananların sayısı da gittikçe arttı, Fransızlara karşı girişilen tecâüzler daha da çoğaldı.

B - Anteb'in Fransızlara devri.

Mondros Mütâreke-nâmesinin 7. maddesine dayanılarak 15 ocak 1919'da İngilizler tarafından işgal edilen Antep'de, haklı, haksız bir çok kişi tutuklanmış ve 23 ocak'da bunların bir çoğu Haleb'e ve oradan da Mısır'a sürülmüştü. Ayrıca, Birinci Dünya Savaşı sırasında Ermenilere zulüm yaptıkları bahânesiyle bir çok Antepli de cezalandırılmışlardı. Fakat İngilizlerin yaptıkları haksız hareketler karşısında Antep'liler, bazı gösterilerde bulunmakla beraber, sükûnetlerini büsbütün kaybetmediler ve Cemiyyet-i İslâmiyye vasıtası ile (27) işlerini yürütmeğe çalıştılar. Ancak 1919 eylül'ünden sonra durum tamamiyle değişti, şehirde çok sinirli bir hava esmeğe başladı. Çünkü Anteb'in de Fransızlara devredileceği haberi duyulmuş ve bu haber 29 ekim 1919'da gerçekleşmişti. (28). 30 ekim'de Antep'deki İngiliz generali J. Wayer ile Fransız komutanı Felix Saint Marie tarafından bir beyannâme yayımlandı. Bu beyannâmede İngilizlerin Antep'den çekilecekleri, yerlerini Fransızlara bırakacakları, şehri teslim alacak olan Fransızların, bu bölgede yaşayan çeşitli milletlere mensub insanlar arasında ayrılık gözetmiyecekleri, «Mahallî Türk Hükûmetinin» işlerine karışmayacakları, sadece kontrol edecekleri, âsâyiş muhâfaza olundukça bu hâli devam ettirecekleri açıklanıyor, müslüman ve hiristiyanların, Barış Konferansı'nın kararlarını sükûnetle beklemeleri tavsiye olunuyordu (29). Halbuki işgal başlar başlamaz (30) onlar yersiz bir takım teşebbüslere girişmiş, bu arada Akyol Karakolundaki Türk bayrağını indirmiş, engel olmak isteyen Türk polisini de tutuklamışlardı. Bu olay, şehirde ve bölgede büyük bir heyecanın doğmasına sebep oldu, bu yüzden İstanbul Hükûmeti, mahallî hükûmet, Belediyye ve Cemiyyet-i İslâmiyye durumu protesto etti. Fakat ne protestolar ne de halkın gösterdiği heyecan Fransızlar üzerinde bir etki yapmadı. Tersine olarak onlar şımarıklıklarını artırdılar, Türk polislerini tahkîre; peçeli müslüman kadınlara tecâvüze başladılar; hareketlerine engel olmak istiyenleri de merhametsizce öldürdüler; bu arada, annesine tecâvüz etmek istiyenlere taş savuran 7-8 yaşındaki Mehmet Kâmil'i de süngülediler (31). Bu olay Anteplileri çok üzdü, sinirlendirdi, öc alma duygularını kamçıladı. Bir taraftan da Cemiyyet-i İslâmiyye olayı protesto etmiş ve Fransız makamlarına, halkın zaptedilemiyecek bir hâle geldiğini bildirmişti. Durumun çok tehlikeli bir hal aldığını gören Fransız komutanı Felix Saint Marie, bunun üzerine, Cemiyyet-i İslâmiyye'ye gelerek, katillerin yakalanacağı va'dinde bulundu, Mehmet Kâmil'in babası Ökkeş ağaya tazminat teklif etti, fakat «Benim oğlum öldü. Milletim intikamını alacaktır. Ben çocuğumu para ile satacak vicdansızlardan değilim» diyen bir babanın red cevabiyle karşılaştı (32). 22 kasım'da yapılan bir toplantıda Fransızların Adana Askerî Valisi Norman, Barış Konferansı'nın vereceği karara kadar, Maraş, Antep ve Urfa'nın, âsâyişi korumak maksadiyle, Fransız askerî işgali altına alındığını, fakat Kilikya'da uygulanan işgal şeklinin buralarda tatbik edilmiyeceğini, «Kürt'lerin

(26) Bu beyannâmede Fransızlar, «Maraş'la İslâhiyye arasında» Fransız askerlerine «Bir taş atılırsa tüfekle, tüfek atılırsa top'la» karşılık vereceklerini açıkladılar. Bak, Âdil Bağdatlıoğlu, S. 75.

(27) İstanbul Hükûmetinin güçsüzlüğünü anlamış olan Antep'liler, kendilerini tehlikelere karşı korumak ve Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra serbest bırakılmış olan esirleri beslemek gibi işleri de yürütmek üzere Cemiyyet-i İslâmiyye adı ile bir dernek kurmuşlardı. 23 Ekim 1919'da kurulma izni almış olan Müdafaa-i Hukuk Cemiyyeti, önceleri açıkça hareket edemediği için, siyâsî ve idârî kararlarını hep Cemiyyet-i İslâmiyye'ye mal etmek sureti ile yürütmüştür.

(28) G. Jaeschke, 1, S. 72.

(29) T. Gökbilgin, 2, S. 185.

(30) Fransızlar Antebi 29 Ekim'de işgal ettiler. Bak, G. Jaeschke, 1, S. 72. Ermeni gönüllüleri ile birlikte Fransızlar, 5 Kasım 1919'da Anteb'i işgal ettiler. Bak, G. Antep Yıllığı, 1968, S. 102.

(31) G. Antep Yıllığı 1968. S. 102. Kâmil'in şehid edildiği yerdeki okul'a, «Şehid Kâmil İlkokulu» adı verildi.

(32) G. Antep Yıllığı 1968. S. 102.

şekavetlerini» kesin olarak ortadan kaldırmak için jandarmanın islâh edilmesi lâzım geldiğini söylemişti (33). Fransızların, İngiliz ve İtalyanlar gibi yalan söylemediğini de sözlerine ekliyen Norman'dan sonra «Fransız Askerî Kumandanı Felix Saint Marie de Türklerin, siyâhîlere yapılan maâmeleye tâbi' tutulmağa lâyık görülmediklerini beyan etti» (34). Fakat Fransızlar, söylediklerinin tamamiyle tersini yapıyorlardı.

C - Urfa'nın Fransızlara devri.

Urfa, daha kendilerine devredildiği gün Fransızlar (35), mahallî hükûmetin işlerine karışmış, kimseye sormak lüzumunu duymadan Suruç kaymakamı ile jandarma komutanını tutuklayarak Adana'ya göndermiş ve Urfa jandarma komutanını da işten uzaklaştırmışlardı. İkinci dikkati çeken nokta ise onların, bu yörede de Ermenilere karşı çok toleranslı olmaları idi. Bu hal, Güneydoğu Anadolu'nun Fransızlara karşı savunulmasını kolaylaştıran sebeplerden birisi oldu. Çünkü aşiretlerden bir çoğu, Kürtçülük fikrine taraftar görünmüyor, Ermenilerden de nefret ediyordu. Nitekim, 17 kasım 1919'da aşîretlerden bazıları Osmanlı İçişleri Bakanlığı'na bir telgraf göndererek, Selçuklulardan beri Urfa'nın, Türk ve Kürtlerin vatanı olduğunu belirtmiş, câmi'leri, medreseleri ve bütün müesseseleri ile bir Osmanlı memleketi olan bu yerlerin bundan sonra da Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmasını ve bu dileklerin a Paris Barış Konferansı'na duyurulmasını istemişlerdi. Bu telgrafın altında sekiz aşîret başkanının imzası vardı (36).

(33) T. Gökbilgin, 2, S. 193.

(34) T. Gökbilgin, 2, S. 193.

(35) İngilizler Urfa'yı 24 Mart 1919'da işgal etmişlerdi. O zaman Mutasarrıf Nusret Bey'in kendilerini karşılamamasına sinirlenen İngiliz komutanı onu azarlamak istemiş, fakat bu vatan sever Türk, korku ve telâş eseri göstermeden İngiliz komutanına, «Haksız olarak memleketimi işgal eden bir kuvvetin istikbâline çıkmak bir Türk Mutasarrıfına yakışmaz .Bir müsâfir gibi gelseydiniz sizi Birecik'de istikbâl ederdim» demişti. Ancak bu cesur Mutasarrıf, İngilizlerin şikâyeti üzerine İstanbul'a çağrılmış ve Ermeni göç'ü ile suçlandırılarak asılmıştır. Bak, K. Fırat, S. 64, 65. Zabıt Cerîdesi, C. 7, S. 7.

D - Teşkilâtlanmağa doğru.

İ'tilâf Devletleri, «Türkiye'nin taksimine yol bulmak emeliyle» Yunanlılara işgal ettirdikleri Batı Anadolu'da yaptırdıkları baskı, öldürme ve yok etme hareketlerini, bu defa da Ermeniler vasıtası ile güney'de Adana, Maraş, Urfa ve Antep'de uyguluyorlardı (37), bu bakımdan güney çok rahatsızdı; kurtuluş çâreleri arıyor ve bunun için de silâhlanıyordu. Onların bu çabalarını gayretlerini çok yakından izlemekte olan «Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyyeti Hey'et-i Temsîliyyesi Başkanı Mustafa Kemal Paşa», 1 kasım 1919'da Sivas'dan Everek (38) Belediye Başkanlığına gönderdiği bir yazıda «Kilikya Kuvâ-yi Milliye» Komutanlığına topçu Binbaşısı Kemal Bey'in, yardımcılığına da Yüzbaşı Osman Bey'in ta'yin edildiğini bildirdi. Görevleri devam ettiği sürece Kemal Bey, Doğan takma adını, Osman Bey de Tûfan takma adını kullanacaktı (39). Kemal Bey'in komuta edeceği cephenin doğu kısmını Tûfan Bey, batı kısmını da Râtib Bey (40) idâre edecekti (41). Sivas Kongresinin 9 eylül toplantısında, «Garbî Anadolu Umum Kuvâ-yi Milliye Kumandanı» olarak görevlendirilmiş olan Ali Fuat Paşa (Cebesoy), Kilikya ve Güneydoğu Anadolu'daki millî müfrezelerin de komutanı sayılıyordu. İşte bir taraftan bu teşkilât kurulurken bir taraftan da işin politik yönü

(36) T. Gökbilgin, 2, S. 194.

(37) Nimet Arsan, S. 125.

(38) Kayseri'nin bu günkü Develi ilcesi.

(39) Ali Fuat Cebesoy, 1, S. 262. Mustafa Kemal Paşa tarafından 1 Kasım 1919'da Everek Belediye Başkanlığına gönderilen yazıda Kemal Bey'in, Kozanoğlu Tûfan Bey, Osman Bey'in de, Aydınoğlu Doğan Bey takma adını taşıyacakları yazılıdır. Bak, Nimet Arsan, S. 110.

(40) Yüzbaşı Râtib Bey, Sinan takma adı ile ün kazanmıştır, bu kişi, daha sonra Milletvekili olan Sinan Tekeli Bey'dir.

(41) Maraş, Antep, Urfa, Kozan ve Silifke yörelerinde Yüzbaşı Sâlim (Kurtoğlu Yüzbaşı Yürük Selim), Yüzbaşı Âsaf (Kılıç Ali), Ali Sâip, Ali Rıza ve Emin Arslan Beyler, büyük ün kazanmış kişilerdir.

ele alınmış ve gene Hey'et-i Temsîliyye adına Mustafa Kemal Paşa tarafından ilgililere 6 kasım 1919'da bir genelge gönderilerek, işgallerin İ'tilâf Devletleri katında protesto edilmesi ve Avrupa, Amerika kamuoyu'na duyurulması istenmişti (42). Bu yüzden yurd'un hemen her tarafından gönderilen telgraflarla Maraş, Antep ve Urfa şehirlerinin işgali protesto edildi, bu o kadar dikkati çeker bir hal aldı ki, İngiliz Yüksek Komiseri de Robeck, 21 kasım 1919'da durumu bir raporla Lloyd George'a bildirdi. 12 kasım 1919'da, Mustafa Kemal Paşa tarafından yayımlanan ve İstanbul'da Yüksek Komiserlere gönderilen genelge ise, Fransız Yüksek Komiseri Defrance'i çok telâşlandırmıştı (43). Öte taraftan, 21 kasım 1919'da Beyrut'a gelen «Yüksek Komiser General Gouraud, «Mustafa Kemal Paşa ile yapılacak bir anlaşmanın, Şam'da Şerif'in istiklâl mücâdele hareektlerine karşı aynı zamanda yaptığı savaş için faydalı olacağını» anlamıştı (44). Bu sebeple, daha önce Yüksek Komiser olan Picot, Paris'e giderken Sivas'a da uğrayacak, Türk millî istekleri hakkında bilgi edinecek ve Hey'et-i Temsîliyye ile görüşecekti. 21 kasım'da Beyrut'dan ayrılan bu kişi Kayseri'ye geldiği vakit orada Ali Fuat Paşa (Cebesoy) ile karşılaştı ve görüş-

Picot Sivas'da.

(42) Nimet Arsan, S. 115.

(43) İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir de Robeck'in 12 Kasım 1919'da Lloyd Geoege'a yolladığı rapor aşağıdadır: «Suriye ve Güney Anadolu'nun İngiliz işgalinden Fransız işgaline devri hususundaki kararın açıklanması üzerine burada gösterilen tepki, Adana bölgesinin Türkiye'nin tabiî ve ayrılmaz bir parçası olduğu gerçeğini bir kerre daha ortaya koymuştur. Nitekim bu karar üzerine İstanbul'daki Müttefik Devletlerin Yüksek Komiserlerine memleketin çeşitli yerlerinden gönderilen telgraflarda Fransızların Antep, Urfa ve Maraş'ı işgalleri protesto edilmiştir. Gelen telgrafların hemen hemen aynı formun tekrarından ibâret bulunuşu, millî hareket teşkilâtının yaygın ve sür'atli olduğunu, mütâreke sırasında Türk yönetiminde kalan toprakların bölünmesini gerektiren Barış Konferansı kararının tanınmaması fikrinin ne derece yaygın hâle geldiğini ve bu hususta milliyyetçi hareketin ne kadar gayretli bulunduğunu göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Ayrıca Mustafa Kemal tarafından Sivas Türk Gazeteciler Cemiyyetine (?) ve Müttefik Devletler Yüksek Komiserlerine gönderilen ve Türkçe ve diğer dillerle bir çok gazetede yayınlanan 12 Kasım 1919 tarihli genelge bilhassa Fransız Yüksek Komiserliğinde büyük telâş yaratmış ve Yüksek Komiser Defrance, bunu üzerine İngiliz ve İtalyan

tü. Bu görüşme sırasında Picot, yakında Fransa'da bir hükûmet değişmesi olacağını, yeni hükûmetin gelmesiyle birlikte durumun başka bir hal alacağını, Fransız milletinin, «Türk ekseriyyetinin bulunduğu bir kıt'ada kuvvetli ve müstakil bir Türkiye Devletinin» kurulmasını istediğini söyledikten sonra «Kilikya'da başlamış olan kanlı müsâdemelerin önüne geçilmesi her iki tarafın menfaatı iktizâsı» dır dedi (45). 8 aralık 1919'da Sivas'da (46) Mustafa Kemal Paşa ile de konuşan M. Picot'ya, Türk milletinin istek ve emelleri hakkında bilgi verildi; Urfa, Maraş ve Anteb'in, Mondros Mütârekesi hükümlerine aykırı olarak işgal edildiği söylendi; Ermenilerin işledikleri cinâyetlerden, müslüman halka yaptıkları zulümden, Fransızların Türk memurlarına karşı olan davranışlarından şikâyetedildi ve nihâyet, Türk milletinin bu haksız işgalin kaldırılmasını istediği «Ve bu maksad uğrunda bütün» maddî ve ma'nevî kuvvetlerini harcayacağı anlatıldı (47). Bunun üzerine M. Picot, yeni işgal ettikleri yerlerden Ermenilerin çekilmesini emrettiğini, Fransızların Osmanlı Devleti'nin istiklâlini tanıdıklarını «Adana'da menâfi-i iktisâdiyye te'mînine mukabil Maraş, Antep, Urfa havâlîsi ile beraber Kilikyanın da Fransızlar tarafından» boşaltılmasının ihtimali olduğunu, hatta Fransızların, öteki devletler tarafından yapılmış olan «İşgallerin

meslekdaşlarını Mustafa Kemal Paşa'nın hükûmeti ilgilendiren bir konuda ağır bir dille doğrudan doğruya kendilerine hitab etmesi karşısında Bâbıâli'yi kararını açıklamağa da'vet etmek yolunda teşebbüs'de bulunmağa çağırmıştır». Bak, Taner Baytok, S. 25.

(44) G. Jaeschke, 4, S. 210.

(45) Ali Fuat Cebesoy, 1, S. 268.

(46) «M. Picot Sivas'a akşam üzeri gelmiş ve Temsil Hey'eti'ne bir kart vizit bırakmıştı. Kart vizit üzerindeki «Fransa Hükûmeti'nin Suriye ve Ermenistan Mümessili ibâresini gören Mustafa Kemal Paşa, Mösyö Picot'ya haber göndererek Fransa'nın Ermenistan Mümessili sıfatı ile gelmiş olan bir zatı kabul edemiyeceğini bildirmişti. Bunun üzerine Fransız diplomatı bizzat Hey'et-i Temsîliyye'nin ikamet ettiği Sultânî binasına gelmiş ve Erivan'daki Ermenistan hükûmeti nezdinde mümessil bulunduğunu, yoksa bu hükûmetin hududları hâricinde kurulması tesavvur edilen bir hükûmet ile bir alâka ve münâsebeti olmadığını izah ettikten sonra Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları tarafından kabul olunmuştu». Bak, Ali Fuat Cebesoy, 1, S. 209.

(47) Nimet Arsan, S. 130.

ref'ine» de yardım etmelerinin mümkün olduğunu, şahsî mütâtaleası olarak beyan etti (48). Yalnız o, Maraş, Antep, Urfa ve Adana'da, Fransızlara karşı silâhlı bir ayaklanma meydana getirilmemesini istiyordu. Kendisine, Fransızlar, «Ve Ermeniler tarafından sebebiyyet verilmedikçe», müslümanların silâhlı bir tecâvüzde bulunmayacakları va'dolundu. Fakat Fransızlar herhangi bir olaya sebep olurlarsa bütün sorumluluğun onlara ait olacağı Picot'ya bildirildi (49). Bundan sonradır ki Mustafa Kemal Paşa, güney cephesi kumandanlarına (50), 8 aralık'da Urfa Müftüsüna, 15 aralık'da da Urfa Mutasarrıflığına «Fransızlar tarafından sebebiyyet verilmedikçe silâhlı bir tecâvüzde bulunulmamasını istedi, fakat «Vahdet-i milliye'yi tarsîn ve teşkîlât-ı milliye'yi» genişletmenin ve takviye etmenin ihmal edilmemesini tavsiye etti (51). Onun bu şekilde düşünmesi gerçekten isabetli olmuştu. Çünkü, «Antep, Maraş ve Urfa sancaklarındaki Fransız kuvvetlerinin» başına getirilmiş olan General Quérette'in 13 aralık 1919'da yayımladığı bir beyannâmede çok dikkate değer sözler vardı. Bu sözlerden, Kilikya ve Güneydoğu Türk topraklarının, Pâdişah'la Fransızların uzlaşması üzerine, işgal edildiği anlaşılıyordu. Beyannâmede, bu bölgedeki halkın, mezheb ve cins farkı gözetilmeden, «Kuvvet ve kudreti galibiyyetiyle teeyyüd eden» Fransız silâhlarının himâyesi altında olduğunun i'lân edilmesi ise, üzerinde titizlikle durulması lâzım gelen bir nokta idi. (52). Bundan başka Fransızlar, «Pozantı'dan Ma'den

Fransızlar sözlerinde durmadılar.

(48) Nimet Arsan, S. 131.

(49) Aynı eser, S. 131.

(50) T. Bıyıklıoğlu, 1, S. 65.

(51) Nimet Arsan, S. 132, 137.

(52) Fransız Kumandanının beyannâmesi aşağıdadır: «Antep, Maraş ve Urfa sancakları ahâlisine. Suriye ve Kilikya'da Fransa Cumhuriyyeti'nin fevkalâde komiseri ve Fransa Şark Ordusu Kumandanı olan feriki'n emriyle Antep, Maraş ve Urfa sancaklarındaki Fransız kuvvetlerinin kumandasını deruhde eyliyorum. Zât-ı Şâhâne ile bili'tilâf bu gün Fransa Hükûmeti, icrâât-ı vesâyetkârânesini Suriye, Kilikya ve arazi-i şarkiyye üzerine teşmil ediyor. bütün ahâli, bilâ tefrîk cins ü mezheb, kuvvet ve kudreti galibiyyetiyle teeyyüd eden silâhlarımızın himâyesi altındadır. Mezâhibe, emlâk-i

istikametinde» bir yol yapmağa başlamış, Kayseri'ye silâh sevkini de tasarlamışlardı. Eğer Kayseri'yi işgal edebilirlerse o takdirde Türk kolordularını «Birbirinden tefrîk etmiş olacak, 1916'da Türkiye'yi taksim eden İngiliz-Fransız mukavelesini uygulama yoluna girmiş olacaklardı (53). Zaten Karaman ve Konya Ereğlisi'ne kadar subay ve erlerini de göndermiş bulunuyorlardı (54).

Doğu Anadolu'da durum.

II — 1916 yılının 16 şubat'ında Erzurum; 3 mart'ında Bitlis; 18 nisan'ında Trabzon; 15 temmüz'unda Bayburt; 20 temmuz'unda Gümüşhâne ve 24 temmuz'unda Erzincan Ruslar tarafından işgal olundu. Gerçi bu bir seri mağlûbiyyet içinde Osmanlı Ordusunun, 8 ağustos'da Muş ve Bitlis'i geri almak gibi bazı başarıları görüldü, fakat bu başarıların devam edebileceği şüpheli idi. Ancak, Grand Duke Nicholas'nın Kafkas ordusu Başkomutanlığından alınmasından sonra, Türklerle Ruslar arasındaki savaş şiddetini kaybetmiş ve iki taraf arasında ara sıra yapılan baskınlara münhasır kalmıştı. 1917 martında çıkan Rus ihtilâli ise iki millet arasındaki düşmanca ilişkilerin kesilmesine hizmet edecek gibi görünüyordu. Çünkü, daha 8 nisan 1917'de Rus ordusunda beyaz bayrak çekenler ve «Yakında sulh olacak diye» bağıranlar vardı (55), yaşasın cumhuriyet diye ortaya atılanların sayısı ise gün geçtikçe çoğalıyordu. Ordu'da disiplin kalmamış, büyük komutanlardan bazıları askerler tarafından öldürülmüştü. 21 nisan'da Rus donanmasının Giresun ve Ordu şehirlerini bombardıman etmelerine ve civarda faaliyette bulunan Ermeni şakîlerini gemilerine

hususiyyeye ve memâlik-i Osmâniyye'de kavânîne hürmet edecek ve ettirecektir. Uzun harb senelerinden sonra sulh ve sa'y ü amel devresi hulûl etmiştir. Nâmuslu olanlar Fransa tarafını iltizam etsinler. Antep 13 Kânunuevvel 1919. General Quérette». Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı, 16. Belge, 514.

(53) T. Gökbilgin, 2, S. 254.

(54) Su subay ve erler milli kuvvetler tarafından buradan geri çevrildi.

(55) Fevzi Çakmak, S. 260.

almalarına rağmen (56) gene de bir Türk-Rus yaklaşması düşünülebilirdi. Nitekim 1917'den beri Ruslar, biz Türklere düşman değiliz, yakında barış imzalanacaktır, bu sebeple iki taraf birbirine ateş etmemelidir, diyerek konuşmalara girişmek istemişlerdi (57). Sonunda bütün bu söylentiler gerçekleşti, yani 18 aralık 1917'de Erzincan'da bir mütâreke imzalandı. Bununla beraber Doğu Anadolu'da olaylar azalmamış, tersine olarak çoğalmış ve yoğun bir faaliyyet başlamıştı. Bunları, aşağıdaki şekilde ve kısaca özetliyoruz:

A - Ermeni istekleri.

Erzincan Mütârekesinden sonra, Doğu Anadolu vilâyetlerinden bazılarının Ermenilere verilmesi ve bu topraklar üzerinde bir Ermenistan kurulması hayali devam ediyordu. Çünkü, Birinci Dünya Savaşı başlar başlamaz, kendileriyle işbirliği yapmış olan Ermenilere Çarlık Hükûmeti, işgal edilen Türk şehirlerinden bazılarının idaresini vermiş ve bu suretle, kurulması düşünülen Ermenistan için ilk adımı atmıştı. İhtilâlci Ruslar da aynı yolda yürüyor ve 7 aralık 1917'de yayımladıkları bir beyannâme ile Doğu Anadolu'nun Ermenilere verileceğini açıklıyorlardı (58). Ancak, Rus cephesi gerisindeki anarşiyi fırsat sayan Osmanlı Hükûmeti, 14 şubat 1918'de Erzincan Mütârekesini bozdu ve ordusunu doğuya doğru harekete geçirdi (59). Bu durum karşısında Rus kuvvetleri ve onlarla beraber gelmiş olan Ermeniler de çekilmeğe başladılar. Fakat bu çekiliş sırasında Ermenilerin, Türk şehir, kasaba ve köylerinde şimdiye kadar yapmış oldukları yağma, talan zulüm, işkence, ev yakma, ırza geçme ve insan öldürme olayları korkunç surette arttı (60). 26

(56) Aynı eser, S. 260.
(57) Aynı eser, S. 260.
(58) T. Bıyıklıoğlu, 3, S. 16.13 Ocak 1918'de Soviet Halk Komiserleri Şûrâsı, Türkiye'de bir Ermeni Devletinin kurulmasını kabul etmişti. Bak, Sadi Koçaş, S. 215.
(59) T. Bıyıklıoğlu, 3, S. 16.
(60) Birinci Dünya Savaşı esnasında Ermeniler tarafından işlenmiş cinâyetlerin en tipik olanlarından bazıları aşağıda kaydedilmiş-

şubat 1918'de Erzincan geri alındığı vakit tüyler ürpertici manzaralarla karşılaşılmıştı. Çünkü, burada Ermeniler'in, bir çok Türk'ü kuyulara atıp boğduğu, bir çoğunu kilise meydanına topladıktan sonra öldürdüğü, bir kısmını da evleriyle birlikte yaktıkları görülmüştü (61). Öldürülenlerin sayısı binden fazla idi. Bundan başka Erzurum'a doğru çekilen Ermeniler, yol boyunca bütün Türk köylerini yakıyor ve halkını da öldürüyorlardı (62). Öldürme işi, dâima işkenceden sonra geliyordu. Bu sebeple, bir câmi'in avlusunda öldürülmüş olan Türk kadınlarından bazılarına, öldürülmeden önce tecâvüz edilmiş, bazı «Kadın ve genç kızların tenâsül âletlerine fişekler» sokulmuştu (63). Erzurum'da 7 şubat 1918'de başlayan büyük katliâm'da Ermeniler ilk gün, sokakta öldürülenler hariç, çırılçıplak soyularak hamama götürülen 270 Türk üzerinde «En harîs hislerini tatmîn ettikten sonra bunların yüz yetmişini öldürmüşlerdi (64). 26 şubat günü, 3000 Türk öldürdüklerini kendileri söylemekte idiler (65). Bir an geldi ki, yapılanlara düşmanlar bile dayanamaz oldu. B uyüzden Rus Başkomutanı, bütün bu hallere son verilmediği takdirde «Müslüman ahâliye silâh dağıt-

tir: Ermeniler, bir Türk köyünün, 7-8 yaşındaki kızları dâhil, bütün kadınlarının ırzlarına geçtiler. Bazı yerlerde bir Türk kadınına «10 ile 30 arasında Ermeni» tecâvüz etti. Bir dere içinde Beş yüzden fazla kadın, çocuk öldürüldü. Hınıs'da Ermeniler, her türlü kötülüğü yaptıktan sonra bir Türk kadınının memedeki çocuğunu ateşte kızartmış ve annesini bu kebap'tan yemeğe zorlamışlardı. Dört Türk erkeği, elleri karınlarına sokulmak suretiyle öldürülmüş, erkeklik organları da kesilip ağızlarına sokulmuştu. Van'da, kocası öldürüldükten sonra, altmış yaşındaki bir kadına tecâvüz edilmiş ve sonra dişilik organına odun sokularak o da öldürülmüştü. Bazı yerlerde Ermeniler, Türkleri öldürdükten sonra köpeklere yedirdiler. Ermeniler, yaralı dört Türk askerinden birini, gözlerini oyduktan ve «Kalk bak. Osmanlı askeri geliyormu dedikten sonra öldürdüler. İkincisinin sağ tarafının derisinden bir kısmını yüzüp çanta haline getirdiler; ellerini bu çantaya sokturdular ve «Bu çantada Pâdişahınızın parası var mı dedikten sonra öldürdüler. Üçüncüsünü ise erkeklik organını keserek ağzına soktuktan ve «Bu boruyu çal, size Osmanlı askerinden imdad gelsin» dedikten sonra öldürdüler. Dördüncü askeri, tüfek şişlerini kızdırarak 24 yerinden dağladılar. Bu

mak mecburiyyetinde» kalacağını açıkladı (66). Sözün kısası Ermeniler, bulundukları her bölgede eşine başka yerlerde ve başka milletlerin tarihlerinde rastlanmayan kötülükler yaptılar. Muş, Bitlis ve Pülümer civârında, ahırlara kapatmış oldukları Türkleri, petrole bulayıp ateşledikleri mandaların hucumuna terketmek gibi vahşetlerde bulundular. Onların bu kanlı macerası, Osmanlı ordularının, 1914 Osmanlı - Rus sınırına varmaları ile ancak sona erebilmişti. Bu arada Ruslar, Almanya, ve müttefikleriyle Brest-Litovsk antlaşmalarını imzaladılar (3 mart 1918). Türk-Rus antlaşmasına göre Doğu Anadolu Vilyâetleri ve bu arada Kars, Ardahan ve Batum sancakları, Ruslar tarafından boşaltılacaktı. «Rusya işbu sancakların umûmî hukuk ve devletler hukuku bakımından alacakları yeni düzene karışmayacak ve bu yerlerin ahâlisini bu yeni idare, komşu hükûmetler ve bilhassa Osmanlı Devletiyle anlaşarak ta'yin hususunda serbest» bırakacaktı (67). Bundan dolayı Osmanlı-Rus sınırı çizilirken o civardaki halkın hangi tarafı istediği dikkate alınacaktı. Fakat bu sıralarda Gürcü, Ermeni ve Âzeriler'den mürekkeb bir devlet kuruldu. Onun için Osmanlı Devleti, plebisit'e gitmeden önce, Transcaucsie (Mâverâyi Kafkas Hükûmeti Federasyonu) adını alan bu devletle de

askeri ölümden, o sırada olay yerine gelen Rus askerleri kurtarmıştı. Ermeniler, bir çok Türk'ü, Murat suyuna atarak boğmuşlardı. Boğulanların ayaklarında çakılı nallar görülmüştü. Ermenilerin, Türk kadın ve çocuklarını tekke ve mescitlere doldurarak yaktıkları da olmuştur. Ulemâdan Şeyh Abdülkadir Efendi, kafasının derisi yüzülmek suretiyle öldürüldü. Bir Ermeni genci, tecâvüz ettiği Türk kadınının yanağını ısırarak kopartmıştı. Bak, Ermeni Komitelerinin Âmâl ve Harekât-ı İhtilâliyyesi, S. 291 - 320.

(61) Cemiyyet-i Akvam ve Türkiye'de Ermeni ve Rumlar, S. 26. Bu fâciâları yaratanların başında, Rus komutanı Oudicheledze'in dediğine göre, Erzincan'da doktorluk yapan bir Ermeni vardı.

(62) Enver Bolayır, S. 84.

(63) Rus Albayı Griasnoff, genç bir Ermeni kızını bu câmi'in avlusuna götürerek Ermenilerin yaptıkları bu vahşeti göstermiş ve sitemli bir tavırla ona, «Ermenilerin bu hal ile iftihar edebilecekleri» söylemişti. Fakat, bu durum karşısında nefret ve dehşet içinde kalması lâzım gelen Ermeni kızı, tersine olarak zevkle gülüyordu. Bu hal Rus kumandanını tiksindirmiş ve hayrette bırakmıştı. Bak, Enver Bolayır, S. 85.

meseleyi müzâkere etmek lüzumunu duymuş ve bundan dolayı Trabzon'da bir konferans tertiplemişti. Fakat burada başlayan müzâkerler uzayıp gidiyordu. Açık bir politika ta'kib etmiyen bu devlet'in, Osmanlılarla savaş veya barış hâlinde olup olmadığı bile belli değildi. Nitekim bu yolda sorulan bir soruya bu devleti baş delegesi Çkhenkeli, şu and «Müzâkere hâlindeyiz» demek suretiyle cevap vermişti (68). Fakat Osmanlıların verdiği bir ültimatom üzerine durum değişmiş, Batum, Kars ve Ardahan'ın plebisit sonunda Türkiye'ye bırakılması bu devletçe de kabul olunmuştu. Öte taraftan 25 mart 1918'de Oltu'yu, 3 nisan'da Ardahan'ı, 5 nisan'da Sarıkamış'ı, 14 nisan'da da Batum'u işgal eden Ormanlı Ordusu, 30 nisan'da Arpaçayı'na vardı, fakat burada da durmayarak 15 mayıs'da Gümrü'yü, 20 temmuz'da Nahcivan'ı, 15 eylül'de de Bakû-yu aldı.

«Elviye-i Selâse'nin Türk topraklarına katılışı.

İşgalden sonra üç Sancak'da (Elviye-i Selâse/Batum, Ardahan ve Kars) hemen nüfus sayımı yaptıran Osmanlı Hükûmeti neticede, Kars, Ardahan ve Batum'da 319926 kişinin bulunduğunu, bunların sadece 28000 kişisinin hiristiyan olduğunu öğrenmişti (69). Bunlardan oy vermeğe yetkili olan 87084 kişiden 84124'ü, 14 temmuz 1918'de yapılan plebisit'de Osmanlı Devleti lehinde oy kullandı. Bu suretle hazırlanan mazbata Pâdişah Sultan Vahîdüddin'e sunulmuş (70), o da, üçyüz yıl Osmanlı idâresinde kaldıktan sonra, «93 Savaşı» sonunda kaybedilen bu toprakların yeniden «Eczâ-yi memâlik-i Osmâniyye'den addolunmasını» kabul eden bir «Hattı- Hümâ-

(64) Enver Bolayır, S. 85.

(65) Cemiyyet-i Akvam ve Türkiye'de Ermeni ve Rumlar, S. 27.

(66) Enver Bolayır, S. 99.

(67) T. Bıyıklıoğlu, 3, S. 16, 17. Yine bu andlaşmaya göre «Rus Cumhuriyyet hükûmeti, gerek Rusya'da, gerek işgal altında bulunan Osmanlı vilâyetlerinde Osmanlı ve Rus tâbiiyyetindeki Ermeni çetelerinin ellerinden silâhlarını almayı ve bunları dağıtmayı» teahhüd ediyordu. Bak, T. Bıyıklıoğlu, 3, S. 16, 17.

(68) İ. Hâmî Dânişmend, 4, S. 446.

(69) T. Bıyıklıoğlu, 3, S. 17.

(70) Üç Sancak'dan gelen hey'etleri Pâdişah 15 Ağustos 1918'de kabul etmişti. Bak, Lütfü Simavi, S. 145.

yûn» yayımlamıştı (71). Ancak büyük fedâkârlıklar sonunda kazanılmış olan bu topraklar uzun süre muhfaza edilemedi. Çünkü, Türk kuvvetleri, Mondros Mütârekesi hükümlerine uyarak 1914 sınırlarına çekilmişti. Fakat bu topraklar boşaltılırken oralarda millis teşkilâtı yapılması ve bir takım siyâsî teşekküller kurulması yoluna gidilmişti (72). «Batum, Ahısha, Ahılkelek, Ardahan, Artvin, Oltu, Kars, Kağızman, Sarıkamış, Iğdır ve Nahcivan bölgelerinde» kurulan (73) ve Millî Şûra adı verilen bu teşekküllerin (74) en kudretlisi Kars'daki İslâm Şûrâsı idi. 5 kasım 1918'de kurulmuş olan bu Şûrâ, «Kars'daki Türk çoğunluğunun haklarını» savunacaktı (75). 17 ocak 1919'da Kars'da toplanan bir kongre Anayasa'yı hazırla-

«Cenubigarbi Kafkas Hükûmeti Muvakkate-i Milliyesi».

(71) «Elviye-i Selâse ahâlisine hitaben Hatt-ı Hümâyûn. Cedd-i emcedimiz cennet-mekân Yavuz Sultan Selim ve Kanûnî Sultan Süleyman Hazarâtının ahd-ı berin-i şevketlerinden i'tibâren pey-der-pey zamîmei- memâlik-i Osmânî kılınmış ve üç asır müddetle zîr-i idâre-i saltanat-ı Osmâniyye'de bulunmuş olan Kars, Ardahan, Livana, Batum kaleleri ile mülhakatı geçen 93 harb-i meş'ûmu neticesinde tazmînât-ı harbiyye'ye mukabil eyâdi-i a'dâ'ya intikal eylemiş idi. Ol zamandan beri hâmî-i İslâm olan makam-ı Hilâfet-i muazzamamızın enzâr-ı şefkat ve übüvveti mâder-i vatandan iftirak etmiş olan mahâl-i mezkûre ahâlisinin ahvâl-i hüzn-iştimâline in'itafdan hâlî kalmamış olmağla buraların tekrar memâlik-i mahrûse-i şâhânemize iltihâkını kemal pezîr buyurmuş olan Cenâb-ı vâhib-ül-Mülk Hazretlerine arz-ı hamd ve şükrân-ı bî-pâyân eylerim. Müttefikîn-i haşmet-kârînim Almanya İmparatoru ve Avusturya Macaristan İmparator ve Kralı ve Bulgaristan Kralı Hazaratiyle saltanat-ı seniyye-i mülûkânemiz murahhaslarının Brest-Litovsk beldesinde Ruslarla akdettikleri müsâlahaya tevfikan ârâ-yi umûmiyye-i ahâlî'ye müracaat olunmuş ve bu esnada müslim ve gayr-i müslim sekene-i mevcude-i mahalliyye taraflarından hakk-ı Şâhânemizde ibraz olunan âsâr-ı sadakat ve mahabbet nezd-i mülûkânemizde bâdi-i memnuniyyet-i fevkalâde olmuştur.

Memleketlerinizin mâder-i muazzez-i vatana iâde-i irtibat ve iltihâkı hususunda vâki' olan istid'a ve talebiniz bu kerre taht-gâh-ı saltanat-ı seniyyemize irsal ve ib'âs eylediğiniz hey'eti- mahsusa cânibinden tekrar ve te'yîd kılınarak Osmanlılıkla beyninizde cây-gîr olan revâbıt-ı kadîme ve tarihiyyenin hiç bir surette dûçâr-ı inhitat ve zevâl olmayacağı isbat kılınmış olmağla bu baptaki memnuniyyet-i mahsusa-i Şehr-yârânemizin cümlenize tebliğini ve hey'et-i mezkûre a'zasının selâm-ı Hümâyûnumuzla taltiflerini irâde ve memleketlerinizin memâlik-i Şâhânemize iltihâkı hususundaki arzunuzun kabulü ile eczâ-yi memâlik-i Osmâniyyeden addolunmasını ve umûr-ı idâresinin ana göre tanzîmini Hey'et-i Vükelâ'mıza emreyledim. Şu hâdise-i müteyemminenin devlet ve milletimiz hakkında bâdi-i hayr ü saadet olmasını dergâh-ı Bârî'den tezarru' ve niyaz eylerim. Cenâb-ı Hak cümlemizi muvaffak bilhayr buyursun. Âmin. 8 Zilka'de 1336, 15 Ağustos 1334. Mehmed Vahîdüddin». Bak, Lütfü Simavi, 2, S. 145.

mış ve «Cenubigarbî Kafkas Hükûmeti Muvakkate-i Milliyesi» ni seçmişti (76). Batumdan başlayarak «Ahısha, Ardahan, Oltu, Kağızman, Iğdır, Şavşat, Nahcıvan, Ordubad» şehir ve kasabaları ile bunların «Mülhakatını» idâresi altında toplamış olan bu hükûmetin, kendisini savunacak kadar bir ordusu da vardı (77). Fakat bu ordunun donanımı yerinde değildi, özellikle top'u yoktu (78). Onun için bu hükûmet, ordunun noksanlarını tamamlamak üzere, 1919 şubat'ında Osmanlı Hükûmetine başvurarak 7 milyon lira borç para ile «Dört batarya kudretli cebel ve altı batarya seri' sahra top'u», 30 bin sandık çeşitli cephâne, 20 doktor, kâfî mikdarda ilâç, bir kurmay subay, «30 bin kat elbise ve çamaşır, potin» istemişti (79). Ancak bu hükûmetin devamlı olacağı kabul olunamazdı. Gerçi, 13 ocak 1919'da Kars'a girmiş olan İngilizler (80), önceleri İslâm Şûrâsını tanımağa istekli gibi görünüyorlardı (81). Fakat gerçekte onlar, büyük bir Ermenistan yaratmak istiyenlerle (82) fikir birliği içinde idiler. Bu sebeple, aradan çok geçmeden bazı isteklerde bulundular, özellikle Ermeni göçmenlerinin bu

(72) «Batum, Anısha, Ahılkelek, Ardahan, Artüvin, Oltu, Kars, Kağızman, Sarıkamış, Iğdır, Nahcivan bölgelerinde Millî Şûrâlar ve bunlara bağlı millî kuvvetler meydana gelmiş bulunuyordu». Bak, T. Bıyıklıoğlu, 3, S. 24.

(73) T. Bıyıklıoğlu, 3, S. 24.

(74) Bu teşekküllerin meydana gelişinde, Kars Mutasarrıflığını idâreye me'mur Mülkiye Müfettişi Hilmi (Uran) Bey ile, 9. Ordu Komutanı Ya'kup Şevki Paşa ve 3. Tümen Komutanı Hâlit Bey'in (Deli Hâlit Paşa) büyük payları vardır.

(75) G. Jaeschke, 4, S. 43.

(76) T. Z. Tunaya, S. 486.

(77) Bu ordu 8000 kişi kadardı. Bak, T. Z. Tunaya, S. 487.

(78) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, 43.1007.

(79) Aynı Belge.

(80) General Beach, 13 Ocak 1919'da bir tabur İngiliz askeriyle Kars'a girmişti. Bak, Türk İstiklâl Harbi, 1, S. 164-166.

(81) G. Jaeschke, 4, S. 43.

(82) Aharonian ve Boghos Nubar Paşa başkanlıklarındaki hey'etler, Paris Barış Konferansından, «Orta çağın Küçük Ermenistan krallığının toprakları olan Kilikya ile ve hatta birbirlerinden çok uzakta bulunan memleketler arasında bir irtibat te'sisini» istediler. Bak, G. Jaeschke, 4, S. 41.

bölgeye yerleştirilmesini ve Garganof adındaki Ermeninin, Kars Vâliliğine getirilmesini istediler. Fakat bu istekleri Kars'daki bu teşekkül tarafından reddedildi 183). Bunun üzerine General Milne, «Şimdilik sırf müslümanları temsîl eden idârî meclis'in», Ermeni mültecîlerinin «Geri dönmelerine müsaade etmediğini 6 şubat 1919'da Londra'ya bildirmiş ve bu tutumun ya değişmesini veya bu işin bir çâresine bakılmasını istedikten sonra Ermenilerin korunmalarının, «Bir kuvvet göterisi olmadan» mümkün olamayacağını da yazmıştı (84). Öte taraftan, Kars'daki Geçici Hükûmet'in İngiliz isteklerini reddetmesinden sonra çok kritik bir hal meydana gelmişti. Çünkü, 1 nisan 1919'da İngiliz generali Thomson, durumun «Pek acâyip ve şüpheli» bulunduğunu Milne'e bildirdiği vakit ondan, «Zora baş vurulması» emrini almıştı (85). Nitekim İngilizler, âsâyişi sağlayamadığı ve karışıklıklara sebeb olduğu bahânesiyle, 12 nisan 1919'da Cihangiroğlu İbrahim Bey hükûmetini dağıttılar, üyelerini Maltaya sürdüler (86), yayımladıkları bir beyannâmede, bundan sonra idârenin İngilizler tarafından yürütüleceğini açıkladılar (87). Fakat onların söyledikleri gerçeği ifâde etmiyordu. Çünkü, daha ertesi gün idâre, Ermeni Osebyan ile Garganofa verilmiş, biraz sonra yani 30 nisan 1919'da da Kars, tamamiyle Ermenilere teslim edilmişti (88). Bundan sonra, Kağızman ve Oltu hariç öteki Şûrâ'lar, Ermeniler tarafından kaldırıldı (89). Bu suretle Büyük Ermenistan'ın çizilmesi düşünülen sınır zincirine bir halka daha eklenmiş oldu. Fakat zincirin halkalarının tamamlanması için daha bir çok adımların atılması

Ermeni istekleri karşısında Osmanlı Hükümeti.

(83) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı, 41. Belge, 975. G. Jaeschke, 4, S. 44.
(84) G. Jaeschke, 4, S. 44.
(85) G. Jaeschke, 4, S. 44.
(86) C. Dursunoğlu, S. 46.
(87) Aynı eser, S. 46.
(88) F. Kırzıoğlu, S. 565.
(89) G. Jaeschke, 4, S. 44.
Oltu Şûrâ Hükûmeti», o tarihte Büyük Millet Meclisi Hükûmetine katıldı. Bak, Sami Önal, S. 69.

gerekiyordu. Onun için Ermeni Patrikliği tarafından yayımlanan bir beyannâmede buna değinilmekte ve zayıf noktaları bulunmakla beraber da'vânın halledileceğine inanıldığı açıklanmakta idi. Yine bu beyannâmede, «Erzurum meselesi bizim için ehemmiyet-i hayâtiyyeyi hâizdir, Erzurum bizim kale'mizdir, Ermenilerin en eski yerlerinden biridir. Harput dahi, Kilikya ile Ermenistan arasında köprü olduğundan onun da ilhâkına sarf-ı mesâî ediyoruz» deniliyordu (90). Bu sıralarda idi ki Erivan Parlamentosu, yedi Türk vilâyetinin, Van, Bitliss, Harput, Diyarbakır, Sivas, Erzurum ve Trabzon'un Ermeni Cumhuriyeti ile birleştiğini i'lân etmişti (91). Öte taraftan silâhlı Ermeni çetelerinin, «Kars'dan Erzurum kuzeybatısında hudut üzerinde Kosor mevkiine geldikleri haber alındı» (92). Bunlar ihtimal, doğu illerinde bir karışıklık çıkarmak için buralara gelmiş bulunuyorlardı. Çünkü, böyle bir karışıklık İ'tilâf Devletlerine, mütâreke gereğince, işe müdahâle etme imkânını yaratacaktı. Ayrıca Kafkasya'da, Türk sınırlarına yakın yerlerde Ermeni kuvvetlerinin toplandığı da haber alındı. Bunların, Doğu Anadolu'daki Türk illerine saldıracakları «Ve henüz yerleşmiş muhâcirîn'i (Türk göçmenlerini) bir kerre daha yerlerinden oynatmağa tesaddî edecekleri» sanılmakta idi (93). 30 mayıs'ta ordu müfettişi Mustafa Kemal Paşa, Sarıkamış ve Kars'da toplanmakta olan Ermenilerden ve Ermeni komutanı Antranik'den bahseden bir yazısını, Kâzım Kara Bekir Paşa'ya göndererek bilgi istedi. Mustafa Kemal Paşa bu yazısında İngiliz kıt'alarının Ermenilere öncülük edebileceğini, bu suretle de doğudaki Türk halkını, yerlerini terke mecbur bırakabileceklerini, sonuç olarak bu bölgede de hiristiyanların çoğunluş sağ-

(90) K. Karabekir, S. 749.
(91) T. Bıyıklıoğlu, 3, S. 27. T. Z. Tunaya, S. 397. «Erivan Ermeni Hükümeti 28 Mayıs 1919 tarihinde Büyük Ermenistan Cuchuriyyetini ilân etti». Bak, G. Jaeschke, 4, S. 41.
(92) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, 4. 77.
(93) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, 4, 79.

lamasına hizmet edebileceklerini tahmin ediyordu (94). Yukarıdaki bilgilerden de anlaşıldığına göre bu tarihlerde Ermeniler, Sivas'a doğru yayılmak ve batıdan harekete geçmiş olan Yunanlılarla Kızılırmak'da el sıkışmış istek ve hayallerinin (95) gerçekleşme zamanının artık gelmiş olduğuna tamamiyle inanmışlardı. Fakat, en zayıf olduğu bu zamanlarda bile hükûmet, Ermenilere karşı yumuşak davranma niyyetinde değildi. Nitekim, Harbiye Nezâretinin bazı sorularını da cevaplayan 9 haziran tarihli yazısında Sadaret makamı, Kars ve Sarıkamış civarında 10000 Ermeni'nin toplanmış ve Antranik komutasında 30000 kişinin Van tarafına inmeğe başlamış olduğunu, onların bu hareketlerinden, «Hükûmeti, İzmir işgali gibi bir emr-i vâki' karşısında» bırakmak istediklerinin sezildiğini ayrıca iki İngiliz subayının idâresinde tecâvüz hareketlerine giriştiklerini, Nahcivan-ı ve o civardaki müslüman köylerini zaptettiklerini bildirdikten sonra, «Meclis-i Vükelâ» nın, müslümanları korumak üzere «orduca harekât-ı tedâfüiyyede bulunulmasına ve Ermeni taarruzunun «Devamı hâlnide» Türk askerî kuvvetlerinin arttırılacağının, İ'tilâf Devletleri temsilcilerine duyurulmasına karar verildiğini bildirdi (96). Bunun üzerine Harbiye Nezâreti, II haziran 1919'da, 3. Ordu Müfettişliğine, çok önemli ve acele olduğu için, aynı zamanda 15. Kolordu Komutanlığına bir yazı göndererek gerekli direktifleri verdi hatta «Ermenilerin bir taarruzuna karşı 15. Kolorduca, hârice bir emâre göstermeksizin, her türlü tedâbîr ve ihzârât-ı ibtidâiyye'ye tevessül» edilmesini emretmek suretiyle (97) çarpışmalara hazırlandı (98). Öte taraftan memleketlerinin bir saldırıya uğrayacağını sezmiş olan Doğu Anadolu'daki Türk Halkı, büyük bir heyecan içinde idi. Onun için 17 haziran 1919'

(94) Nimet Arsan, S. 27.
(95) K. Karabekir, S. 68.
(96) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, 4. 81.
(97) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, 4, 82.
(98) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı, 4. Belge, 82.

da «Şark Vilâyetleri Müdâfaa-i Hukuk Cemiyyeti» nin Erzurum şubesi toplanarak bazı kararlar almıştı(99). Ermenilere gelince onlar, Kars ve civarlarında çoğunluğu elde etmek için çeşitli zorbalıklara baş vurdular, rast gele adam öldürmeğe başladılar, kadınlara tecâvüz ettiler, onları çırılçıplak soyarak Ermeni askerleriyle dolaşmaya mecbur ettiler ve bu suretle topraklarını terke zorladılar. 5 ve 6 temmuz 1919'da Erivan civarındaki bir Türk köyüne tüfek ve toplarla yapılan saldırıyı idâre eden Ermeni egnerali Mayor Şalkonikof'un ele geçen gizli bir emrine göre Türk ve müslümanların hepsinin öldürüleceği ve Aras çay«na dökületeği anlaşılıyordu (100). Ermeniler'in, 8 temmuz'da katliâm'a başladıkları, Kars ile Oltu arasındaki köylerden bazılarının halkını kâmilen öldürdükleri haber alındı. Onların müslüman halka karşı davranışları o kadar merhametsizce ve iğrenç idi ki, İngiliz yarbayı Rawlinson bile, «Müslüman ahâlinin insanlık adına Ermenilerin hâkimiyeti altında» bulundurulmamasını istemişti (101). Yine aynı kişi, Kâzım Kara Bekir Paşa'ya Ermeniler için «Bunlar çapulcudur, her fenalığı yapabilirler. Bu bakımdan Kars havâlisine topladıkları 40000 kadar müslüman göçmen'in bir fenalığa ma'ruz kalma ihtimalleri vardır diyordu «(102). Fakat, bir çok Avrupalı ve Amerikalı tarafından kötülükleri tesbit edilmiş olmamasına rağmen Ermeniler, yine de uzun süre, Türkler tarafından işkence ve ölüme tâbi' tutulan zavallı bir millet gibi kabul olundular. Bu yüzdendir ki, Amerika Cumhurbaşkanı Wilson, 21 ağustos 1919'da Osmanlı Hükûmeti'ne bir nota vererek, «Türkler, Kürtler veya diğer müslümanlar tarafından Kafkasya'da veya başka yerlerde» Ermenilerin öldürülmesine mani' olunmadığı takdirde «Osmanlı İmparatorluğunun Türklerle meskûn kısımları için» va'd edilmiş olan istiklâlin

(99) Bak, S. 12.
(100) K. Karabekir, S. 68.
(101) T. Bıyıklıoğlu, I, S. 13.
(102) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı, 7. Belge, 149.

General Harbord Hey'eti.

geri alınacağı tehdidinde bulundu (103). Fakat aynı kişi tarafından, Mr. Hoover'in uyarması sonucu olarak (104) 1919 eylül'ünde, «Türkiye'de manda idâresi ve Ermeni meselesi» ile ilgili olarak (105) 46 kişilik bir hey'et kuruldu. «Amerikan Generali James G. Harbord'un» başkanlığındaki bu hey'et'in 15 üyesini askerler teşkîl ediyordu (106). 21 eylül'de Sivas'a varan General Harbord (107), 22 eylül'de Mustafa Kemal Paşa ile görüştüğü vakit (108) ona, Kuvâ-yi Milliye'nin «Mebde-i teşkîlâtını» ve bugünkü kuvvet ve genişlik derecesini sormuştu. Kendisine verilen cevapta, Türk milleti haksızlığa uğradığı için harekete geçmiştir; hukukunu savunmak üzere «Erzurum Kongresi ile bütün Doğu Anadolu, Sivas Kongresiyle de umum Anadolu ve Rumeli'de» birlik sağlanmıştır (109), Kuvâ-yi Milliye'nin gücü büyüktür ve bütün vatana yayılmıştır denilmişti. Harbord'un, Ermeniler hakkındaki görüşün ne olduğu ve Erzurum'da 40 bin kişilik bir kuvvet toplanarak onların üzerine yürüneceğinin doğru olup olmadığı sorusuna da Mustafa Kemal Paşa, Türkiye'de yaşayan öteki hiristiyanlara olduğu gibi Ermenilere de herhangi kötü bir niyyet beslenmediği, Erzurum'da 40 bin kişilik bir kuvvetin toplandığı yolundaki iddiaların yalan olduğu, Doğu Anadolu'daki bütün Türk kuvvetlerinin 10 bin kişiyi geçmediği, bütün bu aslı olmayan haberlerin İngilizler tarafından ortaya atıldığı cevabını vermiş ve kuvvetli fakat tarafsız bir devlet'in yapacağı yardımın kabul edilebileceğini de sözlerine eklemişti (110). Bu konuşmalar Harbord üzerinde çok iyi bir intiba' meydana getirmişti.

(103) T. Bıyıklıoğlu, I, S. 4.
(104) F. Tevetoğlu, Sayı : 80. S. 527.
(105) F. Tevetoğlu, Sayı 76. S. 257. Bu hey'et, «Ermeni tarihini, Ermenistan coğrafyasını ve o günkü durumu tespit ederek Amerikan Senato'suna bir rapor verecekti». Bak, C. Dursunoğlu, S. 83.
(106) Hey'ette, ikisi subay ve üçü sivil olmak üzere beş Amerikalı Ermeni vardı. Rober Kolej tarih öğretmeni Hüseyin Pektaş, bu hey'ette tercümanlık yapmıştı. Bak, F. Tevetoğlu, Sayı 80, S. 525.
(107) G. Jaeschke, I, S. 65.
(108) Nutuk, I, S. 123. Görüşme 20 Eylül'de yapıldı ve 3 - 4 saat sürdü. Bak, F. Tevetoğlu, Sayı 76. S. 257.
(109) K. Karabekir, S.225.
(110) Aynı eser, S. 225.

Çünkü o, Türkler tarafından girişilmiş olan teşebbüsleri ve millî hareketleri takdir etmiş hatta «Türk olsaydım ben de ancak bu suretle hareket eder dim» (111) demeği bir vicdan borcu saymıştı (112). Sivas'dan sonra Erzurum'a uğrayarak K. Karabekir Paşa ve Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti üyeleriyle de görüşen General Harbord'a, burada, mütârekeden beri Ermenilerin yaptıkları kötülüklere dâir geniş bir rapor verildi (113), bu arada Erzurum Belediye Başkanı Zeki Bey'in, Erzurum'daki müslüman mezarlığının büyüklüğüne, buna karşılık hiristiyan mezarlığının küçük bir alanı kaplamasına Harbord'un dikkatini çekmesi, bu bölgede islâmların öteden beri çoğunlukta olduğunu her halde bu generale anlatan delillerden birisi olmuştu. Sözün kısası, Anadolu ve Kafkasya'da bir aydan fazla süren bu gezisi sırasında General Horbord, yerli, yabancı, islâm, hirstiyan, zengin, fakir bir çok insanla yaptığı konuşmalar, araştırmalar ve incelemeler sonunda varmış olduğu kanaatları tesbit ederek «Raport of the American Military Mission to Armenia» adlı raporu ile bildirmişti. Bu raporda Doğu Anadolu'da Türklerin çoğunlukta olduğu ve bunların Ermenileri tehdid ettiklerine dâir her hangi bir hareketi görülmediği kayıtlı idi. Ermenileri tamamiyle haksız bulmuş olan Harbord, ayrıca onlara, Paris'e değil Erzurum'a bir temsilci göndermelerini tavsiye etmişti (114). Fakat Ermeniler hiç bir tavsiyeye kulak vermediler. Çünkü, İ'tilâf Devletlerine hâlâ güvenleri sarsılmamıştı, bu sebebple de tutumlarında her hangi bir değişiklik meydana belmemişti. Bu arada onlar, Doğu Anadolu Türk toprakları üzerinde yaşamakta olan Kürtlerle iyi ilişkiler kurmağı tasarlamışlardı (115). Bundan do-

(111) Aynı eser, S. 225.
(112) General Harbord'a, Mustafa Kemal Paşa'nın imzasını taşıyan bir de muhtıra verildi. Tam metin için bak, Ömer Sami Coşar. No : 117 - 119.
(113) K. Karabekir, S. 305.
(114) T. Bıyıklıoğlu, I, S. 13.
(115) Ermenilerle Kürtlerin, «Kesinlikle olmasa bile» aynı ırktan olduklarını veya hiç olmazsa aralarında yakın bir akrabalık bulunduğunu kabul edenler vardır. Bak, Granville, S. 44. Kürt - Er-

Ermeniler, Kürtlerle anlaşmak istiyor.

layı Kürt aşîret Beylerine mektuplar gönderdiler, bir takım va'dlerde bulundular, sükûnet içinde ve kardeşçe yaşamak istediklerini söylediler, Kürt isteklerinin bütünnünün, Ermeni Hükûmetince kabul edilebileceği va'dinde bulundular (116). Ancak Kürtler, onlarla aynı fikirde değildi. Onun için verdikleri cevapta Ermenileri, her çeşit kötülüğü yapmakla, özellikle Birinici Dünya Savaşı sırasında, silâhları ile cepheden kaçarak Ruslara katılmakla suçladılar, beş yıldan beri müslümanları balta ve süngülerle öldürdüklerini yüzlerine vurdular ve bu sebeple de uzlaşmanın mümkün olmadığını söylediler. Ayrıca, müslüman nüfusunu azaltmak yolundaki Ermeni gayret ve hareketlerine engel olacaklarını da açıkladılar, sükûnet hâlinde yaşamak için, barış imzalanıncıya kadar, Ermenilerin, Aras çayının doğusuna çekilmeleri, Iğdır ve havâlisini boşaltmaları gibi bazı şartları kabul etmeleri lâzım geldiğini bildirirler (117).

B — Türk - Rus münâsebetlerinin başlaması.

Rusya'da, 1917 ihtilâlini başlatmış olanlara karşı emperyalist devler, Çarlık taraftarlarını silâhlandırmaya çalışmış, hatta onlarla iş birliği yapmıştı. Bundan başka, «Anadolu'yu doğudan kuşatmak ve kendilerine düşman olan bolşeviklerle, ihtilâlci Türkiye'yi birbirinden ayırmak» (118) ve aradaki bağlantıyı kesmek için, yine bu

meni ilişkileri hakkında Rus generali Mayevski'nin «Van, Bitlis istatikleri» adı ile yayımlanan, İstanbul'da da Rusca ve Fransızca olarak basılmış olan raporu ilginç bir kaynaktır.

(116) Haçador Ağa'nın bozuk ifâdeli mektubu aşağıdadır : «Hamid Bey'in, Ali Merze Bey'in ve Ahmed Haso ve Yusuf Bey'in Huzur-ı âlîlerine. Zât-ı devletleriyle hüsn-i münâsebet meydana getirmek ve bilumum kürtlerle hâl-i sükûnette ve uhuvvette yaşamak bizim en büyük emel ve maksadımızdır. Zât-ı devletlerinizle biz ergeç nihâyet dost ve muhib olacağız. Taraf-ı âlînizce de aynı gaye ve fikrin ta'kib edilmekte bulunduğuna kaviyyen umidvârız. Hangi esbab ve hangi avâmil bizi ve sizleri yekdiğerimizden uzak bırakıyor. Bu gün olmazsa yarın, yarın olmazsa öbür gün muhakkak dost ve kardeş olacağız. Bu uhuvvet ve âhengi bizzat ve kendi re'yimizle husule getirsek tarafeynin her suretle müstefid ve memnun kalacağı tasavvur buyurabiliyorsunuz (?). Bizim gayet âlîcenab ve asîl bildiğimiz Kürt milleti neden dolayı bizimle uzlaşma tarikını tercih edememişlerdir?. Şu kuvveti ve biraderliği te'mîn ve takviye etmek üzere bendeleri senelerden beri kesbetmiş olduğum müşâhedât ve tecârib'e müsteniden zât-ı devletlerine işbu tezkereyi yazmağa lüzum gördüm. Kürt Beyleri ve Kürt Aşâiri ve Kürt milletiyle götürülecek bu kuvvet cephemizde müstahdem umum Ermeni zâbitânı ve ümerâsı arzukeş ve âmâdedir. Bu satırları anlarla icra kılınan meşveret ve mülâhazat neticesi olarak zât-ı âlîlerine hitab ediyorum. Fikir ve nokta-i nazarlarınızı hemen iş'âr buyurunuz. Şerâitinizi bildiriniz. Bendeniz, âlîcenab beyler, sizlerin ve aşâirinizin kâffe-i mutâlebâtınızı Ermeni Hükûmeti nâmına te'min edebileceğimi arzediyorum. Sizin arzu buyurduğunuz manâtık ve mahallerde yaşamanızı ve sizlerce icâbedecek her türlü sühûletin ibrâzını kezâ te'mîn ve teahhüd eylerim. Kürtlerle Ermeniler hiç bir zaman birbirlerinden uzak ve soğuk kalmayacaklardır. İşte bu ma'rûzâtı cidden nazar'ı i'tibâra alıp bir an evvel görüşmek ve mübâdele-i efkârda bulunmak üzere münâsib bir vaktin ve münâsib mevkiin zât-ı devletlerince ta'yin ve bize tebliğini istirham eder ve ke-

devletler, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcülerin istiklâl-lerini i'lân etmelerine yardım ettiler. Fakat yeni bir Rusya kurma çabası içinde bulunanlar, karşılarına çıkarılan güçlüklerden yılmadılar, emperyalistlerle mücâdeleye giriştiler, onlar tarafından pek büyük haksızlıklara uğramış olan Türklerle anlaşabileceklerini düşündüler, bu sebeple 1 mayıs 1919'da yayımladıkları bir beyannâme ile Türkleri, istîlâcılara karşı harekete geçmeğe teşvik ettiler, 13 eylül 1919'da da, «Türkiye'ye kardeşlik elini uzatmağa hazır» olduklarını açıkladılar (119). Bununla beraber Türklerle ilişki kurmakta tereddüd ettikleri görülüyordu. Bunun bir sebebi, Batı endüstri bölgelerinde çalışan işçilerdi. Soviet'lerin, dünyaya karşı giriştikleri mücâdelelerde, en önemli silâhlarından birisi olan işçiler ve özellikle Batı sanayii' bölgesinde çalışan işçiler arasında, o tarihlerde en çok etkili olanlar, Ermenilere dostluk gösteren Sosyal Demokratlardı. O takdirde Batı'daki Sosyal Demokratların sempatisini kazanabilmek için Ermenileri de memnun etmek gerekiyordu. Bu bakımdan Türklerle iyi münâsebetler kurmak çok zordu (120). Halbuki Sovietleri, Türklere yaklaşmağa ve dostça ilişkiler kurmağa iten bir çok sebepler vardı. Bunların başında «Türk ve İslâm Âleminin bolşevikliğe tamamen düşman olması» ve bu düşmanlığı

gösterecek olanlardan milyonlarcasının Rusya'nın sınırları içinde yaşaması geliyordu. Eğer Bolşevikler başarılı olmak istiyorlarsa o takdirde müslümanları memnun etmeleri gerekirdi, bu da Türkiye'yi, emperyalist devletlere karşı tutmakla mümkün olabilirdi. Bunu çok iyi anlamış olan Lenin (121) ve arkadaşları bu sebeple Türk dostluğunu her şeye tercih ettiler. Öte taraftan «Türkiye'nin Rusya ile münâsebet kurmasının, siyasî, askerî bakımdan sayılamayacak kadar» faydası olacağını (122) düşünen Mustafa Kemal Paşa, daha Havza'da iken bu işle ilgilenmeğe başlamış, Kâzım Karabekir Paşa ile bu hususta yazışmalarda bulunmuş, Amasya'da da, Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, Rauf (Orbay) Bey ve Re'fet (Bele) Bey ile aynı meseleyi müzâkere etmişti. İşte bu müzâkereler sonunda idi ki, Balşeviklerle ilişki kurmanın «Memleket için bir mahzuru olmayacağ düşünüdlü (123). Onun için Mustafa Kemal Paşa, Ruslardan her hangi bir teklifin gelmesi beklenmeden münaseebtlere girişilmesini uygun buluyordu (124). Ancak, ilk münâsebetlerin nasıl başla-

mâl-i samimiyyetle ellerinden sıkarım devletlû Hamid Bey, Ali Merze Bey, Ahmed Haso Bey ve Yusuf Bey Hazretleri. 30 Ağustos 1919. Dost ve muhibbiniz, Haçador Ağa». Bak, K. Karabekir, S. 361.

(117) Haçador Ağa'ya Kürt Beylerinin verdiği cevap aşağıdadır: «Baron Haçador Ağa. Mektubunuzu aldım? Ermenilerin âgûş-ı İslâmiyyette pek mes'ûdâne idâme-i hayat ettikleri sırada bile yine makasıd-ı asliyeleri uğrunda hafî ve celî her türlü fenâlığı ika'dan geri durmamışlar ve ez-cümle harb'de cepheden müsellehan firarla Rus ordularına iltihak etmişlerdir. Bunu inkâr edemezsiniz. Binâenaleyh, ihânetleri tamamen ve gaye-i maksadları zâhire (?) anlaşınlan Ermenilerle İslâm Kürt milleti meyânelerinde uzlaşmak imkânı kalmamıştır. Ve beş seneden beri islâmiyyeti mahvetmeğe fırsat buldukça nüfûs-ı İslâmiyyeyi şiâr-ı insâniyyete mugayir bir tarzda balta ve süngülerle katl ve muhadderât-ı Osmâniyyeye tecâvüz etmeği mubah gören Ermenilerle Kürt milleti bir araya gelemez. Ermenilerin on misline fâik olan Kürt milleti Ermeni himâyesine giremez ve girmesi imkânsızdır. Evet biz de kan dökülmesine taraftar değiliz. Fakat cümle-i âmâliniz olan nüfûs-ı İslâmiyyenin tenkisi yolundaki azm ü harekâtınızı var kuvvetimizle men'edeceğiz. Ermeniler böyle vahşiyâne İslâm nüfûsunu katletmekle ihrâz-ı ekseriyyet edemezsiniz, böylelikle icrâ-yi hükûmet de hiç edemezsiniz. Bizim sizinle hâl-i sükûnette yaşamamız şerâit-i âtiyeye bağlıdır: 1 — Sulhün tekarruruna değin Ermeniler Aras nehri'nin arkasına yani öbür tarafına geçmelidirler. 2 — Iğdır havâlisini tah-

dığı ve ne yolda geliştiği hakkındaki bilgilerimiz hâlâ pek az ve karanlıktır. Her ne kadar, o tarihlerde Avrupa'da, Türk - Soviet münâsebetleri için Mustafa Kemal Paşa'nın, yaveri Azmi Bey'i Bolat Paşa adı ile Moskova'ya gönderdiği haberi yayıldı ise de (125) bu haberin sıhhati şüphelidir. Gerçek olan şudur ki, Mustafa Kemal Paşa, Havza'da bulunduğu sırada bir Rus albayı ile görüştü. Bu albay, Rusların silâh ve cephâne yardımında bulunabileceğini söylüyor, buna karşılık, İ'tilâf Devletlerine karşı mücâdeleye girişilmesini istiyordu. Anadolu'da ne tip bir devlet kurulacağını da soran bu albay'a Mustafa Kemal Paşa, bunun «Soviyetlerin Şûralar Cümhuriyyetine benzer» bir devlet olacağı cevabını vermişti (126). Yine bu sıralarda İstanbul'da bulunan Bolşevik Ruslar, elemanlarından birisini Balıkesir'e göndererek Albay Kâzım (Özalp) Bey'le temas kurdular. Bolşevikler tarafından Balıkesir'e gönderilmiş olan bu kişi, eğer milliyetçi Türkler, Ruslarla aynı fikirde olduklarını i'lân ederlerse gerektiği kadar silâh ve cephâne yardımı yapılacağını söliyordu (127). Aynı komutanı başka bir hey'et

liye ve Kürt milletine terk eylemelidirler. 3 — Netice-i Sulh'a kadar hiç bir Ermeni sudan geçmiyecektir. Arzuları ile bu havâlide kalacak yerli Ermeniler bizim teşkilât ve emrimize itâat edecektir. 4 — Ermeniler, içimizde ka'iyyen silâh taşımağa salâhiyyetli olmayacaktır. 5 — Aras nehri'nin arka cihetinde yani Ermeniler içinde kalan İslâm kardeşlerimizin hukuku, canı, malı mahfuz kalacaktır. 6 — Bu şerâit kabul ve icra kılındığı takdirde tarafeyn taarruz ve tecâvüz etmiyecek ve sulh'a intizar eyliyecektir.
İşte Haçador Ağa, nokta-i nazarımız ve şerâitimiz altı maddeden ibârettir. Kabul olunduğu takdirde nâire-i harb itfâ olunacak, aksi halde tevessü' ederek İslâm milleti ribka-i esâretinizden kurtulmak çârelerine tevessül ve Cenâb-ı Hak'dan nusrat tezarru' eyliyecektir. Bu vesile ile mukabeleten ellerinizi sıkarım Haçador Ağa cenabları 4 Eylül 1335, Aşiret Rüessâsından Hamid Bey, Bu dahi Ali Merze Bey. Bu dahi Ahmed Haso Ağa. Bu dahi Yusuf Ağa». Bak, K. Karabekir, S. 362.

(118) T. Bıyıklıoğlu, 1, S. 64.

(119) S. Selek, S. 152.

(120) Y. Hikmet Bayur, 1, S. 64.

(121) Lenin, «Şark ya Bolşevikliğin veya Antanta'nın mezarı olacaktır. Şarkı kim kazanırsa zafer onundur. Bunun için de Türkiye'yi kazanmak lâzımdır» diyordu. Bak, K. Karabekir, S. 958.

(122) İ. İnönü (S. Selek), Milli Mücâdele. 17 Nisan tarihli Ulus Gazetesi.

de ziyaret etmişti. Bu hey'et, «Anadolu'da olup bitenleri yerinde izlemekle» görevli idi (128). Millî Mücâdele liderleri ile görüşmek ve onların ihtiyaçlarını tesbit etmek görevleri de bulunan bu hey'et üyeleri her türlü yardımı yapmağa hazır olduklarını söylüyorlardı. Sivas Kongresinden biraz sonra da, Sovietlerin Kafkas Orduları Başkomutanı Chalva Eliava, «Osmanlı İmparatorluğunun son durumunu incelemek üzere gizlice İstanbul'a» gelmiş ve oradan Türk milliyyetçileri ile temâsa geçmişti (129). O, emperyalistlere karşı, «Türk millî haklarını tamamiyle tanıyacaklarını» ve acele yardım yapacaklarını bildirmişti (130). Ancak Türkiye'de henüz, bu fikir ve istekleri değerlendirecek, bunlara evet veya hayır diyebilecek, daha doğru bir deyişle, ideolojisi öteki milletler için pek tehlikeli olan bir teşekkülün uzatmak istediği eli dostça sıkmanın yerinde olup olmadığını kararlaştıracak bir kuruluş yoktu. Onun için, 1919 yılı içinde Türk - Soviet ilişkileri, dikkati çeker tarzda bir gelişme gösteremedi.

(123) Nimet Arsan, S. 40.
(124) Aynı eser, S. 40.
(125) İngiliz dış politikasına âit belgelerde, biri Mustafa Kemal Paşa, diğeri Enver Paşa tarafından iki Türk subayının Rusya'ya gönderildiği, fakat bunların Kırım'da yakalandığı bildirilmekte ise de Mustafa Kemal Paşa tarafından Kırım'a bir subay gönderildiği şimdiye kadar tesbit edilememiştir. Bak, T. Bıyıklıoğlu, 1, S. 64.
(126) Hüsameddin Ertürk (Samih Nâfiz Tansu), S. 339. Bu konuşmalarda Ruslar, Pâdişahlık ve Hilâfet'in yıkılmasını da istemişlerdi. Bak, Hüsameddin Ertürk (Samih Nafiz Tansu), S. 341.
(127) Kâzım Özalp, S. 74.
(128) Kâzım Özalp (Naci Sadullah), İstiklâl Savaşımızın İlk Cephesi Nasıl Kuruldu, 6 Haziran 1968 tarihli Cumhuriyet Gazetesi.
(129) Ali Fuat Cebesoy, 2, S. 60.
(130) Aynı eser, S. 60.

İNDEKS

Abaza, Abazalar. 157.
Abdullah Cevdet Bey. 181. Abdullah Paşa. 76, 77.
Abdülbaâkî Efendi. 89.
Abdülkadir Efendi. 224.
Abdülkerim Paşa. 140, 141, 142.
Abdülmecid Efendi. 48, 49, 50, 51, 52, 53, 181.
Abdürrahman Ağa. 89.
Abdürrahman Bey. 9.
Açıksöz Gazetesi. 103.
Adana. 9, 98, 207, 209, 215, 216, 217, 218.
Adapazarı. 157.
Adil Bey. 53, 69, 80, 90, 110, 111, 112, 127, 141.
Afganistan. 55, 180.
Afyonkarahisar. 9, 79, 115, 129, 132, 133, 134, 155, 166, 202.
Aga Han. 178.
Aharonian. 227.
Ahmed Anzavur. 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163.
Ahmed Fevzi Paşa. 165, 166.
Ahmed Hasso, 234, 236.
Ahmed Kemal. 152.
Ahmed İzzet Paşa. 53, 101, 102, 167.
Ahmed Riza Bey. 53, 101.
Ahırlı. 156.
Akhisar, 59, 60, 160, 193.
Alaşehir. 9, 62, 75, 200.
Alaşehir Kongresi. 62, 65, 66.
Ali Ferid Paşa. 29, 30, 35, 37.
Ali Fevzi Paşa. 81.
Ali Fuat Paşa (Cebesoy). 8, 14, 43, 78, 90, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 140, 141, 146, 166, 169, 171, 172, 236.
Ali Fuat Bey (Türkgeldi). 30.
Ali Galip Bey. 25, 27, 28, 29, 107, 109, 110, 111, 112, 126, 146.
Ali İhsan (Sâbis) Paşa. 10. 30.
Ali Kemal Bey. 16, 17, 20, 21, 22, 25, 28, 34.
Ali Merze Bey. 234, 236.
Ali Nadir Paşa. 37.
Ali Riza Bey. 217.
Ali Riza Bey. 116, 122, 123, 124.
Ali Riza Paşa. 145, 149, 153, 197, 200.

Ali Saip Bey. 217.
Allenby. 207.
Alman, Almanlar. 178.
Amasya. 12, 14, 19, 22, 23, 148, 152, 208.
Amasya Ta'mîmi. 13, 14, 15, 97.
Amerika. 100, 101, 102, 103, 104, 137, 170, 183, 194, 203, 211, 218.
Anadolu. Bir çok yerlerde.
Anadolu Kadınları Müdâfaa-i Vatan Cemiyyeti. 170.
Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyyeti. 105, 128, 148, 168.
Andréa. 212.
Ankara. Bir çok yerlerde.
Antalya. 35, 39.
Antep. 98, 209, 210, 214, 215, 217, 218, 219, 220.
Anzavur İsyanı. 157.
Ardahan. 225, 226.
Arif Bey. 155, 156.
Arpaçay. 225.
Artüvin. 226.
Asaf Bey (Kılıç Ali Bey). 217.
Asekrî Nigehban Cemiyyeti. 156.
Asya. 180, 195.
Atıf Bey. 130, 192.
Atina. 183, 185.
Avam Kamarası. 174.
Avrupa. 44, 103, 119, 136, 137, 149, 170, 183, 184, 186, 218, 237.
Avusturyalılar. 178.
Aydın. 35, 45, 62, 67, 80, 158, 166, 175, 185, 187, 188, 190, 193, 194, 198, 203.
Ayvalık. 60, 181, 189, 195.
Azerbaycan. 235.
Azerîler. 224.
Azmi Bey. 237.
Azm-i Millî Cemiyyeti. 120.
Bâbıâlî. 20, 70, 146, 219.
Balacık. 193.
Balıkesir. 9, 59, 60, 79, 80, 127, 128, 158, 162, 163, 168, 195, 202, 237.
Balıkesir Kongresi. 59, 61, 62.
Balfour. 196.
Balkan. 72.
Balkan Savaşları. 9
Balya. 59.
Bandırma. 9, 59, 60, 160, 163, 168.
Batum. 38, 39, 84, 85, 87, 224, 225, 226.
Bayburt. 164, 165.
Beach. 227.

Bedirhanîler. 109.
Bekir. 157.
Bekir Sami Bey. 60, 59, 100, 101, 151.
Bennett, John Godolphin. 5.
Bergama. 175, 196.
Berlin. 178.
Beslan. 157.
Beynam. 172.
Beyrut. 218.
Beyşehir. 155.
Biga. 157, 161.
Bigadiç. 59.
Birecik. 216.
Bitlis. 57, 221, 224, 229, 234.
Bogos Nubar Paşa. 227.
Bolu. 157.
Bolşevik. 176, 180, 236, 237.
Bozkır. 155, 156, 167.
Brest - Litovsk. 223, 226.
Bristol. 185, 189, 195.
Browne. 104.
Brunot. 90.
Bulgaristan. 56.
Bunoust. 185.
Burdur. 125, 126.
Burhaniye. 59.
Bursa. 79, 160, 161, 166, 168.
Büyük Ermenistan. 70.
Cafer Ihami Bey. 166.
Calthorpe, Sir Arthur Somerset Gouh. 5, 7, 8, 11, 29, 37, 40, 111, 177, 195, 207.
Cami Bey. 107, 201.
Cavid Bey. 116.
Celâdet Bey. 109.
Cemal Bey. 116, 124, 126, 127, 132, 154.
Cemal Paşa. 14, 16, 29, 125, 151, 163, 167, 169, 297, 200, 206.
Cemaleddin Efendi. 172.
Cemiyyet-i İslâmiyye. 214, 215.
Cevat Bey (Dursunoğlu). 46.
Cevat Paşa (Çobanlı). 8, 9, 167.
Cevdet Bey. 125.
Cezayir. 205.
Chalva Eliva. 238.
Churchill, Minston. 176.
Clemenceau. 182, 189, 190

Curzon, Lord. 47, 49, 176, 177.
Çamlıca. 52, 53.
Çatalzeytin. 142.
Çerkes, Çerkesler. 157.
Çerkes Ethem Bey. 163.
Çkhenkeli. 225.
Çine. 187.
Çorum. 121, 126.
Çukurova. 210.
Çumra. 155, 156.
Dall'Olio. 185.
Defrance. 218.
Delibaş Mehmet. 156.
Demirci Mehmet Efe. 80, 196, 200, 201.
Demirkapı. 162.
Denizli. 75.
Dersaadet. 44, 69, 70, 87, 120.
Dersim. 55.
Dinek. 156.
Diyarbakır. 115.
Divân-ı Âlî. 146.
Doğan Bey. 217.
Dolmabahçe. 52.
Duncan. 6.
Edip Servet Bey. 88.
Edirne. 14, 140, 168, 169.
Edremit. 59.
Efzun Alayı. 173.
Ege. 184.
Ekrem. 109.
Elâzığ. 25, 26, 27, 57, 146.
Elliot, A. G. 5.
Elviye-i Selâse. 225.
Emin Arslan Bey. 217.
Emin Bey. 166.
Erbaa. 208.
Erdek. 59.
Erivan. 229.
Ermeni, Ermeniler. 12, 13, 29, 32, 37, 44, 48, 62, 65, 67, 70, 71, 72, 75, 82, 84, 97, 183, 207, 208, 209, 210, 212, 213, 214, 216, 217, 222, 223, 224, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 237.
Ermenistan. 3, 6, 47, 70, 81, 82, 87, 139, 158, 194, 219, 222, 229, 235.
Erzincan. 95, 115,221,222.
Erzurum. 12, 14, 19, 23, 31, 32, 34, 37, 39, 42, 44, 46, 47, 48, 51, 53, 54, 56,

67, 70, 76, 79, 80, 81, 86, 88, 93, 94, 98, 102, 164, 166, 221, 232.
Erzurum Kongresi. 14, 46, 55, 66, 67, 73, 75, 76, 82, 85, 86, 89, 94, 95, 98, 101, 104, 105, 108, 115, 116, 118, 145, 147, 168.
Esad Efendi. 185.
Esad Paşa. 101.
Esikşehir. 115, 124, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 146, 150, 166, 167, 169, 171.
Everek (Develi). 217.
Faik Âlî Bey. 116.
Fart. 59.
Fas. 205
Fazlullah Moralı. 55
Ferid Paşa (Damat). 5, 11, 22, 48, 49, 50, 52, 53, 73, 77, 89, 103, 106, 107, 113, 115, 119, 120, 121, 123, 125, 135, 137, 139, 140, 141, 142, 143, 145, 149, 177, 190.
Fevzi Efendi. 60, 95.
Filistin. 178.
Fransız, Fransızlar. 52, 90, 91, 97, 100, 120, 124, 180, 182, 184, 190, 195, 207, 209, 210, 211, 212, 213, 216, 219.
Frew. 154.
Gandhi, Mohandas Karmachand Mahatma. 177, 179, 180.
Garganof. 228.
Gelibolu. 206.
Germanos. 5.
Geyve Boğazı. 129.
Giresun. 59.
Giresun. 221.
Girit. 147.
Gouraud. 218.
Gönen. 59.
Griasnoff. 224.
Gümrü. 226.
Gümüşhane. 55, 118, 221.
Gürcü. 224, 235.
Güzelçavuş. 154, 156.
Hacıbektaş. 172.
Hacı İmam (Sütçü İmam). 211, 213.
Hacı Musa Bey. 60.
Hacı Şükrü Bey. 80, 198.
Hacim Muhittin (Çarıklı). 128, 129.
Haçador Ağa. 234, 236, 237.
Halep. 110, 214.
Halide Edip (Adıvar). 102.
Halil Hami Bey. 110, 111.

Halit Bey. 25, 95.
Halit Bey, 71, 78.
Hamdi Bey. 161.
Hamdi Paşa. 116, 128, 130, 133, 146, 147.
Hamidiyye Köyü. 132.
Hamit Bey. 234.
Hamit Bey. 8, 51.
Harbiye Nezareti. 9, 17, 21, 23, 28, 34, 35, 39, 41, 42, 66, 67, 69, 71, 76, 77, 83, 84, 85, 172, 194, 146, 230.
Harbord. 110, 124, 231, 232, 233.
Hareket-i Milliye Redd-i İlhak. 60, 153, 154, 167, 168.
Harput. 141.
Hart. 163, 164, 165.
Hasan Efendi. 166.
Hasan Efendi. 55.
Hasankale. 83.
Hasbi Efendi. 91.
Hatt-ı Hümâyun. 10.
Havas Reuter. 11.
Havza. 5, 8, 14, 166, 237.
Haydarpaşa - Bağdat Hattı. 132.
Henry. 190, 196.
Herbert, Aubrey. 174.
Hey'et-i Temsiliyye. 58, 59, 60, 91, 95, 105, 108, 116, 117, 118, 129, 141, 147, 148, 151, 153, 154, 167, 168, 169, 170, 171, 173, 201, 217.
Hikmet Bey. 104.
Hilmi Bey. 116.
Hilmi Bey. 116, 131, 132, 133, 135.
Hilmi Bey (Uran). 227.
Hind, Hindliler. 37, 39, 178, 179, 180, 181, 205.
Hindistan. 55, 176, 177, 178.
Hisarlık. 155.
Hoca Abdullah. 155.
Hoca Abdülkerim. 155.
Hocaköyü. 155.
Hoca Sabit. 155.
Hohler, T. B. 110, 111.
Hoover. 232.
Horasan. 84.
Hurst, L. H. 5.
Hurşid Efendi. 69, 84.
Hurşid Paşa. 20, 165, 167.
Hürriyet ve İ'tilâf Fırkası. 156.
Hüseyin Bey (Pektaş). 232.

Hüsrev Bey (Gerede). 32, 59.
İbrahim Bey. 122.
İbrahim Bey (Çilingiroğlu). 228.
İbrahim Tali' Bey (Öngören). 59, 60.
İnebolu. 124, 169.
İngiliz, İngilizler. 7, 10, 13, 28, 29, 30, 31, 37, 38, 39, 40, 47, 48, 52, 53, 73, 100, 127, 129, 130, 131, 132, 133, 140, 146, 149, 169, 176, 177, 180, 183, 184, 190, 191, 195, 209, 211, 214, 231.
İngiliz Kemal. 204.
İngiliz Muhibleri Cemiyyeti. 120, 121, 124, 149, 154, 156.
İngiliz - Osmanlı Cemiyyeti. 180.
İslâm Kadınlar Birliği. 170.
İskilip. 8.
İskenderun. 207.
İsmail Fazıl Paşa. 99, 104.
İsmail Hamdi Bey. 104.
İsmet Bey (Paşa/İnönü). 102.
İstanbul. Birçok yerde.
İtalyan, İtalyanlar. 97, 100, 180, 187, 190, 198.
İ'tilâf Devletleri, Düvel-i İ'tilâfiyye. 34, 35, 36, 45, 52, 53, 56, 61, 63, 65, 70, 71, 91, 98, 105, 106, 108, 119, 134, 145, 149, 170, 183, 189, 191, 195, 199, 201, 205, 208, 217.
İttihad ve Terakkî Cemiyyeti. 99.
İvrindi. 59.
İzmir. 14, 35, 36, 49, 52, 58, 63, 64, 65, 67, 71, 72, 81, 82, 86, 97, 107, 127, 129, 136, 137, 145, 147, 158, 159, 173, 174, 175, 176, 177, 182, 183, 184, 185, 187, 192, 236.
İzmit. 9, 129, 133, 134, 166, 206.
İzzet Bey. 60, 76, 94, 117.
İzzet Bey. 185, 186, 187, 190.
Iğdır. 226.
Irak. 55.
Kadri Bey. 185.
Kafkas. 221.
Kafkasya. 86, 161, 233.
Kağızman. 86, 226, 228.
Kâhta. 110.
Kaman. 172.
Kâmuran. 109.
Karakol Cemiyyeti. 85, 88.
Karaman. 221.
Karaviran. 155.
Karesi. 21, 45, 158, 159, 166.
Kars. 82, 84, 141, 224, 225, 226, 227, 231.

Kasaba (Turgutlu). 63, 65.
Kastamonu. 80, 103, 122, 123.
Kavak. 38.
Kayseri. 112, 171, 208, 218, 221.
Kâzım Bey. 46.
Kâzım (Dirik). 32, 41, 42, 58, 59.
Kâzım Karabekir Paşa. 8, 9, 14, 18, 31, 32, 41, 42, 45, 46, 47, 55, 69, 70, 73, 75, 77, 78, 83, 85, 87, 102, 103, 112, 166, 168.
Kâzım Bey (Paşa/Özalp). 161, 162, 163, 204, 237.
Kemal Bey. 217.
Kemalettin Sami Bey (Paşa). 88.
Kepsut. 59.
Kerr, P. H. 169.
Kırkağaç. 60.
Kırşehir. 24, 172.
Kızılırmak. 97, 220.
Kidston, G. 111, 209.
Kidwai. 178.
Kilikya. 36, 207, 209, 217, 219, 220.
Kirmasti. 163.
Kocaeli Yarımadası. 88.
Konakpınar. 60.
Kontino Milyati. 205.
Konya. 6, 16, 21, 29, 51, 79, 124, 125, 126, 129, 132, 141, 149, 152, 154, 155, 166, 171, 206.
Köşk. 193.
Kuvâ-yi Milliye. Birçok yerde.
Kut ul Ammâre. 179.
Kürdistan. 12 16.
Kürt, Kürtler. 108, 110, 111, 113, 216, 233, 234, 235, 237.
Kürtoğlu Musa. 154.
Kütahya. 21, 133, 134.
Lawrence. 110.
Lâzistan. 81.
Lenin. 237.
Lloyd George, David. 178, 182, 184, 195, 218.
Londra. 176, 178, 200.
Macaristan. 56.
Mc Coy. 110.
Mahmut Efendi. 89.
Mahmut II. (Sultan). 65.
Mahmut Bey. 140, 141.
Mahmut Paşa. 53, 101.

Makedonya. 147.
Malatya. 109, 116, 126, 142.
Malta. 228.
Manisa. 9, 187, 205.
Manyas. 158.
Maraş. 98, 209, 210, 211, 212, 215, 217, 218, 219, 220.
Mavroudis. 173.
Mayevski. 234.
Mazhar Müfit (Kansu). 32, 33, 49, 59, 69, 90.
Meclis-i Mebusan. 167, 168, 169, 170.
Mehmet Ali Bey. 20.
Mehmet Ali Bey. 212.
Mehmet Galip Bey. 75, 116, 119.
Menemen. 187, 188, 194.
Merzifon. 38, 40, 124.
Mevlûd Ağa. 32.
Mezopotamya. 178.
Mısır. 55, 214.
Milne, Sir George. 6, 7, 29, 48, 63, 65, 74, 84, 85, 86, 87, 190, 193, 195, 196, 197, 199, 202, 228.
Milne Hattı. 194, 198.
Mihat Bey. 78.
Mondros Mütârekesi. 53, 57, 82, 179, 181, 211, 214, 226.
Montagu. 177.
Mora. 147.
Moskova. 237.
Mougin. 102.
Mucur. 171, 172.
Muhiddin Paşa. 116, 120, 121, 126.
Musa Bey. 94.
Mustafa Bey. 116.
Mustafa Kemal Paşa. Birçok yerde.
Mustafa Reşit Paşa. 116.
Mustafa Sabri Efendi. 11, 22, 184, 185.
Münir Bey (Akkaya). 32.
Münir Bey. 56.
Müttefikler. 65, 193, 195, 218.
Naci Bey. 153.
Nahçıvan. 86, 226.
Nazım Bey. 126.
Nazım Paşa. 77, 80.
Nazilli. 62, 186, 187, 188, 192.
Necati Bey. 46.
Necip Ali Bey. 100.

Nicholas. 221.
Noel, Edward. 109, 110, 111, 113.
Noradonkiyan. 13.
Norman. 215.
Nureddin Paşa. 35, 36
Nusret Bey. 216.
Oltu. 86, 226, 228, 231.
Osman Bey. 123.
Osman Bey. 217.
Osmancık. 8.
Osmanlı. Birçok yerde.
Osman Nuri Bey. 128.
Ödemiş. 187.
Ökkeş Ağa. 215.
Ömer Ağa. 89.
Ömer Fevzi. 76, 118.
Ömer Lütfü Bey. 166.
Pâdişah. Birçok yerde.
Paraskevopoulos. 191.
Paris. 125.
Paris Barış Konferansı. 11, 17, 34, 36, 48, 49, 52, 74, 139, 140, 148, 169, 170, 177, 178, 185, 188, 189, 191, 196, 197, 202, 206, 215, 216, 218, 227.
Patris. 187, 191.
Peel. 111.
Picot, G. 218, 219. 220.
Pierre Loti. 180, 181, 182.
Plümer. 224.
Pontus. 36, 70, 81, 97.
Port Sait. 207.
Quérette. 220, 221.
Raif Efendi. 46, 55, 60, 95.
Ratip Bey. 217.
Rauf Bey (Orbay). 8, 14, 32, 41, 43, 44, 45, 46, 53, 54, 55, 58, 59, 60, 68, 69, 70, 71, 73, 75, 76, 79, 80, 89, 95, 105.
Rawlinson, Alfred. 47, 48, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 231.
Re'fet Bey (Paşa/Bele). 8, 14, 37, 40, 41, 70, 104, 105, 126, 146, 236.
Refik Bey (Saydam). 32.
Refik Halid Bey (Karay). 34.
Repulis. 173.
Resul Ağa. 89.
Reşat Bey. 185.
Reşat Hikmet Bey. 101.
Reşit Paşa. 24, 25, 26, 27, 55, 90, 91, 96, 110, 153.
Reşit Paşa. 78, 79.

Reşit Paşa. 153.
Rifat Efendi. 150, 153.
de Robeck, Sir John. 114, 126, 144, 177, 200, 218.
Romieu. 207.
Rum, Rumlar. 55, 65, 71, 75, 81, 88, 173, 180, 187, 188, 192, 193, 201, 204, 224.
Rus, Ruslar. 56. 65, 81, 87, 221, 222, 225, 234, 236.
Sadâret. 28, 72, 77, 146, 230.
Sadâret Makamı. 18, 21, 66, 71.
Sadrazam. 9, 10, 36, 49, 53, 66, 78, 113, 145, 153, 200, 230.
Sadullah Efendi. 60, 89.
Sait Molla. 154.
Sait Paşa. 116, 126.
Sakız Adası. 205.
Salih Paşa. 148, 150, 151, 152, 167.
Salihli. 162, 204.
Salim Bey (KurtoğluİYürük Selim). 217.
Salim Paşa. 155.
Samih Fethi Bey. 116.
Samsun. 5, 7, 8, 12, 16, 37, 38, 39, 40, 51, 80, 81, 124, 129, 169.
Sarıkamış. 86, 225, 226, 229.
Satler. 5.
Selâhattin Bey. 40.
Selânik. 205.
Selçuk. 195.
Selçuklular. 216.
Servet Bey. 60, 76, 94, 117.
Sterghiades. 173, 186.
Sèvres Antlaşması. 112.
Seydişehir. 155.
Sındırgı. 60.
Sırrı Bey. 40.
Sinop. 123.
Sivas. 6, 14, 15, 16, 23, 24, 25, 26, 27, 29, 39, 45, 53, 54, 57, 60, 61, 67, 68, 69, 80, 89, 90, 91, 92, 94, 96, 99, 103, 107, 108, 110, 112, 115, 116, 118, 122, 124, 128, 129, 133, 140, 141, 152, 153, 154, 166, 168, 173, 210.
Sivas Kongresi. 14, 56, 60, 62, 76, 90, 92, 94, 95, 97, 100, 104, 105, 106, 107, 112, 114, 117, 118, 123, 126, 127, 128, 129, 131, 133, 135, 145, 147, 148, 150, 217, 232, 238.
Sivas Lisesi. 97.
Solly Flood. 32, 133, 134, 135.
Soma. 60, 192.
Sulh ve Selâmet Partisi. 103.
Sultan Ahmet Camii. 147.
Suriye. 55, 205, 219.

Suphi Bey. 149. 152.
Susurluk. 160,162,
Süleyman Bey. 46.
Süleyman Şefik Paşa. 77, 78, 110, 122, 132.
Süreyya Bey (Yiğit). 9, 32, 60.
Sürmene. 76.
Şalkonikof. 231.
Şam. 218.
Şamlı. 60.
Şarkî Anadolu Müdâfaa-i Hukuk Cemiyyeti. 58, 93
Şemseddin Bey. 168.
Şevket Bey. 88.
Şevket Turgut Paşa. 7, 22.
Şeyh Eşref. 163, 164, 165.
Şeyh Recep. 152, 153, 154, 166.
Şirvan. 86.
Tahir Bey. 157.
Talostan Bey. 157.
Taşkesen. 84.
Tesalya. 147.
Tevfik Paşa. 53.
Tilley, A. R. 48.
Tire. 149.
Tokat. 23, 24, 25, 26, 208.
Thomson. 228.
Toroslar. 139, 207.
Townshend. 180.
Toynbee, A. J. 183.
Trabzon. 75, 76, 77, 78, 80, 81, 95, 117, 118, 119, 120, 141, 169, 220, 225.
Trakya Komitesi. 181.
Tufan Bey (Yüzbaşı Osman Bey). 9, 217.
Ulubat. 163.
Uluborlu. 51.
Ulucami. 213.
Umurlu. 195.
Urfa. 209, 210, 215, 216, 217, 218, 210, 220.
Uzunoluk. 211.
Vahidüddin (Sultan). 12, 31, 226.
Van. 57, 78, 85, 87, 229, 230, 234.
Van Millingen. 5
Vasfi Efendi. 24.
Vasıf Bey. 63, 88, 102, 104.
Vehbi Efendi. 126.
Venizelos. 173, 182, 186, 187, 188, 189, 191, 196.

Vilâyât-ı Sitte. 67.
Vilâyât-ı Şarkiyye. 37, 57.
Vilâyat-ı Şarkiyye Müdâfaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti. 46, 67.
Virginia. 212.
Viyana. 178.
Vükelâ Meclisi (Meclis-i Vükelâ). 20, 21, 22, 28, 29, 38, 69, 76, 77, 79, 146, 230.
Wayer. 176, 210.
Wilson, Woodrov. 58. 181, 182, 195, 231.
Wilson Prensipleri. 62.
Yahya Galip Bey. 122, 150, 152.
Yake. 180, 182.
Yakup Şevkî Paşa (Sübaşı). 10, 30, 227.
Yenihan. 133.
Yozgat. 208.
Yörük Ali Efe. 187, 188.
Yunan, Yunanlılar. 58, 60, 61, 63, 64, 65, 67, 74, 97, 147, 149, 158, 160, 173, 174, 175, 176, 177, 188, 182, 183, 184, 185, 186, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 206, 217.
Yusuf Bey. 234, 236.
Yusuf Franko Paşa. 210.
Zaven Efendi. 208.
Zeki Bey. 55.
Zeki Bey. 233.
Zeki Paşa. 151.
Zeynelâbidin Efendi. 125, 154, 155.
Zıvin. 84, 85.
Ziraat Mektebi. 172.
Ziraat Nümune Çiftliği. 26, 27.
Ziya Bey. 81
Ziyaeddin Efendi. 89.
Ziya Paşa. 149, 150, 152.
Zonguldak. 124.